LUND UNIVERSITY

Den anomiska rätten. Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningsersättningarna

Dahlstrand, Karl

Published in:
Brottsoffer i fokus : de vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens uppsatstävling 2007

2008

Link to publication

Citation for published version (APA):
Dahlstrand, K. (2008). Den anomiska rätten. Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningsersättningarna. I M. Bergström (Red.), *Brottsoffer i fokus : de vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens uppsatstävling 2007* (Vol. 7, s. 5-83). Brottsoffermyndigheten.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 19. Dec. 2025

Brottsoffer i fokus

De vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens uppsatstävling 2007

2007

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Förord

Brottsoffermyndigheten har som övergripande mål att främja brottsoffrens rättigheter, behov och intressen. Myndighetens huvuduppgifter är att besluta i ärenden om brottsskadeersättning och i frågor om Brottsofferfonden. Därutöver fungerar myndigheten som ett informations- och kunskapscentrum avseende brottsofferfrågor.

Syftet med Brottsofferfonden är att stödja olika projekt och verksamheter som utvecklar och synliggör brottsofferarbetet i Sverige. Numera fördelas drygt 30 miljoner kronor dels till ideella organisationer som verkar på brottsofferområdet, dels till verksamheter i privat och offentlig regi, dels till viktimologisk forskning. För att brottsofferarbetet skall få en fortsatt gynnsam utveckling är det viktigt att öka och fördjupa kunskaperna om brottsoffer. Det behövs därför mer forskning och utvecklingsarbete.

I syfte att stimulera till intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor har Brottsoffermyndigheten en uppsatstävling kallad Brottsoffer i fokus. Den sjunde omgången av tävlingen är nu avslutad med 51 deltagande uppsatser.

Uppsatstävlingen har lockat studenter inom vitt skilda områden såsom juridik, psykologi, folkhälsovetenskap, social arbete, statsvetenskap, kriminologi, sociologi, och genusvetenskap.

I denna antologi publiceras de uppsatser som vid den senaste tävlingsomgången, avslutad i juni 2007, tilldelats första, andra och tredje pris. Vår förhoppning är att de skall inspireras till intresse för brottsofferfrågor i allmänhet men även till vidare utvecklingsarbete och viktimologisk forskning.

Umeå januari 2008

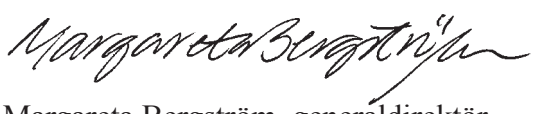

Margareta Bergström, generaldirektör

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Den anomiska rätten. ---------- 5
Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningsersättningarna
Karl Dahlstrand

Varför medverkar en del offer inte i polisutredningen gällande partnervåld? --- 85
Vilka är det och hur kan de förmås medverka?
Catharina Lewin

Varje barn är unikt ---------- 127
En kvalitativ studie av polisers och åklagares uppfattningar om barn som har utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel
Petra Girmalm

Den anomiska rätten

Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningsersättningarna

Karl Dahlstrand

SOCIOLOGY OF LAW
LUND UNIVERSITY

Sammandrag

Uppsatsen försöker att ta ett samlat rättssociologiskt grepp om kränkningsersättningen som är den viktigaste formen av brottsskadeersättning (under år 2006 betalade Brottsoffermyndigheten ut över 81 miljoner konor i kränkningsersättning). Hur dessa skador värderas och konstrueras speglar samhällets rättskultur och ger upphov till en rad rättssociologiska frågeställningar om rättens roll och samspel med sin omvärld. Särskilt gäller detta den rent ideella ersättningen för skador som inte tar sig sådana medicinska uttryck att det föreligger en personskada. Ersättningen syftar till att kompensera känslor såsom rädsla, förnedring, skam eller lidande och fungera reparativt i form av upprättelse och återställning av försvagad självrespekt och självkänsla. Handlingar som ger rätt till sådan ersättning är olika angrepp på person, frihet, frid och ära i form av t ex integritetskränkande handlingar, diskriminering, mobbning eller annan handling som kränker människovärdet. Det saknas, av naturliga skäl, normer för hur rättstillämparen ska värdera en sådan kränkning då skadan är av ideell (icke-ekonomisk) natur. Denne är hänvisad till en skönsmässig bedömning utifrån de rådande uppfattningarna i samhället. Varje ersättning är således en social konstruktion och en källa till kunskap om hur rättsordningen i samspel med sin kontext hanterar dessa grundläggande existentiella frågor inom en rättslig ram. För att göra ersättningen mindre subjektiv söker rättstillämparen efter vilken kränkning som typiskt sett kan anses ha uppkommit och tar mindre hänsyn till det enskilda rättssubjektet vid sin bedömning. På grund av svårigheterna att värdera de ideella skadorna har de länge präglats av en undantagskonstruktion som marginaliserat dess roll. Under senare årtionden kan man notera en tendens till att de har börjat spela en mer framträdande roll som en följd av bl a implementeringen av de mänskliga fri- och rättigheterna i vardagslivet och brottsofferperspektivet, vilka båda kan ses som ett uttryck för ett medborgarperspektiv på rätten. För att ersättningarna skall fungera reparativt och motsvara folks förväntningar krävs en ökad känslighet och lyhördhet från systemets sida gentemot aktörernas normer, värderingar och attityder.

Om den även ska verka preventivt ökar troligen kunskapsbehovet ytterligare och de epistemologiska frågorna fördjupas. Vad som uppfattas som kränkande handlingar av ett rättssubjekt speglar vad som är ett rättsligt skyddat intresse eller ”rättsgott”. I brist på de formella rättsliga normerna vid värderingen av ideella skador bör man söka empirisk kunskap om de informella normerna med hjälp av rättssociologisk forskning som kan ligga till grund för återkommande omvärldsanalyser av ”det allmänna rättsmedvetandet.” Utifrån det under moderniteten rådande rättsliga paradigmet har de rent ideella kränkningsersättningarnas normlöshet eller anomiska karaktär konstruerats och befästs men ersättningarnas rättsliga status kan ifrågasättas och omförhandlas. Brottsoffren bör synliggöras och involveras då deras unika kunskap kan användas för att möjliggöra att deras behov blir uppfyllda i form av stöd från samhället.

Innehållsförteckning

Förord
KAPITEL 1 ..... 10.
Inledning
1.1 Från juridisk icke-fråga till allmän samhällsfråga
1.2 Syfte
1.3 Bakgrund
1.4 Metod och teori
1.5 Disposition

Del 1
Presentation av de rent ideella ersättningarna och grundläggande begrepp
KAPITEL 2 16
De rent ideella ersättningarna
2.1 Skador som inte kan räknas i pengar
2.2 Undantagsstämpeln på de ideella ersättningarna speglar rättens roll i samhället
KAPITEL 3 18
De rena ideella ersättningarna ur ett rättssociologiskt perspektiv.
En inledande lägesbeskrivning
3.1 De ideella ersättningarna faller utanför. Om att inte passa in
3.2 Ersättningarna visar rättens egenheter
3.3 När det enhetliga går förlorat öppnar det upp för nya situationer
KAPITEL 4 22
Den Skandinaviska realismens påverkan.
Spänningen mellan subjektivt och objektivt

Del 2
Relationen mellan ersättningarna och rättssociologin
KAPITEL 5 25
Om att empiriskt undersöka värderingar och attityder
5.1 Rättssociologisk kunskap efterlyses för att förstå ersättningarnas roll
5.2 Vad har hänt sedan behovet av rättssociologisk forskning uppmärksammandes?

Del 3
Relationen mellan ersättningarna och undantagskonstruktionen
KAPITEL 6 30
Brottsofferperspektivets roll för de rent ideella ersättningarna
6.1 Om betydelsen av fokuseringen på brottsoffer och kränkande behandlingar
6.2 Framväxten av brottsofferperspektivet ur ett idealistiskt perspektiv
6.3 En förändrad syn på rätten och samhället förnyar ersättningarnas roll

KAPITEL 7 35
Om undantagsstämpeln och ersättningarnas rättsliga status
7.1 Inga normer och låga nivåer
7.2 De låga ersättningsnivåerna uppmärksammas och väcker känslor
7.3 En kommitté granskar ersättningen för kränkning
7.4 Närmare om hur ersättningsnivåerna har utvecklats under senare år
KAPITEL 8 41
Ett nytt språkbruk normaliserar de rent ideella ersättningarna.
Fler åberopar rätten till kränkningsersättning
8.1 Ett ökande intresse i media kring kränkningar, brottsoffer och diskriminering
8.2 Förändrad rättspolitisk retorik i förarbeten och utredningar
KAPITEL 9 45
Europakonventionen bryter undantagsstämpeln
9.1 Skadeståndslagen som ramlag
9.2 Kränker undantagsstämpeln Europakonventionen?
9.3 Europakonventionen bryter igenom och ger rätt till ersättning
9.4 En ketchupeffekt?
KAPITEL 10 50
Vad ska en polisman tåla? Om anpassning till det allmänna rättsmedvetandet
KAPITEL 11 52
Reaktioner och kommentarer när undantagsstämpeln utmanas
11.1 Osäkerhet kring vad det är som gäller. En utmanad juristroll
KAPITEL 12 56
En splittrad bild när undantagskonstruktionen utmanas. Några reflektioner
12.1 Återkommande gränsdragningsfrågor
12.2 Subjektiva aktörer och objektiva system
12.3 Om ordnade moln och det barockas återkomst
KAPITEL 13 62
Medborgarperspektivet och omsorgen om ”det allmänna rättsmedvetandet”
skapar nya kunskapsbehov
13.1 Brottsofferdiskursen utmanar kunskapskällorna och kunskapsproduktionen

Del 4
Avslutning
KAPITEL 14 66
Sammanfattning och slutsatser

Notförteckning

Källförteckning

Förord

Den här uppsatsen är en vidareutveckling av det tema som jag presenterade 2005 i min c-uppsats om den ideella ersättningen analyserad utifrån ett idealistiskt perspektiv på rätten. I följande uppsats har jag förstärkt det viktimologiska anslaget och anlagt ett tydligare aktörsperspektiv på ersättningsfrågorna. Den rent ideella ersättningen är utpräglat social till sin natur då det inte finns några givna rättsliga svar på de frågor som den ger upphov till. Jag har kommit att intressera mig för hur den traditionella rättsdogmatiska disciplinen hanterar de frågor som uppkommer när det rättsliga innehållet är vagt och måste konstrueras i enlighet med den samhälleliga kontexten, vilket bryter mot den rättsliga och byråkratiska idealtypen för beslutsfattande. Min examensuppsats i juridik kom att behandla möjligheten till en generell grund för att bedöma vad som utgör oskäliga avtalsvillkor med hjälp av rättsfilosofen John Rawls och dennes teori om rättvisa som skälighet. Sedan dess har mitt intresse riktats mot att empiriskt undersöka normer och värderingar som läggs till grund för olika omvärldsanalyser bortom ”en stor berättelse” om det rationella och rättvisa. Båda berör frågan om rättens epistemologiska grund; det rationella förnuftet eller den empiriska erfarenheten. Från att ha studerat den distributiva rättvisan vid frivilliga handlingar riktas nu intresset mot den kompensatoriska (retributiva) rättvisan vid ofrivilliga handlingar och frågan hur den som blivit föremål för orättvisan eller skadan skall ersättas eller kompenseras. Jag utgår ifrån ett synsätt där rätten inte uppfattas sluten i en konventionell rättspositivistisk form där utfallet är en konsekvens av rent formellt rättsliga procedurer. Istället försöker jag närma mig rätten på ett mer öppet och kreativt sätt.

Jag vill passa på att tacka min handledare professor Karsten Åström på Rättssociologiska enheten vid Lunds universitet. Till Hans Klette vill jag rikta ett särskilt tack för uppmuntran och hjälp. Andra som inspirerat eller bidragit är Håkan Andersson, Jes Bjarup, Bill W. Dufwa, Håkan Hydén, Jan Kleineman, Claes Lernestedt, Kjell Å. Modéer, Henrik Tham och Dennis Töllborg.

Lund, den milda hösten 2006

Karl Dahlstrand

Inledning

1.1 Från juridisk icke-fråga till allmän samhällsfråga

Vad vet vi om den normativa grunden för vår rättsordning? Vad är exempelvis ordre public eller public policy, ett slags ordning som utgör grunderna för en rättsordning som bör tillämpas ex officio, dvs. även när ingen av parterna åberopar det? Denna fråga uppkommer vid bedömningen om ett visst rättsligt innehåll eller handlande är stötande och inte överensstämmande med samhällets grundläggande värderingar. Likt en rysk docka kan därför t ex 36 § avtalslagen om oskäliga avtalsvillkor utgöra en del av ordre public. Vad som utgör ordre public vid en given tidpunkt går inte att exakt definiera då tolkningen är beroende av rättstillämparens rättskänsla. Dess innehåll är i ständig rörelse och förändras i takt med rättsoch samhällsutvecklingen. Man kan likna sökandet efter dess innehåll som resan mot horisonten – man når aldrig fram. Detta sökande är samtidigt en oundviklig del av juridiken i allmänhet och rättstillämpning i synnerhet. Det vi kan vara säkra på är att dess innehåll är immateriellt och av icke-ekonomisk natur då den utgörs av normer och värden. Frågan om detta innehåll aktualiseras vid de rent ideella ersättningar som uppkommer av skador som inte tar sig sådana medicinska uttryck att det föreligger en personskada.

Hur ersätter man det oersättbara? I det följande kommer dessa existentiella skador och ersättningar att studeras utifrån ett rättssociologiskt perspektiv som placerar samspelet mellan rättsliga och sociala normer i fokus. En rent ideell ersättning är en ersättning för en skada på sådana normer som uppfattas som värdefulla av dominerande aktörer i vår samtid eller på den ordre pulic som utgör grunden för rättsordningen. Kränkningar av den personliga integriteten är handlingar som utgör angrepp på någons person, frihet, frid eller ära och kränkningsersättningen syftar till att kompensera känslor såsom rädsla, förnedring, skam eller liknande samt fungera som en symbolisk upprättelse och återställa självkänslan och självrespekten. Ytterst är ersättningen en form av kommunikation som syftar till att främja social integration. Angrepp på den personliga integriteten betraktas i en modern och individualistisk västerländsk rättsstat som en allvarlig kränkning och är därför både rättsstridig och klandervärd. Men beräkningen av dessa ersättningar är av naturliga skäl både teoretiskt och praktiskt svårhanterlig och har därför länge präglats av marginalisering. Från sin begränsade roll har den dock under senare tid börjat spela en allt viktigare rättspolitisk roll och de skador som ger rätt till rent ideell ersättning har uppmärksammats alltmer. Tydligast är detta inom brottsskadersättningen som spelar en viktig roll för rättsväsendets reparativa verksamhet samtidigt som arbetet för brottsoffrens och andra kränkta personers rättigheter, intressen och behov engagerar allt fler personer både inom det civila samhället och professionellt bland t ex jurister. Dessa ersättningar berör därför i grunden å ena sidan frågan om den allmänna ordningen i betydelsen vad en samhällsmedlem skall kunna räkna med gentemot det allmänna, å andra sidan rättens gränser i dagens samhälle.

”Att föreställa sig, att det skulle finnas ett abstrakt, i det blå svävande lidande, inte besudlat av de olikartade medicinska symtom, som ingår i sveda och värk – ett lidandets das Ding an sich så att säga – ter sig för mig ganska verklighetsfrämmande.”[1] Erland Conradi, f.d. justitieråd och dåvarande ordföranden i Brottsskadenämnden, ger uttryck för sin avvisande hållning till att i mitten av 1980-talet utvidga den ideella ersättningen till en rent ideell form med anledning av att HD fastställt att två unga systrar hade rätt till sådan ersättning på grund av incest. Conradis avvisande hållning är inte reserverad för grova sexualbrott mot barn, utan tycks gälla

Fotnötter se sid 70

generellt: ”(j)ag ställer mig skeptisk till tanken att det i misshandelsmål generellt skulle finnas något ’själsligt’ lidande, som inte redan täcks av ersättningen för sveda och värk. Man måste akta sig för att anlägga penala synpunkter, som är främmande för svensk skadeståndsrätt. En alltför generös tillämpning av 1 kap. 3 § får också lätt karaktär av en smyghöjning av ersättningsnivåerna för ideell skada.” Lidande bör därför inte ersättas vilket ”är en förutsättning för styrsel i skaderegleringen.” Citatet kan läsas i ljuset av att rätten och juridiken kan sägas ha en uppgift att reducera verklighetens komplexitet.[2]

Under hösten 2005 fick Svea hovrätts beslut att sänka en 14-årig flickas kränkningsersättning från 75 000 kr till 50 000 kr stor uppmärksamhet. Frågan var hur kränkningsersättningen skulle bedömas enligt den nya sexualbrottslagen, där kravet på våld eller hot vid övergreppet för att gärningen skulle klassas som våldtäkt hade slopats i syfte att stärka skyddet för barnen. I media uppfattades sänkningen som om domstolen ansåg att ett barn som utsätts för våldtäkt inte drabbas av samma kränkning som en vuxen.[3] Sänkningen resulterade i flera kritiska uttalanden av riksdagsledamöter, juridikprofessorer, ledarskribenter och företrädare för Åklagarmyndigheten, BRIS, Rädda barnen, Brottsoffermyndigheten, JK och Domstolsverket. Under sommaren 2005 hade Göta hovrätt sänkt den ideella ersättningen för en annan fjortonårig flicka från den rekordhöga ersättningen på 610 850 kr till 510 850 kr. Ett annat fall som inträffade i nära samband med det första var när Hovrätten för nedre Norrland sänkte de ideella skadestånden för två sexuellt utnyttjade flickor från 60 000 kr till 30 000 kr för den ena och från 35 000 kr till 20 000 kr för den andre. Samtliga dessa tre fall har fått stor uppmärksamhet i media. Hovrättspresidenten för Göta hovrätt Bertil Hübinette och hans familj fick t o m leva under dödshot sedan han upprepade gånger blivit hotad till livet. Riksdagsledamöter och professorer i rättsvetenskap krävde lagändringar och ifrågasatte domarnas kompetens att överhuvudtaget döma i dessa mål. ”Dom, domare dommast” som en ledarskribent på Sydsvenska dagbladet skrev när fallen kommenterades, sammanfattar stämningen. Sedan Conradis uttalande om sin begränsade syn på en rent ideell ersättning har således någonting drastiskt hänt som har förändrat handlingsutrymmet i den här frågan. Även om det förekommer kritik mot enskilda ersättningsnivåer är det ingen företrädare för rättsväsendet som ifrågasätter kränkningen som ersättningsgill skada, trots att vi idag inte har bättre redskap för att sätta ett pris på dessa rent ideella skador än tidigare. Den stora förändringen från 1980-talet är att de mänskliga fri- och rättigheterna fått högre rättslig status och blivit relevanta för rättsliga konflikter som utspelar sig i vardagslivet. Det är en radikalt ny situation för juristerna som medfört nya dimensioner även om inte alla är lika positiva: ”(i) en materialistisk värld kan endast pengar ’bota’ en upplevd kränkning. Man kan beklaga men inte bli förvånad. Om mänskliga rättigheter har blivit en slags ersättning för religion i ett sekulärt samhälle är det inte konstigt att endast den andra religionen – pengar – duger mot kränkningar av dessa värden.”[4] Dessa ersättningar är således kontroversiella och väcker associationer hos de professionella aktörerna till teman som konventionellt sett inte tillhör deras sfär. I uppsatsen finns fler exempel på hur de rent ideella ersättningarna utmanar den professionella identiteten och samtidigt visar på gränserna för densamma, vilket tycks vara ett återkommande tema som belyser varför ersättningarna präglats av en undantagskonstruktion.

1.2 Syfte

Syftet är att återvända till sociologins och rättssociologins rötter och rikta in mig på de grundläggande frågorna om samspelet mellan informella normer, i form av attityder och allmänhetens rättskänsla eller ”det allmänna rättsmedvetandet”, och den formella rättens normer för rättsliga beslut. Redan Torgny T. Segerstedt gjorde empiriska undersökningar av ”the general sense of justice” i slutet på 1940-talet sedan han utnämnts till landets förste professor i sociologi 1947. Eugen Ehrlich (1860-1922) som grundade den moderna rättssociologin,

problematiserade domarens bundenhet vid lagen (den sk frirättsskolan), och såg i rätten ett samhälleligt fenomen och ”den levande rätten” utgör en annan inspirationskälla. Sedan Jan Hellners begränsade rättssociologiska undersökning av skadeståndsrätten på 1960-talet står det klart att det är mycket osäkert hur väl de skadeståndsrättsliga ersättningarna tillfredställer rättskänslan eller motsvarar det allmänna rättsmedvetandet. Frågan blir särskilt viktig när det gäller kränkningsersättningarna eftersom det saknas formella normer för att avgöra ersättningarnas storlek. Istället får bedömningen göras utifrån en tolkning av de för stunden förhärskande etiska och sociala värderingarna. Därför fick dessa ersättningar en undantagsstämpel som efterhand har visat sig vara svår att upprätthålla mot bakgrund av de sociala och politiska förändringar som skett under de senare årtiondena. Syftet är att skildra denna process utifrån olika kunskapskällor till hur rättssystemet har förhållit sig till det aktuella rättsområdet över tid. Min ambition är att undersöka om Jan Hellners rättssociologiska frågeställningar och hans efterfrågan på rättssociologisk kunskap om ersättningssystemets förhållande till allmänhetens förväntningar och ersättningarnas förmåga att påverka folks attityder och värderingar ännu är aktuella trots att de formulerades i ett helt annat sammanhang. Vilka dessa faktorer är kommer att analyseras och kommenteras i uppsatsen. En central sats i uppsatsen är att den undantagskonstruktion som tidigare omgärdade den typ av ersättning som ges till bl a brottsoffer numera är försvagad. Syftet är därför att pröva huruvida denna sats kan göra anspråk på sanning eller i varje fall på en hög grad av sannolikhet genom att den kan rättfärdigas med övertygande sakskäl som kan bekräftas genom metodisk prövning. Hypotesen är att den ideella ersättningen fått en växande rättspolitisk roll och att konflikterna med den rådande undantagskonstruktionen på sikt medför en sådan kritisk massa av anomalier att man kan skönja ett slags paradigmskifte i fråga om dessa ersättningars rättsliga status gentemot det övriga rättssystemet.

Syftet är att visa på de motsättningar som rättsordningen bär på och som framträder i mötet med dess omvärld. Genom en rad citat från olika aktörer ges en bild av företrädare för den professionella sidan som projicerar olika berättelser om rätten på dessa ersättningar. Frågor om vad som är professionellt och vad som tillhör common sense-världen ligger latenta i uppsatsen. Genom att lyfta fram det absurda eller barocka kan en mer ödmjuk hållning intas som möjliggör en emancipation och ett närmande av de värdemässiga och normativa frågor som omger rättsfrågorna. I grunden ligger frågor om hur försvarbart det är att i vår senmoderna tid låta rättsliga ideologier som favoriserar mekanisk materialism, positivism eller realism ha företräde framför ideella värden och verkliga människor? Utgångspunkten är att kunskap om hur väl ersättningsnivåerna når de uttryckliga rättspolitiska målen ännu saknas, vilket kan förklaras mot bakgrund av att ersättningarna inte erkänts utan uppfattats som något marginaliserat. Även frågan om hur väl ersättningsnivåerna stämmer överens med allmänhetens och särskilt brottsoffrens attityder och förväntningar är obesvarade trots att den väcktes i en rättssociologisk undersökning av Jan Hellner redan på 1960-talet. En ambition är därför att utreda huruvida Hellners frågeställningar och dennes efterfrågan på empirisk forskning om hur medborgarna uppfattar ersättningssystemet aktualiserats mot bakgrund av att undantagskonstruktionen eventuellt försvagats. För att pröva denna tes kommer en rad relevanta faktorer historiskt och i samtiden att belysas utifrån sin betydelse för dessa ersättningar. Min utgångspunkt är att undantagskonstruktionen delvis kan förklara varför någon rättssociologisk forskning som Hellner föreslog inte kommit till stånd. Om undantagskonstruktionen försvagas ökar behovet av sådan kunskap, enligt min mening. Kombinationen försvagad undantagskonstruktion och brist på rättssociologisk kunskap är problematisk av en rad skäl som kommer att beröras i uppsatsen. Uppsatsen kommer att vara tämligen påverkad av samtiden och bygger på begrepp och fenomen som exempelvis det senmoderna, medborgarperspektivet på rätten, mänskliga fri- och rättigheter, brottsofferarbetet och postmaterialismen. Alla texter är dock formade av

samtidens kontext oberoende av om författaren är medveten om detta. I uppsatsen medvetandegörs aktivt den tidstypiska karaktären som ämnet bär på (och görs till en tillgång) vilket är nödvändigt eftersom de aktuella ersättningarna inte kan förstås isolerade av sin samtid.

1.3 Bakgrund

Brottsskadelagen utvidgades 1988 med en rätt till ersättning för lidande två år efter den dom som Conradi kritiserade ovan. År 2002 ändrades begreppet till ersättning för kränkning. 1994 ersattes Brottsskadenämnden med Brottsoffermyndigheten med ett övergripande mål att främja brottsoffrens rättigheter, intressen och behov. Under de senaste två decennierna har det således skett en radikal utveckling på området. Idag skulle det vara närmast otänkbart att landets främsta företrädare för brottsofferersättningen skulle uttrycka en så snäv syn på ersättningarna som Conradi gör i sin artikel i samband med att HD utvidgar kränkningsersättningen för grova sexualbrott mot barn.[5] Conradis hållning beskriver på ett målande sätt den undantagsstämpel som under lång tid präglat den ideella ersättningen i allmänhet och kränkningsersättningen i synnerhet. Dessa ersättningar av det oersättliga är just så verklighetsfrämmande som Conradi noterar, vilket är en följd av att vi lämnat den tid då rättsordningen byggde på öga för öga, tand för tand. I vår moderna rättsordning får vi försöka väga och mäta så gott det går och värdera i pengar. De häftiga reaktioner som blossar upp i media när det gäller kränkningsersättningen och den besvikelse som somliga brottsoffer känner inför den ersättning de blir tilldelade grundar sig i detta existentiella sökande efter proportioner och balans mellan gärningen och den symbolhandling som utgörs av fastställandet av kränkningsersättningen till offret. Den enda stadga som kan erbjudas dessa ersättningar är därför dess följsamhet gentemot det allmänna rättsmedvetandet och de rådande sociala och moraliska värderingarna i samhället. Det är därför som en kraftig utvidgning av dessa ersättningar är rättssociologiskt intressant. Jag tror att det finns få rättsliga utvecklingstendenser under senare tid som lika tydligt visar på rättens påverkan av sociala och normativa förändringar i samhällsklimatet. Den rent ideella ersättningen är svår att uppskatta ekonomiskt och den har präglats av en undantagsstämpel. Utgångspunkten i svensk skadeståndsrätt är att ersättning endast lämnas för ekonomiska skador. För att ideell skada skall ersättas krävs i princip stöd i lag. Sådant lagstöd har fram till nyligen bara funnits i ytterst begränsad omfattning. Sverige har även länge utmärks av låga ideella ersättningsbelopp, vilket särskilt uppmärksammats för brottsskadeersättning vid grova våldsbrott, samtidigt som landet utmärkt sig med generösa ersättningar inom andra områden. De ideella ersättningarna ersätter således inte en fysisk skada, utan skador på samhällets och rättens grundläggande värderingar, ideal och normer. Dessa värderingar och normer är å ena sidan informella och knutna till common sense-världen och på andra sidan förankrade i rättsordningens grundläggande värdemässiga innehåll eller ingår t o m i den positiva rätten. Vid rättstillämpningen är det dock främst de rättsliga normerna som formar ersättningen och då rättsordningen i en rättsstat innehåller vissa normer för hur rättstillämpningen skall ske kan de informella normerna och rättsordningens grundläggande värdemässiga innehåll trängas ut. I praktiken innebär det att den svenska rättsstatens egna normer för hur rättsliga beslut skall fattas hamnar i konflikt med dess egna grundläggande värderingar som exempelvis framkommer av Europakonventionen. Den rådande uppfattningen bland juristerna har varit att de ideella ersättningarna kännetecknats av en brist på normer, som förstärker dess position som undantag, samtidigt som ideella ersättningar har sin utgångspunkt i samhällets och rättens immateriella grund i form av normerna. Om rättsvetenskapen har konstaterat en brist på formella normer menar jag att rättssociologiska instrument kan påvisa att dessa ersättningar istället kännetecknas av en rad olika normer.

Ett handlande som utmärks av att det strider mot både rättens och samhällets grundläggande värderingar och normer kan alltså inte rättsordningen, om den ska följa sina egna normer för

beslutsfattande och normtillämpning, värdera och hantera inom det rättsliga paradigmet. Detta problem uppstår i alla rättssystem, men det svenska tycks utmärka sig av en särskild ovilja att värdera de rent ideella skadorna, eftersom det saknas formella normer för hur värderingen ska göras. Men det centrala är inte att ersättningarna haft status som undantag. Det följer av ledande rättssociologiska teorier som exempelvis Niklas Luhmanns teori om autopoiesis. Enligt Luhmann kan inte rätten som subystem kommunicera den här typen av ersättningar eftersom det saknas ett rättsligt (binärt) svar. Eftersom rätten även är operativt sluten är kunskap om informella normer hämtade från det sociala systemet inget alternativ, med följden att ersättningarna marginaliseras och standardiseras. Generellt är svagheten med systemteorier att förklara förändring. I den här uppsatsen riktas istället intresset på rättsliga förändringsprocesser och betydelseförskjutningar. Frågan är hur dessa anomiska ersättningar, som bryter alltså mot rättens autopoiesis, ändå lyckas flytta fram sina positioner och få en helt annan innebörd än tidigare. Undantagskonstruktionen framstår plötsligt som en belastning när rättsstatstänkandet ökar på grund av EG-rätten och Europakonventionen, medierna bevakar rättstillämparna allt aggressivare, ett demokratiskt samhälle har avmystifierat rätten och folk kräver att domar ska vara transparenta och även spegla common sense-världens känslor, behov och ”det allmänna rättsmedvetandet.” Därtill har det rättspolitiska utrymmet sedan en tid präglats av ett intresse för kränkande behandlingar såsom mobbning, brottsoffer och diskriminering. Ersättningsnivåerna har successivt höjts och rätten till ideell ersättning har utvidgats genom en lång rad lagändringar. Att det samtidigt sedan länge finns en omfattande kritik av den rättskultur som varit utmärkande för moderniteten i Sverige kan även ha påverkat varför undantagskonstruktionen idag istället framstår som en belastning.

Genom dessa ersättningar konkretiseras även olika normativa motsättningar i rättsordningens grundstruktur som tycks öka när olika svårförenliga krav på rätten uppkommer. Även några av de mest dominerande rättsliga, sociala och politiska strömningarna i vårt samhälle under senare årtionden konkretiseras och kommuniceras genom den här typen av ersättningar. I den debatt som omger ersättningarna blir även olika aktörers relation till rättssystemet tydliga, liksom vad som ges status som juridiska eller icke-juridiska argument. Enligt min mening är det intressant att studera rättsliga fenomen som den konventionella rättsvetenskapen haft problem med att hantera inom det egna paradigmet. Genom att studera ett undantag åskådliggörs vad som är normen och hur denna konstrueras och upprätthålls över tid. Utgångspunkten är vidare att de olika handlande subjekten, aktörerna, och då särskilt de professionella inom rättens fält, framträder tydligare i relation till gränsdragningsfrågorna och reproduktionen av vad som är undantag och normen inom rätten.

1.4 Metod och teori

Min utgångspunkt är synen på rätten som ett öppet system tillskillnad från det slutna rättspositivistiska. I fallet med de rent ideella ersättningarna är det normtiva innehållet osäkert, vilket gör att andra faktorer än de rättsliga spelar in vid tillämpningen. Men till skillnad från målmedelnormerna finns det ingen möjlighet att nå säker kunskap från någon expert om kausalrelationerna som hämtas in vid fastställandet av ersättningarna. Man får, som vid andra avvägningsregler, anlägga ett horisontellt perspektiv på rätten som lyfter fram olika orsaker och konsekvenser som har betydelse för rättsordningen och vid tillämpningen av rätten. På grund av undantagsstämpeln som dessa ersättningar har utmanar inte ett rättssociologiskt perspektiv rättdogmatiken på området genom att lyfta fram de utomrättsliga faktorerna bortom de kausala relationerna. Beroende på mitt kunskapsintresse och synen på de rent ideella ersättningarna utifrån det horisontella perspektivet utgår jag ifrån att rättsliga fenomen är sociala konstruktioner som speglar en komplex social verklighet. Ett sådant socialkonstruktivistiskt förhållningssätt där rätten står öppen inför omvärldens normativa förändringar och nya sociala behov

passar de rent ideella ersättningarna som själva inbegriper så många olika sociala och normativa komponenter. Lotta Vahlne Westerhäll menar t ex att synen på rätten som en social konstruktion delas av en rad olika forskare såsom de skandinaviska realisterna, Wittengenstein, Foucault, Luhmann, Habermas, Derrida, Bourdieu, Berger, Luckman, Searle och även henne själv.[6] Det socialkonstruktivistiska perspektivet som teori utgår från en kunskapsteori där kunskapen om verkligheten är socialt och språkligt konstruerad, den sociala verkligheten består av socialt konstruerade institutioner där subjektets relation till omvärlden sätts i centrum.[7] Detta perspektiv kan sägas leda till relativisering och kontext-medvetenhet då kunskapen om verkligheten, enligt det socialkonstruktivistiska perspektivet, produceras i sociala processer. Olika sociala världsbilder leder till olika handlingar som formar rättens funktion i samhället.

Ett annat antagande är att diskursiva konstruktioner ligger till grund för sociala relationer och dess innebörder. Den social konstruktivistiska metoden passar ämnet, eftersom metoden tenderar åt idealism som sätter fokus på föreställningars, värdens, normers och attityders skapande och omskapande inverkan på samhälleliga förhållanden. Den lyfter även fram det subjektiva, som spelar en så stor roll vid dessa ersättningar, kring hur vi uppfattar och erfar ersättningen genom en väv av betydelser och innebörder som skapas på den diskursiva nivån i språket. Genom teoretiska strömningar inom dagens ontologi, såsom pragmatism och konstruktivism, har skiljelinjen mellan subjekt och objekt och mellan teori och praxis uppluckrats och sanningen relateras till vårt språk eller det begreppssystem som våra tankar ”använder”. Därmed aktualiseras fundamentet för den undantagskonstruktion som tidigare har existerat för dessa ersättningar och den kan även problematiseras och kritiseras på teoretiska grunder i större utsträckning än tidigare. En annan metodologisk utgångspunkt i min uppsats är den historiska genealogi Nietzsche presenterat, vilken kan betecknas som semiotisk, vilket innebär att en företeelse eller ett begrepp tas i bruk för nya ändamål i en fortlöpande teckenkedja av nya tolkningar och omstöpningar.[8] I fallet med kränkningsersättning, som står i fokus för den här uppsatsen, innebär det att de nytolkande och nybestämmande processerna och de krafter som styr denna rörelse är intressanta. Antagandet är således att dessa ersättningars nuvarande och framtida ”nytta” skiljer sig åt från dess uppkomst och att denna ständiga betydelseförskjutning kan gestaltas med hjälp av rättssociologiska verktyg för att öka kunskapen om ersättningarna, vilket kan vara användbart vid t ex viktimologiska frågeställningar.

I uppsatsen kommer jag att beskriva de rent ideella ersättningarna i förhållande till andra skadetyper, samt den rationalitet och ideologi som präglat ersättningsrätten. Egenskaper hos rättsdogmatiken och rättspositivismen som kan förklara hur dessa ersättningar har tolkats och vilken funktion de givits kommer därför att uppmärksammas. Genom att lyfta fram citat som belyser vilka reaktioner som ersättningarna väcker kan en bild av hur olika aktörer förhåller sig till dem skapas. Flera olika horisontella aspekter på de rent ideella ersättningarnas orsaker och konsekvenser kommer att belysas. Metoden bygger på antagandet att dessa ersättningar på ett rättssociologiskt intressant sätt speglar rättens omvärld och hur det rättspolitiska klimatet i samtiden påverkar rätten. Uppsatsens upplägg kan därmed sägas belysa rättssociologins styrka som ”debatterande” vetenskap och därmed bära ett polyfont drag.[9]

Textanalys med hjälp av vissa semiotiska begrepp kommer att vara den metod som används och texterna kommer att utgöras av artiklar som behandlar ersättningarna, olika rättsfall, förarbeten och rättsvetenskaplig litteratur. Metoden bygger på att det finns en källa till kunskap om hur de aktuella ersättningarna har uppfattats och hanterats av olika aktörer i de texter som används i uppsatsen. Metoden kommer att kunna användas för att undersöka hur professionella aktörer hanterar dessa ersättningar, vilket är intressant mot bakgrund av den undantagskonstruktion som beskrivits ovan. Sociologins kärna kan sägas befinna sig i skärningspunkten mellan struktur- och aktörsperspektivet på samhället. I denna skärningspunkt formas de värde-

ringar som formar dessa ersättningar i de rättsliga institutionerna. Dessa institutioner förenar struktur- och aktörsperspektivet genom att dess utformning och verksamhet ger uttryck för ideologiska föreställningar och institutionerna medverkar till att forma aktörernas attityder och normer. Uppsatsen skrivs utifrån antagandet att kunskap om människors värderingar är central för att förstå och förutse samhällets förändring. Utgångspunkten och metoden utgår ifrån ett aktörsperspektiv som betonar individens värderingar, attityder och normer i stället för t ex ett resursperspektiv. Kunskap om individers värderingar, attityder och normer är enligt min mening viktig för att de rättsliga institutionerna ska kunna fungera effektivt och rättssäkert mot bakgrund av de normer som styr verksamheten. Den syntetiserande normvetenskapen har naturligtvis även påverkat mitt ämnesval och viljan att studera vilka normer som döljer sig bakom de rent ideella ersättningarna och dess undantagskonstruktion. Normvetenskapen, som jag förstår den, betraktar normativa förändringsprocesser i samtiden och analyserar relationen mellan subjekten, samhället och rätten. Mitt intresse rör särskilt hur de professionella aktörerna inom rätten hanterar konflikten mellan formella och informella normer och hur den unika lösningen är relationell med omvärlden.

1.5 Disposition

Del 1 inleder om de rent ideella ersättningarna och där presenteras vissa grundläggande begrepp. Del 2 rör relationen mellan ersättningarna och rättssociologin samt om begreppens vidare innebörder. Del 3 om undantagskonstruktionen och hur den försvagas under senare år, samt en fördjupad analys om relationen mellan ersättningarna och undantagskonstruktionen. Den avslutande del 4 innehåller sammanfattning och slutsatser som pekar mot hur ämnet kan ligga till grund för framtida viktimologisk forskning.

DEL 1

Presentation av de rent ideella ersättningarna och grundläggande begrepp

2. De rent ideella ersättningarna

2.1 Skador som inte kan räknas i pengar

De ideella skadeståndena är samlingsnamnet på de olika ersättningsposter inom skadeståndsrätten som man inte kan värdera ekonomiskt. I en proposition om ersättning för ideell skada heter det att ”(u)tmärkande för den ideella skadan är att den inte låter sig mätas i pengar på samma sätt som den ekonomiska skadan. Utgångspunkten i svensk rätt är att ersättning endast lämnas för ekonomisk skada.”[10] Begreppet ideell härrör enligt Trübner från den tyska filosofen Schelling såsom motsats till ”reell” i den Platon-inspirerade filosofin.[11] Ideell är också en synonym till platonisk och betyder främst upphöjd eller osinnlig, något som vill förverkliga en idé. Ideell ersättning som utgår för sveda och värk eller lyte och men har sin upprinnelse i en fysisk eller psykisk medicinskt påvisbar skada medan ren ideell ersättning för exempelvis olaga diskriminering, ärekränkning eller den brottskadeersättning som rör ersättning för kränkning brukar sammanfattas under benämningen kränkningsersättning och saknar koppling till det fysiska. Därför kommer de i fortsättningen att benämnas för de rena ideella ersättningarna.[12] I min framställning är det främst denna ersättning som analyseras, även om en del av analyserna gäller de ideella ersättningarna generellt. Detta val beror på att det normativa och värdemässiga innehållet i det rättsliga materialet som berör de rena ideella ersättningarna

framträder tydligare då ersättningen helt saknar fysisk relation. Generellt skulle man kunna utrycka det så att rent ideell ersättning utgår när tilltron till ett centralt normativt värde i samhället riskerar att försvagas av en handling som ofta är brottslig eller tydligt normbrytande. Handlingen hotar eller skadar alltså något som värderas som värdefullt men som ingen vet värdet på. En symbolisk summa får då kommunicera samhällets avståndstagande gentemot handlingen, tolkat mot bakgrund av den gällande rätten och olika normer och värderingar i samhället.[13]

Det är viktigt att läsaren inte glömmer att det är omständigheten att dessa ersättningar inte går att ekonomiskt värdera och alltså är rent ideella, men ändå ersätts i pengar, som utgör dess egenart. Vanligen brukar man därför räkna sådan ersättning till en bild av ”a court of justice” som står för skälighet eller rättvisa istället för bilden av rätten så som ”a court of law” som förknippas mer med en rättssäker men mekanisk tillämpning av lagen.[14] Men eftersom det inte finns någon metod att avgöra vilken nivå som är skälig eller rättvis när det gäller rent ideella ersättningar har behovet att hålla tillbaka dessa ersättningar gjort att de kan hänföras till bilden av rätten som ”a court of law”. Hur detta paradoxala tillstånd uppkommit skall jag försöka titta närmare på längre fram.

2.2 Undantagsstämpeln på de ideella ersättningarna speglar rättens roll i samhället

Huvudregeln inom skadeståndsrätten är alltså att ideell skada inte ersätts. För att den skall ersättas fordras lagstöd som grund för undantag från huvudregeln. Genom att i skadeståndslagen föreskriva brottslig gärning som krav för rent ideell ersättning fungerade denna regel som en spärregel med syfte att begränsa möjligheten till ersättning för dessa skador. Spärregeln har medfört en stelhet i rättstillämpningen och att domstolarnas rättsskapande utrymme varit ytterst begränsat, vilket kommer att exemplifieras längre fram. Uttrycket ideell skada har historiskt reserverats för omständigheter som inte alls beaktas eller endast beaktas i särskilda regler skriver exempelvis Olle Ekstedt: ”Problemen hör dessutom samband med strävanden, särskilt från 1800-talet och framåt, mot en renodling av straffrättsliga påföljdsregler till att avse endast samhällets intressen i första hand till skillnad mot enskilda intressen hos brottsoffer.”[15] Ideell skada har i grunden definierats negativt som icke förmögenhetsskada eller ekonomisk skada. Svårigheten att uppskatta den ideella skadan i pengar och viljan att inrikta skadeståndsrätten på reparation och inte straffrättslig prevention har bl a varit en bärande tanke för varför de ideella skadorna kom att spela en begränsad roll.[16] Utmärkande för den svenska skadeståndsrätten har varit dess nära relation till omfattande offentliga försäkringar som länge såg ut att i princip placera hela skadeståndsrätten i en slags undantagsposition. Även ambitionen att behålla ersättningssystemets interna harmoni intakt och inte öppna upp för en utveckling som man snabbt kan förlora kontrollen över har utgjort bakgrunden. Här kan jämföras med synen på Europakonventionen. Man ansåg att domstolarna behövde de mer restriktiva och precisa svenska lagbestämmelserna i jämfört med konventionens mer allmänt hållna bestämmelser som kunde leda till oväntade resultat utanför de politiska organens kontroll.[17]

I internationell jämförelse har Sverige en tradition av låga ersättningsbelopp för ideella skador i allmänhet och det har generellt sätt varit svårt att få rätt till rent ideell ersättning. Att beloppen är relativt låga samtidigt som det funnits en ambition att endast i undantagsfall ge rätt till sådan ersättning är anmärkningsvärt eftersom denna typ av ersättning ofta aktualiseras efter kränkningar av ett starkt skyddsvärt intresse kopplat till det sociala livet och därmed handlingssystemets reproduktion.[18] Rättens allmänt reproduktiva roll framträder också särskilt tydligt i de rent ideella ersättningarna eftersom de aktualiseras av handlingar som utmanar den sociala tilliten.[19] Även mot bakgrund av kritiska riktningar inom både straffrätt och viktimolo-

gi framstår undantagskonstruktionen som gammalmodig. Utifrån Jareborgs sk radikala brottsideologi blir undantagskonstruktionen problematisk då brottets förkastlighet enligt denna beskrivning är dess ”kränkning av eller ett hot mot ett värde som bör skyddas av rättsordningen (ett rättsligt skyddat intresse, alltså ett rättsgott).”[20] Jareborgs kritiska brottsideologi har fått ett stort genomslag och eftersom rent ideell ersättning länge begränsats till allvarliga kränkningar orsakade av brott är det relevant att analysera de rådande brottsideologierna för att förstå undantagskonstruktionens roll. Om den kritiska viktimologin med Fattah i spetsen menar Anna Wergens att ”(g)ränsen mellan straffrättsligt och civilrättsligt kommer att suddas ut och vi går emot en tid där den reparativa rättvisan kommer att ta allt större plats.”[21] Det är enligt min mening mot den bakgrunden som den aktuella undantagskonstruktionen inom ersättningsrätten blir intressant. Det måste rimligen finnas starka skäl till att denna upprätthålls eftersom den utifrån ett rättssociologiskt perspektiv verkar paradoxal. Nedan skall vi därför titta närmare på en möjlig orsak och samtidigt närmare undersöka ersättningarnas rättsliga status.

3. De rena ideella ersättningarna ur ett rättssociologiskt perspektiv. En inledande lägesbeskrivning

3.1 De ideella ersättningarna faller utanför. Om att inte passa in

När man närmar sig de rena ideella kränkningsersättningarna från ett rättssociologiskt perspektiv ser man att detta rättsområde speglar rättssociologins dynamiska placering mellan rätten och samhället. Rättssociologins tvärvetenskapliga karaktär är därför väl lämpad för att kunna fånga in de olika nyanserna som dessa ersättningar rymmer. Att ersättningarna med sin öppna konstruktion avslöjar hur rätten tar form mellan två angränsande discipliner, mellan juridik och politik, är följaktligen en rättssociologisk aspekt som är viktig för ämnet. Även gränsdragningen mellan det rättsliga och det moraliska eller mellan börat och varat är ett genomgående tema för de rent ideella ersättningarna och rättssociologin. Medvetenheten om ersättningarnas placering mellan laddade gränsdragningar kan ge en förklaring till varför de har haft en undantagsstämpel inom rättsordningen. För rättsordningen är det fundamentalt att avgöra vad som är rättsligt relevant och inte relevant. Därför ges just gränsdragningsfrågor och gränslinjer stor uppmärksamhet inom juridiken. När jurister systematiserar det rättsliga materialet är inte sällan differentieringar och distinktioner nyckelorden.[22] Baksidan av ett binärt system som bygger på skillnader är att olika undantagskonstruktioner och spärregler, som i fallet med den rent ideella ersättningen, är att dessa ger upphov till stelhet och rigiditet vid rättstillämpningen som kan ge upphov till systematiska problem inom rätten och försvagad legitimitet vid rättens möte med omvärlden. Därför har Luhmanns teori om autopoiesis ansetts ha problem med anpassningen till den föränderliga sociala omvärlden utanför rätten. [23] Habermas har särskilt uppmärksammat problemet med att rättssystemet fungerar okänsligt gentemot livsvärlden vilket i förlängningen hotar både kommunikationen som sådan och rättens funktioner. Jan Kleineman menar exempelvis att spärregeln, kravet på brottslig gärning för kränkningsersättning, i vissa fall är stötande och utifrån ”ett normskyddsbaserat ansvar framträder kopplingen till kravet på brottsliggärning som alltför begränsat.”[24] Man får väl också erkänna att ambitionen att skapa en klar distinktion mellan den ideella och den ekonomiska skadan inte varit så framgångsrik. Olle Ekstedt konstaterar att det lagts ner mycket arbete på försök till avgränsningar av olika skadetyper samt att ”utgångspunkterna har därvid varit växande och delvis oklara.”[25] Ulf K Nordenson konstaterar å sin sida att ”(d)et skulle vara verklighetsfrämmande att försöka upprätthålla en klar distinktion mellan skada av ekonomisk art och ideell skada.”[26]

Rättsvetenskapen som professionell disciplin har strävat efter att distansera sig från politiken och därigenom försökt upprätthålla sin exklusivitet. Detta har skett med hjälp av bl a fiktioner inom den rättdogmatiska metoden. Begreppet ”gällande rätt” är exempelvis diffust på grund av att gränsen mellan juridik och politik inte är så skarp som de teoretiska konstruktionerna ger sken av. Istället kan man säga att det råder ett dualistiskt förhållande mellan rätt och politik.[27] Det finns samtidigt en väl dokumenterad tradition i Sverige att inte vid rättsligt osäkra fall använda situationen för att ge utryck för rättspolitiska utlåtanden. Exempelvis menade Hedenius att alla utsagor om rättsläget i rättsligt osäkra fall är rättspolitiska utlåtanden.[28] Peczenik beskriver kritiskt hur denna uppfattning har tagit sig utryck i en långtgående lagpositivism där domstolarnas uppgift är att verkställa de politiska intentioner som utrycks i lagen, inte att tolka lagen i ljuset av moralen. Rättspraxisen kom att präglas av pragmatism, försiktighet, och lojalitet mot statsmakten.[29] I fallet med de ideella ersättningarna kan dock ingen lagstiftare i världen, oberoende av hur detaljerade förarbeten man än utarbetar, ge rättstillämparen ett säkert underlag för att fastställa ersättningen vid ideella skador. Dessa ersättningar kännetecknas av just osäkerhet kring värdemässiga och moraliska ställningstaganden. Därför kan man säga att dessa ersättningar visar på att det saknas bestämda skiljelinjer mellan juridik å ena sidan, respektive samhällsvetenskap, politik och allmän samhällsdebatt å den andra. Längre fram kommer det även att presenteras exempel på att ersättningarna utmanar den juridiska professionen i grunden med dess ambition att reducera komplexiteten genom att upprätthålla ett binärt tänkande. Ersättningarna utmanar också synen på att rätten fastställs och tillämpas oberoende av den sociala eller politiska kontexten vilket innebär att de bryter mot rättens autonomi som är tätt knuten till rättssäkerheten i en rättsstat. Som kommer att framgå längre fram väcker dessa ersättningar starka reaktioner vilket visar på att rättssystemets rationalitet riskerar att stå i konflikt med ”den logik som präglar de samhällsförhållanden som en gång givit upphov till normer” som Hydén skriver ang. vad det innebär att en norm blir en rättsregel.[30]

Kring de rent ideella ersättningarna finns olika normer som bildar en måtttstock av värderingar och känslor som prövas mot de fastställda ersättningsnivåerna. Normerna uttrycker således ett ”böra” och det upplevs av många som provocerande när rättsordningen inte följer detta upplevda uttryck. Dessa normer har sin bakgrund både inom rättsordningen och i rättens omvärld. Men rättstillämparen strävar främst efter att följa de rättsliga normerna och därtill att upprätthålla det rättsliga systemets interna ordning. Det anses viktigt att domstolarna har ett säkert underlag för sina bedömningar och det hävdas t o m att domstolarna behöver en måttstock av omständigheter som helt ligger utanför rättstillämparen själv.[31] Detta är rimligen ett krav som främst gäller den ideella ersättningen som ett led i att konstruera eller upprätthålla undantagskonstruktionen. Hans Kelsen ser varje domslut både som rättstillämpning och rättsskapande och Herbert Hart talar om rättens öppna vävnad som ger utrymme för judiciellt skön. Något generellt rättspositivistiskt krav på rättstillämpningen är det troligen inte.[32] Olika dikotomier befäster därmed olika dominanser som kan leda till avgöranden som strider mot det allmänna rättsmedvetandet och förstärker konflikten mellan rätten och dess omvärld.

3.2 Ersättningarna visar rättens egenheter

Enligt min mening tillhör de rent ideella ersättningarna den del av rätten som i likhet med generalklausuler och ramlagar utmanar den rättsdogmatiska metoden eftersom dessa kan sägas befinna sig i ett gränsland där rätten saknar faktiskt innehåll. [33] Vad som förenar dem är också att rättens innehåll blir beroende av i vilket sammanhang som rättsreglerna tillämpas, vilket aktualiserar ett rättssociologiskt perspektiv på rättens relation till sin kontext. Utöver denna egenhet hos de rent ideella ersättningarna aktualiserar de också gränserna för den juridiska professionen då dessa ersättningar uppställer kunskapsteoretiska problem. Problemet för Jacques Derrida, hur vi kan tänka det som är annorlunda än den tradition som genomsyrar vårt

sätt att tänka utifrån vår egen kontext, liknar därför det problem som de rent ideella ersättningarna aktualiserar för juristerna. Derrida lär oss även en annan omständighet som belyses av dessa ersättningar och det är att något kan bli närvarande endast i förhållande till något ”annat” då den västerländska traditionen bygger på motsatser och skillnader. Detta följer av det paradoxala att det rent ideella, som i filosofisk mening står för det absoluta, konkretiseras av den materiella eller ekonomiska skadetypen. Men genom en slags inläsning i traditionen för att på det sättet dra fram en dold förutsättning eller möjlighetsbetingelse för undantagskonstruktionen för de rent ideella ersättningarna kan vår förståelse öka och vi kan även förhålla oss kritiskt till den.

Till skillnad från den ekonomiska skadan kommer den konventionella rättsvetenskapen alltså till korta med att fånga de rent ideella ersättningarnas egenart då de till sin natur saknar hållpunkter att hänga upp rättsdogmatiken på. På detta område krävs istället en normativ orientering, eller med Hydéns ord, ”ett paradigm som förmår att föra normativa (och principiella) resonemang utan att ha den färdiga normen som utgångspunkt.”[34] I fallet med de rent ideella ersättningarna kan man säga att det inte föreligger något alternativ då det saknas någon färdig norm att utgå ifrån, vilket kommer att framgå längre fram. De kan däremot rekonstrueras i efterhand med hjälp av rättssociologiska verktyg.[35] Rätten kan i fallet med de ideella ersättningarna alltså med fog sägas stå med ett ben i moralen och det andra i politiken, vilket gör det svårt att dra en tydlig gräns mellan de två.[36] Rättsfilosofen Robert Alexy menar att alla positivistiska rättsteorier företräder vad han kallar ”åtskillnadstesen” som innebär att rättsbegreppet ska definieras så att det inte inkluderar några moraliska element. Alla ickepositivistiska rättsteorier företräder mer eller mindre ”sambandstesen” som säger att rättsbegreppet ska definieras så att det inkluderar moraliska element i någon grad.[37] Eftersom de rena ideella ersättningarna oundvikligen aktualiserar moraliska element innebär det att utifrån ett strikt rättspositivistiskt synsätt faller de rent ideella ersättningarna utanför själva rättsbegreppet. Att Alexys beskrivning är relevant för ämnet kommer att framgå längre fram när undantagsstämpeln och den höga tröskeln för de rena ideella ersättningarna kommer att beskrivas närmare. Som Boaventura de Sousa Santos har visat skedde en sammanblandning under moderniteten mellan synen på vetenskaplighet och rättspositivismen som medförde att visa aspekter föll utanför i egenskap av common sense.[38] Samtidigt har en av vetenskapens stora utmaningar varit just hur man skall handskas med värderingar och det som kan benämnas common sense. Varken vetenskapen eller juridiken får ju vara subjektiv eller godtycklig utan skall kännetecknas av objektivitet och opartiskhet.[39]

3.3 När det enhetliga går förlorat öppnar det upp för nya situationer

Med ökat intresse för teoretiska frågeställningar kring rättens roll och inte minst ökad kunskap om rättssociologiska perspektiv har det på senare tid vuxit fram en relativistisk syn på rättssystemet så som öppet och beroende av våra tolkningar. Enligt min mening har inflytandet från postmodernistiska teoretiker liksom feministiska och rättspluralistiska insikter medfört att bilden av rätten mognat och blivit både mer komplicerad och intressantare. Här kan exempelvis nämnas teorier om nivåindelningar som tar avstånd ifrån tanken på rättssystemet som en sluten enhet utan inflytande av normer, värden och ändamål utanför systemet. Det talas därför sedan något årtionde tillbaka frekvent om pluralism, polycentri, fragmentarisering eller ”mixed legal cultures”.[40] Dessa teoretiska insikter medför också att rättsordningens motsägelsefullhet och ofullständighet erkänns och lyfts fram. Som en följd av detta kan det inte förekomma någon värderingsfri tolkning eller objektiv kunskap om rätten.[41] Den viktigaste insikten ur ett rättssociologiskt perspektiv är dock att det idag finns en ökad medvetenhet om att ”(e)n föreställning om juridiken som värderingsfri eller objektiv kan uppställa begränsande ramar som medvetet eller omedvetet försvårar våra möjligheter att förklara eller förändra juridiken.”[42]

Enligt min mening har denna insikt betydelse för de ideella kränkningsersättningarna och dess roll inom rätten. Eftersom dessa ersättningar ofta tar sig utryck i form av brottsofferersättning är det relevant att poängtera hur brottsofferperspektivet medför att rättsliga och politiska argument närmar sig varandra. Hans Klette lyfter fram hur brottsofferarbetet aktualiserar mänskliga rättigheter och hur de båda förstärker varandra ”mänskliga rättigheter och allmänintressen inte kan vara exklusivt rättsliga eller exklusivt politiska.”[43] Särskilt rättspluralismen aktualiseras då undantagskonstruktionen kan sägas vara ett exempel på konkurrerande rättskulturer och genom inflytandet av mänskliga fri- och rättigheter genom överstatlig rätt förstärks rättspluralismen och en förskjutning mellan de konkurrerande rättskulturerna uppstår.[44]

De rena ideella ersättningarna i form av kränkningsersättning utgörs i stor utsträckning av just brottsofferersättningen. Utvecklingen på detta område kan sägas kännetecknas av ett steg från den gamla förhandlingsrättvisan till den moderna expertisrättvisan med hjälp av civilisations- och sekulariseringsprocessen.[45] Men under 1900-talet som var starkt präglat av den moderna expertisrättvisan med dess byråkratiska rutiner till priset av att för ”vanliga människor framstår rätten som avlägsen, anonym och ofta svårbegriplig” spelade brottsofferperspektivet länge en blygsam roll.[46] Brottsofferperspektivet kan således ses som ett uttryck för civilisations- och sekulariseringsprocessen i det moderna samhället men genom expertirättvisan byråkratiserades perspektivet och fick ganska begränsat genomslag i rättspolitiken. Inom den sk välfärdsrätten har det uppmärksammats att denna på ett liknande sätt haft en begränsad roll på grund av att dess regler inte är entydiga och klart avgränsade. Rättstillämparna har saknat adekvata metoder utan istället sökt sig till ”tekniska mallar” som kan tillämpas objektivt, men den sociala verkligheten tillåter inte detta och någonting väsentligt går därmed samtidigt förlorat.[47] Utmärkande för den rent ideella ersättningen i form av kränkningsersättningen inom brottsskadeersättningen är att denna skall bestämmas huvudsakligen på objektiva grunder medan ersättning för personskada i form av sveda och verk bestäms efter subjektiva förhållanden.[48]

Under 1970-talet händer något radikalt för brottsofferperspektivet. Främst är det kvinnorörelsen som sätter fokus på brottsoffrens situation i relation till gärningsmannen som erbjuds hjälp och stöd av samhället medan offret lämnas ensam. Utvecklingen har kännetecknats av att brottsoffrens rättsliga stöd, där den ekonomiska ersättningen i form av det rent ideella skadeståndet utgör en viktig hörnpelare, ständigt förstärkts och aktualiserats. Länge rådde det en konflikt mellan uppfattningen att brottsofferfrågorna var en del av välfärdsstatens politik eller en del av rättsstatens. Först under 1990-talet kan man säga att rättsstatsperspektivet får en tydligare kontur i den svenska rättspolitiken och i samhällsdebatten i övrigt.[49] Numera råder det alltså en politisk enighet kring vikten av ekonomisk ersättning och samtidigt har dessa frågor kommit att ses i ett kriminalpolitiskt sammanhang.[50] Från 1970-talet, då kriminalpolitiken spelade en mycket blygsam roll, har således de rättspolitiska frågorna allteftersom tilldragit sig ett ökat politiskt intresse. De rena ideella ersättningarna med brottsskadeersättning i spetsen är en viktig aspekt av denna förändrade situation. Utvecklingen kännetecknas av både pragmatiska hänsynstaganden och en ökad principiell och av fri- och rättigheter formad rättspolitisk diskurs.[51] Utmärkande för brottsofferperspektivet tycks även vara att antalet grupper som anses vara i behov av förstärkt skydd ständigt växer i den rättspolitiska debatten. Man kan exempelvis tänka på lagförslagen för att stärka det rättsliga skyddet kring barn som bevittnar våld i hemmet genom att ge dem brottsofferstatus och rätt till rent ideell ersättning. [52] Sedan HD i en dom från november 2005 (B 3193-05) inte gav ett barn, som bevittnat hur den ene föräldern upprepat misshandlat och hotat den andre föräldern, rätt till skadestånd har frågan aktualiserats ytterligare. Den enhetliga och formella juridiken har fått ge vika för allt fler rättspolitiska hänsynstaganden. Kopplingen mellan brottsofferperspektivet och kvinnoperspektivet på rätten kan därför sägas aktualisera ”avskiljandets logik” som den feministiske rättsteore-

tikern Eva-Maria Svensson har pressenterat.[53] Denna logik, som genom dikotomisering och begreppshierarkier, stänger ute det som hotar enhet och förutsägbarhet fungerar normerande för hur tillvaron förstås. I likhet med Boaventura de Sousa Santos menar Eva-Maria Svensson att denna avskiljandets logik är på väg att upplösas av ett nytt vetenskapligt paradigm i det senmoderna samhället.[54] Om det är så torde den förändringen även påverka den rättsliga statusen hos de rent ideella ersättningarna, enligt min mening.

4. Den Skandinaviska realismens påverkan. Spänningen mellan subjektivt och objektivt

Man kan på goda grunder anta att Axel Hägerström och hans lärjungar, i den uträckning de påverkat vår rättskultur, förstärkte rättens binära kod (dess vilja att göra skillnad gentemot omvärlden och vikten av att skilja på rätt och rättvisa). Enligt min mening är det troligt att det finns en koppling mellan dessa faktorer. Det är dock inte nödvändigt (om det ens är möjligt) att i detta sammanhang närmare i detalj besvara hur detta sammanhang ser ut. Men man kan notera att juridik handlar i mångt och mycket om moraliska värderingar och att frågan huruvida dessa är subjektiva eller objektiva kännetecknat 1900-talets rättsteoretiska debatt.[55] Samtidigt ställer de ideella ersättningarna i allmänhet och de rent ideella ersättningarna i synnerhet oundvikligen frågor om moralisk epistemologi, ontologi och semantik i centrum. Vilken roll dessa ersättningar har följer av vilken ståndpunkt i dessa teoretiska frågor som har störst genomslag. Den konklusionen följer av antagandet att rättsteorin har betydelse för praktiken och vad som i slutändan är möjligt att framgångsrikt argumentera för i rättsliga sammanhang.[56] En annan utgångspunkt är att dessa teoretiska spörsmål spelar olika roller över tid och den uppfattning som får störst genomslag skiftar följaktligen. Min utgångspunkt är att dessa ersättningar inte har stått opåverkade av att 1900-talet eller moderniteten kännetecknades av en strid om moralens existens/icke-existens och att Uppsalaskolans värdenihilism därför har påverkat vilken roll ersättningarna fått. Enligt min mening har även de teoretiska strömningarna, som inte sällan har politiska dimensioner, rättssociologisk betydelse när man studerar växelverkan mellan rätten och dess kontext.

Om det finns skäl för det rättsteoretiska paradigm som beskrevs ovan torde det även finnas skäl för att vi i dag befinner oss i en tid som kännetecknas av att ha lämnat de ”stora berättelserna” bakom sig. Istället framträder en mer fragmenterad och kanske också en mer pragmatisk situation.[57] Enligt min mening har detta paradigmskifte i så fall medfört förändrade förhållanden för de rent ideella ersättningarna som möjliggjort att den undantagssituation som de aktuella ersättningarna haft börjat förändras. På så vis kan ersättningar för rent ideella skador ses som exempel på rättslig pluralism i det senmoderna samhället. Exempel på det kommer att ges längre fram i form av relationen mellan informella normer och rättsliga normer, samt Europakonventionen och EG-rättens inflytande på svensk rätt. Men innan vi tittar närmare på den processen skall jag kort beröra det rättsteoretiska klimat som präglade Sverige under lång tid. I vilken grad vår rättskultur, som länge varit präglad av en uppfattning att man varken bör eller kan argumentera om värden och normer i rättsliga sammanhang, verkligen har påverkat de rent ideella ersättningarnas status i den svenska rätten är naturligtvis svår att avgöra annat än i mer allmänna ordalag.[58]

Den rättsrealism som var framträdande under 1900-talet var den värdenihilistiska Uppsalaskolan en del av under beteckningen skandinavisk rättsrealism. Kännetecknande för denna strömning var en skoningslös kritik av den traditionella – idealistiska – vokabulären. Konsekvensen blev att Hägerström, som företrädare för skolan, blev genom ord såsom ”facts, factual, reality

and real” uppfattad som förespråkare för en empirisk rättsteori som passade rättspositivismen, där rättnormerna framgick ur en strikt metodlära.[59] Denna sammankoppling fick stort genslag eftersom rättspositivismen samtidigt kan betecknas som en metateori, en teori om rättsliga teorier, vilket ger den stort inflytande.[60] Inflytandet av rättspositivismen som kan tänkas haft betydelse för mitt ämne är bl a att den medförde en försvagad koppling mellan kognition och normativitet då rättspositivismen riskerar att i praktiken leda till en non-kognitivism där värdemässiga argument inte har någon kognitiv mening.[61] Rättsrealismen å andra sidan riskerar att medföra att fokus mer riktas åt beteendet, huruvida rätten är effektiv, och mindre på dess normativa innehåll. Om man istället anser att rätten endast är ett normsystem, hamnar man i något som Alf Ross betecknar som ”idealism” skriver Klami som ser rätten som dualistisk, bestående av både normer och beteende.[62] Enligt min mening föreligger det ett samspel mellan de rättspositivistiska och rättsrealistiska strömningarna som båda kan ha påverkat den svenska rätten att inta sin restriktiva hållning gentemot de rent ideella ersättningarna. Klami frågar sig exempelvis hur denna ”normfobi” kunde vinna gehör bland svenska jurister och ger svaret att det är dess ensidighet.[63] Enligt min mening kan undantagsstämpeln på de rent ideella ersättningarna just ses som en effekt av denna normfobi och utmärkande ensidighet. Hydén motiverar behovet av en normvetenskap inom rättssociologin just som en reaktion mot att en positivistisk samhällsvetenskap inte är tillräckligt lyhörd inför de pågående värdemässiga förändringar som gäller i ett alltmer komplext och rörligt samhälle.[64]

Enligt min mening är det betecknande att Lundstedt exempelvis tog starkt avstånd från varje uppfattning att ett brott är en pliktöverträdelse eller en rättsstridig handling. Utifrån dennes uppfattning skulle den rena ideella kränkningsersättningen kunna ses som exempel på en närmast naturrättslig vedergällningsföreställning.[65] Lundstedt upptäckte också med hjälp av Hägerström att begreppet rättsstridighet är förkastligt då det inte finns någon vetenskaplig grund för det.[66] Denna antimetafysiska och antiidealistiska ambition hos några av företrädarna för modernitetens juridiska disciplin bildar en karikatyr av hur professionen har förhållit sig till de ideella ersättningarna, enligt min mening. Modéer, som har intresserat sig för skillnaden mellan modernitetens och dagens rättskultur, gör en distinktion mellan en totalitär rättsutövning, styrd av allmänna intressen, och en rättsstatlig, som tar hand om de individuella intressena, och om kraven på en mänsklig värdighet. I vårt senmoderna rättsklimat ser han en internationell renässans för dygdeläran och hur de rättsliga värdena kan fungera som samhällsbyggare där domstolarna ses som rättens tempel och författningen utgör basen för en samhällsreligion.[67]

När man läser om de ideella ersättningarnas historia under 1900-talet framträder det tydligt hur ersättningarna formas av ett samspel med det omgivande samhällets rättskänsla. Att de ideella ersättningarna speglar den samhälleliga kontexten och är situerade är en viktig utgångspunkt för mitt ämne och jag kommer att återkomma till den tanken längre fram. Genomgående är också att de ofta tenderar att i varje tid väcka reaktioner och inte sällan inslag av någon form av samtidskritik. Exempelvis har de karaktäriserats så som ”mycket makabra lidandehistorier som äro en av det moderna livets och jäktets avigsidor.”[68] Ivar Strahl utrycker sig mer allmänt om kontextens roll ”(e)tt vanligt önskemål är att åstadkomma en skadeståndsrätt som erbjuder för rättskänslan tilltalande lösningar av uppkommande ersättningsfrågor.”[69] Den grundläggande spänningen mellan formell och materiell rättvisa vid fastställandet av de ideella ersättningarna har också tidigt uppmärksammats som ett problem. ”Strävan efter exakthet på detta område kommer nog lätt i strid med skälighetskravet” konstaterar exempelvis advokaten och politikern Yngve Häckner på sin tid.[70] Den aspekten skall jag återkomma till längre fram.

Utgångspunkten i det här kapitlet är att undantagskonstruktionen som omger de rent ideella

ersättningarna speglar rättsordningens syn på dess gränser. Min utgångspunkt är att de rent ideella ersättningarnas öppna karaktär inte passat in i rättsordningen då dessa ersättningar bygger på en normativ-normativ verksamhet som utmanar synen på den rättsliga bedömningsverksamheten som teknisk, formell och objektiv. Mitt perspektiv påminner om de reflektioner straffrättsteoretikern Claes Learnstedt gör när han analyserar hur lagstiftaren definierar särbehandling som inte är sakligt motiverad: "'Saklig grund' ger associationer till att bedömningsverksamheten skulle ske på ett relativt tekniskt eller objektivt sätt, som att det i varje situation eller för varje problemområde skulle finnas ett 'korrekt svar', tenderar att på ett menligt sätt dölja att det rör sig om en normativ-normativ verksamhet utan 'korrekta svar'."[71]

Om rättsvetenskapen under moderniteten har kännetecknats av realism och positivism som favoriserade det materiella och empiriska framför rättens ideella dimension har en liknade situation präglat rättssociologin där det marxistiska med dess materialistiska utgångspunkter har varit dominerande. Exempelvis har Emile Durkheim, som ser ideella drivkrafter som viktiga i samhällsutvecklingen och menar att samhället formas av föränderliga normer och värderingar, fått stå tillbaka. Det materiella konfliktperspektivet har uppfattats som mer modernt medan ett ideellt konsensusperspektiv ses som en representant för klassikerna, såsom Karl von Savigny och Durkheim.[72] Mathiesen är exempelvis mycket kritisk till Durkheims tes om att upprättelse och ersättning till offret när denne skadats är centralt i det moderna samhället utifrån en form av kontraktstänkande. Durkheim träffade endast "något viktigt med sin karakteristik av övergången från det enkla till det komplexa moderna samhället."[73] I själva verket förenas vissa perspektiv på rätten som varit rådande inom både rättsvetenskapen och rättssociologin i en uppfattning att rätten och rättssystemet står i konflikt med den enskilda individen och att allmänhetens rättsuppfattningar är ett hinder för politiska och sociala reformer. De skandinaviska realisterna skulle hävda att folks upplevelser av kränkningar är uttryck för sedvanerätten och i den meningen något helt subjektivt och irrationellt som står i vägen för deras egentliga intressen. Det har även föreslagits att den konventionella materiella rätten ersätts med en reflexiv eller en alternativ jurisprudens som lägger grunden för en radikal behovsrationalitet. I båda fallen rör man sig snabbt bort från en materiell rättsstat mot pragmatism där "det moraliskt rätta eller något motsvarande ideellt värde" saknar betydelse i den rättspolitiska debatten som Hydén poängterar.[74] Som kommer att framgå längre fram medför medborgarperspektivet och den ökade betydelsen av mänskliga frioch rättigheter att den materiella rätten stärker sin roll. Samtidigt ser individen rättssystemet som en resurs för att erhålla upprättelse och förväntar sig att få sin rättskänsla erkänd. Rätten blir vidare allt mindre standardiserad och därför hamnar oundvikligen rättstillämparens normativa och värdemässiga ställningstagande i fokus, vilket kan resultera i ökad offentlig kritik.[75]

De ideella ersättningarna i allmänhet och de rent ideella ersättningarna i synnerhet har således sedan lång tid präglats av en spänning mellan det subjektiva och det objektiva. Redan 1920 formulerade den norska juristen och politiken Hagerup Bull sin "Värdeteori" som en reaktion mot den alltför snäva juridiska definitionen av dessa skador. Han utgick istället från nationalekonomin och menade att ersättningen för en ideell skada bör utgå ifrån ett reservationspris vilket motsvarar det lägsta pris till vilket någon skulle vilja byta ut skadan mot ersättningen. Denna teori kan således ge upphov till mycket höga ersättningsnivåer på rent subjektiva grunder. Mot Bull presenterade den danske juristen Henry Ussing under 1950-talet en teori som istället satte förutsägbarheten främst där skadorna värderas schablonmässigt utifrån objektiva kriterier. Det var Ussing som var formad av den skandinaviska realismen och inte Bulls reaktion mot den snäva juridiska bedömningen som kom att forma den svenska ersättningsrätten och i förlängningen lägga grunden för de låga ersättningsnivåerna och undantagskonstruktionen. Den direkta nackdelen med Ussings metod i jämförelse med Bulls är att den som råkat ut

för en ideell skada är beroende av att den juridiska professionen delar ens värderingar, vilket ger en viss ”rättsosäkerhet” för den originelle.[76] Därmed riktas uppmärksamheten mot vilken rationalitet som råder inom den juridiska disciplinen och vilka konflikter som uppstår gentemot en föränderlig och komplex omvärld som blir allt mer heterogen och orienterad mot individen. Om Ussing och den skandinaviska realismen präglat moderniteten under 1900-talet, ser vi nu en reaktion mot detta som medför att exempelvis Durkheims och Bulls perspektiv aktualiseras igen? Ett exempel på att individens krav på hög livskvalitet ställs i centrum är arbetet för brottsoffren, som närmast kan liknas vid en folkrörelse, i ett samhälle allt mer präglat av postmateriella värderingar. Enligt Ronald Inglehart, som myntade begreppet på 1970-talet, får allt fler i västvärldens materiellt välutvecklade samhällen allt fler icke-materiella behov som leder till politiska krav på självförverkligande. Enligt min mening finns en tydlig koppling mellan framväxten av brottsofferperspektivet på 1970-talet och framväxten av postmateriella värderingar.[77]

DEL 2

Relationen mellan ersättningarna och rättssociologin

5. Om att empiriskt undersöka värderingar och attityder

Intresset för människors värderingar som centrala för att tolka och förutse samhällets förändring utifrån ett idealistiskt perspektiv introducerades redan av Torgny T Segerstedt. Han genomförde banbrytande empiriska undersökningar om det allmänna rättsmedvetandet och andra grundläggande undersökningar om olika attityder i det svenska samhället redan på 1940-talet.[78] Intresset för informella normer och attityder hos allmänheten aktualiserades även i rättssociologins barndom i form av den utredning som professorn i civilrätt Jan Hellner gjorde på Lennart Geijers uppdrag under slutet av 1960-talet och som resulterade i en rättssociologisk utredning av skadeståndsrätten (SOU 1969:58). Den forskare som under senare tid aktualiserat Hellners och Segerstedts intresse för ett aktörsperspektiv som betonar individens värderingar och attityder gentemot rätten är historieprofessorn Eva Österberg som i ett projekt finansierat av Brottsoffermyndigheten problematiserar företeelsen brottsoffer bl a som en fråga om samhällsmoral och normbildning ur ett vidare perspektiv.[79] En av de många viktiga frågor hon ställer är bl a den om ett brottsoffer på något vis kan få en upprättelse som hjälper henne existentiellt och i så fall hur. Genom att väva samman samhällsdebatt, lagstiftning och rättspraxis undersöker hon brottsofferdiskursen över tid och hur viktimiseringen av offret påverkat dennes identitet som offer och därmed möjligheten för samhället att ge adekvat hjälp och upprättelse. Är det så att den ersättning som rättssystemet erbjuder förstärker en känsla av godtycke och hjälplöshet i det moderna samhället? Österberg konstaterar att det är grundläggande frågor som inte är enkla att besvara vilket är ett problem för den pågående brottsofferdiskursen.

5.1 Rättssociologisk kunskap efterlyses för att förstå ersättningarnas roll

Under 1960-talet behövdes skadeståndsrätten reformeras för att motsvara det moderna samhällets krav. Under denna tid pågick omfattande rättsliga moderniseringar som var ett led i en politisk vilja att effektivisera och genomföra politiska program. Inom skadeståndsrätten var den rådande tendensen att försäkringarnas roll ökade och man såg framför sig en framtid där de offentliga och privata försäkringarna helt konkurrerade ut skadeståndsrätten som uppfattades som gammalmodig och ineffektiv. Men samtidigt var man medveten om att man faktiskt inte visste hur skadeståndsreglerna fungerade ute i samhället. Det var helt enkelt brist

på kunskap om reglernas samhälleliga verkningar. Om preventionens roll heter det exempelvis ”mycken kärleksfull omsorg har nerlagts på att utröna den närmare karaktären av denna funktion.”[80] Det är därför något nedslående när Hellner flera decennier senare konstaterar att vi fortfarande inte vet så mycket om hur ersättningssystemet fungerar och att empiriska undersökningar ännu saknas.[81] Lennart Geijer ville ha rättssociologiska undersökningar som underlag innan lagstiftningsarbetet kunde ta i tu med det reformarbete som då låg i luften. Huruvida skadeståndsreglerna verkar allmänt moralbildande och att det i samhället utbildas ett system av handlingsnormer vilade ”emellertid på osäker grund” vilket fordrade rättssociologiska undersökningar enligt Geijer.[82] Det är dock allmänt osäkert enligt rättssociologisk forskning vad lagstiftningen leder till, vilket kan medföra politiska tillkortakommanden, något som bl a Ulrich Beck och Karsten Åström visat på.[83] För att få en bättre överblick och kunna ta ställning till skadeståndsrättens framtid i förhållande till försäkringssystemen bemyndigades därför Hellner 1966 av departementschefen att göra en rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten. Sådana undersökningar saknades och det förelåg ett behov då ”man vill ju gärna kunna stödja sig på verklig kunskap” som Hellner utryckte det även om frågorna blev fler än svaren i slutändan.[84] Det som är relevant med denna undersökning mot bakgrund av mitt ämne är att flera aspekter av de rent ideella ersättningarna lyftes fram. Hellner uppfattade exempelvis att ersättningsrättens överensstämmelse med samhällets allmänna rättsmedvetande och dess betydelse som medel att påverka samhället var en viktig rättssociologisk fråga som borde undersökas.[85] Han skriver exempelvis ”(p)å flera olika sätt framskymtar, att det anses vara skadeståndets uppgift att ge, förutom ersättning för den direkta ekonomiska förlusten, ’a little gravy’. I vilken utsträckning skadeståndet faktiskt fyller dessa funktioner har visat sig särskilt svårt att fastställa.”[86] Hellner ställer i sin utredning en rad rättssociologiska frågor som enligt min mening både är aktuella och intressanta, tre av dessa är:

1 Fungerar skadestånden preventivt mot skador på grund av dess påverkan på det allmänna rättsmedvetandet?[87]

2 Tillfredställer skadestånden rättskänslan genom skipande av rättvisa och skänker de moralisk tillfredställelse?[88]

3 Vilken roll har skadeståndsrätten i samhället och hur påverkar detta vilken roll domstolarna ger ersättningarna?[89]

För att få klarhet i dessa frågor efterlyser Hellner att attityder hos olika kategorier av berörda aktörer och hos allmänheten blir föremål för en rättssociologisk undersökning med intervjuer som metod. Han går t o m så långt att han förespråkar opinionsundersökningar om skadeståndsreglernas gensvar i rättskänslan.[90] Varför Hellner lägger, ur dagens perspektiv, så stor vikt vid det allmänna rättsmedvetandet och rättskänslan följer av vilka funktioner skadeståndet har enligt honom. Förutom ersättning för förlust och att överflytta förlusten (pulvrisering) ska det fungera preventivt genom att i det allmänna rättsmedvetandet inpränta att handlingar som medför skadeståndsskyldighet är förkastliga och därför bör undvikas. Slutligen menar Hellner att tillfredställelse av rättskänslan är en viktig funktion utöver preventionen och den ekonomiska regleringen av förlusten.[91] Hellner gör således en tydlig uppdelning mellan en ekonomisk dimension och en ideell, där samhällets normer, värderingar och folks känslor står i centrum. Denna tydliga markering att skadeståndets funktion inte endast är en ekonomisk fråga mot bakgrund av en materiell skada förklarar hans efterfrågan på mer rättssociologisk forskning kring den ideella dimensionen av ersättningssystemet.

Hellners rättssociologiska undersökning av skadeståndsreglerna i samhället uppmärksammade således behovet av mer rättssociologisk kunskap utifrån ett slags normperspektiv. Departementschefen Geijer tar sedan i propositionen till en ny skadeståndslag 1972 upp behovet av

rättssociologiska undersökningar som kan ge kunskap om skadeståndsrättens moralbildande funktion. Även andra verkningar i relation till samhällets snabba tekniska, sociala och ekonomiska förändringar behöver undersökas rättssociologiskt, enligt Geijer.[92] Men någon sådan forskning inleddes inte vad jag känner till.[93] En orsak till detta skulle kunna vara att Geijer, till skillnad från Hellner, intog en avvisande hållning gentemot tanken att skadeståndsreglerna verkar allmänt moralbildande och sålunda bidrar till att det i samhället utbildas ett system av handlingsnormer. Det är sannolikt, enligt Geijer, att uppfostran och opinionsbildning genom massmedia är av vida större betydelse som preventiva instrument än de skadeståndsrättsliga reglerna.”[94] Men Geijer tillägger att ”även dessa bedömningar vilar emellertid på osäker grund” och efterlyser därför vidare rättssociologisk forskning i ämnet.

Följden av att man uppmärksammat bristen på rättssociologisk kunskap om skadeståndsreglerna blev att man i propositionen till den nya skadeståndslagen skrev att det inte finns några normer som avgör de ideella ersättningarnas storlek.[95] Den rådande uppfattningen bland jurister har därför varit att det saknas normer kring de rent ideella ersättningarna och det heller inte finns någon gemensam rättsprincip för de ideella ersättningarna med följd att lagstiftningen och rättsläget på området vilar på en osäker grund.[96] Det blir i brist på normer istället en fråga om en ”skönsmässig uppskattning av graden av det lidande som har tillfogats den kränkte.” Dennes subjektiva upplevelse ska beaktas ”men man måste i första hand lägga förhärskande etiska och sociala värderingar till grund.”[97] I allmänhet konstaterar man även en rättspolitisk målsättning att skapa ett regelsystem ”som tillgodoser allmänt erkända krav på social rättvisa och trygghet.”[98] Man framhäver även vikten av att skadeståndsrätten ”vid varje tid är anpassat till rådande samhällsförhållanden, värderingar och behov.”[99] Ambitionen har efterhand på grund av bristen på normer blivit att sträva efter det typiska för att på det sättet nå en mer objektiv bedömning med hjälp av en långtgående schablonisering.[100]

Dessa mer allmänt hållna stadganden är främst intressanta mot bakgrund av att de rent ideella ersättningarna står så öppna inför samhällets förändring och vilken roll man anser att skadeståndsreglerna bör spela i samhället. Mot bakgrund av vad vi vet om den rättskultur som var rådande under den tid då den nya skadeståndslagen skrevs, och varit rådande sedan dess, förstår vi varför dessa ersättningar inte framstod som så lockande för rättstillämparna. Att upprepande gånger slå fast att det saknas normer för hur de skall fastslås och att det får ske mer eller mindre fritt är ett effektivt sätt att se till att de lämnas ifred och att dessa ersättningar inte utvecklas i praxis enligt den rådande rättskulturen. Enligt min mening kan det faktum att intresset för rättssociologisk forskning från lagstiftarens sida var högt vid denna tidpunkt förklara varför ersättningsnivåerna reserverades och inte utvecklades i någon större grad under en längre tid. Tills det att den rättssociologiska forskning som man efterfrågande kunde ge tydligare riktlinjer om dessa ersättningars roll i samhället var det lämpligast att ligga lågt. Nu kom dock ingen forskning till stånd, åtminstone ingen som fick lagstiftaren att överge undantagskonstruktionen, och vi har ännu inte svar på de frågor som Hellner och Geijer ställde för flera årtionden sedan. Istället blev det upp till rättstillämparen att utföra en egen liten rättssociologisk analys när de ideella ersättningarna skulle fastställas som en kompensation för frånvaron av normer för avgörandet. Uppmaningen att hålla ett fuktat finger i luften för att känna av samhällsklimatet bidrog alltså till att undantagskonstruktionen kring dessa ersättningar upprätthölls av rättstillämparna. Domstolarna intog således en försiktig hållning eftersom det var dunkelt vilken roll ersättningarna hade i samhället och eftersom samhällsresurserna var begränsade ansågs det heller inte försvarbart att ersätta ideella skador med några högre belopp. Det har också ifrågasatts om det överhuvudtaget är rättspolitiskt lämpligt att ersätta förluster av något som inte kan ersättas med pengar framför ersättning för sådant som direkt eller indirekt kan ersättas med pengar.[101] En annan bidragande orsak är troligen traditionen att rättstillämparens roll som rättsbildare är begränsad.

5.2 Vad har hänt sedan behovet av rättssociologisk forskning uppmärksammandes?

Som framgått ovan uppmärksammades den ideella funktionen hos skadeståndsreglerna att påverka det allmänna rättsmedvetandet och tillfredställa rättskänslan av lagstiftaren och företrädare för rättsvetenskapen. Då skulle skadeståndsrätten reformeras inför det moderna samhällets krav och rättssociologisk forskning var något som efterfrågades. Men med de omfattande försäkringssystemens införande samtidigt som intresset för att med skadeståndsrättens hjälp påverka folks värderingar och tillfredställa dess rättskänsla, minskade fick de ideella ersättningarna i allmänhet och de rent ideella ersättningarna i synnerhet inte någon framskjuten plats. Om en rättssociologisk forskning i början av 1970-talet faktiskt hade kunnat påverka undantagskonstruktionen går naturligtvis inte att svara på. Man kan notera att det är först på senare år som rättssociologin i Sverige aktivt börjat intressera sig för normernas roll och därmed närmat sig de frågor som Hellner och Geijer förde upp. Vad de uppmärksammade var ju den ontologiska frågan om hur vi får kunskap om hur rättens interaktion med livsvärlden ser ut. Enligt min mening aktualiserar det vad normvetenskapen säger sig vilja studera om känslornas och de värdemässiga förhållandenas betydelse för handlandet.[102] Så när ett normperspektiv efterfrågades och när tidsandan var positiv till rättssociologisk forskning kanske det inte fanns utvecklade teorier eller intresse från rättssociologiskt håll för sådan forskning. Att samhällsvetenskapen under lång tid försummat värderingarnas och attitydernas betydelse uppmärksammades bl a när intresset för framtidsstudier väcktes i början av 1970-talet[103] Det hävdades även att den rättssociologiska forskningen var underutvecklad när det gällde sociologiska instrument för värderingsförändringar, vilket ansågs betydelsefullt för att förstå hur den normproducerande sektorn påverkar människors värderingar i förhållande till deras sociala förhållanden.[104] Att göra attitydundersökningar om hur olika normsystem och grupper bildar skilda sociala fält var dock något som Torgny T. Segerstedt arbetade med. Frågor om det allmänna rättsmedvetandet kan ses som en återanknytning till sociologins rötter i Sverige.[105] Segerstedt definierade rättssociologin som relationen mellan ramnormer och partikulära normer och särskilt de moraliska reglerna, samt frågan hur rättsvårdens funktionärer verkligen beter sig.[106] Idag finns det rättssociologiska intresset och en normvetenskap är under utveckling men lagstiftaren efterfrågar inte längre några omfattande rättssociologiska undersökningar om normer, känslor och värderingar i samband med att hela rättsområden skall reformeras för att bättre passa in i ett förändrat samhälle.

Uppmärksamheten på den bristande rättssociologiska kunskapen resulterade alltså i att de rent ideella ersättningarna framstod som så osäkra att det inte ansågs ekonomiskt försvarbart att ersätta dessa skador då man inte visste vilken effekt de hade. Samtidigt utmanade de i grunden den juridiska professionen genom sina teoretiska och praktiska svårigheter vid den rättsliga argumentationen och tilllämpningen som resulterade i en långtgående rättslig standardisering på området, i form av det frekventa bruket av schabloner. Det var först i mitten av 1980-talet som det uppmärksammandes på bred front att nivåerna som en följd av detta kommit att släpa efter i den utsträckning att de framstod som ett rättspolitiskt problem. Lagstiftaren fick driva rättstillämpningen genom utredningar som uppmärksammade behovet av höjningar av ersättningsnivåerna då schablonerna inte anpassades efter det rådande samhällsklimatet. Nu stod man därför med två problem, brist på rättssociologisk forskning om ersättningarnas samhälleliga funktion och växande kritik av de låga nivåerna som framstod som problematiska mot bakgrund av det förändrade samhällsklimatet. En kommitté föreslogs utreda om de rådande ersättningsnivåerna stod i överensstämmelse med den allmänna rättsuppfattningen mot bakgrund av att frågan tagits upp i riksdagen ett antal gånger under mitten 1980-talet.[107] Kommittén förespråkade höjningar och noterade samtidigt att ersättningarna är problematiska men

att de tycks få allt större betydelse. Som vi sett skedde också en kraftig höjning under tio års tid men samtidigt förändrades samhället på ett sätt som enligt min mening kom att ge dessa ersättningar en annan betydelse. Det var inte längre aktuellt att rent mekaniskt räkna upp ersättningsnivåerna var tionde år mot bakgrund av ökad kritik i samhället. Längre fram ska jag försöka sammanfatta de faktorer, som jag har tagit upp i den här uppsatsen, som talar för att dessa ersättningar har fått en annan roll än tidigare. Men först återknyter jag till att vi behöver kunskap om folks attityder för att förstå vilken roll rätten spelar i samhället, som Hellner presenterade forskningsfrågan tidigare.

SOM-insitutet vid Göteborgs universitet, som årligen mäter svenskarnas förtroende för en rad olika samhällsinstitutioner, har valt fem distinkta bedömningsdimensioner för att ge en bild av förtroendesambanden mellan dimensionerna politik, övernationellt, samhällsbevarande, fostran och media. Denna faktoranalys ger vid handen att folks förtroende för domstolarna sker utifrån en bedömning av hur fostrande, samhällsbevarande och politiska domstolarna är. Att förtroendet främst avgörs av hur väl domstolarna spelar en fostrande roll är något som bryter mot den vedertagna bilden av vilken roll domstolarna har, vilket författarna till 2004 års SOM-rapport uppmärksammar.[108] Enligt min mening är det också mycket intressant att folks förtroende för domstolarna bedöms utifrån faktorn politik. Att domstolarna bedöms utifrån fostrande och politiska faktorer är något som kan peka på att det råder en relativt skarp motsättning mellan vanligt folks uppfattningar av vad det är som skapar förtroende för domstolarna och vilken roll dessa har i samhället i jämförelse med juristernas uppfattning. Min tanke är att de rena ideella ersättningarna, som generellt sätt bryter mot juristernas professionella roll, motsvarar vanligt folks förväntningar på domstolarnas roll i samhället på ett sätt som de flesta jurister skulle anse vara föga smickrande. I själva verket är det troligen så att de rena ideella ersättningarnas fostrande och därmed politiska karaktär fungerar avskräckande på juristerna och som en följd av den styvmoderliga hanteringen förlorar folk förtroende för domstolarna. Eftersom lidande och kränkningar inte kan värderas i pengar brukar bl a kränkningsersättningen till brottsoffer motiveras av att ersättningen har pedagogiska fördelar som en markering mot oacceptabelt beteende utöver den upprättelse som ersättningen ger brottsoffret.[109] Att som jurist argumentera mot bakgrund av rättens fostrande funktion eller dess samhällsbevarande roll torde dock vara ovanligt. Enligt rapporten ligger förtroendet för domstolarna lågt och är dessutom sjunkande. I jämförelse med andra institutioner i samhället är förtroendet mindre än hälften av förtroendet för sjukvården och universitet/högskolor.[110] Samtidigt finns det enligt rapporten en tendens mot att lag och ordning är en fråga som svenskarna anser allt viktigare.[111] Det ligger nära till hands att anta att dessa båda tendenser förstärker varandra enligt min mening. (Det fanns en tid då ledande jurister använde sig av det språkbruk som enligt SOM-undersökningen är förenligt med allmänhetens syn på domstolarnas roll. Ivar Strahl argumenterade exempelvis utifrån vad ”folkmoralen” fordrade och menade att från vaggan till graven måste människorna utsättas för ”en ständig propaganda i moraliskt hänseende” där särskilt ”straffmaskineriet” spelade en viktig roll.[112] En intressant fråga är därför huruvida det är allmänheten eller den juridiska professionen som idag är på efterkälken i tidens flykt?)

Att använda sig av empiriska undersökningar av folks värderingar som SOM-undersökningar eller liknande menar jag är relevant för de aktuella ersättningarna om man tar lagstiftaren på allvar när denne skriver att kränkningsersättningen bygger på en sköntmässig bedömning baserad på förhärskande etiska och sociala värderingar.[113] Idag är olika undersökningar om opinionen och folks värderingar vardagsmat till skillnad från när Hellner och Geijer efterfrågade sådan empirisk kunskap. Den efterfrågan ser jag som en reaktion mot den tid då framträdande jurister med sin auktoritet slog fast vad ”folkmoralen” fordrade, utan något rättssociologiskt stöd, vilket ansågs svårförenligt med den juridiska professionens roll, då tanken på folksuve-

räniteten genomsyrade samhället.[114] Att idag utveckla den rättssociologiska kunskapen som, Hellner efterfrågade, och samtidigt erbjuda ett kunskapsmässigt stöd till hur dessa ersättningar bör utformas är både enklare och mer motiverat än det varit tidigare. När samhället samtidigt blir mer heterogent i värdemässigt hänseende blir vikten av sådan kunskap allt större om ersättningarna verkligen ska fylla sin funktion. Som har framgått tidigare har EG-rätten medfört att Sverige som medlemsland måste erbjuda effektiva, proportionella och avskräckande påföljder för överträdelser av direktiv som rör exempelvis förbud mot etnisk diskriminering i arbetslivet. Vilka ersättningsnivåer som i realiteten lever upp till detta krav är rimligen en fråga som omöjligen kan besvaras utan rätttssociologisk kunskap om hur medborgarna värderar dessa rättsfrågor och dess ersättningar. Enligt min mening har denna undersökning av de rent ideella ersättningarna visat på att värdet av sådan rättssociologisk forskning som Hellner och Geijer efterfrågade återigen har aktualiserats. Då var det mot bakgrund av att hela det skadeståndsrättsliga systemet skulle reformeras och ersättas av ett försäkringssystem. Idag har skadeståndsrätten flyttat fram sina positioner och det politiska arbetet med att föra in MR-relaterade frågor i den gällande rätten som reglerar vardagslivet har gett de rent ideella ersättningarna en viktigare rättspolitisk roll än tidigare. Kleineman beskriver en märklig paradox: ”skadeståndsprocesser som under det radikala 1970-talet betraktades som en tämligen olämplig form av konfliktlösning där obligatoriska försäkringar sågs som lösningen på de flesta risker som den enskilda utsattes för numera omhuldas med ett helt annat intresse av lagstiftaren.”[115]

Svaret på frågan om vad som hänt sedan behovet av rättssociologisk forskning kring de aktuella ersättningarna uppmärksammades på 1960-talet är således att behovet av rättssociologisk forskning har ökat och rättssociologin som ämne har utvecklats på ett sätt som gör den bättre rustad än tidigare att ta sig an dessa ersättningars normativa dimensioner. Samtidigt finns det en vilja att avgränsa den rättsliga disciplinen från normativa och värdemässiga aspekter. De som strävar efter att behålla systemet intakt kan dock sägas arbeta i motvind då, juridik blir politik och politik blir juridik. Drömmen om det enhetliga systemet tycks därmed förbli en dröm. Varje strävan efter att upprätthålla en klar distinktion mellan ekonomisk och ideell skada och i den ambitionen vilja bevara undantagskonstruktionen riskerar samtidigt att provocera den allmänna rättskänslan hos en allt mer känslig allmänhet. ”En renodlat ekonomisk värdesättning stöter på hinder i – vad man i brist på bättre uttryck kan kalla – det allmänna rättsmedvetandet” skriver Håkan Andersson ang. hur HD bedömer skador på sällskapsdjur. Det får exemplifiera hur den interna och professionella juridiska bedömningen ställs mot omvärldens krav och förväntningar på rätten.[116]

DEL 3

Relationen mellan ersättningarna och undantagskonstruktionen

6. Brottsofferperspektivets roll för de rent ideella ersättningarna

Sedan Hellner och Geijer efterfrågade mer kunskap om hur väl det skadeståndsrättsliga systemet verkligen motsvarar allmänhetens förväntningar, och under vilka omständigheter som ersättningarna kan fungera som ett verktyg för att sända rättspolitiska signaler om vilka normer som ses som grundläggande för vår förmåga att leva tillsammans i ett samhälle, har en rad omständigheter ökat behovet av sådan kunskap. En av de främsta orsakerna till att intresset för dessa ersättningar har ökat är enligt min mening att de spelar en central roll som brottsofferersättning i form av kränkningsersättning. Eftersom statens ambitioner ökat på brottsofferområdet ökar även uppmärksamheten kring de rent ideella ersättningarna. Några av dessa faktorer skall kommenteras under de kommande kapitlen i denna del av uppsatsen.

Länge var brottsoffer eller kriminalpolitik överhuvudtaget inte ämnen som tilldrog sig något större intresse. Området uppfattades som reserverat för de professionella, men när nationalstaten har försvagats och områden där politikerna kan utöva sin makt krymper, blir enligt Nils Christie kriminalpolitiken en allt mer politisk arena.[117] I detta samhälle försöker politikerna lägga sig så nära de värderingar som är gemensamma för de flesta enligt Christie.[118] Framväxten av ett tydligt brottsofferperspektiv tar sin utgångspunkt i ett komplext samspel av olika sociala och rättsliga rörelser som ofta har utgjorts av drivande aktörer, så kallade ”eldsjälar”. Vad som kan sägas vara det nya ur ett historiskt perspektiv är att möjligheterna att driva brottsofferperspektivet förändrats på systemnivå när lagstiftaren har gjort de rättspolitiska frågorna om kränkande behandling i form av mobbning, diskriminering eller brottsoffer till en ”av de viktigaste samhällsfrågorna överhuvudtaget”[119] Det talas också uttryckligen om att kränkningsersättningen måste beaktas utifrån om angreppet strider mot grundläggande samhällsvärderingar, t ex alla människors lika värde.[120] Man talar i sammanhanget om vikten av att ”rättsordningens grundläggande värden” samt ”de förhärskande etiska och sociala värderingarna” liksom de ”värderingar som ligger till grund för samhällsordningen” kommuniceras genom rätten.[121] ”Antidiskrimineringslagstiftningen är ett uttryck för det fria, demokratiska samhället och de värderingar som ligger till grund för samhällsordningen” heter det exempelvis i en utredning ang. ett utvidgat skydd mot könsdiskriminering.[122] Enligt viktimologen Magnus Lindgren har det sedan mitten av 1990-talet i princip införts en ny lag eller regel till förmån för brottsoffren varje år.[123] I ett sådant läge förändras möjligheterna att på systemnivå ifrågasätta den undantagsstämpel som funnits kring de rent ideella ersättningarna. Genombrottet för brottsoffren är även kopplat till att den humana kriminalpolitiken under 1980-talet uppfattades stå i konflikt med ”det folkliga rättsmedvetandet.” Eftersom det också hävdats att kanske den mest väsentliga grunden för det kriminalpolitiska systemets trovärdighet just ligger i dess närhet till det folkliga rättsmedvetandet var det därför rent känslomässiga synpunkter på relationen gärningsman-brottsoffer som blev genombrottet för brottsoffren.[124] Samtidigt fick den ideella ersättningen i allmänhet ett genombrott i början 2000talet vilket uppmärksammades i doktrinen.[125] Relationen mellan hänsynstaganden till förändringar hos det allmänna rättsmedvetandet och brottsofferperspektivet och de rent ideella ersättningarna är ett återkommande tema vilket kommer att exemplifieras längre fram.

6.1 Om betydelsen av fokuseringen på brottsoffer och kränkande behandlingar

Henrik Tham har lyft fram är det inte helt givet vad som är orsak och vad som är verkan i omorienteringen av det kriminalpolitiska klimatet.[126] Det rör sig om ett samspel mellan olika faktorer som uppmärksammats allt mer där betonandet av mänskliga fri- och rättigheter i den rättsliga kontexten och en allmän förskjutning mot en individualistisk rättskultur är ledstjärnorna.[127] Hur omvälvande brottsofferperspektivet är har aktualiserats allteftersom utvecklingen får genomslagskraft på olika rättsliga områden. I en recension skriver han om brottsoffrets uppkomst på den politiska arenan ”(u)tvecklingen utgör möjligen ett brott med traditionen sedan upplysningstiden.”[128] Tham ser en utveckling där den åtalades rättigheter gentemot staten/fursten sedan upplysningen har varit drivande i utvecklingen nu brutits av de ökade kraven på brottsoffrets upprättelse. Brottsoffrens rättigheter ställs mot gärningsmannens i rättsprocessen. ”Där har det också skett en tydlig balansförskjutning till brottsoffrens riktning. Och det tror jag vi kommer att se mer av. Jag tror att brottsoffret har potential att åstadkomma stora förändringar både straffrättsligt och politiskt.”[129] Thams beskrivning av att brottsofferperspektivet innebär en brytning med traditionen sedan upplysningen är intressant för mitt perspektiv då de rent ideella ersättningarna medför en brytning med det moderna.

Att brottsoffrets inträde på den rättspolitiska arenan kan medföra ett paradigmskifte är det fler än Tham som har uppmärksammat. Före upplysningen straffade man bl a genom ett system

av olika former av böter vilka delvis fungerade som kränkningsersättningarna idag. Men i och med det moderna samhällets intåg trädde fängelserna in och straffet skulle behandla och ha en preventiv funktion, ofta grundat på utilitaristiska tankegångar. 1970-talet brukar beskrivas som ett årtionde då det moderna övergick i det senmoderna. För straffrättsideologins del innebär det att den inte längre entydigt är framåtblickande utan även bakåtblickande. Straffet tänks återigen ha till funktion att återupprätta en slags rubbad balans genom att fungera såsom rättmättig vedergällning.[130] Tidigare var fokus inställt på den kriminelles omvandling och förbättring helt utan dylika ”metafysiska” tankegångar. Behandlingstanken saknade en retributiv funktion som speglade ett annat rättviseperspektiv i rätten.[131] Så när uppgiften att skydda medborgarna och skipa rättvisa övergick till den moderna staten innebar det en försvagning av brottsoffren och man har därför hävdat att brottsoffren hade en mer framträdande roll innan behandlingstanken kom på 1800-talet.[132] Christie skildrar exempelvis hur den moderna staten berövat brottsoffren på sin egen konflikt och lämnat över den till det professionella rättsystemet.[133] Kriminologen David Garland delar Thams uppfattning och ser övergivandet av behandlingstanken som ett paradigmskifte där vi nu närmar oss ett förmodernt förhållningssätt som innebär att hämnden återkommer. Garland beskriver brottsoffrens återkomst mot bakgrund av analyser av strukturella förändringar i samhället där en tendens till av-professionalisering noteras vilket är intressant eftersom rent ideella ersättningar är länkade till aktörers identiteter enligt min mening.[134]

Kritiken mot behandlingsideologin byggde delvis på rättssociologisk forskning och kom att medföra att allmänpreventionen uppvärderades på bekostnad av individualpreventionen.[135] I förlängningen av den omställning av kriminalpolitiken som skett under de senare decennierna ses brottsligheten som ett hot mot demokratin, det moraliska och ansvarskännande samhället och mot medborgarnas berättigade krav och förväntningar på att leva ett tryggt och säkert liv.[136] Man kan därför något förenklat beskriva utvecklingen som en rörelse från social ingenjörskonst till moralisk ingenjörskonst där moralisk fostran och förstärkning av normer framträder som viktiga element i kriminalpolitiken.[137] Den laglydige samhällsmedborgaren och/eller brottsoffret är kriminalpolitikens adressat och inte avvikaren som tidigare vilket speglar det nya syftet och målsättningen/legitimeringen; politiken skall motsvara det ”allmänna rättsmedvetandet”.[138] Det uppstår således ett nytt kunskapsbehov om vad allmänheter känner, tycker och tänker samtidigt som brottsoffret blivit en ”konsument” av rättvisa där kriminologiska förklarningsmodeller om brottslighetens orsaker får träda åt sidan för rättssociologiska beskrivningar av relationen mellan formella och informella normer utifrån ett närmast idealistiskt perspektiv.[139] Relationen mellan omsorgen om det allmänna rättsmedvetandet eller medborgarnas rättskänsla och brottsofferdiskusen är viktig för beskrivningen av det ökade behovet av rättssociologisk forskning som kommer att behandlas längre fram.

6.2 Framväxten av brottsofferperspektivet ur ett idealistiskt perspektiv

Framväxten av brottsofferperspektivet är vidare tätt sammankopplat med två andra företeelser som påverkat rätten; individualiseringen och de mänskliga fri- och rättigheterna. Modéer har beskrivit hur identifieringen av brottsoffret, betonandet av mänskliga rättigheter, är exempel på förskjutningar inom rättslivet till förmån för en alltmer uttalad individualistisk rättskultur.[140] Hur relationen mellan mänskliga rättigheter och brottsoffren har medfört att rättsliga och politiska argument närmar sig varandra har exempelvis Klette visat på.[141] Detta perspektiv skall jag återkomma till längre fram när jag redogör för hur de konkreta kränkningsersättningarna har fått en förändrad rättspolitisk funktion. Ur ett idealistiskt perspektiv såg Durkheim tidigt individualiseringens orsaker och effekter. Av Durkheims perspektiv följer att individens emotionella och mentala tillstånd återspeglar de normativa villkor som samhället tillåter. Rättsreglerna kan enligt Durkheim användas som indikatorer på samhällsutvecklingen, vilket

enligt Hydén påminner om Anna Christensens analyser utifrån rörelser inom normativa grundmönster.[142] Denna beskrivning ligger även nära ett socialkonstruktivistiskt förhållningssätt på rätten som synliggör dess samspel med samhället. Enligt Lotta Vahlne Westerhäll innebär det att ”(r)ätten ses som ett öppet och flexibelt normsystem, som utvecklas hela tiden som svar på sociala behov av olika slag.”[143]

Durkheim passar väl in i den trend som beskrivits ovan eftersom han inte är intresserad av det handlande subjektet som exempelvis dess sociala bakgrund. Istället riktas hans intresse mot dem som berörs av brottet och den kränkning av normer som handlingen innebär där straffet ses som en grundläggande social mekanism. Durkheims tes kan relateras till att individualism och framväxten av de individuella rättigheterna gör individen ”helig” med följd att angrepp på den individuella sfären ses som allt allvarligare. Enligt Durkheim beror reaktionerna kring olika brottsoffers kränkningsersättning inte på något inneboende värde i den kriminella gärningen eller dess skadliga effekter. Istället ger Durkheim svaret att visa handlingar har denna karaktär på grund av att det allmänna rättsmedvetandet tillskriver dem det eftersom de kränker starka kollektiva känslor och värden. Det är därför, reaktionerna med sitt ursprung i kränkta omhuldade värden, som konstituerar brottet.[144] De rena ideella ersättningarnas ökade betydelse kan därför kopplas till en tendens mot att kränkningar av individen accepteras allt mer sällan.[145] En sådan idealistisk förståelse av hur värderingar och normer styr samhällsutvecklingen och rättens föränderliga roll ansågs länge inte förenlig med en materiell och modern syn inom samhällsvetenskapen. Men idag kan man skönja ett förnyat intresse för den normativa omvärld som befinner sig bakom lagen bestående av värderingar och känslor hos samhällets medborgare. Samtidigt finns det ett förnyat intresse bland juristerna att verka aktivt som aktörer med idealistiska motiv vid utformandet av den rättsliga berättelsen.

Thomas Wilhelmsson frågar sig mot bakgrund av att ansvaret för utvecklandet av de ”små goda berättelserna” inte kan lämnas över på ”en systembyggande monolitisk ’lagstiftare’” utan alla rättsliga beslutsfattare bär ett moraliskt ansvar för rättens innehåll, användning och utveckling. Ett viktigt antagande är att jurister som drivs av egna övertygelser också förstärker det rättsskydd som riktar in sig på individen. I en samtid som kännetecknas av individualism ser vi alltså ett samspel i den riktningen och Wilhelmsson frågar sig om det är så ”att just juristerna blivit denna individualisms överstepräster?”.[146] Det intressanta ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv är att det framstår som om det är mer gångbart att idag framhäva juristens idealistiska sida. Har då även juristerna ett ansvar för normbildningen i samhället utifrån idealistiska förtecken? Den som med stort engagemang lyft fram detta är Kjell-Åke Modéer när han menar att någonting viktigt gick förlorat när ”(h)äradshövdingarna dog med stövlarna på och med nävarna knutna i fickorna.”[147] Men genom internationaliseringen och särskilt efter Europakonventionens införande i svensk rätt har enligt Modéer ”(d)e svenska krusbären fått konkurrens av utländska kiwifrukter.”[148] Hur relationen mellan aktörerna och strukturen har kommit att förändras på grund av europeiseringen av den svenska rättskulturen är något jag kommer att återkomma till längre fram.

6.3 En förändrad syn på rätten och samhället förnyar ersättningarnas roll

Det demokratiska samhället kan på sikt medföra att rätten avmystifieras och det blir enklare för de aktörer som driver brottsofferfrågorna att få gehör för sina frågor utifrån ett medborgarperspektiv. En sådan avmystifiering eller demystifiering ser exempelvis Wilhelmsson som en förutsättning för att en moralisk kommunikation om rättens roll skall vara möjlig vilket i så fall torde ha stor betydelse för de aktörer som agerar inom området.[149] Eller är det kanske så att brottsofferfrågorna exemplifierar att vi lever i offrets tidevarv i ett risksamhälle?[150] Uppmärksamheten på brott och otrygghet är konstant i dagens samhälle. Kanske man kan skönja

en rörelse från expertisrättvisa till en förhandlingsrättvisa där parterna i målet förhandlar sig fram till vilken nivå kränkningsersättningen skall ligga på, i enlighet med det ökade intresset för medling och reparativ rättvisa.[151] I så fall skulle också själva brottsofferdiskursen falla tillbaka och förlora sin starka rättspolitiska ställning. Men betoningen av en rättvis reaktion på ett brott och mindre på att förhindra framtida brott innebär samtidigt ett brott mot de ideologier som varit rådande under lång tid, som framgått tidigare. I samband med att den personliga nivån blir mer dominerande försvagas det strukturella och det utilitaristiska draget, som varit dominerande under moderniteten, menar vissa. En försvagning av behandlingsideologin brukar ges som exempel.[152] Kritiken av moderniteten har exempelvis varit att straffets instrumentella funktion bortsåg ifrån straffets ”existentiella och moraliska aspekter vilket i själva verket innebär att man knappast kan tala om att det är ett rättssystem, och inte heller att det brukar straff.”[153] Men ”(m)oraliska bedömningar anses vara subjektiva och godtyckliga, juridiska objektiva och sakliga.”[154] Kränkningsersättningar skulle därför ha visat på rättens existentiella och moraliska förankring och därmed har hotat den rättsliga professionalismens objektiva och sakliga bedömningar.

En orsak till att de rena ideella ersättningarna har fått ökad betydelse skulle kunna förklaras mot bakgrund av att ett deltagar- och betraktarperspektiv ökar på bekostnad av juristernas bedömarperspektiv.[155] Robert Alexy har argumenterat för att den rättspositivistiska positionen fungerar utifrån ett åskådarperspektiv medan ett deltagarperspektiv ofrånkomligen aktualiserar existentiella och moraliska frågor om rättens riktighet, om dess förhållande till rättvisan.[156] Ett ökat intresse för de rena ideella ersättningarna kan därför ses som en slags demokratisering eller humanisering av rätten som medför en vidgning av deltagarperspektivet som en del av ett allmänt medborgarperspektiv på rätten. Rättspositivismens avvisande av tanken på att rättsreglernas giltighet och bindande kraft i grunden är förbundna med någon form av rättvise- eller moraluppfattning blir i så fall allt svårare att upprätthålla.[157] Den rättvisa ersättningen vid de ideella skadorna är inte någon form av standard vi kan upptäcka utan en produkt av vår sociala kontext och historia. Besluten om ren ideell ersättning får betydelse i den mån de är orsaker till människors beteenden. Eftersom de tycks beröra folks rättsuppfattningar och därmed påverka deras syn på rättens roll i samhället får de därför en intressant sociologisk roll.[158]

Inom rättssociologin talar man exempelvis om det problematiska begreppet ”social giltighet” utifrån rättens sociala verkan i relation till den mer formella juridiska giltigheten.[159] Mot bakgrund av att de rent ideella ersättningarna tycks beröra viktiga aspekter hos det allmänna rättsmedvetandet, samt det faktum att utifrån ett formellt juridiskt perspektiv utgör dessa ersättningar en avvikelse från rättens rationalitet, kan man fråga sig om inte dessa ersättningar just aktualiserar skiljelinjen mellan dessa två giltighetsbegrepp. Tanken är helt enkelt att rent ideella ersättningar åtnjuter någon form av social giltighet medan de är desto mer problematiska utifrån det juridiska giltighetsbegreppet. Att beskriva en sådan spänning mellan exempelvis skriven lag och skälighet, mellan system och livsvärld (jmf mellan gesellschaft och gemeinschaft) är återkommande i såväl sociologin som rättsvetenskapen.[160] Den spänningen är enligt min mening grundläggande för dessa ersättningar. Det finns en rad liknande dikotomier som belyser de rent ideella ersättningarna, där exempelvis skillnaden mellan den materiella och formella dimensionen av rättssäkerheten är en annan central sådan. Dessa ersättningar kan antas vara förenliga med den materiella rättssäkerheten, medan den är mer problematisk utifrån den formella.

7. Om undantagsstämpeln och ersättningarnas rättsliga status

7.1 Inga normer och låga nivåer

När man börjar undersöka de rena ideella ersättningarna är det viktigt att uppmärksamma att ökningen av beloppen sker från mycket låga nivåer. De nordiska länderna hamnade påfallande lågt vid en europeisk jämförelse då ersättningsbeloppen i England och Tyskland var generellt sätt över 100% högre än i Norden och jämfört med Sverige var skillnaden över 200 %.[161] Detta följer av den undantagsstämpel som de ideella ersättningarna har, där uttrycket ideell skada är synonymt med omständigheter som inte alls beaktas, eller endast beaktas enligt särskilda regler.[162] Den mest dominerande av dessa begränsande regler är att ren ideell ersättning främst utgår vid vissa allvarliga brott. En annan viktig utgångspunkt när man närmar sig de rena ideella ersättningarna är att det är en rent rättspolitisk fråga om en ideell skada skall uppskattas till 10 000 kr, 100 000 kr eller 1000 000 kr.[163] Samtidigt har det funnits en princip i svensk ersättningsrätt som säger att den skadelidande skall ha rätt till full ersättning för liden skada, alltså att den drabbade genom den ekonomiska ersättningen skall försättas i samma position som innan skadan. Eftersom den principen är svår att följa när det gäller såväl ideella som rent ideella skador har inställningen länge varit restriktiv. Det heter exempelvis att ”när en skadeföljd av detta slag kan neutraliseras genom ersättning, bör kostnaden hänföras till ideell skada.”[164] Men ideell ersättning kan inte neutralisera en ideell skada, så egentligen finns det inget rättsligt utrymme för dessa ersättningar, om man inte anser den ha en begränsad och symbolisk funktion. Ersättningarna har ansets vara ”något av en fiktion” på grund av att ”inga säkra hållpunkter” finns.[165]

Ersättningsnivåerna speglar alltså vilka normer som ges avgörande betydelse när de ideella skadorna värderas, då det inte är det faktiska värdet av en skada som är avgörande för beloppets storlek. Därför är de ideella ersättningarna av intresse ur ett rättssociologiskt perspektiv som sätter rättens förhållande till normer främst. Förändringar i ersättningsnivåerna, som går långt utanför en naturlig uppräkning på grund av exempelvis inflationen, tyder alltså på en normativ rörelse som gör att liknande ideella skador ersätts olika över tid. Proceduren när ideella skador värderas har följaktligen beskrivits som ”en skönsmässig uppskattning med hänsyn till förhärskande etiska och sociala värderingar.”[166] Man kan även notera att det är just värderingarna och attityderna som anses förhindra att ett brottsofferperspektiv slår igenom inom rättsväsendet.[167] I en utredning om Brottsoffermyndigheten heter det att ”(d)et handlar inte om brister i lagstiftningen eller brist på styrinstrument. Det handlar om attityder, samordning och praktisk tillämpning. Det handlar om vilja, kunskap och värderingar.”[168] Brottsofferperspektivet är, som framgått ovan, i praktiken nära knutet till de rena ideella ersättningarna i form av kränkningsersättningen.

De rent ideella ersättningarna är således ett rättssociologiskt ämne som lägger fokus på normer, värderingar och känslor som underliggande orsaker till hur rätten tillämpas och utformas. Men i fallet med de rent ideella ersättningarna spelar normer olika roller utifrån vilket perspektiv man har på rätten. Utifrån det konventionella rättsvetenskapliga perspektivet, som utgår från rättsdogmatiken, har de rent ideella ersättningarna istället karakteriserats av sin avsaknad av just normer. Att det inte finns några normer för att avgöra hur ersättningsbeloppen fastställs har varit huvudskälen till att dessa ersättningar bör spela en begränsad roll. De är ”alltför okontrollerbara och subjektiva” skriver Lena Sisula-Tulokas och konstaterar att vi saknar normer och taxor för att konkretisera vilka skador som är ersättningsgilla.[169] Då man från lagstiftarens sida insåg att det inte finns några normer för fastställandet av ersättning av exempelvis ärekränkning ansåg man att lösningen fick vara att delvis ta hänsyn till den subjektiva upplevelsen av kränkningen, men främst lägga förhärskande etiska och sociala värde-

ringar till grund för en allmän skälighetsprövning på objektiva grunder.[170] Istället för normer talas det alltså om att man får använda ”en allmän skälighetsuppfattning” och det får bli frågan om skönsmässiga uppskattningar.[171] Om normer definieras som något som rör standarder eller mönster som ger upphov till stabila och varaktiga förväntningar på handlandet framstår avsaknaden av normer vid det juridiska handhavandet av de rent ideella ersättningarna som en naturlig beskrivning.[172]

Bristen på formella och utslagsgivande normer vid den juridiska beslutsprocessen har alltså öppnat upp rättsområdet för de informella och sociala normernas betydelse, som emellertid inte är tillräckligt generella och entydiga för att bilda ett mönster eller en standard. De rent ideella ersättningarna visar därigenom på den viktiga skillnaden mellan formella och informella normer som rör rättslig argumentation och beslutsfattande. Länge medförde detta förhållandena att de ideella ersättningarna var ett marginaliserat rättsområde. Utgångspunkten i svensk ersättningsrätt är fortfarande att ersättning enbart lämnas för ekonomisk skada. Rättstillämparen har på grund av spärregler haft ett litet utrymme att fungera rättsskapande på området och det har under lång tid rått en omfattande osäkerhet kring rättsläget och om det föreligger någon gemensam rättsprincip för området. Viljan att nå en objektiv och värderingsfri beräkningsoperation vid rättstillämpningen har medfört en olycklig abstraktion av begreppen. Bristen på normer som anger när rent ideell skada föreligger och hur denna skall värderas har även setts som att rättstillämparen ges ett oacceptabelt stor utrymme för godtycke. Rättssäkerheten hotas exempelvis, enligt Åke Frändberg, i en rättsstat av en rättsbrist som följer av en sådan avsaknad av rättslig reglering som kan sägas vara utmärkande för ersättningarna.[173] Vid osäkerhet om det föreligger en ekonomisk eller ideell skada har man därför med hjälp av metamorfoser försökt konstruera en ekonomisk skada för att undvika de ideella som upplevs mer problematiska.[174]

7.2 De låga ersättningsnivåerna uppmärksammasoch väcker känslor

När det blev uppenbart att Sverige under lång tid kommit att kraftigt avvika från andra jämförbara länders ersättningsnivåer blev situationen snart svår att försvara när landet samtidigt var ett av världens rikaste. 1986 aktualiserades frågan om en höjning av de ideella ersättningarnas storlek i riksdagen mot bakgrund av ett antal motioner i frågan. Man frågade sig om de låga ersättningsnivåerna verkligen stod i överensstämmelse med det allmänna rättsmedvetandet. Under 1987 och 1988 återkom man till frågan i riksdagsdebatter och i december 1988 beslöt regeringen att en kommitté borde utreda frågan om ersättningsnivåerna borde höjas mot bakgrund av kritiken.[175] Särskilt kränkningsersättningarna för kvinnor som utsattes för våldtäkt och misshandel hade uppmärksammats vara i behov av en översikt, enligt direktiven.[176] Frågan om huruvida ersättningsnivåerna står i överensstämmelse med det allmänna rättsmedvetandet är, som läsaren kan notera, tämligen återkommande.

Under 1980-talet började kritiken mot de låga beloppen för olika brottsoffer uppmärksammas allt mer i media. 1985 kunde man i Försäkringstidningen som exempel läsa ett längre reportage om hur beloppen till olika brottsoffer var problematiskt låga enligt flera jurister. Ett fall som togs upp gällde en 17-årig flicka som under förnedrande omständigheter våldtagits av två personer samtidigt som en tredje person misshandlat flickans pojkvän. Flickan hade i enlighet med brottsskadenämndens praxis erbjudits ett skadestånd på 7000 kr men hennes ombud krävde 15 000 kr. Artikelförfattaren skriver att ”7000 kr det är ungefär vad en uppsättning nya däck kostar för skadevållaren, det stärker inte hennes självförtroende.” Man menade också att ”i det gamla bondesamhället fanns inte så många sofistikerade instrument för att gottgöra de skadelidande, men idag kan man göra så mycket mera. Tag bara som exempel en längre resa med åtföljande klimatbyte. Där räcker 7000 kr ingenstans. 25-30 000 kr vore rimligt.”[177]

Jämförelsen med bondesamhället och dagens villkor och värderingar gör även informationschefen Gudrun Nordborg vid Brottsoffermyndigheten när hon kommenterar ett uppmärksammat fall där 465 000 kr utgick för ersättning för en nedbrunnen byggnad och 225 000 kr för sorgen till familjen vars flicka omkom i branden. Hon förklarar nivåerna med hänvisning till våra traditioner ”(f)örr ansågs det inte vara samhällets sak att ersätta den som drabbats av en icke-materiell förlust, att förlora en anhörig var något som ingick i livssituationen. Förlorad egendom däremot gick inte att ersätta.” Hon tar som exempel hur viktig en ko var för familjens överlevnad i bondesamhället men menar att domstolarna nu behöver nya värderingar som bättre motsvarar dagens samhälle.[178] I ett hypotetiskt exempel skriver man vidare i Försäkringstidningen om en gammal dam som blir nerslagen och misshandlad. ”I ersättning för den ideella skadan begär hon 10 000 kr, det är inte ovanligt. Domstolen dömer dock ut 500 kr. Människor värderar helt enkelt sin personliga integritet och sin självrespekt till en helt annan nivå än domstolen.”[179] Sedan är man även kritisk mot att det är standardiserade tabeller som styr nivåerna och att detta har fungerat återhållande på domstolarna. Det är, skriver man, ”ett 20-tal år sedan HD senast uttalade sig om skadeståndets storlek vid våldtäkt och därför vore det väldigt bra om man fick ett nytt prejudikat på den här punkten.”[180]

Marciej Zaremba lyfte under 1990-talet fram i en rad uppmärksammade artiklar den svenska rättens särart som undantagsstämpeln kring de rena ideella ersättningarna kan sägas representera. I en av artiklarna ställer sig Zaremba frågan om rättvisa är ett juridiskt begrepp mot bakgrund av ett fall där ett ”bötesstraff (1500 kronor för misshandel) utdömdes av Nacka tingsrätt mot 25-årige Per Mild som förföljt, övermannat och till polisen överlämnat den 22-årige man som överföll hans hustru. 22-åringen fick blåmärken i ansiktet och dömdes i sin tur att böta 450 kronor – för ofredande – samt 1000 kronor i skadestånd till Milds hustru.”[181] Enligt min mening är ett återkommande tema när man analyserar reaktioner kring de ideella ersättningarna hur dessa har en förmåga att stå som symbol för det orättvisa och okänsliga rättssystemet. Mathiesen har observerat hur det i massmedia uppstår moralisk panik kring beteenden som rör det som är kriminellt. Han drar en jämförelse med hur judarna beskylldes för digerdöden på 1300-talet men tillägger att det lyckligtvis även finns ”exempel på det motsatta – att domstolar mer eller mindre konstant har avvisat i varje fall mera öppna försök till politisk och annan påtryckning.”[182] Massmedia spelar en stor roll för uppmärksamheten kring de rent ideella ersättningarna och enligt min mening fångar Mathiesen en intressant aspekt av de rent ideella ersättningarnas koppling till både kriminalitet, politik och massmedias roll. När man följer bevakningen av de rena ideella ersättningarna i uppmärksammade fall finns det exempel på att reaktionerna haft sådana proportioner att man enligt min mening kan se det som ut-ryck för sådana påtryckningar. På senare tid har kraftig kritik av domarna blivit vanligare, som exempelvis när Göta hovrätt sänkte den ideella ersättningen med 100 000 kr till en flicka som såg sin mamma mördas, fick amfetamininjektioner och blev våldtagen natten igenom. ”Hon led inte nog” löd rubriken i Aftonbladet. I media blev domarna och nämndeman bakom domen ”uthängda” med namn och ålder och det uppskruvade tonläget i mediebevakningen kulminerade i att hovrättspresidenten och hans familj blev mordhotad. Carl Martin Roos skriver t ex att ”(f)olk känner sig kränkta av att en skada inte värderas tillräckligt.”[183] Rättssociologen Sigridur Stefansdottir skriver också om att många upplever ersättningssystemet som okänsligt och att schabloniseringen gör individen osynlig.[184] Eftersom den rent ideella ersättningen ges till människor som på något sätt redan upplever sig kränkta är denna aspekt naturligtvis viktig och anknyter till fenomenet med den dubbla eller sekundära viktimiseringen som ofta uppmärksammats inom brottsofferforskningen. Bill Dufwa är den som kanske med störst engagemang tagit fasta på detta då han menar att ersättningen får sitt värde av att fungera som ”den lilla människans sista chans till upprättelse.”[185] I ett annat sammanhang har Dufwa beskrivit ”den svenska modellen” med dess fokusering på försäkringslösningar i nämnder istället för

skadeståndsrätt utvecklad av domstolar att man till slut hamnar i en rationell värld, som dock är kylig. Där har ”människans behov” fått stå tillbaka och han efterlyser därför mer av normativa och värdemässiga reaktioner som gör det möjligt att ”få sova på natten.”[186] Alla som är bekanta med hur den rättsvetenskapliga diskursen brukar föras kan notera att när jurister skriver om de ideella ersättningarna används ord och associationer som i princip aldrig används annars eller åtminstone mycket sällan. För Dufwa ”representerar den en särskild typ av sådan omtanke och kärlek som medför ökade möjligheter att förändra livssituationen” mot bakgrund av att den ideella ersättningen ger mer än vad som krävs för fysisk överlevnad och genom att vara så individuellt inriktad.[187] Ett sådant personligt och mer känslosamt förhållningssätt till ersättningarna har väckt reaktioner, vilket kommer att beröras längre fram.

7.3 En kommitté granskar ersättningen för kränkning

Kritiken som framfördes under mitten av 1980-talet rörde främst nivåerna på kränkningsersättningen för grova våldsbrott och sexualbrott. Flera motioner i riksdagen hade börjat uppmärksammat frågan om ersättningsbeloppens storlek stod i överensstämmelse med den allmänna rättsuppfattningen.[188] Eftersom frågan om en höjning av ersättningsnivåerna kom att bli en huvuduppgift för kommittén att överväga, var man samtidigt noga med att i direktiven framhålla att beloppen hade höjts under senare år. ”En väsentlig fråga för kommittén är om de allmänna höjningarna av ersättningsnivåerna vid ideell skada som har genomförts på senare tid är tillräckliga eller om en ytterligare anpassning till den ökade levnadsstandarden är befogad.”[189] I SOU 1992:84, som var kommitténs delbetänkande rörande de rent ideella ersättningarna, förs ett intressant resonemang om hur ersättningsrätten har utvecklats från att boten stod i centrum till skadeståndstänkandet och vidare mot allt fler försäkringslösningar. Man ställer sig sedan frågan om en utveckling tillbaka mot ett medeltida tankesätt är under uppsegling där straffrätt och skadeståndsrätt blandas då kränkningsersättningarna får en tydligare karaktär av bot.[190] Det är en intressant beskrivning eftersom även andra gjort liknande reflektioner (som vi sett exempel på tidigare i uppsatsen) när man beskriver rättsliga förändringsprocesser och rättens relation till den samhälleliga kontexten. Kommittén uppmärksammar att de rena ideella ersättningarna börjat spela en allt mer framträdande roll och att rätten till ersättning för ideell skada även har börjat sprida sig till allt fler områden, samtidigt som beloppen successivt har höjts.[191]

Bilden som ges av kommittén är att viljan att upprätthålla den interna balansen inom ersättningssystemet och nå nordisk rättsenhet på området har fått ge vika för ökade krav på ersättning som i sin tur är en följd av det ökade välståndet i samhället. Diskussioner huruvida ersättningsnivån står i överensstämmelse med den allmänna rättsuppfattningen förs också då ersättningarna skall fungera som upprättelse för den kränkande och nesliga behandling som skadehandlingen utgjort.[192] Det handlar om en balansgång mellan att visa solidaritet med exempelvis kvinnor och barn som blir offer för sexuella övergrepp till att ersätta alla slag av kränkningar som kan uppkomma i samvaron med människor. Man skriver ”(d)et är oundvikligt att människorna i det dagliga umgänget råkar ut för olika förtretligheter och irritationsmoment; dessa måste man kunna tåla utan att få särskild ersättning för dem.”[193] Risken för penningfixering och en accelererande utveckling, där skadeståndena till slut når helt orealistiska nivåer, får man också ha med i bedömningen, enligt kommittén utan att man närmare försöker definiera vilka nivåer som är realistiska.[194] Man anser dock att ersättningen för kränkning skall vara så generös att den ger den skadelidande upprättelse och kan bidraga till att förändra vederbörandes livssituation. Det är en vag vägledning och det blir därför närmast parodiskt när man skriver att man vid bedömningen är hänvisad till den skadelidandes egna uppgifter men ”i vad mån dessa ger en korrekt beskrivning av lidandet är, som i många andra sammanhang, svårt att avgöra.”[195] Det är tydligt att man gärna vill sträva mot ett objektivt be-

traktelsesätt trots att detta, precis som man själva konstaterar, är ganska svårt att realisera när det gäller dessa fall och direkt kan stå i motsättning till viljan att ge den enskilde upprättele och förändra sin livssituation.

När kommittén redovisade sin utredning om hur ersättningsnivåerna hade förändrats över tid konstaterade man att ersättningen för ren ideell skada hade höjts påtagligt under senare tid. I början av 1980-talet låg ersättningen för våldtäkt på 5000 kr, för incest på 30 000 kr och för allvarliga våldsbrott på ca 15 000 kr. När kommittén tittar på de aktuella nivåerna i början av 1990-talet hade nivåerna ökat kraftigt. För våldtäkt hade ersättningen stigit till 50 000 kr, för incest till omkring 100 000 och för allvarliga våldsbrott gällde 70 000 kr.[196] Kränkningsersättningen för våldtäkt hade alltså under tio år ökat lika många gånger, vilket får sägas vara anmärkningsvärt. Trots dessa kraftiga ökningar, ansåg kommittén att många av ersättningsnivåerna alltjämt var för låga. Även i jämförelse med andra länder låg Sverige fortfarande lågt.[197] Särskilt de låga nivåerna för ärekränkningsbrottet (de låg i början av 1990-talet på mellan 5000 kr och 25 000 kr) ansågs av kommittén motivera ytterligare höjningar. När man idag läser kommitténs delbetänkande om kränkningsersättningen framträder, trots att man tog ställning för att nivåerna behövde höjas, en skillnad mot hur man idag ser på dessa ersättningar. Kommittén intog en något försiktig och närmast moderat hållning gentemot ideell ersättning som allmänt fenomen. Man ville även helst undvika att direkt kritisera de nivåer som fastställts i praxis om det inte var direkt nödvändigt mot bakgrund av direktiven. Kravet på att endast allvarligare kränkningar vid brott ger rätt till ersättning, vilket utgör den höga tröskeln för dessa ersättningar, ifrågasattes inte, utan försvarades blott av samhällsekonomiska skäl.[198] Vad som motiverar en höjning av beloppen är viljan att inte avvika för mycket från jämförbara länder, stärka brottsoffrens ställning och då särskilt vid uppmärksammad och allvarlig brottslighet såsom grova våldsbrott och sexualbrott. Annars kännetecknas enligt min mening delbetänkandet av en teknisk syn på dessa ersättningar. Man ser de föreslagna ändringarna som nödvändiga anpassningar till sociala och politiska förväntningar och inte motiverade av att aktivt ta vissa normativa ställningstaganden, där höjningarna är en rättspolitisk symbolfråga i sig . Rätten till kränkningsersättning kopplas därför inte till rättsfrågor som rör implementeringen av de mänskliga fri- och rättigheterna i rätten och i övriga samhället, vilket skulle komma att bli vanligare i början av 2000-talet. I stället är det främst en anpassning till omvärldens förändring och de förändrade förväntningar som uppkommit. Man skulle kunna sammanfatta det med att ännu på 1990-talet representerade dessa ersättningar främst det ”goda” mot bakgrund av allmänna utilitaristiska överväganden och mindre av principiella rättvisehänsyn som gav dem statusen som det ”rätta”.[199]

7.4 Närmare om hur ersättningsnivåerna har utvecklats under senare år

I kommitténs slutbetänkande, SOU 1995:33, konstateras slutligen att ersättningarna borde höjas betydligt när det främst gäller de allvarligare fallen.[200] Nu har det gått ungefär tio år sedan kommittén, i mitten 1990-talet, tog ställning för betydande höjningar av de rena ideella ersättningarna och det är möjligt att göra en jämförelse med de nivåer som gällde under början av 1990-talet.

Som ett led i lagstiftarens ambition att förstärka brottsoffrens rättigheter och ställning i samhället bildades 1994 Brottsoffermyndigheten i Umeå. En annan viktig uppgift var att höja kränkningsersättningen mot bakgrund av kommitténs rekommendationer. När myndigheten firade sitt 10-årsjubileum 2004 kunde man konstatera att så också skett.[201] Den egna genomgången visar på ökningar runt 100 % för våldtäkt, grova sexualbrott mot barn och sexuella brott mot barn samt bank- och postrån. För grov misshandel och försök till mord stannar

ökningen på 40% på grund av en kraftig ökning precis när kommittén gjorde sin genomgång i början av 1990-talet. Den kraftigaste ökningen finner vi dock för kvinnomisshandel och kvinnofridskränkning där ökningen är över 400%. Från mellan 3000-5000 kr i början av 1990-talet till minst 20 000-30 000 kr tio år senare. Dessa nivåer är dock ”allmänna” medan det i vissa grova fall kan fastställas betydligt högre nivåer. I Brottsoffermyndighetens referatsamling från 2003, som har stor betydelse för domstolarnas praxis på området, var det högsta beloppet för sexualbrott mot barn 400 000 kr och det högsta beloppet för grov kvinnofridskränkning var 300 000 kr. Idag ligger de högsta ideella ersättningarna på 600 000 kr, varav 500 000 kr i kränkningsersättning och 100 000 kr i sveda och värk, som dömdes ut efter upprepade våldtäkter av en pappa mot sin dotter.[202] Även i propositionen till ändringarna i skadeståndslagen som infördes den 1 januari 2002

199 Jmf med två normativa poler som ersättningen rör sig mellan beroende på det rättspolitiska klimatet. Om den filosofiska skillnaden mellan det rätta och det goda och om hur det utilitaristiska synsättet kritiserats på senare tid, se Rawls, 1999, s. 418ff. Denna aspekt kan tyckas vara en teoretisk fråga utan större praktisk betydelse, men under 1990-talet ställdes frågan om kränkningsersättningarna är en civil rättighet enligt Europakonventionen eller hade en mer begränsad innebörd utifrån ”sociala och humanitära skäl” enligt den nationella rätten, se kap. 9.görs en genomgång av den rent ideella ersättningen, som i flera fall pekar på stora ökningar. 1992 låg kränkningsersättningen för våldtäkt på 40 000 kr och i slutet av 1990-talet på det dubbla, incest låg länge på 30 000 kr men hade ökat till 100 000 kr i början av 2000-talet, allvarliga våldsbrott som på 1990-talet låg kring 15 000 kr var i början av 2000-talet uppe i 100 000 kr.[203] Brottsoffermyndighetens arbete har haft stor betydelse för att ersättningsnivåerna har ökat och för att brottsoffren har fått en bättre situation överlag. Myndighetens verksamhet har ständigt ökat i samband med att nya uppgifter tillkommit. Dessutom har möjligheten till kränkningsersättning på grund av brott ökat. Summan av utbetald brottsskadeersättning har mer än fördubblats sedan starten 1994 och antalet inkomna ärenden har nästan tredubblats.[204]

Även om tendensen är tydlig de senaste 20 åren är det komplicerat att ge en helt komplett bild av ersättningsnivåerna. Detta följer av det är tre parter som utvecklar vilka nivåer som gäller, Brottsoffermyndigheten, de allmänna domstolarna och ansvarsförsäkringens personskadenämnd. Den sistnämnda är en prövningsnämnd inom försäkringsbranschen som spelar en viktig roll då det i praktiken ofta utgår kränkningsersättning genom överfallsskyddet i hemförsäkringen. Detta säregna samspel mellan personskadenämnder inom försäkringsbranschen, en statlig myndighet och domstolar är utmärkande för Sverige och gör alltså att det inte är helt enkelt att få en överblick.[205] Samtidigt påverkas ersättningsnivåerna av att Brottsoffermyndigheten tillämpar brottsskadelagen istället för skadeståndslagen som domstolarna tillämpar. I praktiken innebär det att ersättningen kan jämkas eller helt uteblir trots att domstolen fastställt en viss kränkningsersättning i domen, vilket varit fallet vid flera uppmärksammade mål. Både Brottsoffermyndigheten och ansvarsförsäkringens personskadenämnd ger regelbundet ut referatsamlingar där man kan ta del av vilka ersättningsnivåer som gäller vid olika brottstyper utifrån avgjorda ärenden. Dessa ger en god bild av vilka nivåer kränkningsersättningen ligger på och fungerar som riktlinjer för domstolarnas arbete. Vid en genomläsning av ansvarsförsäkringens personskadenämnds referatsamling ”Ersättning för personskada” för år 2005 framkommer följande belopp för några olika brottstyper: grov våldtäkt 150 000 kr, våldtäkt 85 000 kr, rån 50 000 kr, grov misshandel 150 000 kr och misshandel 45 000 kr.[206]

Baksidan av att ersättningsnivåerna ökar kraftigt under senare tid är att det uppstår en osäkerhet kring vilka nivåer som gäller, vilket sin tur kan utmana den allmänna rättskänslan. I år har exempelvis Svea hovrätt dömt till 50 000 kr, 75 000 kr och 100 000 kr i kränkningsersättning för våldtäkt enligt den nya sexualbrottslagen som inte kräver något våld när ena parten är

under 15 år.[207] Differentieringen är därför ett utmärkande drag för ersättningarna och den kommer troligen att öka när de rent ideella ersättningarna för diskriminering får större genomslag i praxis. Samtidigt kan man anta att det finns ambitioner att hålla tillbaka utvecklingen efter en tid av kraftiga ökningar, vilket kan bidra till att göra bilden av de rent ideella ersättningarna splittrad. Differentieringen och den försvagade undantagsstämpeln talar för att ett utryck som följt med de rent ideella ersättningarna under lång tid även i fortsättningen kommer att vara vanlig och den frasen är ”högre belopp än normalt.”

8.Ett nytt språkbruk normaliserar de rent ideella ersättningarna. Fler åberopar rätten till kränkningsersättning

Kränkning är ett ord i tiden och allt fler utrycker i olika sammanhang att de känner sig kränkta. Statens folkhälsoinstitut har i ett samarbete med fyra ombudsmän undersökt sambandet mellan kränkningar, diskriminering och hälsa. Det visade sig att en fjärdedel av Sveriges befolkning uppger att de under en tremånadersperiod har upplevt sig utsatta för kränkande bemötande och att antalet personer som upplever sig som kränkta ökar. Den typiske kränkta personen är enligt undersökningen en ung välutbildad kvinna med invandrarbakgrund.[208] Kommer framtidens jurister kanske vara bättre på att förstå kränkta personer och därmed värdera kränkningarna annorlunda? Det finns en tendens till att kränkta personer slutar söka det gemensamma och istället söker sig till det personliga vilket är en reaktion som får större betydelse när samhället i övrigt blir mer heterogent. Speglar allt detta tal om kränkningar att vi lever i ”den narcissistiska kulturen” som idéhistorikern Christopher Lasch beskrev på 1970-talet som många anser vara en träffande beskrivning av vår tid?[209] I ett sådant klimat ökar även risken för oavsiktliga kränkningar samtidigt som ordet som sådant lätt förlorar i värde på grund av det flitiga användandet. Vad är då en kränkning? Man skulle kunna beskriva det som att det rör sig om självbilder som riskerar att punkteras. Detta kan exempelvis uppträda vid diskriminering, mobbning eller när en person upplever sig vara ett brottsoffer. Ann Heberlein skriver om kränkningar och människovärde ”att kränkningar och kränkande behandling sänder moraliska budskap angående mottagarens värde. Mottagaren kan, som en följd av kränkningen, uppleva sitt värde som människa förminskat. En kränkning brister i respekt för den andres värde, rättigheter och legitima intressen”.[210] Det ligger nära till hands för dessa personer att vända sig till rättssystemet för att söka någon form av upprättelse för att kunna lägga saken bakom sig och gå vidare. Bo Wennerström undrar om vi rör oss mot en ny juridisk antropologi: ”(b)örjar vi se människor som aktörer, dvs. aktiva medborgare vilka går ut och in i olika kontexter där de själva är pådrivande och skapande, blir angreppen på den personliga integriteten en allt viktigare fråga att analysera och förhålla sig till för rätten.”[211] Det lägesspecifika blir viktigare på den formella och moderna rättens bekostnad, vilket ökar behovet av rättssociologisk kunskap. Tidigare har jag nämnt att synen på brottsoffret har förändrats under senare år och jag skall nu redogöra för hur synen på diskriminering och mobbning förändrats på ett sätt som förstärker de rena ideella ersättningarna. Det finns även en tendens till att mobbades rätt till upprättelse relateras till brottoffrens arbete för bättre villkor och rätt till ersättning.[212]

Mobbning är något som intresserat jurister ur ett rättsvetenskapligt perspektiv på senare tid.[213] Dufwa är kanske den bland rättsvetenskapsmännen som har engagerat sig mest i frågan och tillsammans med Rädda Barnen skrivit en rapport mot bakgrund av Skolansvarsutredningen om hur skyddet för eleverna kan skärpas ytterligare.[214] Men det var inte förrän 2003 då Bertil Bengtsson tillsattes av regeringen för att utreda rätten till skadestånd för mobbning, diskriminering och annan kränkande behandling inom skolan som frågan fick större rättslig uppmärk-

samhet. Bakgrunden var ett allt större rättspolitiskt intresse på frågor som rör olika kränkande behandlingar samt flera aktuella EG-direktiv som behandlade rättsområdet. Skolansvarsutredningen presenterade i betänkandet SOU 2004:50 ”Skolans ansvar för kränkningar av elever” ett skärpt skadeståndsansvar vid kränkning orsakad av mobbning under skolgång. Det som kanske väckte mest uppmärksamhet i media, och inte minst inom skolvärden, var förslaget om omvänd bevisbörda då utbildningshuvudmannen blir skyldig att bevisa att alla rimliga åtgärder har vidtagits för att förhindra fortsatta kränkningar. Ur ett bredare perspektiv var skolansvarsutredningen en konsekvens av att kränkningen som skadetyp jämställdes med sakskada, personskada och ren förmögenhetsskada när skadeståndslagen ändrades 2001, vilket medförde att kränkningen fick en helt annan principiell betydelse än tidigare. Ändringen innebar att ”den som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära” kan åläggas ett skadeståndsansvar för kränkningen. Tidigare var det endast vissa särskilt angivna typer av brott som kunde föranleda skadestånd för kränkning. Genom skolansvarsutredningen var tiden mogen för att ta ytterligare ett steg och öppna upp för ett skadeståndsansvar för kränkning oavsett brott. Dufwa skriver att detta ”förhoppningsvis början på slutet på en fullständig frigörelse från ett det straffrättsliga tänkandet” som enligt honom är en märklig och internationellt sett ovanlig koppling mellan kränkningsersättning och brott som fungerat begränsande för svensk rätt att utge ersättning för skada orsakad av kränkning och olika angrepp på personlighetsskyddet.[215] Skolansvarsutredningen frångår även skadeståndslagens begränsning enligt 2 kap. 3 § SkL där det framgår att kränkningen måste vara ”allvarlig” och fastställer att det istället räcker med att kränkningen varit ”av någon betydelse”.[216] Mobbningen som rättsligt fenomen satte således fokus på en viktig symbolfråga inom ersättningsrätten som bröt med undantagskonstruktionen.

På diskrimineringsområdet är det främst den omfattande diskrimineringskommittén, som utgick ifrån två EG-direktiv från år 2000 som syftade till främjandet av likabehandling och motverkande av diskriminering, som har präglat området. Syftet med utredningen var att presentera en sammanhållen diskrimineringslagstiftning, men även en rad andra överväganden ingick i direktiven och de två betänkanden som kommittén producerat är också mycket omfattande.[217] Man kan exempelvis notera att kommittén föreslår att den nya lagen mot diskriminering skall rymma inte mindre än sju olika diskrimineringsgrunder vilka är kön, könsidentitet, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.[218] Den andra stora händelsen på området är ”Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering” som Masoud Kamali leder och som har producerat en lång rad rapporter i SOU-serien som väckt uppmärksamhet under åren hos både politiker, forskare och allmänhet. Regeringens diskrimineringsutredare har därmed bidragit till att göra diskrimineringsfrågorna aktuella genom att visa på den strukturella diskrimineringen inom olika institutioner som innebär ett radikalt nytt sätt att närma sig ämnet utifrån den svenska traditionen på området. Enligt Integrationsverkets rapport ”Integrationsbarometern 2005” ökar även svenskarnas medvetenhet om diskrimineringen stadigt, i jämförelse med tidigare år och dessutom anlägger allt fler ett rättighetsperspektiv på frågor om integration.

8.1 Ett ökande intresse i media kring kränkningar, brottsoffer och diskriminering

En källa för att observera hur dessa ersättningar har börjat spela en större roll är att undersöka i vilken omfattning pressen uppmärksammar ersättningarna och de närliggande rättsfrågorna. Därför sökte jag hur många artiklar som innehöll orden skadestånd respektive kränkning, diskriminering och brottsoffer i mediearkivet och presstext under de senaste tio åren. Det visade sig att ökningen var flera hundra procent.[219] Nyckelord för de rena ideella ersättningarna såsom kränkning, brottsoffer, diskriminering, kränkningsersättning, hatbrott och mänskliga

rättigheter är numera ord och begrepp som dagligen nämns i tidningarna medan de för tio eller femton år sedan kunde förekomma en handfull gånger under ett helt år. Ord som kränkningsersättning och hatbrott förekom inte alls eller med mycket låg frekvens fram till i slutet av 1990-talet. Särskilt ordet kränkning är ett ord som idag används flitigt i kombinationer med skadestånd, ersättning, diskriminering eller brottsoffer. Enligt min mening kan en sådan här sökning i artikeldatabaser och fulltextdatabaser med nyckelord kopplat till det rättsliga område man intresserar sig för ur rättssociologisk synvinkel ge en bild av vilket intresse samhället ägnar området över tid. Söker man i Karnov, som innehåller en bred samlig svenska rättsfall, framkommer en bild där orden kränkningsersättning och brottsoffer förekommer ungefär lika många gånger under år 2005 som under hela 1990-talet! Liknade tendenser att allt oftare använda nyckelord som berör de rent ideella ersättningarna i rättsfallen och artiklarna framkommer även om man söker i Pointlex's arkiv. Söker man på ordet ”kränkningsersättning” i arkivet på Pointlex framkommer att man får 1 träff för år 2000, 5 träffar 2001, 4 träffar 2002, 15 träffar 2003, 51 träffar 2004, 67 träffar 2005 och hela 34 träffar bara under de tre första månaderna år 2006. Idag engagerar således frågor om kränkande behandlingar, brottsoffer och diskriminering både den breda allmänheten och juristerna samtidigt, som frågorna kring dessa ämnen intar en viktig roll i det rättspolitiska arbetet. Det är en radikalt ny situation att dessa samhällsfrågor inte längre är reserverade för några få eldsjälar som verkar i marginalen. Man kan påminna sig om hur ny denna situation är, då begrepp som diskriminering, brottsoffer eller mobbning knappt fanns i svenskarnas medvetande för några årtionden sedan.[220] Sveriges officiella bild var länge att man är ”annorlunda” och det därför saknades någon diskriminering eller rasism i det svenska samhället.[221]

8.2 Förändrad rättspolitisk retorik i förarbeten och utredningar

Enligt min mening är det en både viktig och intressant rättssociologisk fråga varför lagstiftaren och samhället fokuserar på rättsfrågor som rör kränkande behandlingar. En viktig förklaring till denna förändring är att en av lagstiftarens intentioner är att implementera de mänskliga fri- och rättigheterna inom olika rättsområden som rör det vardagliga livet. Arbetet för brottsoffren är exempelvis en fråga om att implementera de mänskliga fri- och rättigheterna i samhället. Det är särskilt frågor om rättvisa, trygghet och demokrati som ses som relaterade till de mänskliga rättigheterna när det internationella samfundet i form av FN, Europarådet och EU driver brottsofferperspektivet.[222] Högre kränkningsersättningar vid exempelvis diskriminering är därför tänkt att fungera som en slags moral- eller attitydförändrade intervention i samhället.[223] Enligt min mening har det skett en förändring av språket i förarbetena och i statens offentliga utredningar. I propositionen till den nya sexualbrottslagstiftningen heter det exempelvis att det är en grundläggande uppgift för samhället att skydda alla för alla former av sexuella kränkningar.[224] Detta ses som en fråga om mänskliga rättigheter och syftet med det utökade skyddet mot kränkningar är att påverka människors värderingar.[225] Tendensen är ännu tydligare i propositionen till den nya lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever, som inför skadeståndsskyldighet för dessa handlingar i skolan. Lagen är en ”kraftig signal om vikten och nödvändigheten av att arbeta med mänskliga rättigheter och att motverka alla former av kränkningar inom all skollagsreglerad verksamhet.”[226] ”Ett sätt att verka för mänskliga rättigheter och människors lika värde är att förändra människors attityder och normer samt öka medvetenheten om förekomsten av och kunskapen om diskriminering och andra former av kränkande behandling” gäller enligt lagstiftaren på alla samhällsområden.[227] De rättspolitiska frågorna om diskriminering och kränkande behandling ”är en av de viktigaste samhällsfrågorna överhuvudtaget” som det heter i en av alla propositioner på området.[228]

När diskrimineringskommittén lade fram sitt uppmärksammade slutbetänkande, SOU 2006:22, kunde man läsa att syftet med förslagen var att stärka individens rättsskydd genom att människor som kränks får upprättelse och ekonomisk ersättning för liden skada. Detta skulle bidra till ökad jämlikhet, stärkt jämställdhet mellan män och kvinnor och mer av förståelse och öppenhet mellan människor. Man skriver att i ett differentierat samhälle ”är detta ambitiösa mål, men lagstiftningen bör anses ha en moralbildande verkan på kort och lång sikt och en mindre långtgående ambition är egentligen inte tänkbar.”[229] Av slutbetänkandet framkommer också att kränkningsersättningarna vid diskriminering skall vara effektiva, avskräckande och proportionerliga och eftersom man ser diskriminering som en allvarlig kränkning av mänskliga rättigheter bör ersättningsnivåerna höjas.[230] Detta är endast ett fåtal exempel på en förändrad syn på frågor om kränkande behandlingar där synen på mänskliga rättigheter och rätten till kränkningsersättning vävs samman på ett nytt och kraftfullt sätt. Att det verkligen utgör ett nytt sätt att utrycka sig och ett nytt perspektiv på gamla rättfrågor utrycker f.d. justitierådet och professorn i civilrätt Bertil Bengtsson på följande sätt ”(f)ör en ordinär jurist är det ofta som att komma in i en främmande värld när det gäller diskrimineringsjuridik.”[231]

När man läser i olika förarbeten om den rent ideella ersättningen framträder en bild av att det är flera olika och ibland motstående ambitioner som gäller på området. Ersättningen för kränkning bör exempelvis enligt regeringen göras tydligare och förenklas.[232] Samtidigt upprepar man den gamla formuleringen från när skadeståndslagen skrevs på 1970-talet om att utgångspunkten för bestämmande av kränkningsersättningen är en skönsmässig bedömning baserad på förhärskande etiska och sociala värderingar.[233] Man konstaterar vidare att frågan således är vilken kränkning som typiskt sätt kan anses ha uppkommit genom angreppet.[234] Men detta skall inte tolkas som att man tar intryck av ett tankesätt där kränkningsersättningen har ett repressivt syfte. Man tar avstånd ifrån de ”punitive damages” som existerar i USA.[235] Samtidigt har EG-rätten medfört att de rent ideella ersättningarna måste vara effektiva, proportionerliga och avskräckande, vilket särskilt har uppmärksammats vid kränkningsersättning för diskriminering.[236] Man noterar också att rättssociologiska och rent av normvetenskapliga resonemang är återkommande när rättens möjligheter att förändra normer, värderingar och det allmänna rättsmedvetandet sätts i förgrunden. Genom Europakonventionens och EG-rättens inflytande har den aspekten förstärkts enligt min mening. Mer om hur Europakonventionen och europeiseringen av det svenska rättsväsendet har utmanat den restriktiva synen på de rent ideella ersättningarna följer i nästa kapitel. Sammanfattningsvis medför det ökade intresset för att skydda folks integritet och självbestämmande mot olika brottsliga och kränkande handlingar att betydelsen och uppmärksamheten kring de rent ideella ersättningarna ökar. Det blir en logisk följd av att statens ambitioner att förstärka sin legitimitet genom att utöka sina ambitioner på nya områden samtidigt som det vuxit fram en ökad medvetenhet om dessa frågor hos allmänheten. Genom målmedvetet arbete hos olika forskare, politiker, organisationer och myndigheter har således folks förväntningar på statens agerande ökat vilket inte sällan konkretiseras i krav på att enskilda ska få rent ideella ersättningar. Det finns en tendens till att den rättsliga grunden för sådan ersättning utvidgas genom att kategorin ersättningsberättigade offer utökas. Det senaste mer uppmärksammade exemplet på detta är brottsskadersättning till barn som ”bevittnar ett brott som är ägnat att skada tryggheten och tilliten hos barnet i dess förhållande till en närstående person.”[237] Exemplet med barn som bevittnat ett sådant brott är intressant utifrån mitt perspektiv eftersom den nya paragrafen i Brottsskadelagen innebär att lagstiftaren frångått kravet på brott för rätten till brottsskadeersättning, det är ju inte ett brott (ännu) att barn bevittnar det som definieras i lagtexten. Denna utvidgning av rätten till brottsskadersättning bör ses i ljuset av det tidigare beskrivna frånsteget från kravet på grov kränkning och brott för rätten till kränkningsersättning för mobbade elever i skolan, vilket Dufwa såg som en positiv frigörelse (se sidan 55).

9.Europakonventionen bryter undantagsstämpeln

9.1 Skadeståndslagen som ramlag

På senare tid har det i rättspraxis förekommit flera uppmärksammade fall där de rent ideella ersättningarna har brutit sig ur sin begränsade roll. Som har framgått tidigare höll man länge medvetet tillbaka de rena ideella ersättningarna i praxis och de bar länge på en tydlig undantagsstämpel. Detta förhållande är intressant mot bakgrund av att skadeståndslagen har karaktären av ramlag och skadeståndslagen brukar ses som kodifiering av den praxis som utformats på området. Att lagen innehåller en spärregel är därför en tydlig signal till domstolarna att på detta område är det lagstiftaren som styr hur rättsområdet skall utvecklas vilket kan sammanfattas med orden ”inte alls”. Inom skadeståndsrätten är det normalt så att domstolarna utformar skadeståndsrättens innehåll genom sin praxis. En förklaring till detta kan antas vara att det vid tillämpningen av reglerna om rent ideell ersättning saknas normer för fastställandet av vilket belopp som följer av kränkningen. Lösningen har varit att använda försäkringsbranschens ersättningstabeller när det är möjligt eller på andra sätt standardisera tillämpningen i så stor utsträckning som möjligt. Juridiken har ersatts med en form av teknisk tillämpning av standardiserade normer.[238] Man kan också utrycka det med att ramlagar och generalklausuler ökar sprickorna i rättsordningen då procedurreglerna och handlingsreglerna inte är så tydliga, vilket vanligen avhjälps av den tillämpare som kompetensreglerna anger.[239] Men i fallet med de rent ideella ersättningarna riskerar en omfattande tillämpning av sådan ersättning istället öka dessa sprickor på grund av dess säregna karaktär.[240] Ytterligare en omständighet aktualiseras av dessa ersättningar som rör ramlagar och det är förekomsten av icke-rättsliga beslut. Det har funnits en uppfattning att de rent ideella ersättningarna utmanar juristprofessionens arbetsmetoder i en sådan omfattning att de helst bör skötas av partssammansatta nämnder som främst utgår ifrån schabloner och tabeller vid beslutsfattandet.

Så länge den svenska rätten fungerade som ett relativt slutet system, där dess interna harmoni och suveränitet var möjlig att kontrollera, uppkom få kritiska situationer. Enligt min mening är framväxten av de ideella ersättningarna och i synnerhet de rent ideella ersättningarna kopplad till fenomenet med rättspluralism och med att det inom rättssystemet finns olika och konkurrerande rättskulturer.[241] I och med att den svenska rätten under 1990-talet plötsligt stod öppen inför påverkan av den europeiska rättskulturen med Europakonventionen och EG-rätten förändrades läget dramatiskt. Plötsligt blir den svenska undantagsstämpeln med dess begränsningar en ”het potatis” och särskilt Europakonventionen framstår som ett hot mot den svenska modellen.[242] Till att börja med uppstår det en konflikt mellan ett av de mest utmärkande dragen i den svenska skadeståndsrättten, nämligen att försäkringsbranschens nämnder, istället för domstolarna, spelar den dominerande rollen vid rättstillämpningen. Detta speciella drag, att domstolarna i så stor utsträckning styrs av försäkringsbranschens schabloniserade hjälptabeller, har uppmärksammats och kritiserats tidigare.[243] Nämnderna tillämpade främst schabloner eftersom det inte finns några normer som kan ligga till grund för en individuell prövning av skadorna.[244] Därför förekom det ingen handlingsdirigering utan mest mekanisk kompensation vilket kunde upplevas som ”oskäligt i vissa individuella fall” som Per Henrik Lindblom uttrycker saken.[245] Sedan NJA 1972 s. 81 följer HD försäkringsbranschens tabeller, som ansågs fungera dämpande och återhållande på domstolarnas verksamhet på området. Mot bakgrund av de väl utvecklade socialförsäkringssystemen fick samtidigt skadeståndsrätten en allt mindre roll i det svenska ersättningssystemet. Till slut var det nästan bara kompensationen för ideella skador som återstod vilket är paradoxalt eftersom utgångspunkten i svensk ersättningsrätt är att ersättning endast lämnas för ekonomisk skada.[246]

9.2 Kränker undantagsstämpeln Europakonventionen?

Under 1990-talet fördes det en debatt om det var förenligt med Europakonventionen att brottsoffren inte kunde överklaga brottsoffermyndighetens beslut om kränkningsersättning till en offentlig domstol.[247] Diskussionen berörde frågan om kränkningsersättningarna är en ”civil rättighet” enligt Europakonventionen art 6 eller hade en mer begränsad innebörd, som i den svenska rätten motiverades ”av sociala och humanitära skäl”.[248] Efter kritiken infördes därför 1999 rätten till muntlig förhandling vid Brottsoffermyndighetens nämnd för att säkerställa rätten till en rättvis och offentlig förhandling enligt Europakonventionen.[249] Samspelet mellan försäkringsbranschens nämnder, Brottsoffermyndigheten och domstolarna ansågs fungera väl och det förelåg därför ingen anledning att genom lagstiftning försöka styra prövningen till domstolarna.[250] När denna fråga därför var överspelad, även om kritiken mot att den utdömda kränkningsersättningen kan komma att utebli på grund av Brottsoffermyndighetens prövning återstår, riktades istället ljuset mot att kravet på lagstöd för rena ideella ersättningar kunde strida mot Europakonventionen.

Här kan man notera ett intressant samband. Inom viktimologin talar man om den sekundära viktimiseringen när ett brottsoffer möter rättsväsendet och kan uppleva dess beslut och bemötande som ytterligare en kränkning.[251] Nu uppmärksammandes det att den svenska rättens hanterande av kränkningsersättning i sig utgjorde en kränkning av Europakonventionen i sin strävan efter att vara neutral och objektiv. Inom viktimologin pekar man på att både den omständigheten att attityder och fördomar som förekommer inom rättsväsendet är en återspegling av attityder och fördomar i samhället, likväl som strävan att låta juridiken vara neutral och objektiv, kan ge upphov till denna dubbla kränkning.[252] Enligt min mening finns förklaringen till konflikten mellan Europakonventionen och undantagsstämpeln till rent ideella ersättningar i en vilja att hålla juridiken och dess tillämpning fri från politiska och värdemässiga ställningstaganden och en insikt att Europakonventionen hotar denna ambition. Samtidigt medför närmandet till rättsstatstänkandet i och med europeiseringen av det svenska samhället att det växer fram rörelser i den svenska rätten som ger de rena ideella ersättningarna mer framskjutna positioner.

Europakonventionen medförde därför ett nytt paradigm i den svenska rätten som kom att ställa undantagsstämpeln på de rent ideella ersättningarna på sin spets. När juridiska discipliner möts uppstår ofta gnistor, skriver skadeståndsforskaren Mårten Schultz eftersom ”detta har aktualiserats vid ett flertal tillfällen under senare tid, när skadeståndsrättsliga begrepp konfronterats med andra rättsliga regelkomplex.” Som exempel tar han förhållandet mellan mänskliga fri- och rättigheter och skadeståndsrätten.[253] Vikten av att hålla det rättsliga systemet så sammanhållande så möjligt är en viktig utgångspunkt i rättsliga sammanhang och det är tydligt när man följer de rent ideella ersättningarnas historia att ambitionen att behålla den interna systematiken varit bidragande till dess låga status. Men när man misslyckas med detta kan intressanta saker hända, som utvecklar rätten. Huruvida det är ”’skadan’ som ersätts och alltså – i strängt logisk mening – inte ’kränkningen’” är av ”skäl som närmast är av systematisk art. Det torde dock på det hela taget sakna betydelse för den sakliga bedömningen.” Och man avslutar med att det ”därför får anses korrekt att tala om ersättning för kränkningen.” Utdraget visar på den osäkerhet som råder kring de rent ideella ersättningarnas karaktär och vad begreppen står för.[254] När det gäller Europakonventionen var det viktiga länge att hindra att konventionen rubbade det egna rättssystemets interna struktur. Dess svårförutsägbara tillämpning hotade att ”leda till oväntade resultat utanför de politiska organens kontroll” vilket många var skeptiska till.[255]

Till strukturen hör även rollfördelningen mellan rättstillämpare och lagstiftaren. Detta har

uppmärksammats i samband med att konflikter mellan Europakonventionen och den svenska rätten ”döljs i det längsta och nödvändiga frågor blir obesvarade” trots att skadeståndslagen är av ramlagskaraktär och borde möjliggöra en kontinuerlig anpassning till principiella resonemang utifrån Europakonventionen och Europadomstolens praxis.[256] Det har även hävdats att Europakonventionens införande har ökat medvetenheten om den restriktiva synen på ”rättighetsjuridik” i Sverige och att den anda som svenska domare är fostrade i är direkt svårförenlig med rättighetsfrågor och ”ett levande rättighetssystem.”[257] Enligt Dufwa framträder de särskiljande dragen kring den svenska ersättningsrätten, som är betoningen på reparation, förhållandet till socialförsäkringen, att rättsutvecklingen sker i skadeprövningsnämnder och inte i domstolsnämnder, den höga komplikationsgraden på grund av försäkringsanknytningen, ointresse för det personliga ansvaret och det kollektivistiska synsättet, av den ökade europeiseringen. Svagheten, enligt Dufwa, i det säregna svenska systemet är att ”en utifrån påtvingad ändring i en eller annan känslig fråga kan få hela regelsystemet att störta samman.”[258] I delbetänkandet ”Ersättning för kränkning” av Kommittén om ideell skada menar man att motiven hos domstolarna att hålla ersättningsbeloppen nere har ansets just vara att det skulle rubba den interna balansen inom ersättningssystemet, relationen mellan socialförsäkring och skadeståndsrätt samt strävanden att nå nordisk rättsenhet på området.[259] Det ansågs länge särskilt önskvärt att klyftan mellan socialförsäkringen och skadeståndsrätten inte ökade med risk för större samordningssvårigheter som följd.[260] Ytterligare ett exempel hur viljan att behålla den rådande ordningen har hållit tillbaka rättsliga förändringsprocesser, som har kunnat resultera i att undantagssituationen utmanas, är på diskrimineringsområdet. Diskriminering är ett område där de rent ideella ersättningarna spelar en viktig roll, men länge var de svenska bestämmelserna om olaga diskriminering utformade så att de inte gällde arbetslivet, då möjligheten till rättsprocesser med krav på rent ideella ersättningar hade kunnat störa relationerna mellan arbetsmarknadens parter. Detta trots att svenska staten ratificerat FN:s konvention om avskaffande av alla former av etnisk diskriminering. [261]

9.3 Europakonventionen bryter igenom och ger rätt till ersättning

Rätten till ren ideell ersättning på grund av att ett mål inte avgjorts inom skälig tid var en nyhet som Europakonventionen förde med sig och som bröt med den nationella rättens principer.[262] Plötsligt framstod den svenska undantagsstämpeln på de ideella ersättningarna som både ett principiellt och praktiskt problem. Debatten som fördes mellan juristerna visar på att frågan berör grundläggande frågor om såväl rättens interna koherens som dess mer rättspolitiska externa roll. Öppningen, eller ”revolutionen av svensk skadeståndsrätt” som en advokat utryckte saken, för Europakonventionen kom år 2002 då HD slog fast genom en sk hissprövning till Stockholms tingsrätt att en person som åberopar Europakonventionen som stöd för skadestånd har rätt att få denna talan åtminstone materiellt prövad i svensk domstol.[263] Det uppmärksammades att sakkunniga på justitiedepartementet tog kontakt med revisionssekreteraren på HD för att informera sig om hur målet handlades vilket upprörde advokater.[264] Målet (NJA 2003 s. 217) rörde en skatteutredning som pågick under tolv år och frågan var om ersättning enligt art 6 i Europakonventionen om rätt till en rättvis rättegång och art 13 om rätt till ett effektivt rättsmedel i samma konvention var tillämpbara. Staten genom JK menade då att det är Europadomstolen som utdömer kränkningsersättning i dessa fall och svensk domstol håller sig till svensk skadeståndsrätt med sin avvisande hållning till denna typ av skadestånd. Men sedan Europadomstolens dom, Kudla mot Polen från den 26 oktober 2000, gäller en tydlig subsidiaritetsprincip som ger vid handen att det är de nationella rättssystemen som skall efterleva Europakonventionen och medborgarna ska inte behöva föra sina mål till Strasbourg. Målet fick därför stor uppmärksamhet även om turerna i fallet är många och svåra att reda ut. Eftersom fallet gällde statens eventuella kränkningar av den enskildes mänskliga rättigheter

ansågs det av forskare inom konstitutionell rätt inte ge en särskilt bra bild att tjänstemän på HD och regeringskansliet diskuterade rättsfrågan.[265] Enligt advokat Jan Södergren ”intresserar sig det politiska etablissemanget mer än vad som är normalt och hälsosamt i ett demokratiskt samhälle” och anger en förklaring: ”Det är uppenbart att den rättsliga frågan är mycket kontroversiell och att rätten till skadestånd inte är önskvärd från politiskt håll.”[266] Från rättsvetenskapligt håll hördes varnande röster ”(o)ch även om den ’politiskt korrekta’ responsen på ytplanet ofta kan bestå i ett bejakande av ersättning, är det inte nödvändigt att detta svar också sammanfaller med vad som är ’etiskt riktigt’ eller ’rättsligt rätt’. Skadeståndsrätten lär till och med fungera bättre som värdemätare om olika svar kan ges på olika frågor. Lösningen att skadeståndsrätten skulle bli ett processmaskineri som göder en industri av lycksökande ideella skadeståndskrävande (respektive deras ombud) är inte att föredra. Lämna det till Ally McBeal och hennes kollegor!” konstaterar Håkan Andersson i sin analys av målet .[267]

Att någonting viktigt stod på spel när den svenska skadeståndsrätten står i öppen konflikt med Europakonventionen och den europeiska rättsgemenskapen framgick när JK Göran Lambertz skriver en artikel i JT och ställer frågan ”är det möjligen så att den ganska begränsade rätten till ersättning för kränkning står i strid med konventionen? I så fall har staten ett ansvar för detta” och det bli fråga om skadeståndsansvar för staten enligt konventionen. [268] Lambertz konstaterar att av målet framgick det att man fick väcka talan om skadestånd grundat på Europakonventionen i svensk domstol ”(m)en den viktigaste materiella frågan har vi inte fått något svar på ännu, dvs. om man i Sverige kan få skadestånd direkt på grundval av Europakonventionens bestämmelser.”[269] Som en konsekvens av den svenska rättens avvisande hållning till ersättning för kränkning uppstår situationen att den svenska skadeståndströskeln är betydligt högre än konventionströskeln när det gäller ersättning för kränkning. Därmed uppkommer frågan om undantagsstämpeln kring kränkningsersättningarna strider mot Europakonventionens krav på effektiva rättsmedel enligt artikel 13.[270] Lambertz anser att lagstiftaren förr eller senare bör anpassa svensk skadeståndsrätt till Europakonventionen och att i längden bör nog också våra skadeståndsbelopp komma i nivå med Europadomstolens.[271] Han spår även ett ökat närmande till Europakonventionen samt att kränkningsersättningar ges större betydelse i framtiden. ”Man kan fråga sig om den svenske lagstiftarens något njugga hållning till ersättning för kränkningar kan upprättas i längden” frågar sig Lambertz.[272] Förklaringen till att svenska medborgare skulle få vända sig till Strasbourg för att få rätt, vilket Lambertz anser vara ett irrationellt och ineffektivt sätt att utnyttja konventionssystemet på, kan vara att EG-rätten och konventionssystemet uppfattats som ett eget rättssystem skilt från den nationella rätten och att några ändringar ansågs därför i princip inte göras i de svenska reglerna.[273] Att Lambertz gick ut och skrev om dessa känsliga frågor i det HD mål där han är ”personligen” ombud fick advokat Södergren att reagera kraftigt ”(h)är någonstans har en gräns passerats.”[274] Under debatten har det enligt advokaten Södergren ”mörklagts, förbisetts och lagts ut dimridåer av sällan skådat slag. I vissa fall har argumentationen varit direkt motsägelsefull.”[275] Särskilt ståndpunkten att utdömande av skadestånd är exklusivt förbehållet Europakonventionen fick skarp kritik från advokathåll.[276]

I Lundgren-målet (NJA 2005 s. 462), som var en följd av det ovan nämnda Holm-målet, fastställde HD slutligen att Europakonventionen ger rätt till ren ideell ersättning direkt i svensk domstol om staten kränker en persons rätt till domstolsförhandling inom skälig tid. Målet fick i likhet med Holm-målet stor uppmärksamhet. Dagens nyheter skriver under rubriken ”(b)anbrytande dom kan starta våg av skadestånd” om en anstormning av folk som vill ha ideellt skadestånd då tusentals personer nu kan ha rätt till skadestånd efter det att kravet på brott för ren ideell ersättning slopats vilket är en ny princip i svensk skadeståndsrätt.[277] Håkan Andersson ger en bild av hur en jurist kan reagera: ”Europakonventionens mänskliga rättig-

heter är faktiskt realiteter även för oss svenskar. Faktiskt! För oss!! Trots att vi bor i världens bästa land!!! Det som initialt vid ratificeringen måhända framstod som en formalitet – att den demokratiska svenska staten ska respektera de mänskliga fri- och rättigheterna – har med åren visat sig medföra direkt materiella verkningar."[278] Beloppet på skadeståndet, 100 000 kr, gör att "man således kan konstatera att summorna för dylik kränkningsersättning inte direkt är några drömvinster" konstaterar dock Andersson.[279] Från advokathåll hördes kritik mot hur HD och staten genom JK hanterat fallet, det talas om statens invändningar i målet är en skam och att "(d)et är med darr på ribban som HD når vad anständigheten kräver."[280]

9.4 En ketchupeffekt?

Vad har då hänt sedan Lundgren-fallet? Några reflektioner och en lägesbeskrivning kan vara på sin plats. Ett rättsfall från mitten av januari 2006 ses som en konsekvens av att Europakonventionen sedan Lundgren-fallet kan ge rätt till kränkningsersättning oberoende av undantagsregeln i svensk skadeståndsrätt. Svea hovrätt fastställde då för första gången kränkningsersättning för brott mot Europakonventionens artikel 8 som ger rätt till skydd för familjelivet.[281] I strid med lagen hade polisen beslutat efter misstänkta övergrepp från fadern att barnen skulle genomgå en gynekologisk undersökning. Kruxet var att rätt till kränkningsersättning enligt skadeståndslagen saknas i fall som detta där skada uppkommit till följd av fel eller försummelse av offentlig myndighet utan samband med integritetskränkande brott av enskild, se 1 kap. 3 § skadeståndslagen i dess lydelse före den 1 januari 2002 och därefter 2 kap. 3 § samma lag.[282] Men mot bakgrund av Lundgren-fallet slog alltså Svea hovrätt fast att Europakonventionen kränkts och att en tvångsmässig läkarundersökning av barnen gav upphov till känslor av vanmakt, ängslan, och oro. Kränkningsersättningen fastslogs till 50 000 kr till vardera av de tre barnen. I Pointlex har man i slutet av artikeln infört en intressant passus: "(s)tatens ombud byråchef Håkan Rustand säger till Pointlex att anledningen till att målet drivs är att staten inte vill ge 2005 års HD-avgörande en så vid tolkning att det ska gälla alla former av konventionskränkningar. Så har JK formulerat ett antal beslut sedan HD-avgörandet."[283]

Viljan att begränsa den rättsliga betydelsen av Lundgren-målet genom att behålla kopplingen till brottslig gärning för kränkningsersättningen har till slut resulterat i en splittring mellan regeringen och JK. Den senare menar att Lundgrenmålet endast gäller för andra brottmål medan regeringen menar att det i Sverige efter Lundgren-målet finns effektiva nationella rättsmedel i form av rätt till kränkningsersättning för processer som rör civila rättigheter i allmänhet och inte bara i brottmål. Detta läge leder till att personer som åberopar Europakonventionen i exempelvis ett skattemål hamnar i ett tomrum i väntan på att HD avgör om Europakonventionen verkligen gäller fullt ut inför de nationella domstolarna och inte är begränsade till brottmål. Regeringen skriver i sitt yttrande till Europakonventionen i ett aktuellt ärende att den sökandes fall inte kan avgöras i Strasbourg eftersom konventionen kräver att de inhemska rättsmedlen först måste uttömmas. Och eftersom regeringen anser att svensk domstol i detta fall kan döma ut skadestånd kan mannen stämma staten inför allmän domstol. JK menar å andra sidan att det inte finns någon möjlighet att få kränkningsersättning vid skatteprocesser innan HD fastslagit detta. Att ledande jurister som representerar staten inte är överens om Lundgrenmålet visar hur viktig frågan är utifrån rättspolitiska hänsyn och viljan att hålla rättsystemets interna struktur intakt trots att den europeiska rättsgemenskapen gör sig allt mer påmind. JKs hårda motstånd ang. rätten till kränkningsersättning som inte grundar sig på den svenska skadeståndsrätten har t o m tolkats som att JK anser att Sverige bör avträda Europakonventionen (!).[284]

Efter en dom från Europadomstolen (Hannover/Tyskland) från 2004 gav Europadomstolen prinsessan Caroline av Monaco rätt i ett mål mot den tyska staten om rätten till privatlivets

helgd då staten inte skyddat mot närgångna paparazzifotografer. Eftersom Sverige saknar ett skydd av privatlivet har det efter domen hävdats att ett skydd mot integritetskränkningar borde införas i svensk rätt och en rätt till rent ideell ersättning för grova kränkningar av privatlivet. JK har föreslagit att en sådan rätt till rent ideell ersättning införs mot bakgrund av att Sverige annars riskerar att bryta mot Europakonventionen efter Europadomstolens tolkning av artikel 8. Istället för prinsessan Caroline av Monaco är det medias behandling av Mikael Persbrandt som uppmärksammat frågan i Sverige.[285] Att det sk personlighetsskyddet är svagt utvecklat i svensk rätt och dessutom omgärdat av praktiska och teoretiska problem har varit uppmärksammat sedan lång tid.[286] Kravet på brottslig gärning, den sk spärregeln eller tröskeln för rent ideellt skadestånd, har därför återigen blivit problematisk mot bakgrund av statens strävanden att ge ett effektivt skydd för de mänskliga fri- och rättigheterna. Att spärregeln eller tröskeln är problematisk utifrån ett principiellt resonemang har dock uppmärksammats långt innan Europakonventionen var gällande rätt i landet. ”Som en utgångspunkt för ett normskyddsbaserat ansvar framträder kopplingen till kravet på brottslig gärning som alltför begränsat” skriver exempelvis Jan Kleineman i sin avhandling på 1980-talet.[287] Det senaste målet som tyder på att Europadomstolen har tvingat fram kränkningsersättningar av den Svenska staten i en omfattning som helt strider mot vår rättstradition är det mål som Dennis Töllborg drivit i Europadomstolen ang. Säpos registrering av bl a Ingrid Segerstedt-Wiberg. Efter domen där domstolen slår fast att staten brutit mot Europakonventionens skydd av yttrandefriheten, föreningsfriheten och brister i respekt för privatlivet riskerar staten att tvingas betala ut sammanlagt en kvarts miljard kronor i kränkningsersättning om alla registrerade medborgare driver sina mål i enlighet med domen.[288] Utifrån det faktum att Europakonventionen ger rätt till effektiva nationella rättsmedel till privata rättssubjekt och därmed gör den gamla restriktiva hållningen omöjlig spekulerar Södergren om även juridiska personer kan få rätt till rent ideell ersättning.[289] Huruvida denna utvidgning av ersättningen är trolig eller önskvärd faller utan för mitt ämne men det är intressant att notera hur en försvagad undantagsstämpel får jurister att se nya möjligheter för rättslig argumentation. Södergren skriver att det nu ”kommit en sk ketchupeffekt” och att ”(d)enna rättsutveckling för med sig en del konsekvenser som ’traditionalister’ kanske inte räknat med.”[290]

10. Vad ska en polisman tåla? Om anpassning till det allmänna rättsmedvetandet

Ett rättsfall som är belysande för hur synen på hur kränkningsersättningen har förändrats under senare tid är frågan om vilken kränkning en polisman skall tåla i tjänsten. Enligt NJA 1999 s. 725 och NJA 1994 s. 395 har en polis inte rätt till kränkningsersättning om exempelvis en person som omhändertas spottar polismannen rakt i ansiktet. Domarna väckte stor uppmärksamhet och många blev upprörda över utfallet. HD ansåg inte att bespottningen i tjänsten utgjorde en så allvarlig kränkning att polisen hade rätt till kränkningsersättning enligt 1kap. 3 § skadeståndslagen. Kleineman har uppmärksammat fallet och beskriver en förändring av det allmänna rättsmedvetandet som medfört att krav väckts på upprättelse för sådant som tidigare betraktades som icke ersättningsbart. ”Andra – måhända mer spröda – värden röner uppmärksamhet” skriver han och menar att kärvare tider efter välfärdens glansdagar, med dess omfattande offentligt finansierade försäkringar, har medfört att den insomnade skadeståndsrätten plötsligt framstår ”som pånyttfödd”.[291]

Det är mot den bakgrunden som polisfackets och Rikspolisstyrelsens kraftiga reaktioner snabbt ledde fram till en lagändring som möjliggjorde kränkningsersättning för den skymfliga handlingen som direkt angriper den privata sfären, som t ex att spotta i polisens ansikte, kan

tolkas. Av prop. 2000/01:68 s. 50 framgår att lagändringen gällde ”särskilt utsatta yrkesgruppers möjligheter att få kränkningsersättning för brott de utsätts för i tjänsten, t ex polismän”. I diskussionerna kring vad som ska anses vara ersättningsbar kränkning nämns särskilt ”t ex ett renodlat kränkande angrepp som att bli spottad rakt i ansiktet.” I november 2005 beslutade HD i plenum, eftersom domstolen skulle behöva avvika från en tidigare antagen rättsprincip (vilket i regel bara händer ungefär var tionde år), att en polisman som blir spottad i ansiktet under ett ingripande innebär en sådan allvarlig kränkning genom ett brott som enligt SkL 2 kap. 3 § ger rätt till kränkningsersättning.[292] Ur ett rättssociologiskt perspektiv är det intressant att rättssystemet nu anser att det är en allvarlig kränkning när en del av s.a.s. rättssamhällets ansikte utåt, dvs. polismännens ansikte, blir bespottat. Att den enskilde polismannen aldrig accepterat en sådan handling och upplevt den som en allvarlig kränkning kan man rimligen anta. Man kan även anta att polismannen på något viss, oberoende av lagstöd, gjort detta klart för den spottande personen. Ur den aspekten torde lagstödet och praxis från HD medföra att polismän som blir bespottade inte själva vedergäller kränkningen utan kan istället lakoniskt konstatera ”vi ses i rätten” och åberopa sin rätt till kränkningsersättning. Tendensen att tröskeln för kränkningsersättning sänks i svensk skadeståndsrätt kan ses i ljuset av att Nils Christe har beskrivit det ökade rättsliggörandet som en form av ”konfliktstöld” då juristerna allt mer ”stjäl” konflikterna från folk.[293] Enligt Mathiesen är denna sammanvävning av rättsreglerna i livet ett centralt tema i rättssociologin och Hydén har särskilt uppmärksammat juridiken som en konfliktlösningsteknik som innebär att konflikter upphöjs till den rättsliga nivån som en viktig komponent i det moderna samhället som tar avstånd från vendettor etc.[294] En intressant fråga är därför varför det inte tidigare ansetts som en allvarlig kränkning att spotta polisen i ansiktet och varför denna korrigering mot det allmänna rättsmedvetandet kommer till stånd först i början av 2000-talet.

Håkan Andersson har analyserat rättsfallet där ett brottsofferperspektiv tillämpas på polisen som blir spottad i ansiktet under rubriken ”(k)ränkningsersättning

– spott och spe för yrkespersoner”.[295] Han konstaterar inledningsvis att ”(d)e ideella skadeståndens har fått allt större uppmärksamhet; ersättningsnivåerna vid personskada har höjts och området för kränkningsersättning vid brott har gradvis utvidgats.”[296] Håkan Andersson har skrivit om den förändring av rättskulturen som jag har försökt att beskriva här mot en ökad ”ideell sensitivitet”, som han kallar den, och därför är hans texter intressanta för min analys. Följande utdrag ger en god bild över hur rent ideell ersättning får rättsvetenskapsmännen att artikulera begrepp som vanligen inte ryms i den skadeståndsrättsliga vokabulären:

”Heder” och ”ära” är begrepp som alltmer (inte alltid i hedrande sammanhang) har återkommit i det samhälleliga samtalet, tillsammans med koncept som ”integritet” (hedersamt, men inte alltid så uppskattat). Och som en skugga följer därmed tal om kränkande, trakasserande eller diskriminerande handlingar, behandlingar eller särbehandlingar. Fråga mig inte om det är tecken på en ny andlighet eller en gammal gnällighet i det senmoderna (jag är bara en vanlig randig jurist, ingen moralförkunnare eller sedlighetsuttolkare). Inom skadeståndsrätten kan man likväl tentativt formulera en ”andlig” version av ett ökat intresse för de icke-ekonomiska aspekterna; sedan det skadeståndsrättsliga reformarbetet skapat ett (någorlunda) heltäckande system av ekonomisk kompensation vid personskada har diskussionen och utredningarna inriktats på det ideella (SOU 1992:84, SOU 1995:33 och prop 2000/ 01:68). Förvisso kan man även formulera detta som en ”materiell kolonisering” av livsvärlden – eftersom den skadeståndsrättsliga aspekten av det ideella överför den mångfacetterade värdediskursen till en enhetlig beräkningsoperation i termer av kompensation via pengar.[297]

Efter att ha redogjort för att regeln om ”kränkning” som grund för ersättning i skadeståndslagen före ändringen 2002 istället utgick från ”lidandet” följer nästa intressanta notering:

> (Utan att det har akut bäring på HD-fallet kan – som en krumelur i marginalen – noteras att ordet ”kränkning” det senaste seklet inom skadeståndsrätten har blivit föremål för en innebördsförskjutning av rockadformat. Det som i nordisk skadeståndsrätt för hundra år sedan kallades ”integritetskränkning” var de med fysiska medel åstadkomna fysiska skadorna med fysiska verkningar, medan således det psykiska och ideella utgjorde skuggsidan som aldrig belystes av huvudregeln. Uppenbarligen har alltså samhällsklimat och rättsdiskurs förmått ge de juridiska beteckningarna ”kränkning” och ”integritet” en helt annorlunda betecknandereferens just inom området för de ”mjukare” frågorna som har psykiska och ideella konnotationer.)[298]

Kränkningsersättningen utgår enligt skadeståndslagen för brott som innebär ett angrepp på den skadelidandes personliga integritet, dennes privatliv och människovärde. Själva ersättningen avser att kompensera de negativa känslor som skadan gett upphov till. Det har skett en förskjutning från ett mer subjektivt betraktelsesätt utifrån lidandet mot att det är rättsordningens värdering av människovärdet som ersättningen utgår ifrån, vilket aktualiserar ett mer formellt synsätt utifrån allas lika värde.[299] Frågan är vilka rättssociologiska teorier som kan förklara denna rättssociologiskt intressanta förändring, som Andersson skissar. Kommentaren kan dock ställas mot det faktum att beloppet på den kränkningsersättning som polismannen tilldömdes var blygsamma 5000 kr. En annan omständighet i domen som kanske talar för att HD ogärna överger den gamla undantagsstämpeln är att man för en argumentationslinje som närmast presumerar att det alltid måste prövas huruvida polisen provocerat fram angreppet. Andersson noterar att HD på detta sätt ger ”en inte så smickrande bild av polisen.” Som vi konstaterat tidigare finns det en tendens till att den höga tröskeln kring de rent ideella ersättningarna ofta medför att olika parter kan känna sig kränkta. Trots att den tycks bli lägre finns det en tendens till att tröskeln som sådan framstår som kränkande och får representera en stelhet och snålhet i det rättsliga systemet som tycks provocera det allmänna rättsmedvetandet.

11. Reaktioner och kommentarer när undantagsstämpeln utmanas

11.1 Osäkerhet kring vad det är som gäller. En utmanad juristroll

Jag har tidigare nämnt att det har rått viss förvirring i domstolarna efter det att den nya sexualbrottslagen trädde i kraft den 1 april 2005 som medförde att våldtäkt mot barn inte längre innefattar något krav på våld eller hot. Som Madeleine Leijonhufvud meddelar via en tidningsartikel ger de olika bedömningarna ett förvirrande intryck när kränkningsersättningen pendlar mellan 50 000 kr och 100 000 kr i kränkningsersättning för våldtäkt för barn då ”normalskadeståndet” för en våldtagen vuxen är 75 000 kr.[300] I propositionen framgår det redan på första sidan att ”(f)örslagen syftar till att öka skyddet mot sexuella kränkningar och att ytterligare förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten.”[301] Det framgår också att det är en grundläggande uppgift för samhället att skydda alla mot alla former av sexuella kränkningar och att syftet med kriminaliseringen och det utökade skyddet mot kränkningar är att påverka människors värderingar.[302] Att förstärka den sexuella integriteten ses som en del av de mänskliga frioch rättigheterna och ordet ”kränkning” förekommer synnerligen frekvent på de 215 sidorna i propositionen. Det är enligt min mening mot den bakgrunden som den rättspolitiska debatten kring de sänkningar av kränkningsersättningen som blossade upp under hösten 2005 skall ses. Kanske hade lagstiftaren underskattat den undantagsstämpel och den tröskel som svensk rätt brukar uppställa för de rena ideella ersättningarna. Kanske hade man också underskattat de reaktioner som ”felaktiga” kränkningsersättningar kan väcka hos med-

borgarna. Leijonhufvud kritiserar domarnas vånda och motvilja att bryta mot en traditionellt restriktiv hållning och istället låta normativa förskjutningar påverka rättens gränsdragningar.[303] Sammantaget framträder en tydlig polarisering mellan rättssystemet och dess omvärld. Även Dufwa ser sänkningarna som utryck för något mer generellt i den svenska rättskulturen och menar att ”(d)omen är helt felaktig. Den skickar fruktansvärda signaler till flickan. Skadestånd betyder mer för människan än domstolarna kanske är medvetna om. Det kan vara minst lika viktigt som att någon får livstids fängelse.”[304] Läsaren får bilden av att domen är felaktig eftersom den skickar ”fruktansvärda signaler” och detta beror på okunskap hos domstolarna om vad skadeståndet betyder ”för människan”, vilket är en ovanlig argumentation bland svenska jurister.

Återigen har Andersson med stort engagemang analyserat teoretiska och praktiska aspekter av de ideella skadestånden. Detta sker mot bakgrund av de uppmärksammade sänkningar som förekommit på senare tid och han beskriver en tilltagande polarisering mellan att strikt juridiskt pröva förhållanden, värderingar och bedömningskriterier mot en helt fri och skönsmässig ”känslojustis”.[305] Efter att ha inledningsvis noterat hur den rättsliga aktiviteten kring de ideella skadestånden ökat gör han den första intressanta rättssociologiska beskrivningen: ”Alla har vi de senaste åren kunnat konstatera att frågor om integritetskränkningar kan väcka mycket starka känslor och reaktioner – inte minst i media.” I det fall som Andersson analyserar rörde det sig om en flicka som mellan det hon var 7 och 11 år blev utsatt för ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig” (enligt dåvarande BrB 6 kap 4 §) men även ”sexuellt ofredande” (BrB 6 kap 7§) av en 30 årig man.[306] I HD medgav gärningsmannen att han var skyldig att betala skadestånd för kränkning samt ”sveda och värk” och då HD inte ändrade nivån på den kränkningsersättning som den skadelidande yrkat på 125 000 kr kom ersättningsbeloppet för sveda och värk att prövas av HD. I lägre instans hade man fastställt skadeståndet för sveda och värk till 130 000 kr genom att tillämpa Trafikskadenämndens tidsbaserade tabeller, drygt 2 000 kr per månad i de cirka fyra år som övergreppen pågick, dvs. 130 000 kr totalt. När personskada konstaterats och ersättningen för sveda och värk skall fastställas brukar detta göras schablonmässigt med ledning av sådana hjälptabeller. Oftast är det sjukskrivningens längd som används som måttstock.

I detta fall rörde det sig alltså om en liten flicka vilket innebar att det saknades medicinsk utredning på grund av ”det tragiska faktumet, att barn som utsätts för sexuella övergrepp ofta först inte talar om det, varför någon läkarbehandling inte kommer till stånd” och någon sjukskrivningstid att beräkna utifrån var därför inte aktuellt.[307] Eftersom den ideella ersättningen är så svår att beräkna på grund av sin subjektiva dimension skall ersättningens storlek baseras på objektiva mallar istället för att uppskattas individuellt återstår möjligheten med standardiserade schabloner från Brottsoffermyndigheten över normalbeloppen för den aktuella typen av skador på grund av brott som ligger på 30 000 kr. Denna lösning är dock en nödlösning som HD gör i form av att presumera att personskada föreligger utan att konkret kunna mäta vilket lidande som flickan drabbats av. Att flickan helt skulle sakna rätt till ersättning för sveda och värk efter fyra års grova övergrepp undviks således men ersättningen sänks i ett bräde med 100 000 därför att barn inte passar in i Trafikskadenämndens tabeller. Vuxna som har haft läkarvård med medicinsk utredning eller varit sjukskrivna får således ett individuellt fastställt ersättningsbelopp för sveda och värk som vida överstiger det standardiserade belopp som ges till den som inte haft sådan vård eller kunnat beviljas sjukskrivning även om personskadan är den samma. Eller med Anderssons ord ”(m)an kan – och detta är kärnan i domen – inte genom schablonisering avvika från en schablon; individuell avvikelse förutsätter individuell utredning samt individuellt underlag avseende individuella förhållanden. (…) På frågan ’Är domen klargörande och utslag av gott juridiskt hantverk?’ blir gensvaret ’Ja, absolut!’, varpå jag hänvisar till vad som ovan anförts om den välmotiverade vägen via olika schabloner, olika

schablonunderlag samt angivandet av möjliga individuella avvikelser."[308]

Upprördheten kring sänkningen av det ideella skadeståndet i HD var mycket stor. Man kan anta att de flesta inte hade kännedom om på vilka grunder detta gjorts och tur var kanske det. Många skulle nog anse att avsaknaden av hjälp och vård från samhället och särskilt den omständigheten att personskadan drabbat en ung flicka genom grova sexuella övergrepp t o m talar för ett högre belopp än vad Trafikskadenämndens tabeller ger för handen. Nu är dock frågan vilken roll de ideella ersättningarna spelar och vilka argument som är bärande i den rättsliga diskursen. Det är därför rättssociologiskt intressant när Andersson efter att ner till minsta detaljnivå utmönstrat de olika argumentationsmönster, berättelseprocedurer, rättskomponenter och tekniker som han kan finna i det aktuella målet övergår till att diskutera den ideella ersättningen mer generellt. Det första som slår en, oberoende av vad man anser i själva sakfrågan, vilket är underordnat i sammanhanget, är att så här naken är sällan den rättsliga debatten då jurister diskuterar rättsfall eller andra rättfrågor.

Att följa de ideella ersättningarna i spåren genom den rättsliga diskursen ger därför rättssociologiskt material till juristers självuppfattning och syn på juridiken i den samhälleliga kontexten om än något tillspetsat. Centralt för Andersson och andra jurister är gränsfrågor eller ambitionen att göra skillnad mellan det rättsliga och "det allmänpolitiskt goda och välmenande" som Andersson skriver. Här bör man därför uppmärksamma det som jag tog upp tidigare om att de ideella ersättningarna utmanar föreställningen om hur gränslinjen mellan det politiska och rättsliga ser ut. Vilket också förklarar varför man som rättssociolog bör reagera om allt fler indikatorer tyder på att de ideella ersättningarna, och i synnerhet de rena ideella ersättningarna, börjar röra på sig och spela en ny roll inom rättsordningen. För att kunna neutralt beskriva hur rätten hanterar de ideella ersättningarna och samtidigt kunna upprätthålla en strikt gräns mellan det rättsligt relevanta och det som faller utanför använder sig Andersson av den sk "vänliga likgiltighetens"[309] metod:

Idén går ut på att i just sådana rättsfrågor som väcker starkt känsloengagemang ändå stundtals – istället för att blint tala för strängare straff, högre skadestånd, samhällelig kompensation ex gratia och andra förvisso "snälla" och, med hänsyn till medieklimatet, politiskt korrekta åsiktsyttringar – ålägga sig en strikt "juristjuridisk" kylig analysroll för att söka utröna vilka distinktioner och detaljrekvisit som rättsmaterialet faktiskt ger oss vid genomförandet av "rättslig" diskussion (inte bara rättspolitisk eller helt politisk dito). I "heta" frågor är det nämligen lätt hänt att hellre föreslå nyordningar som undantagslöst gynnar alla "svaga" parter som för tillfället anses böra stödjas. Då kan man få sina "tre minuter i strålglansen" hos de rubrikjagande journalisterna, och göra sig ett namn som en fin, engagerad och progressiv jurist (även om en närmare granskning kan visa att inlägget andas konventionell, konservativ moralism).

Då Andersson noterar att mediedebatten med de folkliga juristerna har så stort genomslag ser han ett behov av att med skarpa rättsvetenskapliga analyser beskriva den inomrättsliga diskursen och upplysa att "juristen inte kan vara jultomte varje dag". Genom att ställa den grundläggande frågan om "(h)ur kan man alls resonera rättsligt i dessa frågor och vilka bedömningsgrunder måste man gå igenom för att nå ett motiverat slut?" kan intressanta aspekter artikuleras. Men det förutsätter att de personliga känslorna hålls tillbaka:

Hellre denna neurotiska personlighetsklyvning än det rent psykotiska imperativet som – inför mediedrevets krav på politisk korrekthet (krav vilka är mycket entydiga och klara vad gäller exempelvis ifrågasatta sexualbrott) – totalt släpper kontakten med rättsliga prövostenar och olikheter, för att istället predika snällism (mot offer) och medeltida svartvitt barbari och rättsosäkerhet (mot faktiska eller påstådda förövare). (…) Den som, explicit eller i sin förläng-

ning, förordar ett totalt avskaffande av alla rättsliga regler, principer och bedömningsgrunder – till förmån för ett privat känslosvärmeri – bedriver helt enkelt inte en rättspolitisk debatt, lika lite som den som skulle vilja förorda fällande domar vid alla anklagelser eller misstankar om vissa typer av brott samt förbud mot åberopande av motbevisning. Exemplen är extrema, men någonstans bör finnas en gräns för seriös rättspolitisk debatt. (…) Att dessa synpunkter här redovisats beror på att man alltför ofta – och även ”ganska sällan” måste i detta sammanhang anses som ”alltför ofta” – möter journalister och jurister i media som visar upp sig som folkliga uttolkare av ”rättskänslan”, särskilt i medialt gångbara ämnen som har med övergrepp och sex etc att göra. Det är emellertid onödigt att skapa ”rättsrötedebatt” utifrån avståndet till ens egen idealbild, istället för att erkänna rättens stora möjlighetsram. Högsta domstolen har dock lyckats uppvisa ”juridisk integritet” nog att ”trotsa” folkdomstolarna ? såsom de exempelvis tar sig uttryck i kvällspressens opinionsundersökningar där läsarna – efter tidningens ”inte alltid juridiskt fullt korrekta” (understatement) beskrivningar av fakta och rättsfrågor – får klicka på ”rätt/fel”-ikonen på sina bildskärmar.[310]

Andersson beskriver tidsandan på ett övertygande sätt där den juridiska sfären hotas av nya och för denna främmande element som folks krav och förväntningar på domar som överensstämmer med det allmänna rättsmedvetandet. Man kan notera att opinionsundersökningar om ersättningsrättens gensvar i den allmänna rättskänslan som förespråkades av Hellner på 1960-talet i detta citat framställs som något hotfullt och inte som ett användbart redskap. Hur den juridiska professionen förhåller sig till opinionsklimatet i samhället är en intressant fråga utifrån ett rättssociologiskt perspektiv som undersöker samhällsförhållandenas inverkan på rätten i allmänhet och i synnerhet utifrån ett normperspektiv och ett idealistiskt synsätt på rätten.[311]

Anderssons är inte ensam om att använda sig av ett mer personligt och känsloladdat uttrycksätt, som vi sett ovan, när han analyserar denna ersättningsform. Det finns enligt min mening istället en tradition av att man gärna ”tar ut svängarna” i dessa frågor. Ett exempel är när två rättsvetenskapsmän argumenterar i ett annat uppmärksammat fall som kan relateras till det som Andersson skriver. Den sk 35-åringen som satt oskyldigt häktad i nio dagar efter mordet på Anna Lindh fick 150 000 kr i ideellt skadestånd från staten vilket visade sig vara lika mycket som hela familjen Lindh tillsammans fick i kränkningsersättning. Christian Diesen försvarar nivåerna med att ersättning till efterlevande ”är som ett tröstpris” eftersom det inte går att mäta sorg. Dufwa kritiserar istället att familjemedlemmarna får 50 000 kr per person och menar att beloppet till efterlevande är för lågt och konstaterar ”(d)et är för lite känslor och för mycket juridik i det här” och tillägger att ”lagstiftaren har misslyckats eftersom ersättningarna blir för låga.”[312] Diesen lyfter i sitt argument fram skillnaden mellan juridik och känslor (tröst) som ett stöd för att nivåerna är låga medan Dufwa tvärtom argumenterar för att juridiken står i vägen för känslorna och ett enligt honom mer adekvat förhållande mellan nivåerna. Detta exempel visar på att Anderssons farhågor om att vissa jurister bryter mot den juridiska traditionen, då de i media argumenterar för ökade belopp, inte är tagna ur luften, samt att dessa ersättningar väcker grundläggande frågor om lojaliteter och känslomässiga projektioner.[313] Är det den från känslor befriade juridiken eller juridiken som en arena öppen även för andra, mer känslosamma aspekter, som är idealet? Vad som komplicerar frågan är dessutom den aspekt som Andersson också visat på, nämligen att det finns en tydlig polarisering mellan det snälla (i bilden av juristen som jultomte) och det mindre snälla eller kännande. Även denna beskrivning, som vid första anblicken kan verka lite polemisk, visar sig ha stöd för hur dessa ersättningar beskrivs i media. Ett annat exempel är målet när en 14-årig flicka som tvingades se på när hennes mamma misshandlades och dränktes i ett badkar, varpå hon våldtogs flera gånger av mammans mördare. Hon fick den ideella ersättningen sänkt från 610 850 kronor till 510 850 kronor. Ersättningen, som ska bidra till att brottsoffret får upprättelse, uppfattades istället av många, i detta fall, som ytterligare en kränkning av flickan, trots att nivåerna är re-

kordhöga. Även i detta fall var det vanligt att man gjorde jämförelser med ersättningsnivåerna till oskyldigt dömda. När Brottsoffermyndighetens brottsskadechef Per Rubing kommenterade fallet förklarade han att trots den sänkta ersättningen till flickan innebar hovrättens dom en höjning jämfört med tidigare praxis ”(b)åda instanserna har utvidgat och höjt praxisnivån. De har varit ’snälla’ båda två.”[314] (Detta gäller även den uppmärksammade och kritiserade hovrättsdomen där en 14-årig flicka fick kränkningsersättningen sänkt med 25 000 kr från 75 000 till 50 000 som nämndes tidigare. I själva verket innebar den nivå som Svea hovrätt kom fram till genom sänkningen en höjning i jämförelse med de tidigare nivåerna. Hovrätten skriver i domen mot bakgrund av den strängare synen på sexuella övergrepp att ”(k)ränkningsersättningen bör därför bestämmas till ett belopp som innebär en markant höjning av vad som tidigare som högst hade kunnat utgå.”)[315]

I detta kapitel har vi sett en rad exempel på hur grundläggande frågor om rättens samhälleliga roll aktualiseras av de processer som beskrivits tidigare i den här uppsatsen. Den monocentriska bilden av rätten utmanas och konflikten mellan formella och materiella aspekter på rätten lyfts fram. Enligt rättsvetaren Bo Wennström som intresserat sig för denna utmaning uppstår frågan: ”Hur behålla de framsteg som den moderna staten och lagstiftaren givit i form av stabilitet och säkerhet m.m. och samtidigt tillgodose senmoderna krav på självförverkligande och individuellt självbestämmande?”[316] Det är denna balansgång som den rättsliga hanteringen av kränkningsersättningar belyser och, eftersom den är utpräglat lägesspecifik, aktualiserar den rättssociologiska frågeställningar, vilket kommer att framgå av nästa kapitel.

12. En splittrad bild när undantagskonstruktionen utmanas. Några reflektioner

12.1 Återkommande gränsdragningsfrågor

I doktrinen har den omständigheten att skador som ligger i gränsområdet mellan ekonomisk och ideell och ersätts som ideell skada ansetts tala för ett slags ”paradigmskifte under ytan” då legitimeringen söker stöd i rättens djupstruktur av värderingar vilka inte alltid varit legio.[317] Exempel på en sådan uppluckring av gränsen är ersättning av förlorade semesterdagar och skälighetsuppskattning av fridlyst djur som olovligen skjutits. I dessa och andra fall har således en strikt ekonomisk värdering fått ge vika för hänsyn tagna till det allmänna rättsmedvetandet och ideella aspekter har därvid beaktats.[318] Ett exempel på detta är den sk ekologiska skadeståndsrätten som i mitten av 1990-talet ansågs på ett epokgörande sätt visa att HD var förmögen till rättspolitisk analys och rättsskapande aktivitet i gränslandet mellan ren ideell och ekonomisk skada, då dödandet av fridlysta djur innebar en särskild form av rent ideellt skadestånd, enligt domen.[319] Även värderingen av sällskapsdjur har visat sig problematisk utifrån en strikt ekonomisk värdering utan ideella inslag. I en uppmärksammad dom såg HD sig därför nödgad att frångå principen om lagstöd för ideell ersättning och rättsfallet kan därför ses som en början på den försvagning av undantagskonstruktionen som skulle följa under 2000-talet.[320] Att gränsen mellan ekonomiskt och ideellt är flytande är helt naturligt om man utgår ifrån att de ideella ersättningarna på ett väldigt uppenbart sätt har sin grund i samhällets föränderliga värderingar i stället för en strikt logisk rationalitet, som kan sägas utmärka värderingen av ekonomiska skador.[321] Som bekant är dessa ersättningar konstruerade på ett sådant sätt att de står öppna inför samhällets förändrade reaktioner på olika former av förluster. Om man kan notera en ökad rörlighet och aktivitet runt dessa ersättningar kan det betyda att rätten endast låter sig påverkas av kontexten i den grad som den är tänkt att göra i dessa fall. Frågan blir då om rättens orsaker, vad det är som har initierat denna förändring. Den andra

möjligheten är att dessa ersättningar hela tiden stått öppna och beredda att låta sig påverkas av samtiden men att denna inte innehåller några normativa och värdemässiga tendenser som resulterat i att ersättningarna fått en annan roll än tidigare. Hur det än är med den saken så är det en fråga som väcker många rättssociologiska frågor om orsaker till rättens utformning och om rättens samspel med det övriga samhället.

Genom att observera den förändring som äger rum vad det gäller reaktioner på dessa ersättningar, ersättningarnas rättsliga utformning och rättspolitiska roll i rättsystemet kan man enligt min mening få tillgång till material för rättssociologiska frågeställningar. Dessa frågeställningar kommer även att röra de rättspolitiska frågorna som är utmärkande för vår tid, vilket gör de rena ideella ersättningarna till något som skulle kunna liknas vid ett rättssociologiskt instrument som reagerar på samtiden. Styrkan med att instrumentet är en del av den gällande rätten är även dess svaghet då det är svårt att beskriva förändringar i kausala termer då rätten och dess omgivning samverkar i så hög grad vid dessa ersättningar. Samtidigt är detta ett tecken i tiden som bl a rättsteoretikern Thomas Wilhelmsson har observerat i form av ”en tilltagande kunskapsmässig osäkerhet angående kausalitetskedjor i komplicerade samhälleliga, ekonomiska och tekniska strukturer.”[322]

Henrik Tham skriver ang. brottsofferperspektivet att vad som är orsak och verkan i det kriminalpolitiska klimatet inte är helt givet.[323] Att det är ett rättsområde som är rättspolitiskt mycket aktivt och aktuellt gör inte saken enklare. Wilhelmsson lyfter även fram aspekten att massmediernas allt mer aggressiva roll gentemot domstolarna får till följd att fragmentariseringen ökar och domarna tar mindre hänsyn till konsekvensen i det juridiska systemet, vilket enligt min mening är en intressant aspekt.[324] Andersson är inne på liknade tankebanor då han skriver att ideell ersättning är relaterad till en sammanhangsrationalitet i Alexander Peczeniks anda.[325] En sådan rationalitet bryter upp gränser inom rätten och vi har därför återigen ett exempel på hur dessa ersättningar utmanar det konventionella. De processer som upprätthåller eller försvagar den undantagskonstruktion som analyseras är helt enkelt för komplicerade för att det skall vara möjligt att fastställa en viss orsaksvariabels påverkan.[326] Istället är de ett exempel på den lokala funktionen med dess säregna operarationalitet, denna tendens mot operarationalitet där forskningsfrågan istället för ”Varför” är ”Hur” utmärker vår tids sociologi och samhällsvetenskap.[327] Att fastställa de rent ideella ersättningarna är i grunden en diskursiv verksamhet, enligt min mening, som aktualiserar diskursens ordning, hur de rättsliga resultaten konstrueras. De tidigare enhetssträvanden som försökte återföra begreppen till enhetligheten i de enkla grundkomponenterna är svårförenliga med de rent ideella ersättningarna. Så vad händer med undantagsställningen om den objektivt bestämda klassificeringen i tid och rum inte längre har den utslagsgivande statusen? Om verklighetsbegreppet visar sig vara allt mer obestämt i teoretiskt hänseende torde det, åtminstone ur ett teoretiskt synsätt, försvaga grunden för undantagskonstruktionen.[328] Att uppfatta gällande rätt som ett system som avspeglar verkligheten har präglat moderniteten, med Luhmann som kanske den främsta systembyggaren. Mot denna uppfattning har Peczenik utifrån Karl Poppers verklighetslära presenterat en teori om den gällande rätten som en del av verkligheten då Peczenik menar att begreppet ”gällande rätt” förutsätter att sådana ting som normer, olika system och gällande rätt är verkliga, inte fiktiva. Poppers verklighetslära innehåller tre olika ”världar”: värld (1) som är fysisk, värld

(2) som är psykisk och värld (3) som är omfattar olika ideella ting så som exempelvis olika värdesatser, skyldigheter och rättigheter. Värdet av ett sådant synsätt är, enligt min mening, att man jämställer de olika skadetyperna, men erkänner att de rör olika dimensioner som alla är verkliga, fast på olika sätt.[329]

12.2 Subjektiva aktörer och objektiva system

Utmärkande för många av de resonemang som förts så här långt är att det råder en konflikt mellan den rättskultur som lade grunden för undantagsstämpeln på ersättningarna och dagens situation. Kritiken mot Uppsalaskolan är ett exempel på en företeelse som varit omfattande och indirekt kan komma att påverka rättskulturen till att ställa sig mer positiv till dessa ersättningar. Dennis Töllborg skriver i en recension att både Anna Christensen och Peczenik tar avstånd från ”den enfaldiga dogmatik, den teknokratiska värdelösa ’realism’ Uppsalaskolan respresenterade. Christensen framhåller de underliggande normativa mönstrens betydelse och Peczenik framhåller teorier och systembyggen kring värderationalism och om hur etisk och rättslig argumentation hör ihop. Båda perspektiven kan sägas medföra en försvagning av argumenten för undantagskonstruktionen.[330] Det har funnits en uppfattning i Sverige som utgår från Hägerströms rättsfilosofi om att rättssystemet är det ”objektiva” och de rättigheter som erkänns och följer av detta system följaktligen är något ”subjektivt”.[331] Med de rent ideella ersättningarna, som exempelvis i fallet med kränkningsersättningarna vid ett angrepp på någons privatliv eller människovärde, riktas fokus mot de grundläggande samhällsvärderingarna som t ex alla människors lika värde.[332] Vi har också observerat hur lagstiftaren numera gärna motiverar en ny lag utifrån arbetet för de mänskliga rättigheterna. Tidigare hotade dessa rättigheter den interna systemrationaliteten i den meningen att rättsreglerna ska vara harmoniserade och inte uttrycka motstridiga värderingar eller tekniska lösningar.[333] Idag kan vi skönja hur systemrationaliteten tillåter att rättsstatstänkandet och mänskliga rättigheter får större genomslag. Därmed minskas förmågan till ”att hålla isär” sådant som beskrivningar, teorier och värderingar, vilket varit utmärkande för den svenska rätten under moderniteten.[334] Dess snäva, tekniska och iakttagande rättsdogmatik kan också antas att komma att utmanas.[335] I förlängningen av den utveckling vi befinner oss i kan rättigheterna komma att ses som det ”objektiva”, medan själva rättssystemet som något både sekundärt och ”subjektivt”, beroende på betraktarens position. Detta skulle i så fall kunna påverka balansen mellan de formella och de materiella kraven på rättssäkerheten i rättsstaten till de materiella kravens fördel.

Om rättigheterna har uppfattats som något subjektivt och underordnat själva rättssystemet har även relationen mellan aktören och systemet kännetecknats av att aktören i det svenska rättssystemet har varit på undantag. Viljan att hålla rättssystemet enhetligt och koherent har således även minskat de handlade subjektens roll. Vi har tidigare i uppsatsen tittat på hur oviljan till att, utifrån rättsprinciper och normativa överväganden, självständigt argumentera rättsligt medfört att de rent ideella ersättningarna inte följde med samhällsutvecklingen. Eftersom det saknas en lagregel som anger den principiella utgångspunkten för dessa ersättningar har de tillämpande myndigheterna även utgått ifrån att det saknas en rättsregel och därmed har man inte velat utveckla rättsområdet.[336] Vad man kan konstatera på senare tid är en utveckling mot att aktören har stärkt sina positioner i förhållande till systemet och att systemet inte längre är lika dominant. Framväxten av de rena ideella ersättningarna är ett exempel på detta då det möjliggjorts efter att olika aktörer framgångsrikt har lyft fram olika gruppers behov av rättsligt stöd. På det viset påminner arbetet för ökade rent ideella ersättningar om olika legalstrategier som såväl privata subjekt, i form av jurister, som olika ombudsmän och myndigheter bedriver.

Mathiesen har beskrivit funktionshindrade, minoriteter, kvinnorörelsen m fl som utsatta grupper som inte har möjlighet att för egen del påverka utvecklingen.[337] Istället visar utvecklingen kring de rent ideella ersättningarna att dessa grupper har fått ett rättsligt erkännande som de tidigare saknat. Enligt Mathiesen kan en legalstrategisk användning av rätten hjälpa dessa grupper om den görs av radikala jurister och om de undviker ”den rena juridiken”.[338] Dessa jurister har inte enligt min mening varit speciellt utmärkande för att rätten till de rent ideella ersätt-

ningarna har erkänts olika ”utsatta grupper.” Tvärtom tycks det som om utgångspunkten just varit ”den rena juridiken” och att det varit närmast reaktionära jurister eller ”eldsjälar” som utifrån sin kritik av den svaga rättsstatstanken i den svenska välfärdstaten som varit drivande. Enligt min mening kan man se denna rörelse som ett exempel på att vi lever i en legalistisk kultur och på en ökad betydelse av rättsliga aspekter på politiska och sociala frågor, där olika enskilda aktörer spelar en mer framträdande roll än tidigare i ett mer individorienterat samhälle. Som framgått tidigare var de rent ideella ersättningarnas politiska karaktär en orsak till att man ville begränsa dem. Ökade möjligheter till höga kränkningsersättningar brukar i debatten relateras till den negativa utvecklingen kring punitivedamages i USA. Det finns även en allmän rättssociologisk kritik av en ökad ”justitialisering”, där olika initiativ flytas från politiken till rättsapparaten hos exempelvis Christie, Habermas och Mathiesen.[339] När synen på rättens relation till medborgarna och samhället förändras påverkas även vad som är giltiga argument och i förlängningen vad som är rättsligt möjligt. Samtiden tycks kännetecknas av politikens judikalisering och juridikens politisering. I den kontexten är det kanske inte så förvånande att undantagskonstruktionen utmanas. I grunden är det en fråga om makt eftersom en försvagad undantagskonstruktion ökar det rättspolitiska handlingsutrymmet för vissa aktörer. Ett exempel på detta är bl a stiftelsen Centrum för rättvisa med Gunnar Strömmer i spetsen, som driver ett arbete för de negativa fri- och rättigheterna och ofta använder sig av processer om rätten till rent ideella ersättningar som ett verktyg för att förändra samhället politiskt. Idag är det ofta DOs och JämOs processer i domstolarna, där rätten till rent ideell ersättning står i centrum, som ger dem uppmärksamhet i media.[340] Gemensamt för aktörerna är att de är kritiska till de låga ersättningsbeloppen och den undantagskonstruktion som ligger bakom domstolarnas bedömning, eftersom de är åtminstone delvis beroende av höga ersättningsnivåer för att få genomslag för den verksamhet de bedriver. Senast var det DO som driver ett tiotal processer mot krogdiskriminering och som hade krävt 150 000 kr i ersättning. Malmö tingsrätt tog bort en nolla och fastställde beloppet till 15 000 kr istället. Ännu en gång väcktes krav på lagändringar och frågan om de låga ersättningsbeloppen är förenliga med EG-rätten, i det här fallet de EU-direktiv som ligger bakom diskrimineringslagstiftningen och som kräver mer kännbara ersättningar för diskriminering.

Vi kan observera att när rättssystemets enhetlighet övergår i en mer rättspluralistisk form, där olika rättskulturer konkurrerar, så ökar aktörens roll och handlingsutrymme, vilket kan göra samhällsmaskineriet mer barmhärtigt på sikt genom ökad differentiering.[341] Men samtidigt som de rena ideella ersättningarna kan ses som ökad barmhärtighet har ersättningarna aktualiserats av ett förmodernt och tillbakablickande synsätt, som kan sägas ha ersatt både den behandlingstanke och den allmänna förhandlingskultur som dominerade under moderniteten. Det har därför hävdats att brottsoffrens intressen var bättre tillgodosedda innan behandlingstanken började påverka kriminalpolitiken och fångvården under 1800-talet.[342] Fokus låg länge uteslutande på den kriminelles omvandling och förbättring. Det var heller inte den brottsliga gärningen som stod i centrum, utan disciplineringen av individens, liv enligt Foucault.[343] Frågan om vi är på väg mot en sammanblandning av skadeståndsrätten och straffrätten i form av ett medeltida botsystem uppmärksammades också ganska tidigt när dessa ersättningar började få en mer framträdande roll på 1990-talet.[344] Samtidigt har vi sett exempel på att just sammanblandningen mellan straffrätt och ersättningsrätt varit utmärkande för Sverige och ansetts ha bidragit till den undantagskonstruktion som upprätthållits. Även på denna ganska centrala punkt råder det således osäkerhet och verklighetsbeskrivningarna pekar åt olika håll. Det verkar dock som att en försvagad undantagskonstruktion i kombination med ett förändrat rättspolitiskt klimat medför att de rent ideella ersättningarnas metaforiska och metonymiska karaktär förstärks. Ersättningsbeloppen blir mer ”mättade” på beteckning i den meningen och deras roll som konnotationer blir viktigare i form av hur ersättningen fungerar i relation till

folks uppfattningar eller känslor och de värderingar som råder i samhället. Behovet av sådan rättssociologisk forskning (jmf feedback utifrån ett kommunikationsteoretiskt perspektiv) som Hellner föreslog ökar därför när fokus förskjuts till mottagarna av ersättningen.

12.3 Om ordnade moln och det barockas återkomst

Mireille Delmas-Marty vid Collège de France har skrivit om aktuella tendenser utifrån en europeisk horisont och hon går t o m så långt att hon hävdar att rättens nya konstellationer har gjort begrepp som system och ordning irrelevanta.[345] Enligt henne medför europeiseringen av den nationella rätten processer som ständigt börjar om genom successiva anpassningar och som knappt hinner skisseras innan de tycks börja falla sönder och sättas samman igen efter nya linjer. För ett tiotal år sedan lade hon fram metaforen ”ordnade moln” för de regler vars flyktiga och vaga natur tycks vara omöjliga att fånga inom ramen för ett system eller en rättsordning och hon menar att den har verifierats över all förväntan i samtidens tendenser. Hon ser dock att den normativa ordningens obestämda och fragmenterade karaktär samtidigt underlättar rättens anpassning och främjar dess effektivitet. Det är en aspekt som ligger väl i linje med den pragmatism som möjliggör medborgarperspektivet och att undantagskonstruktionen får träda tillbaka. Hon menar också att komplexa frågor kring legitimitet, befogenheter och demokrati därmed aktualiseras. Därför menar hon att juristerna måste börja öka sitt professionella samarbete med bl a sociologer. Enligt min mening fångar Dalmas-Marty även någonting väsentligt med de rent ideella ersättningarna i sin metafor ”ordnade moln”, som fångar ersättningarnas genuina immateriella och flexibla karaktär. Sammanfattningsvis finns det många som hävdar att monistiska rättsuppfattningar, i den form som bl a Kelsen, Alf Ross eller Hart representerar, har förlorat mark under senare årtionden. Istället för att se rätten som en systematiskt sammanhängande helhet har en bredare rättsdefinition ökat i förklaringsvärde. Den inkluderar informella normer där officiell och ”levande” rätt samspelar på ett mer uttalat sätt.[346] Enligt min mening kan en sådan rättskultur lägga grunden för en försvagad undantagskonstruktion kring de rent ideella ersättningarna.

En annan intressant forskare är portugisen Boaventura de Sousa Santos. Han har intresserat sig för vilka förändringar som uppstår i det senmoderna samhället och särskilt i kunskapssociologin. Rätten har saknat en egen kunskapsteoretisk och metodologisk grund under modernitéten och påverkas därför om positivismen som ideologi inom vetenskapen förlorar i auktoritet i det senmoderna samhället. Favoriseringen av det fysiska och objektivt bestämbara under moderniteten kan därför utifrån de Sousa Santos förklara varför de rent ideella ersättningarna fick rollen som undantag. Ersättningarna var för präglade av common senseuppfattningar vilket klassificerade dem som icke-rättsliga.[347] Det vetenskapsideal som format den moderna rätten bygger enligt de Sousa Santos på att avskilja det som är common sense vilket skulle kunna förklara varför hänsyn till den allmänna rättskänslan, som är en viktig del av ersättningarna, har setts som något icke-rättsligt.[348] Sådana hänsyn sågs som något samhälleligt som skulle hållas utanför både vetenskapen och rätten.[349] Enligt Peczenik var Uppsalaskolan ett angrepp på just common sense-världen och syftade till att befria såväl vanligt folk som de professionella aktörerna från det ovetenskapliga i de rättsliga föreställningarna.[350] Om de rent ideella ersättningarna nu släpps fram i en större utsträckning än tidigare kan de ses som uttryck för en relativisering av sanningen som möjliggör en ny form av pragmatism utifrån sociala behov, där rätten närmar sig common sense-världen.[351] På ett djupare plan finns det tendenser till att pragmatism och social konstruktivism utmanar modernitetens föreställning att kunskap är ett försök att representera verkligheten och att sambandet mellan rättfärdigande och sanning är avgörande.[352] Istället kännetecknas de samtida antidualisterna och antiessentialismen av att kunskap ses som ett sätt att använda verkligheten och pekar på anpassningens betydelse och de sociala konstruktionerna istället för att tränga bakom eviga frågor om sken och verklig-

het.[353] Reduktionism, binära oppositioner och dikotomier ersätts av mer ödmjuka strömningar som t ex den om situerad kunskap.

Det barocka är en metafor, som de Sousa Santos använder, som kan översättas med vidunderlig eller oregelbunden och en förvriden, invecklad tankeprocess som gör våld på traditionen.[354] På portugisiska betyder barroco ”oregelbundet bildad pärla”, vilket skulle kunna ses som en relativt fri beskrivning av de rent ideella ersättningarna. Det oregelbundna syftar då på bristen av utslagsgivande normer vid fastställandet av ersättningarna om de skall anpassas individuellt. En standardiserad och objektiv tillämpning av tabeller riskerar att stöta sig med den allmänna rättskänslan och förta ersättningens potential att vara en pärla i den mening som t ex Dufwa lyft fram. Framför allt brukar det barocka ses som en avvikelse från ett harmoniskt jämviktideal eftersom helheten blir viktigare än detaljen och gränserna upplöses i syfte att övertyga betraktaren. Därför kan det barocka innehålla propagandaeffekter genom paradoxer, antiteser, olika överdrifter och långsökta metaforer. Detta kan ta sig utryck i en spänning mellan ”res” (saken eller ämnet) och ”verba” (orden eller den språkliga dräkten) genom maktens behov att manifestera sin ideologi. Enligt de Sousa Santos står det barocka för något subjektivt i marginalen av det västerländska, något svävande vars svaghet har blivit en styrka. Men det barocka är också potentiellt förkvävande med sina överdrifter och bär på en potentiell populism. Det barocka återinför och lyfter fram det marginaliserade vilket möjliggörs av att den bygger på förekomsten av läckande gränser och decentralisering. I sina mer extrema former kan det barockas brist på proportioner utvecklas till ett lekfullt speglade av den egna barocka identitetsbildningen i en karneval enligt de Sousa Santos. Det barocka rymmer flera av de drag som beskriver de processer som får de rent ideella ersättningarna att spela en annorlunda och viktigare roll i dagens samhälle enligt min mening. Som exempel är det subjektiva som länge rört sig i marginalen av det västerländska, dess potentiellt förkvävande och populistiska sida med sina överdrifter och hur det barocka gör våld på traditionen och spänningen mellan själva saken och den språkliga dräkten. Kopplingen mellan det barocka kan också göras till den förändring som skett under senare år när det gäller språkbruket kring statens ambitioner på diskrimineringsområdet eller värnandet om den enskildes kroppsliga och sexuella integritet. Som vi har noterat tidigare har den förändringen starka kopplingar till att de rent ideella ersättningarna fått en viktigare rättspolitisk roll. Hårdare tag mot diskriminering ses numera som en av statens viktigaste uppgifter och som ett uttryck för det fria, demokratiska samhället och för de värderingar som ligger till grund för samhällsordningen.[355] De rent ideella ersättningarna skall därför vara effektiva, proportionerliga och avskräckande, vilket tydligt ger dem rollen av ett slags medium i meningen bärare av ett budskap för de värden och normer som råder under en viss tid.[356] Därtill har jag tidigare noterat att de rent ideella ersättningarna får jurister att närma sig teman som vanligen inte ryms inom juridiken. Det kan gälla existentiella frågor om känslor av ensamhet, övergivenhet eller att t o m beskriva ersättningen som en särskild form av omtanke och kärlek som möjliggör en förändring av livssituationen genom att gå utöver vad som krävs för fysisk överlevnad.[357]

Den som ändå känner sig osäker inför att likna utvecklingen vid det barocka kan se liknelsen som en teoretisk vidareutveckling av den, som ofta görs med situationen i USA. Ofta används utvecklingen där som ett argument för en mer restriktiv syn på just de rent ideella ersättningarna när det gäller höga kränkningsersättningar och olika minoriteters rättsliga processer i ett allt mer heterogent samhälle. Risken i en sådan rättskultur är, enligt kritikerna, att ersättningsrätten och straffrätten, precis som juridiken och politiken, flyter samman på ett sätt som är förkvävande. En annan aspekt är att en princip inom ersättningsrätten endast kan drivas till en viss grad, sedan blir den absurd. Thomas Wilhelmsson har därför hävdat att det krävs en avvägning av olika ansvarsformer i den senmoderna ansvarsrätten.[358] Det förkvävande draget

är också problematiskt i ett allt mer heterogent samhälle med multipla kulturer där den centrala frågan är vilka värderingar som vi måste dela för att kunna leva tillsammans och hur vi kan hålla fast vid dessa när de krockar med varandra ang. olika traditioner. Den frågan speglar problemet med de rent ideella ersättningarna, som ställer frågan om vilka aspekter och argument som skall vara utslagsgivande vid den rättsliga bedömningen utifrån rättsordningens egen rationalitet. Denna rättsordning är i enlighet med rättspluralismen i vårt senmoderna samhälle ett sprucket system med just multipla kulturer där den avgörande frågan är vilka värderingar och normer som är de centrala och hur man håller fast vid dessa även när de krockar med den rättsliga traditionen. Sedan Foucault är den ”andre” inte längre dold och i vår tid är det enade och reglerade ”rummet” hotat vilket aktualiserar etiska identitetsfrågor. Frågan hur man förenar formell och substantiell rättvisa i ett allt mer komplext samhälle har aktualiserats efter en slags hermeneutisk insikt om att vår förståelse måste radikalt anpassas till förändrade förhållanden. Dessa utmaningar har exempelvis Alain Touraine, Manuell Castell och Zygmunt Bauman beskrivit ingående under senare tid. Samtidigt som enigheten och motivationen att föra in de mänskliga fri- och rättigheterna genom vanliga lagar i vardagslivet, bl a med hjälp av dessa ersättningar, är mycket stor, särskilt från lagstiftaren, men även enskilda jurister och myndigheter, kvarstår mycket av den restriktiva synen på ersättningarna vilket i sig skapar en splittrad bild där olika lojaliteter och ideologier kring rätten avbildas. I den situationen kan det finnas rättspolitiska intressen i att lyfta fram aspekter på rätten som inte är helt representativa.

Olika kartor och berättelser om rätten produceras som kan vara mer eller mindre manipulerade i olika aktörers intressen. Som vi har sett har rättens sk manifesta ändamål, som den kommer till uttryck i ”den strid av propaganda och information som kretsar kring en ny lagstiftning”, utgjort utgångspunkten för mycket av analysen i uppsatsen utan några direkta alternativa eller kritiska ambitioner.[359] Den rättssociologiska devisen att det perspektiv man har på rätten speglar den egna positionen är därför i högsta grad aktuellt. Min tes för den här uppsatsen, att undantagskonstruktionen för de rent ideella ersättningarna utmanas av förändringar inom rätten och dess omvärld som ger upphov till ett förändrat samspel mellan de två, kan därför i sig själv vara en produkt av det barocka, som uppkommer av en glidning mellan verba och res där verba står för den faktiska undantagskonstruktionen i den gällande rätten och res för det rättspolitiska språkbruket. Den uppmärksamhet som dessa ersättningar får, vilket har varit en av utgångspunkterna för mitt ämne, kan bero på en sådan glidning som uppkommer av starka förändringsprocesser. Därmed kan vi sägas ha kommit fram till det centrala temat enligt Foucault; under vilka omständigheter som någonting blir en fråga, inte minst en moralisk fråga, i samhället. Uppsatsen har berört temat under vilka betingelser som en fråga inte är en fråga (undantagskonstruktionen) enligt det rådande samhällsklimatet.[360]

13. Medborgarperspektivet och omsorgen om ”det allmänna rättsmedvetandet” skapar nya kunskapsbehov

Ovan hävdade jag att framväxten av de rent ideella ersättningarna kan ses som att de rättsliga aktörerna har flyttat fram sina positioner på det enhetliga systemets bekostnad. Bakom de rent ideella ersättningarnas förnyade aktualitet finns troligen ett ökat genomslag för ett medborgarperspektiv på rättens roll i samhället. Det har varit tydligt i de rättsfall som innebar att rätten till rent ideell ersättning på grundval av kränkningar av Europakonventionen ges till den enskilde av svensk domstol. Hela brottsofferperspektivet kan ses som exempel på ett medborgarperspektiv på rätten där den enskildes situation lyfts fram gentemot domstolar och myndigheter, men även lagstiftningen som sådan anpassas för att stärka den enskildes behov och intressen. I kritiken av den rättsliga hanteringen av de rent ideella ersättningarna har därför

ofta ett slags gräsrotsperspektiv använts av media, jurister och politiker. Medborgarnas behov och intressen skall vara styrande i all myndighetsutövning som skall utmärkas av rättssäkerhet och kvalitet, heter det idag.[361] Klette är ett exempel på en författare som ofta lyfter fram medborgarperspektivet som en viktig betydelse för att brottoffren ska få förbättrat stöd och erkännande.[362] Detta perspektiv brukar särskilt relateras till arbetet att föra in de mänskliga rättigheterna i samhället och att stärka brottsofferfrågorna inom rättsväsendet. Medborgarperspektivet, brottsofferfrågorna och arbetet för de mänskliga fri- och rättigheterna kan därför antas förstärka varandra i en ömsesidig process som medverkar till förändrade värderingar och normer i rätten och det övriga samhället.[363] Om ett medborgarperspektiv har införts från statsmaktens och lagstiftarens sida har samtidigt medborgarna själva anlagt ett tydligt medborgarperspektiv på rätten och de rent ideella ersättningarna. Intresset och upprördheten hos allmänheten när kränkningar diskuteras i rättsliga sammanhang, och då särskilt de rent ideella ersättningarna, visar på att allmänheten intar ett slags medborgarperspektiv som upplevs stå i kontrast med den tillämpning av rätten som faktiskt sker i domstolarna. De rent ideella ersättningarna kan därmed sägas bidra till en ökad polarisering mellan medborgarnas rättskänsla och de professionella tillämparna. Andersson har formulerat hur man från den juridiska professionen kan närma sig ämnet: ”Den teoretiskt intresserade kan på detta sätt träna sin de-konstruktionistiska ådra; genom att iaktta och lyfta fram skillnaderna i ett dualistiskt motpolsspel – här juridik och icke-juridik – kan man förstå mer av det specifikt juridiska, och kanske till och med uppskatta de rättsliga värderingarna och differentieringarna såsom goda värden (men inte de enda).”[364]

Frågan är således vad ett medborgarperspektiv innebär: en öppning mot det icke-juridiska i form av medborgares egna perspektiv och intressen eller en renodling och förfining av de juridiska begreppen för ökad rättssäkerhet och kvalitet vid tillämpningen? Om syftet med ett medborgarperspektiv är att medborgarnas perspektiv och intressen skall balansera den formella rättssäkerheten och kvalitén i det juridiska hantverket är det tveksamt om den skarpa åtskillnad mellan ickejuridiskt och juridiskt som Andersson förordnar är ett steg i rätt riktning. Debatten har bl a rört frågan huruvida ett skärpt synsätt inom straffrättsregleringen ang. sexuella övergrepp på barn bör få genomslag när det gäller kränkningsersättningen och huruvida HD är villig att mot bakgrund av lagstiftarens strängare syn på kränkande handlingar utvidga våldtäktsbegreppet.[365] Att dessa ersättningar skulle kunna spela en viktig roll utifrån ett medborgarperspektiv kan också uppfattas som kontroversiellt. Vi har tidigare konstaterat att dessa ersättningar är länkade till att de mänskliga fri- och rättigheterna har blivit en reell rättspolitisk dimension inom fler rättsområden. Men att mänskliga fri- och rättigheter påverkar den gällande rätten och ger ersättningsrätten nya aspekter är inte oproblematiskt mot bakgrund av folksuveränitetens rättskultur.[366]

Man kan se att Hellner intog ett slags medborgarperspektiv när han framhävde vikten av att tillfredställa rättskänslan och att påverka det allmänna rättsmedvetandet om hur förkastliga kränkande handlingar är.[367] Medborgarperspektivet passar även väl in i den nya retorik som betonar varje medborgares rätt att inte bli utsatt för kränkningar i olika former som har redovisats tidigare och inte minst risken för sk sekundär viktimisering när ett brottsoffer möter rättssystemet. Denna förändring kommer av att lagstiftaren försöker föra in de mänskliga fri- och rättigheterna i den ”vanliga” lagstiftningen, som rör relationerna mellan människor i vardagen. Det är en närmast radikal förändring då uppfattningen länge var att några ändringar i den egna rättsordningen inte behövde göras utan viljan var istället att hålla ”systemet rent” från EG-rättens inflyttande.[368] Nu ser man istället tydligt hur lagstiftaren motiverar den strängare synen på kränkande behandling utifrån målsättningsstadganden och policies hämtade från EG-rätten och Europakonventionen. I förarbeten talas det idag mycket om vikten av att med

lagar påverka attityder och värderingar i samhället. En pragmatisk argumentering utifrån vilka mål som kräver vilka medel blir därför allt viktigare och det är i den argumentationen som de rent ideella ersättningarna har visat sig spela en ny rättspolitisk roll.[369] De rent ideella ersättningarna kan ses som exempel på hur den rättsliga styrningen, som utgår ifrån den målrationella intresseavvägningen med avvägningsnormer, inte passar den konventionella juridikens arbetsmetoder. Eller så ”minskar juristernas roll i beslutsfattandet” som Hydén konstaterar.[370] I praktiken kan det innebära att ett rättsområde framstår som mindre attraktivt, vilket kan leda till att det t o m får en undantagsstämpel och att rättsområdet inte följer med i samhällsutvecklingen. Att beakta medborgarperspektivet vid frågor om den rättsliga bedömningen av kränkande behandlingar kan dock fortfarande vara något ganska främmande för de tillämpande myndigheterna, som i regel skyr normativa rekvisit som inte är deskriptiva. Har de någon funktion förutom ”andlig vägledning” som kan påverka dömandet? ”Den svenske lagstiftaren inställning är klar: inte i någon utsträckning alls” skriver t ex Claes Lernestedt.[371]

13.1 Brottsofferdiskursen utmanar kunskapskällorna och kunskapsproduktionen

Ett medborgarperspektiv och en ny roll för de rent ideella ersättningarna i ljuset av en materialisering av de mänskliga fri- och rättigheterna ställer således nya rättssociologiska frågor och innebär ett brott mot den modernistiska traditionen att se frigörelsen från idealistiska tankegångar som en förutsättning för medborgarperspektivet. Frågan rör själva definitionen av rättssystemet i form av dess systemrationalitet, huruvida systemet harmoniserar eller uttrycker motstridiga värderingar eller tekniska lösningar.[372] Gränser mellan det juridiska och det icke-juridiska omprövas och gränser mellan rättsområden får skrivas om. Den juridiska begreppsapparaten, normspråket, den särskilda juridiska professionen omprövas om man inför ett medborgarperspektiv på de rent ideella ersättningarna. Medborgarperspektivet medför att de normativa influenserna inom och mellan olika handlingssystem ökar med risk för konflikter mellan livsvärld och systemvärld, när den primära socialisationens kulturella ideal inte längre stämmer överens med den sekundära socialisationens systempräglade ideal.[373] Här uppstår således intressanta rättssociologiska processer när rättens komplexitetsreducerande funktion utmanas och när rättens autonomi, att dess innehåll och tillämpning ska vara oberoende av dess kontext för att rättssäkerheten i en rättsstat ska uppfyllas, blir allt svårare att realisera utan att andra rättspolitiska konflikter uppstår.[374] Bristen på normativ orientering i dagens rätt har blivit allt mer uppenbar och behovet av normativa och principiella resonemang ökar.[375] Medborgarperspektivet vid de rent ideella ersättningarna lyfter fram ersättningarnas koppling till det allmänna rättsmedvetandet på ett sätt som gör det svårare att behålla undantagsstämpeln på ett liknade sätt som europeiseringen och de mänskliga fri- och rättigheterna gjort. Att medborgarperspektivet i kombination med att de rent ideella ersättningarna har börjat spela en viktigare roll kan även ses som exempel på hur juristernas auktoritet försvagas. Mathiesen har uppmärksammat en sådan tendens mot bakgrund av internationaliseringen och en allt mer aggressiv kritik av domstolarna från medierna.[376] Även Jörgen Dahlberg-Larsen ser tendenser som innebär att expertgrupper och den juridiska professionen får träda tillbaks för politiker och media som spelar på det allmänna rättsmedvetandet och ser rätten utifrån ett slags radikalt medborgarperspektiv.[377]

Ett förstärkt medborgarperspektiv kan även få den effekten att rättstillämparen och lagstiftaren blir mer beroende av rättssociologiska undersökningar i linje med den som Geijer och Hellner efterfrågade. Utan sociologisk kunskap om medborgarna blir medborgarperspektivet lätt ett rättspolitiskt begrepp utan konkret innehåll och därför ökar rättens behov av sk ”hjälpvetenskaper” på rättsvetenskapens bekostnad som kan ge begreppet innehåll och praktisk betydelse.[378] Behovet av omvärldskunskap ökar när samhället blir mer komplext och differentierat när

lagstiftningen har till syfte att påverka och förstärka olika normer, värderingar och attityder bland medborgarna. Behovet av kunskap om rättsväsendets aktörer ökar också. Betydelsen av medborgarperspektivet förstärks av att omsorgen om ”det allmänna rättsmedvetandet” ökat som ett explicit syfte för rättens syfte.[379] När syftet blir att rätten skall motsvara medborgarnas behov och förväntningar har det tolkats som en politisering av kriminalpolitiken då kunskapsbasen flyttats från traditionell kriminologi till ”förmågan att lyssna på medborgarnas uppfattningar.”[380] De kriminologiska experternas kunskapsproduktion trängs ut av den nya betydelsen av ”det allmänna rättsmedvetandet” eftersom kunskap om denna kan produceras oberoende av experterna vilket ger politikerna ”en egen privilegierad tillgång till sanningen.”[381] I själva verket är empiriska och mer teoretiska studier av ”det allmänna rättsmedvetandet” ett av de mer återkommande teman inom såväl sociologin som rättsvetenskapen.[382] Särskilt gäller detta sedan det inte längre är enbart brottsoffrets kränkning som är intressant utan utvecklingen tycks leda till att det är även själva det ”allmänna rättsmedvetandet” som utsätts för en kränkning genom brottet enligt Henrik Tham som beskriver utvecklingen om ett paradigmskifte.[383] Enligt honom finns det inte längre några offerlösa brott då ett nytt offer har skapats – samhället – i form av vanliga människor eller allmänna och centrala värden och normer. Tham ser behovet av konsensus i form av gemensam identifikation och ett nytt samförstånd i en osäker och splittrad tid som orsaken till varför brottsoffret blivit en allt viktigare aktör inom kriminalpolitiken.[384] Och därmed närmar sig brottsofferdiskursen, och den nya betydelsen av ”det allmänna rättsmedvetandet” som förstärks av medborgarperspektivet på rätten, en av sociologins huvudfrågor; hur social sammanhållning uppstår och upprätthålls.

Brottsofferdiskursen rymmer således ett flertal klassiska sociologiska teman och frågeställningar samtidigt som den utmanar konstruktioner, begrepp och discipliner. Slutligen skall en aspekt beröras som tidigt behandlades av Vilhelm Aubert inom nordisk rättssociologi, nämligen lagar verkningar som en form av masskommunikation.[385] Aspekten är relevant för ämnet då den aktualiserar betydelsen av feedback och synen på rättsreglernas verkningssätt som ett kretslopp av normer i samhället.[386] Enligt min mening ökar behovet av omvärldsbevakning och den information som inhämtas bör ligga till grund för omvärldsanalyser utifrån det aktuella kunskapsbehovet. Det är numera sedan länge naturligt att större organisationer, förvaltningar och myndigheter har flera egna specialister på omvärldsanalys där bl a planerade lagförslag och samverkan med forskning ligger till grund för arbetet. Bland myndigheterna inom rättsväsendet har man dock ännu inte kommit så långt inom detta område där bl a rättssociologisk kunskap skulle kunna vara naturliga utgångspunkter. Det finns en rad olika tekniker för omvärldsanalyser i form av trendanalyser när man vill öka organisationens kunskap om opinioner, attityder och värderingar hos olika aktörer.[387] En vanlig metod för att göra sådana omvärldsanalyser är opinionsundersökningar som sedan kan ligga till grund för hur man utformar en opinionsbildande verksamhet eller kontakterna med omvärlden. Den modell som bäst beskriver hur de rent ideella ersättningarna kommunicerar rättsväsendets reparativa roll är den asymmetriska tvåvägsmodellen. Ändamålet är förvekligandet av de rättspolitiska motiven med hjälp av kunskap eller ”vetenskaplig övertalning”. Kommunikationen är tvåvägs och inte envägs eftersom den grundar sig på medborgarnas förhärskande etiska och sociala värderingar. Den är dock obalanserad då man visserligen lyssnar men inte låter sig styras vid tillämpningen i det enskilda fallet. Sändare och mottagare behöver därför vara öppna inför varandra för att verksamheten skall lyckas med sina mål men den rättsliga beslutsmodellen sätter ramarna. Hur detta utformas rör frågan om hur symmetrisk eller balanserad modellen är. Utvärdering och forskning kring en sådan kommunikationsmodell bygger således på undersökningar av attityder och informella normer. Ju mer symmetrisk eller balanserad den är i sin relation mellan sändare och mottagare kommer utvärderingen och forskningen att bestå i större grad av undersökningar om förståelsen som sådan för lagstiftningen och rättsväsendets verksamhet.[388]

Då en viktig slutsats av uppsatsen är att värden och attityder uppfattats som kontroversiella frågor av juristerna och att de rent ideella ersättningarna kan komma att utmana både juristernas professionella identitet som common sense-artade föreställningar och förståelsen för rättens roll kommer vi således fram till behovet av issues management. Rättsväsendets reparativa verksamhet där värden, normer och attityder är de enda verktyg som står till buds, liknar förhandling och opinionsbildning vilket aktualiserar proaktiva åtgärder för att konstruktivt kunna hantera de kontroversiella rent ideella ersättningarna. Mycket av arbetet med att föra in brottsofferperspektivet i rättsväsendet berör dessa metoder och det är därför naturligt att följa upp arbetet med empiriska surveyundersökningar.

DEL 4

Avslutning

14. Sammanfattning och slutsatser

När Conradi var ordförande för brottsskadenämnden på 1980-talet utgick ersättningen till brottsoffren i princip endast från de fysiska skador som gick att föra in under sveda och värk eller lyte eller annat stadigvarande men. Som vi kunde läsa inledningsvis fanns det ett motstånd mot att även erbjuda ersättning för ”själsligt lidande” dvs. det som efter hand kom att utvecklas till dagens kränkningsersättning. Denna ersättning, som är rent ideell i den meningen att den inte som vanlig ideell ersättning utgår ifrån en fysisk skada som går att beräkna, exempelvis medicinskt, har istället till syfte att spegla samtidens normer och värderingar sådana som de tar sig uttryck både i rätten som hos allmänheten i mer informell form. Det finns inga på förhand fastställda formella normer som kan ange hur rättstillämparen når ett korrekt belopp på kränkningsersättningen. Istället får beräkningen göras utifrån en skönsmässig uppskattning av de förhärskande etiska och sociala värderingarna, där både objektiva och subjektiva aspekter spelar in. På grund av att denna typ av ersättning står i konflikt med hur det övriga ersättningssystemet är utformat (t ex principen om full ersättning för liden skada) och även utmanar den övriga rättens rationalitet och ideologi kom dessa ersättningar att spela en högst begränsad roll bl a med hjälp av olika spärregler (t ex kravet på brottslig gärning) och låga ersättningsbelopp.

Försvagningen av den undantagskonstruktion som länge omgärdat den rent ideella ersättningen är en följd av att de villkor som gällde när den konstruerades inte längre gäller, vilket resulterat i en normalisering. Enligt min mening kan nämligen undantagskonstruktionen ses som något avvikande och särpräglat i tid och rum. Att försöka skildra några av de förändrade villkoren har varit syftet med uppsatsen utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv och med en idealistisk syn på rätten. Ett idealistiskt perspektiv sätter särskilt fokus på föreställningars, värdens och attityders skapande och omskapande inverkan på samhälleliga och rättsliga förhållanden. Min utgångspunkt har varit att de rent ideella ersättningarna såväl som undantagsstämpeln är sociala konstruktioner där frågan om hur vi subjektivt erfar dem, genom vår förståelse och ger dem olika definitioner över tid, står i centrum. Det är på den diskursiva språkliga nivån i språket som innebörder och definitioner skapas och upprätthålls. Mitt problemområde, de rent ideella ersättningarna med sin undantagsstämpel, definieras, utvecklas och exploateras av aktörer och av rättssystemet för olika syften beroende på kontexten. Rättssystemet har beskrivits som en sändare och ersättningarna som ett slags medium som når omvärlden och den kränkta individen och därför har semiotiska redskap används för att söka

dess betydelse. Eftersom dessa ersättningar närmast har universella anspråk fungerar ersättningen likt meningsbärande symboler för våra identiteter, vilket är särskilt betydelsefullt då ersättningen ges till brottsoffer som kanske förlorat tilltron till andra människor och/eller rättssystemet. En symbol kommunicerar något enbart utifrån den överenskommelse som gäller om vad den står för, men när denna bryts fungerar inte ersättningen.

Bilden av att det inte finns några normer för hur rent ideella ersättningar värderas eller kausalitet mellan skada och korrekt ersättning kom således att lamslå juristerna inför de rent ideella ersättningarna. Detta tillstånd resulterade i att låga ersättningsnivåer på sikt riskerade att hota rättens legitimitet. Redan på 1960-talet uppmärksammade Hellner i en rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten att behovet av sk hjälpvetenskap vid såväl lagstiftningen som vid rättstillämpningen. När det blir vanligare med lagregler som bygger på målsättningar och intresseavvägningar ökar den rättssociologiska kunskapen i betydelse eftersom rättstillämparen ställs inför problem som kräver kunskaper som ligger vid sidan av den formella juridiken. Hur dessa ersättningar fungerar utifrån de rättspolitiska intentioner som finns är ännu, i brist på empiriska studier, ganska osäkert. I avsaknad av sådan kunskap befästes undantagskonstruktionen. Det var inte tack vare rättssociologisk forskning som ersättningarna tog sig ur undantagskonstruktionen men sådan forskning aktualiseras när undantagskonstruktionen försvagas. Ambitionerna för brottsofferersättningen ökar liksom allmänhetens krav och förväntningar samtidigt som gemenskapsrätten förpliktigar medlemsländerna att erbjuda ersättningar för t ex diskriminerade medborgare som är effektiva, avskräckande och proportionerliga utifrån det enskilda medlemslandets kontext. I den meningen påminner dagens situation om den som gällde på 1960-talet när samhället genomgick grundläggande förändringar. Men idag är det inte endast en uppifrån initierad reform av ersättningssystemet som skapar behovet utan ett raster av rörelser och fenomen som kommer både underifrån, horisontellt och ovanifrån i ett mer differentierat och individualiserat samhälle. Frågor om orsak och verkan är därför mer komplexa än tidigare.

Ersättningarna sätter fokus på frågan om vad som är undantag eller avvikande i förhållande till den rådande normen inom en professionell disciplin. Några av de skäl som angivits i uppsatsen som stöd för satsen att undantagskonstruktionen försvagats och att utvecklingen åter aktualiserat behovet av den rättssociologiska forskning som Hellner efterfrågade är brottsofferperspektivet, medborgarperspektivet på rätten, minskad tolerans mot kränkande behandlingar som t ex diskriminering på grund av postmateriella värderingar, rättsstatstänkande, europeiseringen som kräver ersättningar oberoende av den nationella rättens regler, samt en uppluckring av kravet på brottslig gärning och lagstöd för ersättningen. Flera av dessa faktorer kan sammanföras under rubriker som ökad individualism och en ökad rättspolitisk betydelse av de mänskliga fri- och rättigheterna i vardagslivet. En mer diffus förändring är ett mer ”tillåtande klimat” sedan modernitetens rättsrealism och positivism fått träda tillbaka för senmoderna och pluralistiska varianter där pragmatism, konstruktivism och t o m en remystifiering och avprofessionalisering av rätten kan följa på sikt. Handlingsutrymmet ökar för aktörerna inom rättssystemet när detta blir mindre enhetligt, vilket den försvagade undantagskonstruktionen ger oss exempel på. Diskursens ordning som omger dessa mycket situerade ersättningar kan relateras till flera av de teoretiska begrepp som utvecklats under senare tid inom samhällsvetenskap och rättsvetenskap. Genom en återkoppling till förmoderna begrepp och perspektiv på rätten kan den ökade acceptansen av rent ideella ersättningar ses som ett tillstånd där utvecklingen har stannat av och istället återanvänder historiska fragment. Hypotesen om den försvagade undantagskonstruktionen kan därmed sägas vara bekräftad, enligt min mening, vilket medfört en osäkerhet om vilken status som ersättningarna numera har. Man skulle kunna utrycka det så att statusen som undantag försvagats medan åtminstone delar av

konstruktionen kvarstår, vilket är problematiskt.

Jag har intresserat mig för rättsliga betydelseförskjutningar som leder till att gamla begrepp och hierarkier utmanas då ersättningarna ökar vilket ökar handlingsutrymmet för olika aktörer. Samtidigt är de epistemologiska problemen och bristen på normer kring de rent ideella ersättningarna kvarstående. De rent ideella ersättningarna kan ses som något kontingent eftersom de varken är logiskt sanna eller logiskt falska. Samtidigt anses inte de rent ideella ersättningarna tillhöra dess (rättsliga) väsen i sin brist på formella normer. Om vår kultur bygger på binära motsatspar har dessa ersättningar placerats i en slags anomalisk kategori genom att ersättningarna måste värderas ekonomiskt och i enlighet med rättssystemets ideologi. Det som inte passar in, sådant som är gränsöverskridande, kan lätt få karaktären av ett slags tabu. Dess status som apori (teoretisk svårighet som leder till en förbryllande självmotsägelse enligt Aristoteles) i förhållande till rättssystemet konkretiseras av den förbryllande självmotsägelsen att rättssystemet marginaliserat ersättningar som utgår ifrån rättens grundläggande värden och normer gentemot enskilda. Rätten förmådde inte att lojalt gentemot sin interna binära rationalitet fungera självrefererande och hantera skador som uppkom i mötet mellan rätten och dess omvärld utan det skedde till priset av en långtgående standardisering med hjälp av schabloner. Ersättningarna är därför i grunden paradoxala eftersom de har till syfte att reproducera och förstärka de sociala och rättsliga normerna för vårt samliv. Vad som skulle kunna upphäva dess status som apori är en medvetenhet om att undantagskonstruktionen beror på en slags sammanblandning av olika kategorier, vilket skulle möjliggöra att ersättningarna får en mer essentiell betydelse. Kategorimisstaget skulle bestå av att det materiella har utgjort den dominerade kategorin medan det ideella blivit undantag trots att ett rättssystem utgår från normer och i den meningen är icke-materiellt. Om synen på rätten utgår ifrån ett normativt icke-materiellt eller idealistiskt perspektiv och mindre utifrån ett realistiskt eller positivistiskt skulle de rent ideella ersättningarna ha lätttare att passa in, vilket inte är oväsentligt när allmänhetens förtroende för rättstillämparen är lågt och t o m sjunker. Genom sin tillfälliga anpassning till kontexten kan de liknas vid ett rättssociologiskt instrument i sig själva och genom att studera dem kan man få kunskap om samtidens rättskultur eller rättspolitiska klimat. Den egenheten förstärks av att det tycks förekomma en projektion av olika känslor kopplade till identiteten på dessa ersättningar om vilken roll de skall spela. Våra personliga självbilder utmanas lätt av dessa ersättningar oberoende av om det är den professionella – av moderniteten formade – juristidentiteten eller om det är ”mannen på gatan”. Detta är naturligt med tanke på att en förutsättning för ersättning kan t ex vara att ett handlande inneburit en allvarlig kränkning av människovärdet. Vi har tidigare noterat att det förekommer en polarisering mellan det professionella rättssystemet och common sense- eller livsvärlden. Samtidigt är det idag en mer öppen fråga än tidigare huruvida denna typ av ersättningar bryter mot rättssystemets rationalitet eller inte. Genom en rad citat av olika rättsliga aktörer har det visat sig att de aktuella ersättningarna kan utmana den professionella identiteten genom att osakliga och känslomässiga argument används när den rättsliga gränsen mot det icke-rättsliga skall konstrueras och upprätthållas. Undantagskonstruktionen framstår därför som godtycklig i sig själv när skiljelinjen mellan subjektet och saken är otydlig på grund av av att dess identitetsskapande karaktär påverkar argumenten, vilket medför att grunden för undantagskonstruktionen kan ifrågasättas.

I uppsatsen har undantagskonstruktionen undersökts och fokus har legat på rättssystemets relation till aktörerna. Utifrån Hellners forskningsfrågor har intresset för hur omvärlden uppfattar ersättningarna genom ett skapande och utbyte av betydelser väckts och aktörsperspektivet har utvecklas mot ett mottagarperspektiv. Ur ett viktimologiskt perspektiv väcktes frågan hur väl den rent ideella ersättningen fungerar som en kompensation och upprättelse för att återställa självrespekten och självkänslan hos brottsoffren. De skador som kränkningen

åstadkommit efter ett angrepp på dennes personliga integritet och människovärde är av både normativ och psykologisk art (jmf ”lidandets pris”). Det är anmärkningsvärt att svensk rätt traditionellt har intagit en så restriktiv attityd till möjligheten att utdöma ett rent ideellt skadestånd på grund av gärningar som innefattat en kränkning av någons annans rättigheter eller intressen. Innan empirisk forskning kommit till stånd för att kartlägga de enda normer som finns som stöd för rättstillämparen – de informella normerna hos allmänheten och inte minst bland brottsoffren – kommer vi få leva med att professionella aktörer upplever att deras professionella identitet hotas, vilket resulterar i att undantagskonstruktionen lever kvar med risk för sekundär viktimisering av brottsoffren och bristande förtroende hos allmänheten för rättssystemet och i förlängningen för hela demokratin. Ju större rättspolitiskt utrymme som ges till de rent ideella ersättningarna desto mer problematiska kommer de delar av undantagskonstruktionen som återstår att framstå. Den rättssociologiska forskning som Hellner efterfrågade skulle fortfarande kunna avhjälpa en del av den osäkerhet som utmärker dessa ersättningar och som kan motivera undantagskonstruktionen vilken kan riskera att drabba det enskilda brottsoffret. Fokus flyttas samtidigt från system till aktör när brottsoffren ses som aktörer som har ”epistemologiskt tolkningsföreträde” när det gäller de rent ideella ersättningarna.

Notförteckning

1 Conradi, SvJT, 1986, s. 455.

2 Avellan, 2003, s. 6.

3 Tures & Edholm, Sydsvenskan, 2005-11-17.

4 Cameron, SvJT, 2006, s. 553ff. Jmf Andersson, Pointlex, 2005-12-21.

5 NJA 1986 s.319.

6 Vahlne Westerhäll, 2005, s. 15f.

7 Friis, 2003, s. 25ff

8 Wennström, 2005, s. 36f.

9 Det råder betydande oenighet i centrala frågor, vilket även är utmärkande för dessa ersättningar. Se Mathiesen, 2005, s. 149. Jmf med Michail Bachtin som skiljer på monologiska och polyfona texter.

10 Prop. 2000/01:68, s. 17.

11 Ekstedt, 1977, s. 39.

12 Se Mats Perssons uppsats med titeln ”Rent ideella skadestånd”, Persson, 1995, s. 129f.

13 Generellt brukar det framföras att ”corrective justice” passar materiella skador medan ”retributiv justice” hänförs till bl a ”annulling moral wrongs”, jmf Wood, Scandinavian studies in law, 2005, s. 560.

14 Jmf Wiklund, Scandinavian studies in law, 2005, s. 538.

15 Ekstedt, 1977, s. 39. Är det en motreaktion vi nu ser?

16 Karlgren, 1965, s. 112. Eftersom man ansåg att skadestånden var strikt reparativa hade de inte några kopplingar till en moralbildande förmåga, Strahl, SvJT, 1943, s. 327.

17 Danelius, 2002, s. 38. Som kommer framgå längre fram är Europakonventionen och de rent ideella ersättningarna tätt sammanflätade och båda har bemötts med samma skepsis utifrån liknade argument.

18 Så som livet och den kroppsliga integriteten, se Hydén, 2002, s. 166.

19 Ibid, s. 162.

20 Strömholm (red.), 1997, s. 74f.

21 Wergens, 2002, s. 27.

22 Ett illustrativt exempel: ”’(a)ntingen eller’ (säger Kierkegaard). Antingen inomobligatoriskt eller utomobligatoriskt. Men invid denna gräns – och på ”fel” sida, dvs. inom det utomobligatoriska området – synes det som om de argumentativa kraftfälten på respektive sida förmår påverka och tämja varandra. Man kan se vågrörelser och idémönster bryta igenom och få den distinkta gränslinjen att oscillera; rättesnören kan rätas ut och kastas över det diskursivt grävda diket. Med olika kopplingar och närmanden till kontraktuella fragment kan komponenter sättas ihop, vilka tillsammans bildar en rättslig sekvens som medger ersättning även i den utomobligatoriska sfären. ’Det handlar om hur en rättslig berättelse konstrueras och legitimeras’ (säger jag).” Andersson, Pointlex, 2005-10-10.

23 Jmf Teubner, 1988, s. 221ff.

24 Kleineman, 1994, s. 575.

25 Ekstedt, 1977, s. 39.

26 Nordenson, 1984, s. 400.

27 Hydén, 2002. s. 153.

28 Hedenius, 1963, s. 134f.

29 SOU 1999:58, s. 11, Persson, 2004, s 49ff.

30 Hydén, 2002, s. 157.

31 Ekstedt, 1977, s. 40.

32 Spaak, JT, 2005/06, nr 3, s. 564.

33 Ang. denna ”twighlight zone between norms and reality”, se Sandgren, Scandinavian Studies in Law, 2005, s. 324 och Hydén, 1998, s. 37f.

34 Hydén, 2002, s. 208.

35 Ibid, s. 275.

36 Persson, 2004, s. 57, Bolding, 1968, s. 7, Eckhoff, 1989, s. 10f.

37 Alexy, 2005, s. 21.

38 Santos, 1995, s. 12ff, s. 72ff.

39 Om behovet av en normvetenskap, Hydén, 2002, s. 15f.
40 Dahlberg-Larsen, 1994, s. 9ff. Se exempelvis Modéer, Från Schlyters lustgård, 2004, nr 3, s. 19.
41 Se exempelvis Gustafsson, 2002, s. 46ff. jmf Persson, 2004, s. 61ff.
42 Persson, 2004, s. 62.
43 Lindgren, 2004, s. 63.
44 Mathiesen, 2005, s. 215ff.
45 Bergenlöv (red.), 2002, s. 17ff.
46 Ibid.
47 Åström, 1997, s. 52.
48 Brottsoffermyndighetens referatsamling 2006, s. 12.
49 Jmf Persson, 2004, s. 70.
50 Ibid, s. 277.
51 Ibid, s. 300ff.
52 Jmf prop. 2005/06:166, s. 22.
53 Svensson, 1997, s. 53ff.
54 Ibid, s. 62ff.
55 Christian Dahlman har beskrivit och kritiserat detta i boken ”Objektiv moral – tro det den som vill”, Dahlman, 2002, s. 7ff.
56 I vilken grad denna bild motsvara verkligenheten är en rättssociologisk fråga som faller utanför mitt ämne. Om frågans vikt för allmän rättslära, se Bjarups recension av Perczeniks bok ”Vad är rätt?” i JT, 1995-1996, s. 1176f.
57 Dahlman jämför medeltiden då Guds existens var av stor betydelse för rättens giltighet med modernitetens eller 1900-talets antagande att objektivismen/subjektivismen har stor betydelse för rättens giltighet och han ”skulle inte bli förvånad om framtidens forskare kommer att betrakta detta som minst lika oförnuftigt och obegripligt.” Dahlman, 2002, s. 139. Jmf med pragmatikerna längre fram.
58 Jmf Perzenik, Scandinavian studies in law, 2005, s. 294.
59 Sandström, Scandinavian studies in law, 2005, s. 337. Jmf med Klami som konstaterar att den skandinaviska realismen har sagts var ”i allmänhet materialistisk”, Klami, TfR, 1984, s. 65.
60 Spaak, Scandinavian studies in law, 2005, s. 399.
61 Ibid.
62 Klami, TfR, 1984, s. 83.
63 Ibid, s. 84.
64 Hydén, 2002, s. 56.
65 Samhällets nytta ställdes mot normöverträdelsen som sådan, se Lundstedt, SvJT, 1920, s. 277f. Mellan Lundstedt och Johan C.W. Thyrén rasade på 1920-talet en strid om synen på ärekränkningsbrottet mot bakgrund av att Lundstedt försökte rensa ut de gamla straffrättarnas idealistiska tänkande. Moderniteten kom och hällde ”mental klorin” över traditionen och historien, rätten fick värdeneutrala konnotationer, enligt Modeér. Modernitetens jurister liknas t o m vid terrorister, Modéer, 2005, s. 29f. På 1940-talet menar dock Strahl om folkmoralen och att människan från vaggan till graven måste utsättas för en ständig propaganda i moraliskt hänseende, där straffmaskineriet har en viktig roll, Strahl, SvJT, 1943, s. 326.
66 Lundstedt, 1920, s. 25ff.
67 Modéer, 2005, s. 34f.
68 Hörstadius, SvJT, 1952, s. 298. Som också uppmärksammar att det ofta råder oenighet kring dessa ersättningar, ibid, s. 299.
69 SOU 1950:16, s. 68. Under lång tid var den svenska skadeståndsrätten formad av en långtgående kollektivism och ett utpräglat försäkringstänkande.
70 Häckner, SvJT, 1935, s. 222.
71 Diesen m fl, 2005, s. 63.
72 Ett materialistiskt perspektiv ansågs mer attraktivt eller adekvat, se Stjernquist & Widerberg, 1985, s. 27ff.
73 Mathiesen, 2005, s. 222f. Felet med Durkheim är enligt Mathiesen att denne inte var ”mera på samma linje som Marx” vilket däremot Ferdinand Tönnies var, ibid, s. 224. Även Banakar redogör för en omfattande kritik av Durkheim, Banakar, 1994, s. 210.
74 Hydén, 1999, s. 91.
75 I vår postmoderna era är inte rättens innehåll givet från början enligt Hydén, ibid, s. 10.

76 Nordgård, 2004, s. 16.

77 Inglehart & Welzel, 2005, s. 97ff. Historikern Marie Lindstedt Cronberg beskriver framväxten av brottsofferrörelsen på 1970-talet som ”en explosion av engagemang”, Bergenlöv (red.), 2002,

s. 40.

78 Se exempelvis Segerstedt, Theoria, volume xv, 1949, s. 323ff. 79 Bergenlöv (red.), 2002, s. 9ff.

80 Hellner, SvJT, 1967, s. 698. 81 Hellner & Johansson, 2005, s. 58. 82 Prop. 1972:5 s. 81. 83 se Mathiesen, 2005, s. 172. 84 SOU 1969:58 s. 30.

85 Ibid, s. 20f. 86 Ibid, s. 23. 87 Ibid, s. 29f. 88 Ibid, s. 30. 89 Ibid, s. 32. 90 Ibid, s. 56f. 91 Ibid, s. 27ff

92 Prop. 1972:5, s. 81f.

93 Ibid. Se Hellner & Johansson, 2005, s. 58.

94 Prop. 1972:5 s. 81f.

95 Ibid, s. 121.

96 Persson, 1995, s. 188.

97 Prop 1972:5, s. 572. Ang. ärekränkning slås det också fast att det saknas normer för ersättningen utan frågan får avgöras på grundval av en allmän skälighetsprövning. Ibid, s. 121.

98 Ibid, s. 83.

99 Ibid, s. 99f.

100 SOU 1992:84 s. 256.

101 Hellner & Johansson, 2005, s. 371.

102 Se exempelvis Hydén, 2002, s. 56, s. 274f.
103 Ds Ju 1972:27, s. 20.
104 Ibid, s. 78.
105 Segerstedt & Lundqvist, 1952, s. 14ff.
106 Segerstedt, 1968, s. 40.

107 Dir. 1988:76, SOU 1992:84 s. 37. 108 Holmberg & Weibull, 2005, s. 75. 109 Lindgren m fl, 2002, s. 116.

110 De sistnämnda har +51 i balansmått mot domstolarnas +25. Ibid, s. 70f. Men förtroendet för domstolarna rasar, i den senaste undersökningen får de endast +9, vilket innebär en placering mellan bankerna som har +16 och svenska kyrkan på -4. Brors, ”Vi litar på sjukvården”, DN, 06-04-06.

111 Holmberg & Weibull, 2005, s. 12.

112 Strahl, SvJT, 1943, s. 326.

113 Prop 2000/01:68 s. 51.

114 Den starka fokuseringen på folksuveräniteten innebar att avvikande uppfattningar och folks rättsmedvetande var ointressanta utifrån den demokratisk/byråkratisk processen, Hydén, 2002, s. 82.

115 Kleineman, SvJT, 2003, s. 338.
116 Andersson, Pointlex, 2001-03-05. Rättsfallet är det sk Katt-fallet, NJA 2001 s. 65.

117 Christie, 2005, s. 69f.

118 ”Governing through crime” kallas det när politikerna i de försvagade staterna söker legitimitet genom att lägga sig nära det allmänna rättsmedvetandet. Christie, 2005, s. 67ff. Jmf Andersson, 2002, s.130ff.

119 Ett effektivt skydd för mänskliga fri- och rättigheter är således centralt, ibid, s. 61.

120 Prop. 2000/01:68 s. 53. Särskilt om människovärde, se ibid, s. 48. Jmf även SOU 2004:55 s. 63 där diskriminering tydligt görs till en fråga om mänskliga fri- och rättigheter.

121 Ibid, s. 52 och prop. 2004/05:147, s. 46.

122 SOU 2004:55 s. 208.

123 Lindgren, 2004, s. 307.

124 Ibid, s. 305. Leif GW Persson var ordförande för Våldsutredningen och lyfte fram brottsoffren mot bakgrund av en sviktade legitimitet av fokuseringen på gärningsmannen, se SOU 1990:92, s. 132ff.

125 Ideell ersättning har fått ökad betydelse under senare år, se Hellner & Johansson, 2005, s. 406. ”Skadeståndsrättens främsta uppgift på personskadeområdet har därför i praktiken blivit att kompensera ideell skada” se prop. 2000/01:68 s. 17. Dufwa menar att de ideella skadorna står i centrum, har störst praktisk betydelse och utgör skadeståndsrättens spjutspets. Dufwa, 2002,

s. 75ff.

126 Åkerström & Sahlin (red.), 2001, s. 34.

127 SOU 1999:76 s. 69ff. I demokratiutredningen uppmärksammades flera sådana övergripande tendenser som ökad maktdelning, att juristernas makt kan komma att öka samt ett ökat intresse för samhällets normer och det allmänna rättsmedvetandet, ibid, s. 87ff.

128 Tham, JT 2005-06 nr 1, s. 236.

129 Tham, Apropå, 2005, nr 4, s. 13, på temat ”tre forskare om framtiden” där Tham ser hur brottsoffren tar mer och mer plats i kriminalpolitiken, vilket ger ett nollsummespel mellan brottsoffret och gärningsmannen.

130 Diesen m fl, 2005, s. 112. Jmf ”suum cuique tribuere” och nyklassicismens genombrott.

131 Ibid, s. 113.

132 Lindgren, Pettersson m fl, 2004, s. 32. Lindgren, Pettersson m fl, 2001, s. 41.

133 Christie, 1982, s. 79. Jmf Lindgren, 2004, s. 43.

134 Garland, 2001.

135 Bondesson, 1980, s. 70.

136 Andersson, 2002, s. 182, 152.

137 Ibid, s. 180.

138 Ibid, s. 152ff.

139 Ibid, s. 182ff. Henrik Tham menar att brottsofferdiskusens potential att förändra kriminalpolitiken är stor och att brottsofferdiskursen ”i långa stycken direkt utmanar ämnet.” Utvecklingen medför att konfliktperspektivet och fokuseringen på orsaker får konkurrens av konsensusperspektivet och ett intresse för effekter. Tham, NTK, 2006, nr 2, s. 153ff.

140 Modéer (red.), 2002, s. 40f.

141 Lindgren, Pettersson mfl., 2004, s.45. Även Tham ser brottsofferrörelsen som ett utslag av krav på mänskliga rättigheter och en fortgående civilisationsprocess, Bergenlöv (red.), 2002, s. 38.

142 Hydén, 2002, s. 252.

143 Vahlne Westerhäll, 2005, s. 15f.

144 Åkerström & Sahlin (red.), 2001, s. 223.

145 Se exempelvis Elias, 1989.

146 Wilhelmsson, Retfaerd, 2003, nr 1 s. 29ff.

147 BRÅ-PM 1998:1, s. 49.

148 Ibid, s. 54.

149 Wilhelmsson, 2001, s. 118.

150 Bergenlöv m fl, 2002, s. 13.

151 Jmf begreppet ”restorative justice” i den amerikanska debatten, Ibid, s. 304.

152 Kurtén & Molander, 2005, s. 123f.

153 Ibid, s. 127f.

154 Ibid, s. 134.

155 Ibid, s. 139f.

156 Alexy, 2005, s. 21ff. Alexy håller inte rättsbegreppet värderingsfritt utan anser att rätten måste definieras i anslutning till rättvisebegreppet. Ibid, s. 15.

157 Rättspositivism och ideella ersättningar intar ett motsatsförhållande till varandra i den meningen att rättspositivismen är relaterad till empirismen. Gällande rätt är en aktuell fråga och inte en normativ eller värderande, enligt rättspositivismen. För rättspositivister som utgår ifrån en semantisk tes där centrala juridiska begrepp som t ex rättighet eller kränkning har en deskriptiv betydelse, istället för en normativ, påverkar det troligen statusen på de rent ideella ersättningarna.

158 Enligt Ivar Strahl kan det rättsliga materialet ses som orsakerna till människors handlingar likt stimuli, Strahl, 1991, s. 112.

159 Alexy, 2005, s. 105ff.

160 Inom sociologin kan Jürgen Habermas och Ferdinand Tönnies nämnas ang. en sådan grundläggande spänning eller motsatsförhållande. 161 Szöllösy, ”Nordisk försäkringstidskrift”, 1983, s. 139.

162 Se prop. 1975:12 s. 99 och Roos, 1990, s. 33.

163 SOU 1995:33 s. 15.

164 SOU 1973:51 s. 256.

165 Persson, 1995, s. 144.

166 SOU 1994: 151 s. 282.

167 Det gäller att få beslutsfattare att arbeta på ett nytt sätt genom ändrade värderingar och attityder, Lindgren, 2004, s. 267.

168 SOU 2004:61, s. 61. Detta är också normmodellens tre dimensioner, Hydén, 2002, s. 280.

169 Sisula-Tulokas, 1995, s. 56. Om kritik av låga ersättningsbelopp, ibid, s. 127ff.

170 ”Gällande lag ger inte några anvisningar om vilka normer som skall ligga till grund för prövningen” heter det i prop. 1972:5 s. 572. ”Det finns inte några normer för fastställandet av ersättningen enligt 6 kap. 3 § SL.” Ibid, s. 121. (6 kap. 3 § SL rörde ärekränkningsbrottet enligt gamla skadeståndslagen.)

171 Ibid.

172 Om denna och andra definitioner av normer, se Hydén, 2002, s. 99.

173 Frändberg, JT, 2000-01, s. 269ff. Utmärkande för den svenska synen på dessa frågor kan sägas vara präglad av en betoning på den formella och mindre på den materiella rättssäkerheten, vilket kan ha bidragit till undantagskonstruktionen.

174 Andersson, 2003, s. 18ff.

175 Dir. 1988:76, SOU 1992:84 s. 37f.
176 Ibid, s. 40.
177 Thunström, Försäkringstidningen, 1985, nr 12, s. 4.

178 Winka, Västerbottens-Kuriren, 03-12-20.

179 Thunström, Försäkringstidningen, 1985, nr 12, s. 5.

180 Ibid, s. 7. ”Det är märkligt att några herrar sätter sig ner och bestämmer ersättningsnivåerna för hela riket. Att några av herrarna representerar försäkringsbolag gör det inte mindre märkligt.” Ibid.

181 Rättsfallet är DB 548/93. BRÅ-PM 1998:1, s. 71.

182 Mathiesen, 2005, s. 139.

183 Roos, 1990, s. 154.
184 Stefansdottir, Tidskrift för rättssociologi, 1986, s. 229f.
185 Dufwa, SvJT, 2002, s. 958.
186 Dufwa, 1999, s. 75ff.
187 Dufwa, 2002, s. 77.
188 SOU 1992:84 s. 37.

189 Ibid, s. 39. Nivåerna relateras till levnadsstandarden i samhället och inte till samhällets föränderliga värdegrund. Men frågan om vilka principer som bör tillämpas och hur normer för att bestämma ersättningen bör fastställas ingick även i direktiven till kommittén, ibid, s. 38.

190 Se avsnittet ”Från försäkring till bot?” i SOU 1992:84, s. 61ff.
191 Ibid, s. 201.
192 Ibid, s. 202.
193 Ibid, s. 210.
194 Ibid, s. 206.

195 Ibid, s. 233.

196 Ibid, s. 251f. 197 Ibid, s. 252. 198 Ibid, s. 16.

200 SOU 1995:33 s. 20.

201 Rubing, Brottsoffermyndighetens nyhetsbrev, 2004 nr 1-2, s. 10ff.

202 Uddevalla tingsrätt, mål B 2359-05.

203 Prop. 2000/01:68 s. 54.
204 Rubing, Brottsoffermyndighetens Nyhetsbrev, 2006, nr 2, s. 2.
205 I prop. 2000/01:68 kommer man dock fram till att trots kritiken fungerar samspelet bra och inga ändringar är att vänta, s. 60f.

206 Engvall, 2005.

207 Madeleine Leijonhufvud anser att situationen är olycklig och förvirrande för både allmänheten och domstolarna. Tures, Sydsvenskan, 2006-01-28.

208 Frykman, 2006, s. 9. 209 Lasch, 1981.

210 Heberlein, 2005, s. 65.
211 Wennerström, 2005, s. 284.
212 Lindgren, 2004, s. 362.
213 Se exempelvis Schultz, JT, 00/01 s. 912ff och Andersson, Pointlex, 2001-12-03 ang. NJA 2001 s.755 om kommunens skadeståndsansvar gentemot en grundskoleelev som drabbades av mobbning i skolan.

214 Dufwa, 2004, s 12f.

215 Dufwa, SvJT, 2005, nr 4 s. 352.
216 Ibid.
217 Se SOU 2004:55 och SOU 2006:22. Sammantaget omfattar kommitténs betänkanden hela 2157 sidor (!) fördelade på fem volymer. 218 SOU 2006:22, del 1, s. 404f.

219 För att kontrollera att ökningen inte var en följd av att även databasernas omfång ökat valde jag göra jämförande sökningar med endast fyra tidningar och även då framkom en tydlig tendens.

220 Brottsofferperspektivet växte som bekant fram under 1970-talet och begreppet mobbning etablerades under samma årtionde bl a av radiodoktorn Peter Paul Heinemann.

221 Jmf SOU 2005:56, s. 115f och SOU 1968:68.

222 Se Lindgren, 2002, s. 41ff.
223 Andersson, Pointlex, 2006-04-24, jmf prop. 2002/03:65 s. 159f. 224 Prop. 2004/05:45, s. 19.
225 Ibid, s. 128, s. 21.
226 Prop. 2005/06:38, s. 26.
227 Ibid, s. 87.
228 Prop. 2002/03:65, s. 61.
229 SOU 2006:22, s. 16.
230 Den som diskriminerar någon skall inte kunna ”köpa sig fri” till en måttlig kostnad, ibid s.159. Jmf s. 153, 158 och 164 ang. koppling mellan mänskliga rättigheter och höjda skadeståndsnivåer. 231 Bengtsson, Bertil, SvD, 2005-07-15. 232 Prop. 2000/01:68, s 47. Jmf Prop. 1972:5 s. 121, 572. 233 Prop. 2000/01:68, , s. 51. 234 Ibid, s. 54. 235 Ibid. 236 SOU 2005:56, s. 565ff

237 Ett sådant barn skall ha rätt till ersättning från staten enligt prop. 2005/06:166, s. 22.

238 Jmf om ramlagstiftning, skönsmässighet och expertmedverkan se Hydén, 2002, s. 139f, Hydén, 1978, s. 374ff.

239 Se Hydén, 2001, s. 19ff.

240 De rättstillämpande myndigheterna är under ständig press och lever i en turbulent miljö, se Mathiesen, 2005, s. 137f.

241 Istället för rättskulturer skulle man kunna tala om rättsliga rationaliteter som gör samhällsmaskineriet mer barmhärtigt, men splittrat. Ibid, s. 220.

242 Crafood, Europarättslig tidskrift, 2005, s. 17.

243 ”Det är ju märkligt att några herrar sätter sig ner och bestämmer ersättningsnivån för hela riket. Att några av herrarna representerar försäkringsbolag gör det inte mindre märkligt.” Thunström, Försäkringstidningen, 1985, nr 12, s. 4.

244 Nordenson, 1984, s. 405.

245 SOU 1994:151 del A s. 223. Lindblom, 1993, s. 345.

246 Prop. 2000/01:68 s. 17.

247 SOU 1995:33 s. 415ff.
248 Ibid.
249 Prop. 1998/99:41 s. 26 och 43f.
250 Prop. 2000/01:68 s. 61.
251 Granström (red.), 2004, s. 8f.
252 Ibid, s. 11f.
253 Schultz, JT, 03/04, s. 653. Enligt Dufwa kommer skadeståndsrätt och mänskliga rättigheter att sammanföras allt mer i framtiden, Dufwa, Scandinavian studies in law, 2005, s. 55.

254 Prop. 2000/01:68, s. 66.

255 Danelius, 2002, s. 38.

256 Crafood, Europarättslig tidskrift, 2001, s. 519ff.

257 Bratt & Södergren, Europarättslig tidskrift, 2000, s. 425.

258 Dufwa, 2002, s. 61ff.

259 SOU 1992:84 s. 202.
260 Thunström, Försäkringstidningen, nr 12 1985, s. 4ff.
261 se SOU 2005:56 s. 115f.
262 Danelius, SvJT, 2001, s. 183.
263 Se, NJA 2003 s. 217. Kindbom, Pointlex, 2002-11-08.
264 Kindbom, Pointlex, 2003-05-08.

265 Thomas Bull är exempelvis kritisk, Kindbom, Pointlex, 2003-05-12.

266 Södergren, JT 04/05, s. 762.

267 Andersson, Pointlex, 2003-06-26.

268 Lambertz, JT, 04/05, s. 7.

269 Ibid, s. 8.

270 Även advokat Clarence Crafoord har fört fram denna ståndpunkt i en artikel med den talande rubriken ”Mot genombrott eller sammanbrott?”. Crafoord, ERT, 2005, s. 13ff.
271 Ibid, s. 9.
272 Ibid, s. 18.
273 Lambertz menar att EG-rätten ”inte har någon inverkan alls på svensk skadeståndsrätt.” Ibid,

s. 10. Jmf SOU 1997:194.

274 Södergren, JT, 2004/05, s. 764.

275 Ibid.

276 Ibid.

277 Olsson, DN, 2005-06-11.

278 Andersson, Pointlex, 2005-06-21, s. 1.

279 Ibid, s. 8.

280 Kindblom, Pointlex, 2005-06-09.
281 Mål nr. T2043-05.
282 Kindbom, Pointlex, 2006-01-13. Bengtsson, 1996, s. 65f.
283 Det sk HD-avgörandet är NJA 2005 s. 462, Kindbom, Pointlex, 2006-01-13.

284 Kindbom, Pointlex, 2006-04-17.

285 Jmf Carmbrandt, GP, 2006-04-10 och Lambertz, JT, 2004/05, s.7. Se även Södergren, Legala affärer, 2005, nr 7, s. 28ff.

286 Dufwa, 1993, s. 1663. Hellner, 1976, s. 186.

287 Kleineman, 1987, s. 575. Kravet på brott framstår i vissa fall ”som närmast stötande”, ibid.

288 Kihlström, DN, 2006-06-06.

289 Södergren, Legala affärer, nr 5, 2005, s. 28f.

290 Södergren argumenterar för att detta är en konsekvens av NJA 2005 s. 462, JT, 2005/06, nr 3, s. 741ff.
291 Klaineman, SvJT, 2003, s. 323f

292 ”Den som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes

person, frihet, frid eller ära skall ersätta den skada som kränkningen innebär.” Lag (2001:732). 293 Christie, 1977. 294 Mathiesen, 1985, s. 13f. Hyden, 1977, s. 11. 295 Andersson, Pointlex, 2005-12-21. Att kränkningsersättningen fått ökad betydelse under senare år konstaterar även Jan Hellner, Hellner & Johansson, 2005, s. 406, 477. 296 Ibid. .

297 Ibid.

298 Ibid.

299 Prop. 2000/01:68 s. 48.

300 Tures, Sydsvenskan, 2005-12-28. 301 Prop. 2004/05 :45, s. 1. 302 Ibid, s. 19ff.

303 ”Justitieråden förstår sig definitivt inte på den nya sexuallagen – och de tycker inte om den”

skriver Leijonhufvud. SvD, 2006-03-14.

304 Skoglund, Expressen, 2005-07-29.

305 Andersson, Pointlex, 2006-01-24. 306 Målnr. T 3637-04.

307 Andersson, Pointlex, 2006-01-24. 308 Ibid.

309 Uttrycket ”vänlig likgiltighet” har Andersson lånat från ”Främlingen” av Albert Camus.

310 Ibid.

311 Mathiesen anser att ett normperspektiv och opinionsperspektiv delvis samverkar och ställer dem i konstrast till materialitetsperspektivet, Mathiesen, 2005, s. 86ff.

312 Johansson, Aftonbladet, 2004-03-27.

313 Hägerström anlade ett bl a ett socialpsykologiskt perspektiv på rätten där olika rättsuppfattningar sågs just som utryck för projektioner av intressen och önskningar eller t o m vidskepelse.

314 Haverdahl & Nillson, SvD, 2005-06-29. 315 Svea hovrätt, målnummer B 6927-05, s. 6. 316 Wennström, 2005, s. 308.

317 Andersson, 2002, s. 20.
318 Se NJA 1992 s, 213 (dragkrocksfallet) och NJA 1995 s. 249 (järvfallet). Ibid, s. 21.
319 Kleineman, JT, 1995-96, s. 106ff.

320 NJA 2001 s. 65. Se Andersson, Pointlex, 2001-03-05 och Radetzki, JT, 2000/01, s. 928ff.

321 Andersson, 2002, s. 18.

322 Wilhelmsson, Retfaerd, 2003, nr 1, s. 35.

323 Tham lyfter fram relationen mellan brottsoffren och arbetet för mänskliga rättigheter samt relationen mellan brottsoffer och ett levnads- och folkhälsoperspektiv. Åkerström & Sahlin (red.), 2001, s. 31ff.

324 Ibid, s. 36. Även Mathiesen har reagerat på den hårda press som domstolarna verkar under i mediesamhället där brott och straff väcker så mycket känslor, Mathiesen, 2005, s. 88, 138f.

325 Andersson, 2002, s. 18. Jmf Peczenik, 1995, s. 490.
326 Ett naturvetenskapligt kausalitetskrav passar dåligt för sociala system, se Åström, 1988, s. 40f.
327 Sociologen Jönhill beskriver Luhmanns skarpa åtskillnad mellan funktion och kausalitet som en del i en omorientering av den moderna vetenskapshistorien. Jönhill, 1997, s. 105f. 328 Peczenik, 1995, s. 397 om hur senare teori utmanar de konventionella rättsliga begreppen. 329 Ibid, s. 156f., 667.

330 Töllborg, Retfaerd, 1996, nr 3, s. 34ff.
331 Hägerström, 1917. Se Hellner, 1994, s. 28.
332 Prop. 2000/01:68, s. 48, s. 53.
333 Se Agell, SvJT, 2002, s. 250.
334 Hellner, 1997, s. 351.
335 Olsen, SvJT, 2004, s. 112.
336 Se Kleineman, SvJT, 2003, s. 320.

337 Dit räknar han även upp miljörörelsen och ”delar av arbetarrörelsen”. Enligt min mening en

något kategorisk beskrivning. Mathiesen, 2005, s. 174f. 338 Ibid, s. 179. 339 Ibid, s. 182ff.

340 Jmf även Skolverkets nyinrättade barn- och elevombud som ska företräda mobbade och kränkta elever.

341 Ibid, s. 220.

342 Lindgren m fl, 2004, s. 32.

343 Se Tadros, Oxford journal of legal studies, 1998, nr 1, s. 92ff.

344 Se under den dramatiska rubriken ”Från försäkring till bot?” i SOU 1992:84, s. 61ff.

345 Dalmas-Marty, Axess, 2006, nr 4, s. 20ff. 346 Dahlberg-Larsen, 1994, s. 14f. 347 de Sousa Santos, 1995, s. 12f.

348 Ibid, s. 14. Som tidigare framkommit medför de rent ideella ersättningarna vissa kunskapsteoretiska problem vid fastställandet av den korrekta ersättningsnivån efter en viss skada som utmanar den rättsliga självbilden på vilken grund rättsliga beslut vilar. Enligt de Sousa Santos utgörs denna rättsliga självbild av bl a ”a body of regularized procedures and normative standards”, ibid, s. 428.

349 Ibid, s. 91.

350 Peczenik, 1995, s. 395.

351 Ibid, s. 22ff. Jmf ovan ang. medborgarperspektivet på rätten.

352 Peczenik har visat på att enligt modernare teoretiker än Hägerström är verklighetsbegreppet obestämt. Enligt Peczenik är varje verklighetsuppfattning metafysisk, Peczenik, 1995, s. 397.

353 Pragmatismen företräds av bl a Hilary Putnam och Richard Rorty. Se Rorty, 2003, s. 24ff.

354 Han utvecklar detta tema kring det barocka i en artikel, se Current Sociology, 1998, nr 2, s. 81-118.

355 Jmf prop. 2004/05:147 s. 46.
356 Jmf exempelvis SOU 2005:56 s. 568.
357 Se Crafoord, Europarättslig tidskrift, 2001, nr 4 , s. 535 och Dufwa, 2002, s. 77.

358 Wilhelmsson, 2001, s. 201ff. 359 Töllborg, 1982, s. 38.

360 Bergenlöv (red.), 2002, s. 299.

361 Se exempelvis prop. 2000/01:1 s. 16. 362 Lindgren m fl 2002, s. 51.

363 Lindgren, 2004, s. 56.

364 Differentieringar och distinktioner är nyckelorden jmf Andersson, Pointlex, 2006-04-10.

365 Frågan rör således hur kränkningsersättningen utmanar rättsliga discipliner samt hur fokuset på kränkande behandlingar förändrar rättsliga definitioner. Ibid.

366 Lundstedt ansåg att samhällsnyttan kräver att man befriar sig från ”rättsideologin” och istället låter sig bestämmas av realistiska synpunkter. Enligt honom finns det en grundläggande motsättning mellan de rättsideologiska idéerna och de faktiska människornas strävanden och samhällsintresset. Nytta ställdes mot rättigheter. Lundstedt, 1944, s. 560ff. Se Strahl, 1991, s. 119 om naturrättsläran och mänskliga behov.

367 Jmf SOU 1969:58, s. 27ff.

368 Jmf SOU 1997:194. 369 Diesen m fl, 2005, s. 84. 370 Hydén, 2002, s. 140. 371 Diesen m fl, 2005, s. 82.

372 Jmf Agell, SvJT, 2002, s. 250.

373 Hydén, 2002, s. 87, 127.

374 Ibid, s. 159, 167.

375 Ibid, s. 208.

376 Den ökning av ”omsorgsjuridik” som han beskriver kan enligt min mening även relateras till ett medborgarperspektiv på de rent ideella ersättningarna, Mathiesen, 2005, s. 230.

377 Dahlberg-Larsen, 2005, s. 224ff.

378 Bl a Lars Heuman har uppmärksammat detta, Heuman, JT, 2005-06, nr 4, s. 768ff.

379 ”Rättens syfte blir att motsvara medborgarnas behov och förväntningar på rätten” skriver Andersson. Andersson, 2002, s. 130. 380 Ibid. 381 Ibid, s. 172. 382 Jmf t ex om den uråldriga relationen mellan rätt och myt och hur Axel Hägerström identifierade ”rättsmedvetandet” som ett av rättens bestånd och därmed rättssociologins uppgift. Cassirer, 2005, s. 119. 383 Tham, NTK, 2006, nr 2, s. 147ff. 384 Ibid, s. 156. 385 Aubert, 1972, s. 58. 386 Bondesson, 1980, s. 68.

387 På området finns en stor mängd litteratur och olika omvärldsbekvakningsföretag producerar återkommande rapporter på olika teman. Se Palm, 2006, s. 49.

388 Beskrivningen bygger på Grunig & Hunts kommunikationsmodell. Grunig & Hunts, 1994.

Källförteckning

Agell, Anders, ”Rationalitet och värderingar i rättsvetenskapen”, SvJT, 2002.

Alexy, Robert, ”Rätten och rättvisan”, Göteborg, 2005.

Andersson, Håkan ”Diskrimineringsskadeståndsrätt (1) – bevisning av omständigheter och bevekelsegrunder”, Pointlex, 2006-04-24.

Andersson, Håkan, ”Skadestånd vid sexualbrott – differentierad syn på brottsrubricering och kränkningsersättning”, Pointlex, 2006-04-10.

Andersson, Håkan, ” Schablonersättningar – objektiverade bedömningsgrunder samt kraven på underlag för individualiserade avvikelser”, Pointlex, 2006-01-24.

Andersson, Håkan, ”Kränkningsersättning- spott och spe för yrkespersoner”, Pontlex, 2005-12-21.

Andersson, Håkan, ”Ren förmögenhetsskada vid utomobligatorisk utomordentlig otillbörlighet”, Pointlex, 2005-10-10.

Andersson, Håkan, ”Europakonventionen som parallell respektive fristående skadeståndsgrund”, Pointlex, 2005-06-21.

Andersson, Håkan, ”Europakonventionen och nationella skadeståndsmål”, Pointlex, 2003-06-26.

Andersson, Håkan, ”Likhetsargumentation – analogi och metamorfos.” i Festskrift till Åke Frändberg, Uppsala, 2003.

Andersson, Håkan, ”Ekonomisk-ideell skada”, i Festskrift till Nils Nygaard, Bergen, 2002.

Andersson, Håkan, ”Mobbning som skadeståndsproblem”, Pointlex, 2001-12-03.

Andersson, Håkan, ”En spricka i det ekonomiska skadevärderingsparadigmet”, Pointlex, 2001-03-05.

Andersson, Robert, ”Kriminalpolitikens väsen”, Stockholm, 2002. Aubert, Vilhelm, ”Rättssociologi”, Stockholm, 1972. Avellan, Heidi, ”Brännpunkter i nyhetsflödet – rättssociologiska nedslag”, Lund, 2003. Banakar, Reza, ” Rättens dilemma : om konflikthantering i ett mångkulturellt samhälle”, Lund, 1994.

Bjarup, Jes, ”Aleksander Peczenik Juridikens teori och metod”, JT, 1995-96.

Bengtsson, Bertil, ”Juridiken har gått vilse bland könen”, SvD, 2005-07-15.

Bengtsson, Bertil, ”Det allmännas ansvar enligt skadeståndslagen, Stockholm, 1996.

Bergenlöv, Eva (red.), ”Offer för brott: Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid”, Lund, 2002.

Bolding, Per Olof, ”Juridik och samhällsdebatt”, Uppsala, 1968.

Bondesson, Ulla, ”Lagars verkningar”, i Lundaforskare föreläser nr 12, Lund, 1980.

Bratt, Percy, Södergren, Jan, ”Europakonventionens tillämpning i det inhemska systemet”,

Europarättslig tidskrift, 2000. Brors, Henrik, ”Vi litar på sjukvården”, DN, 2006-04-06. Brottsoffermyndighetens referatsamling, Umeå, 2006. BRÅ-PM 1998:1, ”På jakt efter den svenska normen”, Stockholm, 1998. Cameron, Iain, ”Skadestånd och Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna”, SvJT, 2006.

Carmbrant, Christina, ”Justitiekanslern vill skydda privatlivet med ’lex Persbrandt’”, GP, 2006-0410.

Cassirer, Ernst, ”Axel Hägerström”, Stockholm, 2005.

Christie, Nils, ”Lagom mycket kriminalitet”, Stockholm, 2005.

Christie, Nils, ”Konflikt som eiendom” Tidskrift for Rettsvitenskap, 1977.

Conradi, Erland, ”Ersättning av lidande på grund av incest”, SvJT, 1986.

Crafood, Clarence, ”Mot genombrott eller sammanbrott?”, Europarättslig tidskrift, nr 1 2005.

Crafood, Clarence, ”Inhemsk gottgörelse för kränkningar av Europakonventionen”, Europarättslig tidskrift, 2001.

Dahlberg-Larsen, Jörgen, ”Rettens enhed – en illusion?”, Köbenhavn, 1994.

Dahlman, Christian, ”Objektiv moral – tro det den som vill”, Lund, 2002.

Danelius, Hans, ”Mänskliga rättigheter i europeisk praxis : en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna”, Stockholm, 2002.

Danelis, Hans, ”Finns det botemedel mot långsam rättskipning?, SvJT, 2001.

Delmas-Marty, Mireille, ”Världens regelsamlingar blir aldrig fastare än ordnade moln”, Axess, nr 4, 2006.

Diesen, Christian, m fl, ”Likhet inför lagen”, Stockholm, 2005.

Dufwa, Bill W., ”Colletivism of the tort law”, Scandinavian studies in law, 2005.

Dufwa, Bill W., ”Skolans ersättningsansvar för elevers mobbing under skolgång”, SvJT, 2005.

Dufwa, Bill W., ”Skolans ersättningsansvar för elevers mobbing av skolkamrater under skolgång”, Stockholm, 2004.

Dufwa, Bill W., ” Kommentar till skadeståndslagen”, SvJT, 2002.

Dufwa, Bill W., ” Ideell ersättning vid personskada i ett europeiskt perspektiv”, i Festskrift till Gösta Walin, Stockholm, 2002.

Dufwa, Bill W., ”Den svenska skadeståndsrättens styrka och svagheter”, i Festskrift till Nygaard, Bergen, 2002.

Dufwa, Bill W., ”Rättsstridighet och det europeiska harmoniseringsarbetet i skadeståndsrätten”, i Festskrift till Ulf K. Nordenson, Stockholm, 1999.

Dufwa, Bill W., ”Flera skadeståndsskyldiga”, Stockholm, 1993.

Eckhoff, Torstein, ”Juss, moral og politik”, Oslo, 1989.

Ekstedt, Olle, ”Ideellt skadestånd för personskada”, Lund, 1977.

Elias, Norbert, ”Civilisationsteori. Sedernas historia”, Stockholm, 1989.

Engvall, Frida, ”Ersättning vid personskada”, Ansvarsförsäkringens personskadenämnd, Stockholm, 2005.

Friis, Eva, ””Sociala utredningar om barn”, Lund, 2003.

Frändberg, Åke, ”Om rättssäkerhet”, JT, 2000-01.

Frykman, Jonas, ”Särbehandling och kränkt – en rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa”, Statens folkhälsoinstitut, Stockholm, 2006.

Garland, David, ”The culture of control: crime and social order in contemporary society”, Oxford, 2001.

Granström, Görel, (red.), ”Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten”, Uppsala, 2004.

Grunig, James, E., Hunt, Todd, ”Managing public raltions”, New York, 1984.

Habermas, Jürgen, ”Law as medium and law as institution”, ur ”Dilemmas of law in the welfare state”, Teubner, Gunther, Berlin, 1985.

Haverdahl, Anna-Lena, Nilsson, Sofia, ”Kränkt barn får större skadestånd”, Svenska Dagblandet,
2005-06-29.

Heberlein, Ann, ”Kränkningar och förlåtelse”, Stockholm, 2005.

Hedenius, Ingemar, ”Om rätt och moral”, Stockholm, 1963.

Hellner, Jan, Johansson, Svante, ”Skadeståndsrätt”, Stockholm, 2005.

Hellner, Jan, ”Positivism och metod inom rättsvetenskapen”, Festskrift till Stig Strömholm,
Uppsala, 1997.

Hellner, Jan, ”Rättsteori: en introduktion”, Stockholm, 1994.

Hellner, Jan ”Ersättningsrätt” i ”Svensk rätt i omvandling: Studier tillägnade Hilding Eek, Seve
Lungman, Folke Schmidt”, Stockholm, 1976.

Heuman, Lars, ”Hjälpvetenskapernas betydelse för rättstillämparen och rättsvetenskapen”, JT
2005-06.

Hellner, Jan, ”Skadeståndsrättens reformering”, SvJT, 1967. Hydén, Håkan, ”Normvetenskap”, Lund, 2002. Hydén, Håkan, Rättsregler”, Lund, 2001.

Hydén, Håkan, ”Rättssociologi som emancipatorisk vetenskap”, Lund, 1999.

Hydén, Håkan, ”Rättssociologi som rättsvetenskap”, Lund, 1998.

Hydén, Håkan, ”Rättens samhälleliga funktioner”, Lund, 1978.

Hydén, Håkan, ”Rättsregler”, Lund, 1977.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red.), ”Lyckan kommer, lyckan går”, Kungälv, 2005.

Häckner, Yngve, ”Anmälan av Lars Bennich: Ersättning för sveda och verk”, SvJT, 1935.

Hägerström, Axel, ”Till frågan om den objektiva rättens begrepp”, Uppsala, 1917.

Hörstadius, Ejnar, ”Anmälan av Bengt Malmaeus ersättning för sveda och verk”, SvJT, 1952.

Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, ”Modernization, cultural change, and democracy”,
Cambridge, 2005.

Johansson, Fatima, ”Deras lidande värderas lika – häktade 35-åringen fick samma skadestånd som
hela Anna Lindhs familj”, Aftonbladet, 2004-03-27.

Jönhill, Jan Inge, ”Samhället som system och dess ekologiska omvärld”, Lund, 1997.

Karlgren, Hjalmar, ”Skadeståndsrätt”, Stockholm, 1965.

Kihlström, Staffan, ”Staten döms till skadestånd för kränkning”, DN, 2006-06-06.

Kindbom, Mikael, ”HD-dom splittrar regeringen och JK”, Pointlex, 2006-04-07.

Kindbom, Mikael, ”Olaglig gynundersökning av barn gav skadestånd”, Pointlex, 2006-01-13.

Kindbom, Mikael, ”HD inför skadestånd med stöd av Europakonventionen”, Pointlex, 2005-06-09.

Kindbom, Mikael, ”Lyssna när docent kritiserar regeringskontakt med HD”, Pointlex, 2003-05-12.

Kindbom, Mikael, ”HD i samtal med regeringskansliet om pågående mål” Pointlex, 2003-05-08.

Kindbom, Mikael, ”HD prövar direkt skadestånd för konventionsbrott”, Pointelx, 2002-11-08.

Klami, Hannu Tapani, ”Realister och rättskämpar”, TfR, 1984.

Kleineman, Jan, ”Skadeståndsrättens tillväxt ett samhällsproblem eller en rättvisefråga?”, SvJT, 2003.

Kleineman, Jan, ”De döda järvarna – NJA 1995 s. 249”, JT, 1995-96.

Kleineman, Jan, ”Ren förmögenhetsskada”, Stockholm, 1987.

Kurtén, Tage, Joakim, Molander (red.), ”Homo moralis”, Lund, 2005.

Lambertz, Göran, ”Det allmännas skadeståndsansvar i framtiden – trender och utvecklingsmöjligheter”, JT, 2004-05.

Lasch, Christopher, ”Den narcissistiska kulturen”, Stockholm, 1981.

Leijonhufvud, Madeleine, ”HD-juristerna förstår inte den nya sexuallagen”, SvD, 2006-03-14.

Lindblom, Per Henrik, Studier i processrätt, Stockholm, 1993.

Lindgren, Magnus, ”Brottsoffer i rättsprocessen”, Stockholm, 2004.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke m fl, ”Utsatta och sårbara brottsoffer”, Stockholm, 2004.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke m fl ”Brottsoffer från teori till praktik”, Stockholm, 2001.

Lundstedt, Vilhelm, ”Grundlinjer i skadeståndsrätten”, Uppsala, 1944.

Lundstedt, Vilhelm, ”Principinledning : kritik av straffrättens grundåskådningar”, Uppsala, 1920.

Lundstedt, Vilhelm, ”Replik till professor Thyrén”, SvJT, 1920.

Mathiesen, Thomas, ”Rätten i samhället”, Lund, 2005.

Mathiesen, Thomas, ”Rätten i samhället”, Göteborg, 1985.

Modéer, Kjell Å, ”Pufendorf och det historiska argumentet”, Lund, 2005.

Modéer, Kjell Å, ”Religionsrättens källor och metoder:konflikt och konvergens”, Från Schlyters lustgård, 2004, nr 3.

Modéer, Kjell Å, ”Rättshistoria och rättskultur i juristutbildningen”, ur ”Rättshistoria i förändring”, Modéer (red.), Lund, 2002.

Nordenson, Ulf K. ”Ideell ersättning och kostnadsersättning vid personskada”, i ”Festskrift till Jan Hellner”, Stockholm, 1984.

Nordgård, Johanna, ”Skadeståndsberäkning vid skada på häst i utomobligatoriska förhållanden”,

Lund, 2004.

Olsen, Lena, ”Rättsvetenskapliga perspektiv”, SvJT, 2004.

Olsson, Anders, ”Banbrytande dom kan starta våg av skadestånd”, Dagens nyheter, 2005-06-11.

Plam, Lars, ”Kommunikationsplanering”, Lund, 2006.

Peczenik, Aleksander, ”Theory choise in juriceprudence” Scandinavian studies in law, 2005.

Peczenik, Aleksander, ”Vad är rätt? om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation”, Stockholm, 1995.

Persson, Mats ”Rent ideella skadestånd”, Skada och ersättning, nr 3, 1995.

Persson, Åsa, ”De politiska partiernas rättspolitik”, Uppsala, 2004.

Radetzki, Marcus, ”Skadeståndsansvar för reparationskostnad utöver skadans värde”, JT, 2000/01, nr 4.

Rawls, John, En teori om rättvisa”, Göteborg, 1999.

Rorty, Richard, ” Hopp i stället för kunskap: tre föreläsningar om pragmatism”, Göteborg, 2003.

Roos, Carl Martin, ”Ersättningsrätt och ersättningssystem. En lärobok och idébok om ersättning vid personskada och sakskada”, Stockholm, 1990.

Rubing, Per, ”5 minuter med…”, Brottsoffermyndighetens nyhetsbrev, 2006, nr 2.

Rubing, Per, ”Kränkningsersättningens utveckling under tio år”, Brottsoffermyndighetens nyhetsbrev, 2004, nr 1-2.

Sandgren, Torsten, ”Law and reality”, Scandinavian studies in Law, 2005.

Sandström, Marie, ” Law – Fact, Fiction or In Between? Axel Hägerström’s Quest for Legal Realism”, Scandinavian studies in law, 2005.

Santos, Boaventura de Sousa, ”The fall of the angelns novus: beyond the modern game of roots and options”, Current Sociology, nr 2, 1998.

Santos, Boaventura de Sousa, ”Towards a new common sense. Law science and politics in thepradigmatic transition”, London, 1995.

Schultz, Mårten, ”Skadeståndsrätt och skatterätt”, JT, nr 3, 2003/04.

Schultz, Mårten, ”Om skadestånd och mobbning”, JT, nr 4, 2001/02.

Segerstedt, T. Torgny, ”Att studera sociologi”, Stockholm, 1968.

Segerstedt, T. Torgny, Lundquist, Agne, ”Människan i industrisamhället”, Stockholm, 1952.

Segerstedt, T. Torgny, ”A research into the general sense of justice”, Theoria, volume xv, 1949.

Sisula-Tulokas, Lena, ” Sveda, värk och annat lidande: en skadeståndsrättslig studie”, Helsingfors, 1995.

Skoglund, Tomas, ”Våldtagna 14-åringen får lägre skadestånd”, Expressen, 2005-07-29.

Stefansdottir, Sigridur, ”Trygghetsförsäkring vid arbetsskada”, Tidskrift för rättssociologi, 1986.

Spaak, Torben, ”Rättspositivism och juridisk argumentation”, JT, nr 3, 2005/06.

Spaak, Torben, ”Kelsen and Hart on the normativity of law”, Scandinavian studies in law”, 2005.

Stjernquist, Per, Widerberg, Karin, ”Rätten i samhällsbyggandet”, Stockholm, 1989.

Strahl, Ivar, ”Makt och rätt”, Uppsala, 1991. Strahl, Ivar, ”Anm. Av Per Olof Ekelöf: Straffet, skadeståndet och vitet.”, SvJT, 1943.

Strömholm, Stig, (red.) ”Svensk rättsvetenskap 1947-1997”, Stockholm, 1997.

Svensson, Eva-Maria, ”Genus och rätt : en problematisering av föreställningen om rätten”, Uppsala, 1997.

Szöllösy, Paul, ”The standard of compensation for personal injury and death in european countries”, Nordisk försäkringstidskrift, 1983.

Södergren, Jan, ”Bolags rätt till ideellt skadestånd”, JT, 2005/06.

Södergren, Jan, ”Caroline-dom banar väg för ny skadeståndsgrund”, Legala affärer, nr 7, 2005.

Södergren, Jan ”Europadomstolens praxis ger bolag rätt till ideellt skadestånd”, Legala affärer, nr 5, 2005.

Södergren, Jan, ”Rätt till skadestånd i Sverige direkt på grundval av Europakonventionen”, JT, 2004/05.

Tadros, Victor, ”Between governance and dicipline: the law and Michel Foucault”, Oxford journal of legal studies, nr 1, 1998.

Teubner, Gunther, ”Evolution of autopoietic law”, ur ”Autopoietic law. A new approach to law and society”, Berlin, 1988

Tham, Henrik, ”Brottslighet, Kriminalpolitiken och kriminologin”, nordisk tidskrift for kriminalvidenskap, nr 2, 2006.

Tham, Henrik, ”Recension av Likhet inför lagen Diesen m fl”, JT, nr 1, 2005/06.

Tham, Henrik, ”Tre forskare om framtiden”, Apropå, 2005, nr 4.

Tham, Henrik, ” Brottsoffrets uppkomst och framtid” i ”Det motspänstiga offret”,

Thunström, Anders, ”Är skadeståndеn för låga?”, Försäkringstidningen, nr 12 1985.

Tures, Ewa, ”Oklart om skadestånd vid våldtäkt mot barn”, Sydsvenskan, 2006-01-28.

Tures, Ewa, Edholm, Anders, ”Barn anses mindre kränkta av våldtäkt”, Sydsvenskan, 2005-11-17.

Töllborg, Dennis, ”Värden, underliggande normativa strukturer och rationalitet”, Retfaerd, 1996, nr 3.

Töllborg, Dennis, ”Att ersätta en ideologi med en annan”, ur ”Rätten som instrument för social förändring”, Hydén (m fl), Lund, 1982.

Vahlne Westerhäll, Lotta, Jäderberg, Judith, ”Den lilla starka staten”, Stockholm, 2005.

Wennström, Bo, ”Rättens individualisering”, Uppsala, 2005.

Wilhelmsson, Thomas, ” De allmänna lärorna under trycket från rättens fragmentering och avnationalisering”, Retfærd, nr 1, 2003.

Wilhelmsson, Thomas, ”Senmodern ansvarsrätt: privaträtt som redskap för mikropolitik”, Helsingfors, 2001.

Wiklund, Ola, ”The role of ideology in adjudication”, Scandinavian studies in law, 2005.
Winka, Marianne, ”Domstolarna behöver nya värderingar”, Västerbottens-kuriren, 03-12-20.
Wood, David, ”Retributive justice and corrective justice” Scandinavian studies in law, 2005.
Åkerström, Malin, Sahlin, Ingrid, (red.), ”Det motspänstiga offret”, Lund, 2001.
Åström, Karsten, ”Kris i välfärdsrätten?”, ur ”Rätt i förändring. Om kristendenser i svensk rätt”, Lund, 1997.
Åström, Karsten, ”Socialtjänstlagstiftningen i politik och förvaltning”, Lund, 1988.

Rättsfall

Hannover ./. Tyskland (Nr. 59320/00), 24 juni 2004.
Kudla ./. Polen (Nr. 30210/96), 26 Oktober 2000.
B 3193-05, B 6927-05, T2043-05, B 2359-05, T 3637-04, T 2609-03, DB 548/93, NJA 2005 s. 462, NJA 2003 s 217, NJA 2001 s.755, NJA 1999 s. 725, NJA 1997 s. 81, NJA 1995 s. 249, NJA 1994 s. 395, NJA 1992 s. 213, NJA 1986 s. 319, NJA 1972 s. 81

Offentligt tryck

Dir. 1988:76, Ds Ju 1972:27, Prop. 2005/06:166, Prop. 2005/06:38, Prop. 2004/05:147, Prop. 2004/05:45, Prop. 2002/03:65, Prop. 2000/01:68, Prop. 2000/01:1, Prop. 1998/99:41, Prop. 1975:12, Prop. 1972:5, SOU 2006:22 SOU 2005:56, SOU 2004:61, SOU 2004:55, SOU 1999:76, SOU 1999:58, SOU 1997:194, SOU 1995:33, SOU 1994:151, SOU 1992:84, SOU 1990:92, SOU 1973:51, SOU 1969:58, SOU 1968:68, SOU 1950:16

Varför medverkar en del offer inte i polisutredningen gällande partnervåld?

Vilka är det och hur kan de förmås medverka?

D-uppsats i kriminologi
Catharina Lewin
Höstterminen 2006.

Förord

Föreliggande uppsatsarbete har finansierats av och genomförts på uppdrag av Polismyndigheten i Kalmar län under hösten 2006. Den utgör en del i ett större forskningsprojekt rörande polisens arbete med riskbedömningar vid partnervåld med hjälp av den s.k. SARA-modellen. Parallellt med denna uppsats pågår en studie som baseras på statistik utifrån SARA-bedömningarna som genomförts under samma period och där offer som medverkar vid polisutredningen jämförs med offer som inte medverkar.

Ett stort tack vill jag rikta till biträdande länspolismästare Johan Dixelius och kriminalinspektör Kenneth Krantz som har invigt mig i ämnet och gett mig tillgång till ett material och en arbetsplats och därmed gjort det hela möjligt. Detta har utmynnat inte bara i ett gott samarbete utan också i många intressanta diskussioner. Handledare har varit professor Henrik Belfrage som bistått med ett enormt intresse och uppmuntran. Jag vill också passa på att tacka professor Randall Kropp från Simon Fraser University i Kanada för värdefulla synpunkter under vägens gång. Kriminalinspektör Marie Rådén förtjänar också ett varmt tack för administrativ hjälp och spännande diskussioner i ämnet.

Arbetet hade inte kunnat genomföras utan de utredare som villigt och generöst gett av sin tid och sina synpunkter och tankar liksom de som hjälpte till att organisera mina besök i Västervik och Oskarshamn. Vice chefsåklagare Kerstin Eriksson gav mig tidigt i arbetet en inblick i problematiken och delade med sig av tankar och erfarenheter. Ett stort och varmt tack till er alla!

Slutligen vill jag tacka Susanne Strand, Rättspsykiatriska regionkliniken i Sundsvall, för hjälp med statistikdiskussioner och körningar och givande diskussioner och inte minst uppmuntrande ord på vägen.

Författaren står för de åsikter och synpunkter som framförs i föreliggande rapport. Dessa synpunkter delas inte nödvändigtvis av uppdragsgivaren.

Det är min förhoppning att föreliggande arbetet kan bidra till en större förståelse för denna grupp offer för partnervåld och att resultaten ska leda till att fler offer kan få det stöd och den hjälp under rättsprocessen som de så väl behöver och därmed bespara stort lidande för denna på många sätt svaga grupp.

Kalmar, januari 2007.

Catharina Lewin

Sammanfattning

Omfattningen av partnervåld i Sverige är inte känd. Enligt Brå anmäldes drygt 22000 fall av misshandel mot kvinnor i Sverige år 2003 varav gärningsmannen var bekant med offret i cirka 75 % av fallen (Brå, 2004). Hur siffrorna ser ut för män som offer för partnervåld är inte känt, men i ca 10 % av polisanmälda fall av partnervåld är offret en man (Belfrage & Strand, 2002; 2003).

Sedan 1999 arbetar Polismyndigheten i Kalmar län med ett riskbedömningsinstrument (SARA) vid partnervåldsärenden. I en utvärdering av detta projekt i Kalmar län år 2002 framkom att 19 % av offer för polisanmälda fall av partnervåld inte ville medverka i polisutredningen (Belfrage & Strand, 2003). När offer inte medverkar innebär detta stora svårigheter för polis och åklagare att driva ärendet vidare och även stort lidande för offret eftersom partnervåld ofta upprepas. Syftet med föreliggande uppsats var därför att studera varför en del offer inte medverkar i polisutredningarna och hur fler offer skulle kunna förmås medverka. Som teoretisk utgångspunkt användes normaliseringsprocessen och våldscykeln som handlar om hur våldet blir en del av vardagen och den transteoretiska modellen som gäller individens mognad för förändring.

Semistrukturerade intervjuer genomfördes med samtliga utredare vid Polismyndigheten i Kalmar län som under en ettårsperiod (1 juli 2005 – 30 juni 2006) varit ansvariga för partnervåldsutredningar med icke-medverkande offer. Under tidsperioden ville 40 av 245 offer (16 %) inte medverka vid minst ett tillfälle. Frågorna rörde främst varför offret i det specifika fallet inte ville medverka, och generellt om hur fler offer kunde förmås medverka.

Resultaten visade att fyra olika grupper av offer kunde urskiljas: det sårbara offret, det motsträviga offret, offret som vill klara det själv och offer som gjort strategiska anmälningar. Den största gruppen var sårbara offer, framförallt offer som var svaga och/eller fysiskt, mentalt eller ekonomiskt beroende av gärningsmannen. Det är möjligt att offer bör få olika stöd beroende på vilken grupp de tillhör varför det kan vara viktigt att identifiera varför de inte medverkar.

Ett antal förslag om hur fler offer skulle kunna förmås medverka presenterades av utredarna och ledde fram till en rad åtgärdsförslag. Dessa rör polisarbetet (förstahandsåtgärder, utredningsarbete och brottsofferarbete), samarbetet mellan polis och åklagare, samt åtgärder på nationell nivå.

Innehållsförteckning

1. Inledning 93
1.1 Partnervåld och dess omfattning
1.2 Polisens arbete med riskbedömningar
1.3 Offers icke-medverkan i brottsutredningar
1.4 Syfte och frågeställningar

2. Teoretisk bakgrund 96
2.1 Normaliseringsprocessen
2.2 Våldscykeln
2.3 Den transteoretiska modellen

3. Begrepp och begränsningar 98
3.1 Offer och gärningsman
3.2 Brotten
3.3 Medverkan i polisutredningen

4. Metod 99
4.1 Urval och omfattning
4.2 Genomförande
4.3 Analysmetod
4.4 Validitet och reliabilitet

5. Resultat och analys 101
5.1 Varför offer inte medverkar
    5.1.1 Offerkategorier kopplad till teorier
5.2 Skillnader mellan medverkande och icke-medverkande offer
5.3 Hur fler offer kan förmås medverka - Polismyndigheten
    5.3.1 Förstahandsåtgärder
    5.3.2 Utredningsarbete
    5.3.3 Brottsofferarbete
    5.3.4 Övrigt
5.4 Hur fler offer kan förmås medverka - Åklagare
5.5 Hur fler offer kan förmås medverka - Nationellt
    5.5.1 Skydd av hotade personer
    5.5.2 Ideella organisationer
    5.5.3 Rättsprocessen
5.6 Sammanfattning av resultat

6. Diskussion 110
6.1 Partnervåld som samhällsproblem
6.2 Offer för partnervåld
6.3 Polisens arbete
    6.3.1 Förstahandsåtgärder
    6.3.2 Utredare
    6.3.3 Brottsofferarbete
6.4 Åklagarens roll
6.5 Nationella insatser

7. Åtgärdsförslag 119
7.1 Förstahandsåtgärder
7.2 Utredningsarbete
7.3 Brottofferarbe
7.4 Samarbete Polis – Åklagare
7.5 Nationella insatser

8. Fortsatt forskning 121

9. Avslutande ord 122

1**0. Referense**r 123

1. Inledning

1.1 Partnervåld och dess omfattning

Partnervåld har förekommit i alla tider och alla kulturer. Än idag förekommer det i alla typer av partnerrelationer: mellan makar, sambor, pojkvän/flickvän, samkönade par osv. Med partnervåld i denna uppsats används samma definition som i Kropp, Hart och Belfrage (2004) nämligen *”/…/ varje form av fysisk skada, eller försök till eller hot om sådan skada, som tillfogats av en man eller kvinna med vilken offret har eller har haft en intim, sexuell relation. Denna definition är således inte begränsad bara till partnerrelationer av äktenskaplig karaktär, och den gäller oavsett kön på offer och förövare*.” (sid. 2). Både män och kvinnor kan vara offer respektive gärningsman i denna typ av brott. Typfallet är dock att det är en manlig gärningsman och ett kvinnligt offer.

I en studie om våld mot män i nära relationer fann Helsing (2006) att alla nära relationer kan vara och ibland är våldsamma. Därför bör teorier som är könsneutrala föredras framför teorier som uteslutande gäller våld mot kvinnor.

I samhället används ofta ordet ”kvinnomisshandel” och i rättsliga sammanhang ”kvinnofridsbrott”. I denna uppsats används dock begreppet ”partnervåld” av den anledning att detta är könsneutralt och innefattar alla typer av våld mellan personer som har eller har haft en nära intim relation och oavsett sexuell läggning och kön på både offer och förövare. Både kvinnomisshandel och kvinnofridsbrott förutsätter att offret är en kvinna och att gärningsmannen är en man vilket inte alltid är fallet. Vid redovisning av tidigare studier och undersökningar används dock samma begrepp som i respektive studie eftersom detta markerar vilket eller vilka brott som undersökts.

Omfattningen av partnervåld i Sverige är inte känd. Enligt officiell statistik anmäldes drygt 22 000 misshandelsfall mot kvinnor i Sverige år 2003 varav gärningsmannen var bekant med offret i cirka 75 % av fallen (Brå, 2004). I ungefär hälften av fallen av dödligt våld mot kvinnor är gärningsmannen en partner eller före detta partner till offret (Rying, 2001). I genomsnitt mördas cirka 16 kvinnor per år i Sverige i en nära relation (Brå, 2004; 2000; Rying, 2001). Hur siffrorna ser ut för manliga offer för partnervåld är inte känt, men i cirka vart tionde fall som anmäls är offret en man (Belfrage & Strand, 2002; 2003).

Majoriteten av de anmälda misshandelsfallen mot kvinnor, drygt 70 %, sker mellan två personer som har en nära relation till varandra. Majoriteten är sammanboende. I resterande fall har offret misshandlats av en före detta make, sambo eller pojkvän. I cirka 80 % av fallen anmäler offret själv misshandeln till polisen (Brå, 2002).

Både gärningsmän och offer för partnervåld är generellt mer brottsbelastade än befolkningen i övrigt. De är också i högre utsträckning arbetslösa och har lägre utbildning. Därmed kan det konstateras att inslaget av socialt marginaliserade personer i denna grupp är stort (Brå, 2002). Rapporten visar också att det våld som polisanmäls tycks vara grövre än det som inte polisanmäls. I en genomgång av samtliga fall av partnermord i Sverige under 1990-talet (n=164) fann Belfrage och Rying (2004) att 79 % av de kända gärningsmännen genomgick rättspsykiatrisk undersökning och att 95 % av dessa fick minst en psykiatrisk diagnos och 34 % dömdes till rättspsykiatrisk vård. Dessutom hade 40 gärningsmän begått självmord. Om det kan antas att gärningsmännen som begick självmord hade psykiatriska problem, skulle 80 % av alla kända gärningsmän kunna anses ha någon form av psykisk störning. Således tycks gärningsmän i partnervåldsärenden i stor utsträckning ha psykiatriska problem.

Anmälningsbenägenheten för denna typ av brott tros ha ökat under 1990-talet med anledning av den ökade uppmärksamheten. Om även våldet har ökat är svårare att säga, men flera bedömare anser att så är fallet (Brå, 2002). Mörkertalet för partnervåld antas dock fortfarande vara mycket stort. Faktorer som påverkar offers benägenhet att polisanmäla är förekomsten av vapen (Brookoff, O'Brien, Cook, Thompson, & Williams, 1997; Felson, Messner, Hoskin, & Deane, 2002), fysiska skador (Bachman & Coker, 1995), grovt fysiskt våld (Bonomi, Holt, Martin, & Thompson, 2006), närvaron av barn (Johnson, 1990) och gärningsmannens användning av droger (Brookoff et al., 1997).

En longitudinell amerikansk studie med över 2500 offer för partnervåld fann att risken för upprepat våld minskade om brottet anmäldes till polis, medan det inte påverkades av om gärningsmannen anhölls. Forskarna fann inte stöd för att gärningsmän hämnades när offret, snarare än tredje part, anmälde brottet. Dessa resultat gällde oavsett hur grovt brottet var (Felson, Ackerman, & Gallagher, 2005).

I cirka en fjärdedel av fallen anses gärningsmannens svartsjuka och konflikter i samband med separation eller svartsjuka tillhöra motivbilden för partnervåld. I samband med våldet förekommer ofta alkohol (Brå 2002).

1.2 Polisens arbete med riskbedömningar

Sedan 1999 har Polismyndigheten i Kalmar län i samarbete med svensk och internationell expertis använt riskbedömningsinstrumentet SARA (Spousal Assault Risk Assessment Guide, Kropp et al., 1996) vid partnervåldsärenden och ingått i ett forskningsprojekt med syfte att utveckla och testa detta instrument. Syftet med SARA är att vara ett hjälpmedel för att göra strukturerade riskbedömningar och ska ha en preventiv snarare än en predicerande effekt. En databas har byggts upp med de riskbedömningar som gjorts av bl.a. Polismyndigheten i Kalmar län. Parallellt med denna studie pågår en kvantitativ studie med samma geografiska och tidsmässiga omfattning

som denna i vilken ärenden med medverkande och icke-medverkande offer jämförs (Lewin, Strand & Belfrage, under utarbetning). SARA:SV version 2 har använts under den aktuella perioden. I denna version ingår fem frågor om riskfaktorer hos gärningsmannen, t.ex. allvarligt fysiskt och/eller sexuellt våld, fem om gärningsmannens psykosociala anpassning, t.ex. bedömd eller presumerad psykisk störning, samt fem frågor om s.k. sårbarhetsfaktorer hos offret, t.ex. dålig tillgång till social och professionell hjälp. Faktorerna som gäller gärningsmannen bedöms både vid den aktuella tidpunkten och tidigare medan sårbarhetsfaktorerna, som avser offrets förmåga att hantera och ta sig ur situationen, enbart bedöms vid den aktuella tidpunkten. Idag används SARA-instrumentet av ett flertal polismyndigheter i Sverige.

1.3 Offers icke-medverkan i brottsutredningar

Det är något vanligare att offer vägrar medverka i utredningar om kvinnomisshandel då någon annan än offret gjort anmälan. I de fall då offret själv gjort anmälan är det cirka 20 % som inte medverkar, medan andelen för samtliga ärenden av kvinnomisshandel är 25 % enligt Brå (2002).

I en utvärdering av SARA-projektet i Kalmar län under 2002 visade det sig att 24 % av offren för partnervåld inte ville ta emot skyddsåtgärder som polisen erbjöd och 19 % medverkade inte i brottsutredningen (Belfrage & Strand, 2003). När offer för partnervåld inte medverkar i utredningen orsakar det stora svårigheter för både polis och åklagare att driva ärendet vidare (Brå, 2002). Många offer i denna typ av ärenden har utsatts för upprepat våld vilket innebär att risken är mycket stor att våldet fortsätter efter att en polisanmälan gjorts om offret inte medverkar och att polisen förr eller senare får en ny anmälan om partnervåld för samma person vilket sätter igång en ny utredning. Dessutom innebär t.ex. upprepade läkarbesök och eventuella sjukskrivningar ökade kostnader för samhället.

I en amerikansk studie (Wolf, Ly, Hobart & Kernic, 2003) studerades varför offer för partnervåld inte anmälde brotten till polisen. Fokusgrupper genomfördes med 41 kvinnor som hade kontakt med socialtjänsten varav 34 tidigare varit offer för partnervåld. Forskarna fann tre kategorier av hinder för att polisanmäla händelserna. Dessa var person- och situationsbundna orsaker, oro för eller negativa erfarenheter av polisbemötandet respektive oro för negativa konsekvenser av polisanmälningen. Till de personliga och situationsbundna orsakerna hörde uppfattningen att det behövde finnas fysiska bevis för våldet och att offret var tvungen att visa även intima skador för polisen. Offrets psykiska och emotionella tillstånd och ekonomiska beroende för gärningsmannen eller att gärningsmannen fysiskt eller psykologiskt hindrar offret från att ringa polisen tillhör också denna grupp orsaker. I kategorin oro för eller negativa erfarenheter av polisbemötandet hörde en oro för att gärningsmannen inte skulle gripas och sedan lämnas tillsammans med offret när polisen åkte från platsen. Det fanns även en oro att offret felaktigt skulle utpekas som gärningsman, kanske efter att offret försökt försvara sig själv eller att polisen

inte skulle ta situationen på allvar eller lyssna på offret eller att gärningsmannen skulle lyckas manipulera och bli vän med polisen. Offrets farhågor för negativa konsekvenser kunde handla om att gärningsmannen inte skulle få något eller ett mycket kort straff och att gärningsmannen skulle hämnas på offret. Dessutom fanns en oro att deras barn skulle omhändertas av de sociala myndigheterna. Studien tog inte hänsyn till om offren själva medverkat eller inte vid utredningarna.

Det kan finnas flera anledningar till att offer anmäler partnervåld till polisen men sedan inte medverkar i utredningen. En anledning kan vara att offret behöver hjälp med att få slut på den akuta situationen men inte vill inleda en rättsprocess (Green, 2002). Rädsla för ytterligare våld om offret medverkar i rättsprocessen kan också leda till icke-medverkan och det faktum att paret haft en nära intim och känslomässig relation och eventuella gemensamma barn kan också troligen påverka benägenheten att medverka enligt Brå (2002).

Partnervåld faller idag under allmänt åtal vilket innebär att en polisanmälan måste göras när ett brott av denna karaktär kommer till polisens kännedom. Det är sedan åklagarens beslut om ärendet ska drivas till åtal. Ett offer kan inte ”ta tillbaka” en anmälan, och därmed per automatik få ärendet nedlagt. Däremot är det ofta svårt för både polis och åklagare att driva utredningen till åtal när offret inte medverkar. Av denna anledning är det viktigt att utreda varför en del offer inte medverkar och hur fler kan förmås medverka. Denna studie är ett led i denna strävan.

1.4 Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande uppsats är att ta reda på varför en del offer för partnervåld inte vill medverka i den fortsatta brottsutredningen efter att brottet kommit till polisens kännedom. Vidare är syftet att undersöka om de offer som inte medverkar på något sätt skiljer sig från offer som medverkar och hur fler offer skulle kunna förmås medverka i utredningar kring partnervåld. Detta utmynnar i ett antal förslag på åtgärder.

2. Teoretisk bakgrund

Det finns en rad olika teorier för varför våld förekommer inom relationer som i stor utsträckning rör sig om mäns överordnade ställning gentemot kvinnor (för en genomgång se Nordborg, 2000). I det följande beskrivs två teorier, normaliseringsprocessen och våldscykeln (”the cycle of violence”) om hur våldet kan bli en del av vardagen och hur detta kan leda till svårigheter för offret att lämna den våldsamma relationen. Dessutom beskrivs den transteoretiska modellen som handlar om processen under vilken en person förändrar sitt beteende, t.ex. genom att lämna en våldsam partnerrelation.

Normaliseringsprocessen har utvecklats av Eva Lundgrens forskargrupp och vunnit starkt gehör i Sverige. Våldscykeln har däremot sitt ursprung i Nordamerika där den fått stöd. Båda dessa ämnar förklara mäns våld mot kvinnor. Teorierna har flera likheter.

2.1 Normaliseringsprocessen

En teori för processen under vilken mäns våld mot kvinnor utvecklas och vidmakthålls kallas normaliseringsprocessen och har sin utgångspunkt i ett könsmaktsperspektiv. Enligt denna blir våldet successivt ett normalt inslag i vardagen. Gränsen för vad både offret och gärningsmannen accepterar förändras och leder till att deras tolkningar av våldet förskjuts. Gärningsmannen använder våldet för att utöva makt och få kontroll på offret. Samtidigt anpassar sig offret för att vara gärningsmannen till lags och slippa våld. Våldsfria perioder upplevs av offret som positiva eftersom de saknar våld. Efter en tid handlar det för offret snarare om att överleva än att slippa våld. Detta leder till att det blir svårt för henne att lämna mannen. I normaliseringsprocessen ingår ofta kontroll, isolering, och växlingar mellan våld och värme i relationen. Dessutom övergår kvinnan till att tro på mannens värderingar av henne, bl.a. att hon orsakar våldet, vilket i sin tur leder till att hennes självkänsla krymper. Gärningsmannens omväxlande våldsutövning och omtänksamhet kan ofta förleda offret att tro att mannen ska återgå till att vara den kärleksfulla person som hon blev förälskad i (se t.ex. Lundgren, 2004; Lundgren, Heimer, Westerstrand, & Kalliokoski, 2001).

Gärningsmannen är ofta trevlig och social mot andra samtidigt som han ofta, framförallt utan andra närvarande, blir aggressiv och kontrollerande. Offrets möjligheter till kontakter med andra begränsas ofta genom gärningsmannens svartsjuka och närvaro. Efter en episod av våld blir gärningsmannen ofta snäll och omtänksam. Offret känner ofta ett starkt motstånd mot att identifiera sig och partnern/ex-partnern som misshandlad resp. misshandlare. Att offret känner rädsla, skuld och skam är mycket vanligt (Lundgren, 2004; Lundgren et al., 2001).

2.2 Våldscykeln

Efter att ha intervjuat 1500 kvinnor utsatta för partnervåld grundade Walker (1979; 2000) teorin om ”the cycle of violence” (våldcykeln). Enligt denna teori består en partnervåldsrelation av tre olika stadier. I den första byggs spänningar upp mellan parterna, i den andra förekommer det akuta och allvarliga våldet och slutligen kommer parterna in i smekmånadsfasen, för att sedan komma in i spänningsfasen igen. I den första fasen kan mindre allvarligt våld förekomma men mer framträdande är det verbala våldet. Spänningar kan uppstå av en mängd olika anledningar som är mer eller mindre allvarliga t.ex. att man haft en dålig dag eller att man blivit uppsagd från jobbet. Det bör noteras att spänningar förekommer i alla nära relationer, men i de här fallen råder ingen jämvikt mellan parterna. Offret gör ofta fruktlösa försök att blidka mannen och beskriver ofta att hon ”går på tå” under denna fas. Så småningom leder denna spänningsfas till en akut våldsfas. Våldet tilltar och offret har oftast ingen kontroll över situationen. Gärningsmannen

förklarar ofta att våldet framprovocerats av offret eller att alkoholpåverkan lett till att gärningsmannen inte visste vad han gjorde. I realiteten är våldet ett sätt för gärningsmannen att ta kontroll över situationen. Slutligen, i smekmånads- eller försoningsfasen uttrycker gärningsmannen mycket ånger och lovar att det inte kommer att hända igen. Offret får i många fall gåvor och gärningsmannen är ofta mycket kärleksfull och lyhörd för offrets behov. Detta leder till att offret tror och hoppas att gärningsmannen åter kommer att bli den kärleksfulla person som offret blev kär i. Samtidigt kan gärningsmannen säga att offret gjorde att han var ”tvungen” att slå henne. Därefter ebbar smekmånadsfasen ut och spänningar uppstår igen. Paret övertygar sig själva om att våldsincidenten är isolerad och inte relaterad till nästa. Allt eftersom blir smekmånadsfasen kortare för att till slut försvinna helt. Våldet blir också värre med tiden och utan hjälp kommer våldsepisoderna allt tätare (Walker, 1979; 2000).

2.3 Den transteoretiska modellen

Denna modell, utvecklad av Prochaska och DiClemente (1984), handlar om individens mognad för förändring. Ursprungligen utvecklades den för att förklara processen under vilken en person slutar röka. På senare tid har teorin börjat appliceras på partnervåldssituationer (se t.ex. Brown, 1997; Burke, Gielen, McDonnell, O’Campo & Maman, 2001). Modellen går ut på att förändring är en process som består av fem faser. I varje fas är det möjligt att halka tillbaka till en tidigare fas i processen. Den första fasen handlar om förplanering i vilken individen oftast inte inser att det föreligger ett problem och har därför ingen avsikt att förändra något. Nästa fas är begrundandefasen då personen inser att det finns ett problem och överväger möjligheten till förändring men ännu inte beslutat sig för det. Den tredje fasen, förberedelsefasen, innebär en önskan att förändra situationen så snart som möjligt och offret tar ofta små steg mot en förändring. I handlingsfasen förändrar individen sitt beteende för att närma sig målet och slutligen kommer individen till den fas då det nya beteendet måste underhållas för att inte återgå till en tidigare fas i förändringsprocessen. Denna modell kan närmast jämföras med vad utredare kallar mognadsprocessen.

Beroende på vilken fas av processen ett offer befinner sig i kan olika metoder vara mest fördelaktiga för att stötta offret enligt Prochaska (1994). I den tidiga fasen kan kognitiva och känslomässiga vädjanden för att ge offret insikt och motivation vara av störst värde, medan det senare kan vara viktigare med sociala och beteendemässiga infallsvinklar som rör handlingsfasen.

3. Begrepp och begränsningar

3.1 Offer och gärningsman

I denna uppsats används, i likhet med utvärderingar av SARA-modellen av Belfrage och Strand (2002; 2003), termerna ”offer” och ”gärningsman” snarare än ”målsägare” och ”misstänkt”.

Under förutsättning att brotten verkligen har inträffat är det per definition känt vem som begått brotten. Det bör dock poängteras att ordet ”gärningsman” används även när brottet ej gått till åtal eller gärningsmannen inte dömts för brottet.

3.2 Brotten

De brott som omfattas av SARA-modellen, och därmed även denna undersökning, är samtliga fall av våld mot partner eller f.d. partner enligt BrB 3 (brott mot liv och hälsa), 4 (brott mot frihet och frid), 6 (sexualbrott) och 17 kapitlen (brott mot allmän ordning mm, i dessa fall gäller ärenden övergrepp i rättssak) samt överträdelse av besöksförbud som kommit till kännedom av Polismyndigheten i Kalmar län. Det går dock inte att utesluta att fall av någon anledning missats men sannolikt är ett sådant bortfall marginellt.

3.3 Medverkan i polisutredningen

Att medverka i polisutredningen innebär att offret ställer upp och svarar på de frågor som polisen ställer. Det finns dock ingen klar definition eller avgränsning för vad som bör betraktas som medverkan. Det är polismyndighetens riskbedömare som avgör om offret medverkar i polisutredningen eller inte. SARA-bedömningen ska göras så snart som möjligt efter att anmälan kommit till polismyndigheten, men i praktiken kan det dröja innan dessa görs, i varje fall när det gäller offer som inte medverkar vid polisutredningen.

På riskbedömningens försättsblad markeras om offret medverkat i utredningen. Eftersom offer ofta medverkar vid anmälningstillfället men inte senare är det i vissa fall avgörande när riskbedömningen görs för om det markeras att offret medverkar eller inte. Det går heller inte att utesluta att olika svar i vissa fall skulle kunna markeras av olika personer i ett och samma ärende.

Materialet som använts i föreliggande studie är begränsat och därför bör resultaten tolkas med viss försiktighet.

4. Metod

4.1 Urval och omfattning

Föreliggande studie omfattar anmälningar rörande partnervåld som kommit till Polismyndigheten i Kalmar län och lett till bedömningar med hjälp av SARA-manualen under tidsperioden 1 juli 2005 – 30 juni 2006 och där offret valt att inte medverka, totalt 46 stycken gällande 42 offer. Ett ärende flyttades av åklagare från Kalmar till Eskilstuna och ingår därför inte i undersökningen, liksom ett ärende som felaktigt klassats som partnervåld. Därefter kvarstod 44 bedömningar

rörande 40 gärningsmän respektive offer. Totalt under denna tidsperiod gjordes bedömningar rörande 245 offer, varav 40 inte medverkade vid minst ett tillfälle (16 %).

Studien omfattar således 44 bedömningar av 40 olika gärningsmän respektive offer. Sex offer var män (15 %) och 34 kvinnor. På tre personer fanns det två eller tre bedömningar gjorda inom tidsperioden. Samtliga partnerrelationer var av heterosexuell karaktär.

Dessa ärenden var fördelade på tjugo utredare som samtliga intervjuades.

För en närmare genomgång av hur de ärenden där offret inte medverkar förhåller sig till de där offret medverkar hänvisas till Lewin et al. (under utarbetning).

4.2 Genomförande

Semistrukturerade intervjuer med dem som utrett var och ett av de totalt 40 fall där offret vägrat medverka genomfördes för att få utredarens syn på varför offret inte velat medverka i polisutredningen. Denna typ av intervjuer innebär att intervjuaren utgår från ett antal teman eller frågor samtidigt som det finns utrymme och möjlighet att följa upp frågorna under intervjuns gång (Kvale, 1997). Frågorna rörde dels det enskilda fallet (varför utredaren trodde att offret inte ville medverka) dels generellt i ärenden av partnervåld där offret inte medverkar (om offer som inte medverkar skiljer sig från dem som medverkar och hur fler offer skulle kunna förmås att medverka). Utredningarna i sin helhet hade studerats noggrant av intervjuaren inför varje intervju.

Intervjuerna spelades inte in på band. Utredarnas stora erfarenhet av att själva genomföra intervjuer i form av förhör i vilka de är mycket uppmärksamma på formuleringar och vad som sägs skulle också kunna bidra till att de hämmades mer vid inspelade intervjuer. Det kan dock inte uteslutas att vissa intressanta kommentarer kan ha missats. Troligtvis är ett sådant bortfall högst marginellt då intervjumiljöerna var lugna och det fanns utrymme att gå tillbaka och fråga och eftersom antalet intervjuer var relativt stort och många åsikter och kommentarer återkom under flera intervjuer.

Inför intervjuerna med utredarna informerades dem om syftet med studien och vilka ärenden som specifikt skulle diskuteras för att utredaren skulle kunna förbereda sig och fundera ut vad som var viktigt. Det klargjordes också att utredaren skulle bli ombedd att spekulera och att det var utredarens egna åsikter som var av intresse. I vissa fall intervjuades utredare om flera fall, ett i taget. Intervjuerna tog cirka 20-60 minuter per fall. Direkt efter intervjun skrevs samtliga anteckningar rent. Två intervjuer genomfördes av praktiska skäl per telefon.

Intervjuerna genomfördes under perioden 30 augusti – 11 december 2006 i utredarnas respektive tjänsterum i polishusen i Kalmar, Oskarshamn och Västervik.

4.3 Analysmetod

Kvalitativ innehållsanalys har använts som metod för att bearbeta det insamlade datamaterialet. Samtliga intervjuutskrifter lästes igenom och nyckelkommentarer markerades varefter kommentarer sorterades in under de kategorier som var av intresse, dvs. varför offret inte medverkar i det specifika fallet, finns det skillnader generellt mellan vilka offer väljer att medverka resp. inte medverka och hur skulle man kunna få fler offer att medverka. Intervjuutskrifterna studerades ytterligare för att vara säker på att inget av värde hade missats.

4.4 Validitet och reliabilitet

Validitet hänför sig ursprungligen till frågan om studien mäter det som avses att mäta. Eftersom studien är av kvalitativ karaktär handlar det dock snarare om att hitta en passande metod för den aktuella frågeställningen, en metod som verkligen kan besvara den ställda frågan (Bergström & Boréus, 2005). I detta fall är studien till sin karaktär spekulativ framförallt eftersom det är utredare som tillfrågats om sina åsikter och tankar snarare än att offer tillfrågats om varför de inte medverkade. Anledningen till att utredare valdes för intervjuerna hade att göra med tillgången och villigheten hos intervjupersonerna och polismyndigheten. Det hade troligen varit mycket svårt att få villiga offer att medverka i en intervjuundersökning då de inte ville medverka i polisutredningen. En totalundersökning motsvarande denna med icke-medverkande offer hade tyvärr inte varit genomförbar. Under förutsättning att utredarnas egna åsikter förmedlas till läsaren på ett korrekt sätt anses validiteten i föreliggande studie vara relativt god.

Reliabiliteten, dvs. tillförlitligheten i studien, beror på eventuella felkällor i olika led, t.ex. hur författaren har tolkat utredarnas svar och hur ärliga utredarnas svar har varit (Kvale, 1997). Utredarna har gett ett mycket ärligt och uppriktigt intryck. Samtidigt finns det en reservation för metodologiska felkällor, t.ex. att inte alla ärenden rörande partnervåld av någon anledning kommit med i undersökningsmaterialet. Om och hur detta påverkar det slutliga resultatet är oklart. Reliabiliteten i de svar som erhållits i intervjuerna tros därmed vara god, medan reliabiliteten i materialet som ligger till grund är mer osäkert.

5. Resultat och analys

De resultat som presenteras i detta avsnitt bygger på utredarnas spekulationer och tankar och bör inte betraktas som en absolut sanning. I de fall då ett offer bedömts fler än en gång har utredaren eller utredarna tillfrågats om respektive ärende men resultatet visar att samma anledning till offrets ovillighet att medverka har framkommit varför antalet anledningar är samma som antalet offer, 40.

5.1 Varför offer inte medverkar

Utredarna tillfrågades om varför de trodde att offret i varje enskilt fall valde att inte medverka i polisutredningen. De primära anledningar som uppgavs framgår av Tabell 1 och har indelats i fyra övergripande kategorier.

Tabell 1. De huvudsakliga anledningarna till att offret inte medverkar i utredningen.

Det sårbara offret	**n**	**Det motsträviga offret**	**n**	**Offret som klarar det själv**	**n**	**Strategiska anmälningar**	**n**
Svag/beroende av gärningsmannen	13	Ingen pratar med polisen/Ingen tilltro till eller irritation på polisen	4	Paret inlett skilsmässa/ separation	4	Motanmälningar	3
Inte ”mogen” bryta med gärningsmannen	5	Gärningsmannen anmält sig själv, offer pratar inte alt. polisen får ej tag på offer	2	Öka chans få tillbaka omhändertaget barn	1	Överdriven anmälan, offret ångrade sig	1
Hotad/vågar inte	3	Medverkat i utredning tidigare - resultatlöst/ orkar inte igen	2				
Skäms	2						
Totalt	**23**		**8**		**5**		**4**

Det *sårbara offret* innehåller ärenden där:

- Offret är svag eller sjuklig och/eller beroende fysiskt, mentalt eller ekonomiskt av gärningsmannen.
- Offret inte är ”mogen” att bryta relationen med gärningsmannen.
- Offer som är eller känner sig hotade eller av andra anledningar inte vågar samarbeta med polis eftersom de är oroliga över möjliga negativa konsekvenser från gärningsmannens sida.
- Offer som skäms kraftigt för att de har blivit utsatta för partnervåld.

Det sårbara offret är den enskilt största kategorin och består av 55 % av alla ärenden. Den enskilt största anledningen, med en tredjedel av samtliga fall, är att offret är svag eller beroende av gärningsmannen.

Det *motsträviga offret* innehåller ärenden där:

- Varken offret, gärningsmannen eller eventuella vittnen överhuvudtaget pratar med polisen, där offret av okänd anledning inte har någon tilltro till polisen samt ett offer som var mycket arg och irriterad på polisen.
- Gärningsmannen anmäler sig själv, men antingen vägrar offret prata med polisen eller misslyckas polisen med att få tag på offret.

- Offret har medverkat i en utredningsprocess tidigare och vill eller orkar inte gå igenom en motsvarande process igen. I det ena fallet handlade det om en process mot samma gärningsman som i det aktuella fallet som inte ledde till åtal.

Offret som klarar det själv innefattar:
- Ärenden där paret inlett eller har beslutat inleda separation eller skilsmässa.
- Ett ärende där offrets barn tidigare omhändertagits av de sociala myndigheterna och som trodde att en rättsprocess skulle kunna äventyra hennes chanser att få tillbaka barnet eftersom bl.a. missbruksproblem skulle uppdagas.

Strategiska anmälningar består av:
- Motanmälningar.
- En anmälan som var överdriven och där offret fick dåligt samvete och ångrade sig när hon insåg hur allvarligt polisen såg på hennes anmälan.

I vissa fall har bedömningar gjorts om vilken delkategori ett visst offer bör hamna i, t.ex. finns något fall som skulle ha kunnat kategoriseras som ”hotad” eller ”svag” varför dessa bör tolkas med viss reservation. De övergripande kategorierna (det sårbara offret, det motsträviga offret, offret som klarar det själv samt strategiska anmälningar) är dock relativt fristående från varandra varför dessa kan ses som helt skilda kategorier.

Att slå eller kränka en annan människa är inte acceptabelt. Flera utredare pratar dock om hur, i vissa fall, offer under lång tid har psykat och kränkt partnern, ibland grovt, och så småningom tar partnern till fysiskt våld vilket leder till en polisanmälan. Det framkom också i vissa fall att det ibland kan finnas en delaktighet i det fysiska våldet från båda sidor samtidigt som bara den ena polisanmäls.

Offer tror ofta att de inte är värda bättre och gärningsmannen har i många fall tagit bort offrets kontakt med familj, vänner, jobb mm. innan första slaget kommer. Det är också mycket som blottas vid en utredning, t.ex. missbruk av alkohol och/eller droger, vilket offret ofta inte vill. Offer avser ofta att medverka när de initialt pratar med polisen, men när de sedan har träffat gärningsmannen igen och normaliseringsprocessen kommit igång övertygas offret om att det inte var så allvarligt. Det är inte ovanligt att offret skuldbelägger sig själv och tycker att de själva provocerat fram våldet, vilket bidrar till att de inte medverkar.

5.1.1 Offerkategorier kopplad till teorier

Att många offer för partnervåld har svårt att bryta relationen p.g.a. beroende till gärningsmannen, hot eller att offret inte är mogen ligger väl i linje med tidigare forskning (för en översikt, se Peled, Eisikovits, Enosh & Winstok, 2000). Att ett offer inte är mogen att bryta relationen kan relateras till att individen inte kommit tillräckligt långt i den transteoretiska modellen och

inte ännu nått till handlingsstadiet. Det verkar dock inte finnas tidigare forskning gällande det motsträviga offret. Utredare menar att offer brukar svarar på frågor som polisen ställer även om de inte vill eller avser att medverka i en rättegång. De som inte ens svarar på polisens frågor har troligtvis i många fall varit i kontakt med polisen och/eller andra myndigheter tidigare och har en mental styrka att stå emot polisens frågor. En annan förklaring till att vissa offer är motsträviga kan vara att de är hotade av gärningsmannen och inte vågar yttra sig. Offer som ”klarar det själv” har i de flesta fall inlett en separation eller skilsmässa och har därmed, i enlighet med den transteoretiska modellen, kommit till handlingsfasen men inte nödvändigtvis underhållsfasen. Många offer lyckas ändå inte frigöra sig helt från den våldsamma partnern. Att polisen blir inblandad kan i vissa fall leda till en insikt om att separation är nödvändig, även om offret inte medverkar i utredningen. Det är också möjligt att det sårbara offret och offer som vill klara det själva har kommit olika långt i den transteoretiska modellen.

Det kan finnas bakomliggande orsaker till varför en del offer inte medverkar. En stor del av de offer som inte medverkar har missbruksproblem (Lewin et al., under utarbetning). Detta kan vara en orsak till att många av dem är svaga och sårbara. Det kan också finnas familjekulturella faktorer, dvs. att det inom familjen eller släkten kan vara mer eller mindre accepterat att tillkalla och samarbeta med polisen. I vissa släkter anses att denna typ av problem ska lösas inom familjen. Det är dock inte säkert att utredarna får kännedom om släktens syn på detta (R. Kropp, personlig kommunikation, 24 oktober 2006) vilket kan vara en anledning till att detta inte framkom i intervjuerna. Gemensamma barn är en annan faktor som kan bidra till att offret inte medverkar eftersom offret inte vill beröva sitt barn dess förälder, liksom brist på ett socialt skyddsnät och ett ekonomiskt beroende, även om detta inte alltid uppges som den primära anledningen till att offret inte medverkar. I några ärenden hade anmälan lett till att paret skulle separera, även om detta inte uppgavs vara det huvudsakliga skälet till att offret inte ville medverka. Samtidigt som barn i relationen kan bidra till att offret medverkar, kan det i andra ärenden leda till att offret äntligen lämnar relationen då offret inte vill att barnet ska utsättas för eller bli vittne till våld.

5.2 Skillnader mellan medverkande och icke-medverkande offer

Det finns delade meningar gällande huruvida medverkande och icke-medverkande offer som grupp skiljer sig åt. Medan flera utredare inte ser några skillnader, menar andra att det troligen finns. Enligt några utredare finns det två huvudsakliga grupper av offer för partnervåld. Den ena gruppen har ett ”vanligt liv” med jobb och ett större skyddsnät och ”borde” ha någon att anförtro sig åt. Den andra gruppen står utanför samhället och tas inte alltid på allvar. Dessa har inget eller ett mycket begränsat skyddsnät av vänner eller bekanta och har ofta ett beroende och inget eller ett okvalificerat jobb. Ibland kan offret få intryck av att de inte blir trodda av polisen vilket kan leda till att de inte vill medverka. Det verkar framförallt vara personer ur den andra gruppen som inte vill medverka vid polisutredningarna, medan personer ur den första kan förstå

konsekvenserna av att medverka bättre och ha en större inre styrka. Samtidigt poängteras att det förekommer att offer från den svagare gruppen kan ”få nog” och medverka och personer från den mer socialt etablerade gruppen i större utsträckning kan skämmas och därmed inte vilja medverka.

De offer som medverkar i utredningen tros generellt ha kommit längre i mognadsprocessen än de som inte medverkar. Det kan också finnas skillnader i hur lång tid relationen pågått. De som inte medverkar ser ofta ingen väg ut och har till följd av normaliseringsprocessen på någon nivå accepterat sin situation vilket i sin tur innebär att de också i någon form accepterar att få stryk. I vissa fall kan alkoholkonsumtion i ett tidigt skede vara ett sätt för offret att hantera smärtan av att befinna sig i en våldsam situation.

En stor andel offer och gärningsmän vid denna typ av brott är beroende av framförallt alkohol. De offer som inte har ett beroende medverkar troligen i större utsträckning i utredningarna än andra.

5.3 Hur fler offer kan förmås medverka - Polismyndigheten

5.3.1 Förstahandsåtgärder

Offer för denna typ av brott är, som tidigare nämnts, ofta mycket svaga, känsliga och sårbara. Det är därför av yttersta vikt att all personal från polismyndigheten som offret träffar uppträder mycket professionellt och seriöst. Det kan enligt utredarna inte uteslutas att det förekommer att poliser kallas till ett larm gällande partnervåld och inte tar ärendet på största allvar. Dessa ärenden kan också vara oerhört tålamodsprövande, inte minst när offret är motsträvigt och berusad. Även om polisen försöker agera professionellt är det möjligt att det i vissa fall kan ”lysa igenom” att polisen inte tar fallet på fullaste allvar vilket kan bidra till att offer inte vill medverka. Detta framkommer även t.ex. i rapporterna ”*Att samverka kring mäns våld mot kvinnor*” (Eriksson, Ernvall, Hedquist & Wibling) och ”*Att utreda mäns våld mot kvinnor*” (Rikspolisstyrelsen & Riksåklagaren). När polisen lämnat brottsplatsen och eventuellt tagit med sig gärningsmannen händer det att offret lämnas ensam. Det är viktigt att i detta tidiga skede få bort offret från brottsplatsen och att inte lämna henne helt ensam eller i sällskap med gärningsmannen.

Det är viktigt att polisen snabbt sätter in åtgärder som de senare kan använda sig av i utredningsarbetet. Det kan t.ex. handla om att spela in förhör på band eller video, eller fråga om de kan få en fullmakt för offrets läkarjournaler.

Idag används videoförhör vid partnervåld direkt på brottsplatsen under förutsättning att offret går med på det. Videoförhör är viktiga av flera skäl. Genom att visa videoförhöret från brottsplatsen för ett offer som inte längre vill medverka kan offret ibland inse hur allvarligt våldet var och kan

inte förneka att det inträffat. Det kan också fungera som viktig bevisning om anmälningen går till åtal. I de fall då videoförhör inte är praktiskt genomförbart bör bandinspelning göras för att ha offrets egen beskrivning av händelsen.

Det förekommer att polisens inblandning leder till en insikt hos offret att relationen måste brytas,även i fall där offret inte medverkar.

5.3.2 Utredningsarbete

Det är viktigt att få personlig kontakt med offret och låta offret berätta fritt. Det är generellt lättare att få offer att medverka om gärningsmannen är anhållen. I vissa ärenden vill inte offret få sitt namn på polisanmälan, men det är i dessa fall möjligt att låta polisen stå som anmälare. Det är också viktigt att tidigt ge information till både offer och gärningsman om att polis och åklagare kan driva ärendet vidare även om offret inte medverkar. Mer tid till att bygga upp det ömsesidiga sociala förtroendet och kunna stötta, övertala och förklara fördelarna med att medverka liksom att många återkommer med nya anmälningar är viktiga ingredienser för att öka offrets medverkan. I vissa fall vet utredaren med god säkerhet om ett offer kommer att medverka eller inte; offer som inte medverkar i det akuta skedet gör sannolikt inte det senare heller. Det är viktigt att offer kontaktas av utredare så snart som möjligt efter polisanmälan, både med anledning av normaliseringsprocessen och för att offret ska minnas så mycket detaljer som möjligt. En utredare kontaktar rutinmässigt alla offer så snart ärendet hamnar på dennes bord för att offret ska ha en kontaktperson och veta att ärendet inte har glömts bort.

Utredare behöver bättre kunskap om hur den här typen av offer fungerar psykiskt och hur de bäst bör bemötas. Eftersom offer ofta har missbruksproblem är det viktigt att utredaren kan hantera sådant och förstå vilka hinder de har för att prata om det inträffade, och kanske framförallt att berätta för polisen. Det framkommer en frustration hos några utredare om att inte till fullo kunna bemöta de svagaste offren på ett bra sätt det finns och önskemål finns om att lära sig mer om denna mycket svaga grupp. Missbrukande offer har ofta problem på flera nivåer och är den grupp som är svårast att nå liksom offer med psykiska problem. Det är också svårt för utredarna att bemöta offer som är homosexuella och män eftersom dessa fall är svårare att identifiera som partnervåld och här finns en okunskap, även bland utredare. Det behövs mer kunskap för att alla offer ska tas på fullt allvar och att utredarna ska känna sig trygga i sin yrkesroll. En önskan om att få utvecklas i förhörsteknik genom att ha en ”coach” som tittar på utredarnas videoförhör och ger tips och råd har också framkommit.

I flera anmälningar verkar brottet inte vara av allvarlig karaktär, men enligt utredare finns det ofta mycket mer som visar sig om man gräver djupare, men resurserna för att utreda vidare i de ärenden som inte uppenbart kräver det är begränsade. Det vore därför värdefullt om utredarna skulle kunna ägna mer tid åt vissa ärenden. Det är också viktigt att offer och utredare möts personligen antingen i polishuset eller på ”neutral mark” för att bryta miljön och vara på ett ställe där offret kan känna sig trygg.

En riktig riskbedömning med tillhörande skyddsåtgärder är viktig för att få offer att medverka. Synen på användningen av SARA som riskbedömningsinstrument varierar mellan utredare. Samtidigt som det framhålls att SARA borde vara ett bra stöd och att bedömningar borde bli bättre när detta verktyg används framkommer både resursbrist och att utredare inte känner sig trygga med användningen av SARA som anledningar till att det inte alltid används som det var avsett. Meningen är att utredare ska ställa en rad frågor till både offer och gärningsman för att kartlägga de områden som ingår i instrumentet. Svaren på dessa frågor ska sedan ligga till grund för riskbedömningen. Idag ställer utredare sällan dessa frågor vilket innebär att SARA-bedömningarna kan vara baserade på bristfällig information. Det framkommer en bild av att SARA som verktyg inte har den förankring hos utredare som vore önskvärd. Uppföljningen av bedömningarna sker dessutom p.g.a. tidsbrist inte i den utsträckning som de borde.

5.3.3 Brottsofferarbete

Ett flertal utredare pratade om vikten av att ha en brottsoffergrupp inom polismyndigheten och att detta bör prioriteras. Denna grupp bör inte enbart hjälpa de offer som medverkar i utredningarna men även följa upp de offer i denna typ av brott som inte medverkar. Detta skulle kunna hjälpa till att snabba på mognadsprocessen. Det är av stor vikt att offer får stöd och hjälp både från polisen och från andra instanser liksom information om vilka alternativ som finns och vilket stöd som samhället kan erbjuda. Polisen bör också bli bättre på att informera om vilket skydd som kan sättas in och erbjuda detta. Polisen, i form av utredare eller en brottsoffergrupp, bör ha tid att gå in på djupet och berätta om normaliseringsprocessen och om vad som kan göras, liksom vikten av medverkan i utredningen. Det behövs mer åtgärder direkt. De poliser som ingår i brottsoffergruppen bör ha speciellt intresse, ork, vilja och tid att ta sig an dessa typer av ärenden. Brottsofferfrågor har länge varit bortglömda inom myndigheten, men det finns samtidigt farhågor om att resurser kommer att tas från andra områden som redan är ansträngda.

I samband med dessa utredningar förekommer ofta många praktiska problem som att skjutsa och hämta, barnpassning mm. Man behöver ägna mycket tid åt dessa offer och få dem att tänka efter och så ett frö. Samtidigt som man inte kan tvinga offer till något, måste polisen och andra instanser ändå försöka. Vissa offer behöver oerhört mycket stöd och som en utredare uttryckte det ”ibland äter de upp en” genom att ringa flera gånger om dagen och behöver mer stöd än vad utredare kan ge.

I några ärenden säger utredare att offrets liv är i fara. Dessa är ärenden där ett antal anmälningar kommit in vid olika tillfällen med offret inte velat medverka.

5.3.4 Övrigt

En central faktor är tiden det tar från att brottet anmäls tills rättsprocessen är avslutad. Det tar också ibland lång tid innan förhör hålls med offret, gärningsmannen och eventuella vittnen.

Ju snabbare processen framskrider desto större chans tycks det vara att offret medverkar. En möjlig förklaring till detta är att relationen mellan offer och gärningsman snabbt kommer in i nästa fas i normaliseringsprocessen eller våldcykeln då gärningsmannen är snäll, omtänksam och ångerfull vilket leder till att offret inte vill driva ärendet vidare.

Myndigheten har jobbat med att korta ned tiderna för utredningar av detta slag, bl.a. genom att införa en familjevåldsenhet och målet är numera att utredningar av detta slag ej ska ta längre tid än åtta veckor.

Det vore värdefullt att ha en nationell databas för polisen med fullständiga SARA-bedömningar. Idag visar polisens register vilken risk som bedömts i samband med tidigare anmälning, men inte bedömningen på varje fråga. Eftersom Kalmar är ett turistlän anses det värdefullt om polisen i ett tidigt kunde se tidigare bedömningar i dess helhet, vilket skulle underlätta en ny bedömning.

5.4 Hur fler offer kan förmås medverka - Åklagare

Samarbete mellan polis och åklagare fungerar generellt bra och åklagarna upplevs lyhörda. Vissa utredare upplever dock ibland att åklagare kan vara för snabba med att lägga ned ärenden. Det har hänt att ärenden lagts ned innan polisen tycker att de är färdiga med sina utredningar vilket har lett till en viss frustration hos utredare.

Några utredare menar att åklagaren bör driva en del ärenden mycket hårdare och jobba mer med ärenden där offret inte medverkar. Det är viktigt att åklagaren har så mycket information som möjligt innan det bestäms om ärendet ska drivas vidare. Åklagare har mycket höga krav på sig och måste vara mycket säkra på att de vinner målet för att denna typ av ärenden ska drivas till åtal.

5.5 Hur fler offer kan förmås medverka - Nationellt

5.5.1 Skydd av hotade personer

Det svenska samhället är idag inte tillräckligt bra på att skydda utsatta människor. Det är en anledning att offer är rädda och känner sig för hotade för att medverka. Något behöver göras på nationell nivå i detta avseende. Ett problem är att offer inte får vara anonyma vid en eventuell rättegång.

Utredare framförde också kritik över hur brott mot besöksförbud beivras. Det tycks vara så att detta i praktiken sällan straffas, även om straffskalan för detta innefattar böter eller fängelse. Bland denna grupp gärningsmän respekteras i många fall inte besöksförbud och utredare anser att detta måste straffas oftare och att samhället måste markera detta direkt. Ett problem är dock att offret inte alltid agerar konsekvent mot gärningsmannen och själv kan ta initiativ till kontakt.

5.5.2 Ideella organisationer

De ideella organisationerna har en viktig roll och en hög ambitionsnivå och gör generellt ett mycket bra arbete. Det faktum att det är just ideell verksamhet innebär samtidigt att det inte finns någon garanti för att de bästa metoderna används. Det vore önskvärt att dessa organisationer har snabbare kontakt med offer, helst redan på brottsplatserna men dessa resurser finns inte idag. Eftersom utredningarna ska påbörjas omgående är det inte säkert att de ideella organisationerna hinner stötta innan förhör genomförs.

5.5.3 Rättsprocessen

Det finns önskemål från utredare att fler gärningsmän ska dömas för att få avskräckande exempel och att fler gärningsmän borde bli frihetsberövade direkt, under förutsättning att det finns stöd för detta i lagen. Det finns också önskemål om att en större del av straffskalan för denna typ av brott ska användas. När paret träffas igen efter en våldsam episod är gärningsmannen ofta mycket snäll och då är det svårt för offret att driva ärendet vidare. Det är viktigt att kunna särа på parterna direkt och att hålla dem åtskilda fram till eventuell rättegång. Det finns inte stöd för det idag.

Utredare önskade också att man kunde omhänderta kvinnor som befinner sig i en våldsam relation och ta kvinnan till ett tryggt ställe med mycket kärlek och värme. Alltför ofta lämnas offer och gärningsman kvar på platsen efter en polisanmälan om gärningsmannen inte grips, och i de fall då gärningsmannen grips återvänder de till varandra någon eller några dagar senare.

Idag är straffet för denna typ av brott böter eller fängelse. Det finns dock terapier för våldsamma män. Det är viktigt att man också satsar på att få gärningsmannen att ändra beteende, t.ex. att lära gärningsmannen att lämna en situation när det börjar hetta till. Det är viktigt att jobba med båda parter. Det kanske räcker med att några gärningsmän slutar med sitt våldsamma beteende för att det ska vara värt att satsa på sådan terapibehandling.

5.6 Sammanfattning av resultat

Studien visar att det tycks finnas fyra huvudsakliga typer av offer som inte medverkar i utredningen: det sårbara offret, det motsträviga offret, offret som vill klara det själv och offer som gör strategiska anmälningar. Det finns delade meningar bland utredare om offer som inte medverkar i utredningen skiljer sig från offer som medverkar som grupp. Vissa menar att de som har svårast att medverka är offer som har missbruksproblem, litet socialt nätverk och är beroende av gärningsmannen, men det är också möjligt att offer som har jobb och en ställning i samhället tycker att det är mer pinsamt och därför inte vill medverka. Utredarna har presenterat en rad olika förslag på hur fler offer skulle kunna förmås medverka som rör polisens arbete, polisens samarbete med åklagare och insatser på nationell nivå. Dessa förslag diskuteras vidare i de kommande avsnitten.

6. Diskussion

6.1 Partnervåld som samhällsproblem

Partnervåld kan vara den vanligaste formen av våldsbrott i vårt samhälle och kostar inte bara de drabbade, men även samhället stora summor varje år. En forskare vid Umeå universitet följde nyligen ett fall om partnervåld som pågick i tjugo år och kostade samhället 2,5 miljoner kronor (Dagens Nyheter, 26 juli 2006). Enligt Socialstyrelsen (2006) kostar mäns våld mot kvinnor årligen samhället 2,7 – 3,3 miljarder kronor. I denna analys ingår bl.a. kostnader för sjukvård, rättsväsende, socialtjänst kvinno- och brottsofferjourer, stöd och behandling till män som slår och försäkringskassans kostnader. I många fall gör offret flera anmälningar men medverkar inte i utredningen och/eller tackar nej till skyddsåtgärder. Om samhället kan ge offret ett bra skydd från det att offret första gången gör en anmälan om partnervåld kan vi bespara både lidande för enskilda och stora summor för samhället.

När offer för partnervåld inte medverkar i polisutredningen leder detta oftast till att ärendet läggs ned av åklagaren efter att offer och gärningsman har hörts. Risken för upprepat våld är mycket stor och ofta kommer nya anmälningar till polisen en tid senare (Nordborg, 2000; Walker, 1979). Vid detta tillfälle inleds en ny utredning och nya resurser läggs på ärendet.

6.2 Offer för partnervåld

Att vara offer för partnervåld innebär särskilda svårigheter eftersom våldet upprepas och det finns en intim och känslomässig relation mellan parterna. Forskning har visat att reaktionerna från dessa offer liknar de som varit gisslan; förödmjukelse, hjälplöshet och rädsla för dödshotande skador (Walker, 1979). Det är vanligt att våldsutsatta kvinnor skuldbelägger sig själva och ställer sig själva frågan ”Vad gjorde jag ikväll för att göra honom så arg?”, och därefter förändrar sitt beteende för att undvika just det agerandet, men det leder sällan till att våldet minskar, utan snarare tvärtom (Walker, 2000).

I den version av SARA som använts under tidsperioden har s.k. sårbarhetsfaktorer hos offret inkluderats. Det är viktigt att inte bara se till gärningsmannens situation när risken för fortsatt våld bedöms. Offrets situation, t.ex. extrem rädsla för gärningsmannen och tillgången på social och professionell hjälp, kan påverka förmågan att hantera situationen och offrets medverkar i utredningen. Det är möjligt att andelen offer som medverkar kan öka när hänsyn tas till sådana faktorer och att riskbedömningarna blir mer rättvisande.

Att offer för partnervåld stannar kvar i relationen är ofta svårt att förstå. Ett antal olika skäl till att offret inte ”bara går” kan vara rädsla för fortsatt våld eller att våldet ska förvärras samtidigt som offret ofta inte ser trygga alternativ t.ex. när det gäller boende för dem själva och deras barn. Det har också visat sig att denna rädsla är befogad – risken för allvarligt eller t.o.m.

dödligt våld ökar i samband med att kvinnan försöker lämna relationen (se t.ex. Ganley, 1998). Forskning har också visat att offret kan behålla en illusion av kontroll så länge hon är i närheten av gärningsmannen och vet var han är och kan vara förberedd på gärningsmannens agerande (Hydén, 1995). Andra hinder för offer att lämna en våldsam relation som nämnts i litteraturen är svårigheter skaffa egen bostad, att paret har gemensam vårdnad om barnen, psykisk press som har gjort offret handlingsförlamad och brist på stöd från omgivningen. Flera av anledningarna som framkommit i denna undersökning har också presenterats tidigare; ekonomiskt, mentalt och/eller fysiskt beroendeförhållande, familjekulturella skäl, gemensamma barn, den känslomässiga relationen mellan parterna och tron på att våldet ska upphöra (Ganley, 1998; Widding Hedin, 1997).

Tidigare forskning har visat att offer är mindre benägna att medverka om någon annan än dem själva anmält brottet (Brå, 2002). Detta har inte studerats specifikt i denna studie, men det verkar finnas stöd för detta och dessa offer tycks dessutom vara mindre villiga att prata även i direkt anslutning till brottet än andra.

Att medverka i en utredning sätter ofta igång en stor process och innebär i många lägen att offret akut måste lämna sitt hem och bryta upp från jobb, studier, socialt umgänge mm., vilket offret kanske inte alltid är redo för. Ofta har offret och gärningsmannen samma sociala umgängeskrets och i samband med att offret lämnar situationen kan inte kontakten hållas med någon ur denna umgängeskrets och offret blir utlämnad till okända personer vilket kan vara mycket påfrestande.

Både normaliseringsprocessen och våldscykeln tycks ha en framträdande roll i offers beslut att inte medverka. Många offer medverkar i den akuta fasen då polisen är på brottsplatsen, men någon eller några dagar senare inte längre vill medverka utan själva vill lösa det tillsammans med gärningsmannen. I detta skede är paret inne i ”smekmånadsfasen” i enlighet med våldcykeln. Troligen har även dessa offer kommit olika långt i den transteoretiska processen vilket innebär att det för en del är helt främmande att lämna relationen (är i förplaneringsfasen) till att paret faktiskt har påbörjat separationsprocessen (är i handlingsfasen) och då kommit långt i denna process. Det är dock inte säkert att paret klarar att reda ut det på egen hand trots att de separerar/skiljer sig. Ett antal ärenden har rört tidigare partner. I dessa fall har offret inte lyckats med underhållsfasen enligt denna teori. En amerikansk studie fann att cirka 60 % av kvinnor som bott på ett kvinnohus återvänder till den våldsamma gärningsmannen inom två månader (Brown, 1997).

I denna studie har offrets beroende av gärningsmannen visat sig vara en viktig faktor till varför offret inte medverkar. Detta har också framkommit tidigare som skäl till att offer inte anmäler partnervåld till polisen (Wolf et al., 2003). Samma studie fann också att oro för negativa konsekvenser kan leda till att offer inte anmäler brottet, vilket stöds inte minst av oron att offret

inte ska få tillbaka sitt barn omhändertaget av socialtjänsten eller att socialtjänsten ska ta hand om offrets barn i denna studie.

Det är möjligt att offer från de olika kategorierna behöver bemötas på olika sätt för att öka chansen att de medverkar i utredningen. Det kan därför vara viktigt att polisen kan identifiera vilken kategori ett offer tillhör. Det sårbara offret är i stort behov av värme, förståelse, stöd och hjälp medan det motsträviga offret behöver förstå att polisen inte kan hjälpa offret ur situationen utan hennes medverkan. Offer som ”klarar det själv” har kommit en lång bit på väg och behöver få veta att polisen och andra instanser kan hjälpa till om offret vill och vilken hjälp samhället kan bistå med. Dessa offer kan ha svåra emotionella problem som ett resultat av den våldsamma relationen och vara i behov av hjälp från samhället även efter att offret klarat att frigöra sig från relationen (Burke et al., 2001). De strategiska anmälningarna är viktiga att identifiera eftersom polisens resurser kan vara viktigare att använda på andra ärenden. Troligen är det sårbara offret det som polisen, genom en brottsoffergrupp eller motsvarande, har störst chans att förmå medverka men det krävs en hel del tid och energi.

En vanlig fråga i sammanhanget är varför offer ringer till polisen om de sedan inte vill medverka. Ett troligt svar, som presenterats av utredare men också stöds av tidigare undersökningar, är att offret vill ha akut hjälp i den våldsamma situationen men inte vill sätta igång en rättsprocess eller inser den stora rättsprocess som påbörjas i samband med en sådan anmälan (Green, 2002) eller rädslan för nytt våld (Brå, 2002).

Missbruk i sig leder inte till partnervåld, men i de flesta av de studerade fallen hade både offer och gärningsman alkoholproblem. I utredningarna framkom att offer ofta betonade att gärningsmannen inte är våldsam när han är nykter men att det ofta blir bråk när alkohol finns med i bilden. Om samhället blev bättre på att hjälpa personer komma tillrätta med missbruksproblem skulle mycket vara vunnet. Våldet skulle inte försvinna men troligen minska avsevärt.

Enligt Belfrage och Strand (2002) kan förklaringen till att andelen manliga offer utgör så mycket som cirka 10 % av offer för partnervåld vara att dessa ärenden i stor utsträckning är motanmälningar. I föreliggande studie utgjorde manliga offer 15 % av de fall då offer inte medverkade i utredningen, men detta baseras på enbart sex ärenden. Tre av dessa sex var motanmälningar, vilket innebär att tre ärenden verkligen rörde partnervåld. Detta innebär att motanmälningar tycks vara en del av förklaringen, men att det också förekommer våld av kvinnor mot män inom ramen för partnerrelationer.

I en intervjustudie av personal på mansjourer och manscentra i Sverige fann Jönsson (2005) att denna grupp kommer i kontakt med män som blir både fysiskt och psykiskt misshandlade i sina relationer. Personalen tror att denna misshandel i huvudsak har att göra med brister i kommunikationen mellan mannen och kvinnan, kvinnans önskan att utöva kontroll över mannen och att de inblandade är osäkra i sina respektive roller som män och kvinnor.

Många offer som inte medverkar i utredningen har missbruksproblem och utredare ibland kan känna att de inte har kompetensen att ta emot dessa på bästa sätt. Polisen som kommer i kontakt med brottsoffer måste ha förmågan att bemöta dessa på olika sätt beroende på offrets situation och inställning. Det är därför viktigt att polisens personal omgående kan bedöma hur ett visst offer ska bemötas. Genom att identifiera de anledningarna till att offer inte medverkar kan det underlätta för polisen att bedöma hur bemötandet bör vara. T.ex. bör det sårbara offret bemötas med mycket stöd och förståelse, medan polisen möjligen kan vara något tuffare mot det motsträviga offret men samtidigt inte får skuldbelägga.

Det finns inga skillnader mellan medverkande och icke-medverkande offer när det gäller vilken risk för partnervåld (låg, mellan eller hög) som bedöms på kort sikt (inom två månader), i framtiden eller risk för dödligt våld. Däremot hade offer som inte medverkade i större utsträckning bedömts ha utsatts för allvarligt fysiskt och/eller sexuellt våld och hade själva i högre utsträckning personliga problem (psykiska- och/eller missbruksproblem, var deprimerad/bräcklig och/eller hade självmordstankar). Detta stämmer väl överens med vad flera utredare trodde. Dessutom var offer som inte medverkade mer inkonsekventa i sitt beteende gentemot gärningsmannen, vilket i stor utsträckning är en naturlig följd av att inte medverka. Det visade sig också att offer som inte medverkade i mindre utsträckning än de som medverkade hade utsatts för hot om allvarligt våld och upptrappning av våldsamt och/eller hotfullt beteende. Däremot fanns inga skillnader mellan medverkande och icke-medverkande offer med avseende på ”extrem rädsla för gärningsmannen”, tillgång på social och professionell hjälp eller ”svår och/eller livsfarlig situation” (Lewin et al., under utarbetning).

6.3 Polisens arbete

6.3.1 Förstahandsåtgärder

Förstahandsåtgärder, dvs. det som polisen gör direkt på brottsplatsen, är centralt och oerhört viktigt för möjligheten att utreda brottet. Det gäller bemötandet, trovärdigheten och agerandet av poliserna på plats. En polis som inte tar ärendet på allvar kan omedvetet påverka ett offer att inte medverka. De allra flesta poliser jobbar troligen mycket professionellt. Det går dock inte att utesluta att det finns poliser som ibland inte tar alla partnervåldsärenden på fullaste allvar, men detta har inte studerats i föreliggande studie. Benägenheten att anmäla denna typ av brott tycks öka om ett gott skydd kan erbjudas offret. Det verkar också vara så att benägenheten att medverka i en rättsprocess ökar om offret får ett professionellt bemötande och erbjuds skydd och stöd (Rikspolisstyrelsen & Riksåklagaren).

Det är initialt på brottsplatsen som polisen har störst chans att få offer att berätta om vad som hänt. I detta skede har offret ofta starka känslor och kan behöva få ur sig sina tankar. Det är därför av yttersta vikt att försöka få så mycket information som möjligt direkt. Redan några timmar senare eller nästa dag vill offret ofta ”ta tillbaka” anmälan, vilket kan vara en effekt av

normaliseringsprocessen eller våldscykeln och/eller uttalade eller outtalade hot eller övertalning från gärningsmannen.

Många offer är berusade vid brottstillfället. I vissa fall medför detta att de är svåra att höra, i andra kan det medföra att de inte känner sig hämmade och är mer benägna att prata. Detta missbruk kan bidra till svårigheter att ta sig ur situationen, men det är också möjligt att missbruket till en början var ett sätt att hantera våldet. Enligt en amerikansk studie kan missbruk av droger bidra till att offret dröjer med att inse problemet med den våldsamma relationen (Burke et al., 2001). Det verkar rimligt att även alkoholmissbruk skulle kunna leda till en sådan fördröjning.

Kvinnor som blir offer för partnervåld ska alltid tillfrågas om de går med på att intervjun på brottsplatsen spelas in på video. Detta är dock inte alltid fallet då män är offer för partnervåld. Det är dock oklart varför. Videoförhör är, liksom annan bevisning från brottsplatsen och rättsläkarintyg, mycket viktig i rättegångar, inte minst om offret senare ändrar sig och inte medverkar. I inget av de sex fall i undersökningen med män som offer användes videoförhör vilket skulle kunna förklaras av att partnervåld inte identifieras lika automatiskt när en man är offer. En erfaren utredare uppgav att han inte kunde minnas ett enda fall med ett manligt offer för partnervåld som blivit videofilmad. Att vissa anmälningar inte leder till videoförhör kan förklaras av att dessa kommer till polisens kännedom en tid efter att brottet inträffat och att eventuella skador då inte längre är synliga och att vissa ärenden rör t.ex. ofredande och olaga hot eller att det finns praktiska svårigheter.

Det är viktigt att polisen fortsätter att arbeta med strukturerade riskbedömningar av offer för partnervåld. Arbetet med SARA har enligt Belfrage och Strand (2003) lett till att en bättre grund för de skyddsåtgärder som sätts in och mer likartade bedömningar från olika personer i liknande fall och har skapat en bra möjlighet att utvärdera riskbedömningar och skyddsåtgärder. Detta bör leda till en lägre frekvens av upprepad brottslighet under förutsättning att offret medverkar i utredningen och i de skyddsåtgärder som föreslås. Enligt RPS (2003) är en viktig del av brottsofferstödet att arbeta med hot- och riskbedömningar.

6.3.2 Utredare

I flera intervjuer framkom att utredare ibland måste ha mycket tålamod och vara ihärdiga för att få en del offer att medverka. Det kan krävas att man ”lirkar” som en utredare uttryckte det och inte bara godtar att de inte vill medverka, utan att man frågar varför och försöker vinna offrets förtroende. Det är dock inte alltid som utredaren har tid att försöka förmå offret att medverka. En person nämnde att om man i samband med förhöret med offret kunde visa det videoförhör som gjordes i samband med brottet kunde man kanske få offret att förstå hur obehagligt och uppriven denne var och därmed eventuellt skulle kunna få henne att medverka. En del utredare är noga med att försöka få offer som säger att de inte medverkar att komma och träffa utredaren för att berätta varför de inte vill medverka. En viktig anledning till detta är att utredaren vill vara

säker på att gärningsmannen inte lyssnar eller utövar aktivt inflytande på hennes medverkan. Det är också lättare att bygga upp ett förtroende och få en god kontakt när utredare och offer ses personligen än när det sker genom telefonsamtal och det är viktigt att få bort offret från den miljö som förknippas med våld.

De utredare som inte lirkar lika mycket kanske känner igen ärenden där det är hopplöst, och därför inte lägger energi på det. Det är möjligt att utredarna tidigt vet i vilka ärenden det är störst chans att få offer att medverka och lägger ned särskild möda på att få dessa att medverka, medan de i andra fall tror sig veta att det inte kommer att leda till medverkan och därför inte försöker lika mycket.

Flera utredare uppger att anmälningar om partnervåld ibland görs som ett led i en vårdnadstvist. I föreliggande studie har inget sådant fall konstaterats men i dessa fall är anmälningarna troligen mer eller mindre planerade och genomtänkta och sannolikt fullföljs medverkan i dessa utredningar i stor utsträckning.

I många fall finns det flera anmälningar om partnervåld mot samma person. I de fall då ett nytt ärende kommer in när det finns en pågående utredning om samma gärningsman kopplas fallen per automatik ihop. Om det däremot finns ett nedlagt ärende kan det bli olika utredare. Under en utredning bygger utredaren och offret upp ett förtroende och utredaren försöker få en så god känsla för offret som möjligt. Det vore därför bra om ett offer kunde ha samma utredare varje gång. Detta skulle dessutom bespara offret att behöva berätta sin historia många gånger och det skulle vara lättare för utredaren att förmå offret att berätta.

Utredare har en mycket svår balansgång. Samtidigt som det är utredarens uppgift att överväga rimligheten i det som offer uppger är det viktigt att offret upplever sig bli trodd. Det gör att utredaren i dessa ärenden knappast kan ifrågasätta offrets uppgifter.

Riskbedömningsinstrumentet SARA har använts av Polismyndigheten i Kalmar län sedan 1999 inom ramen för ett forskningsprojekt. Användningen av detta har stark förankring hos ledningen, medan förankringen bland utredare är begränsad. Utredare bör utbildas och syftet med instrumentet bör betonas. Det är idag riskbedömare vid myndigheten som gör bedömningarna baserat information som framkommit i förhör som utredare hållit. I de fall då utredare inte ställer de frågor som krävs för att göra en riktig bedömning blir denna osäker. Det är därför viktigt att dessa frågor integreras i förhör och blir en naturlig del av utredningarna i denna typ av ärenden.

6.3.3 Brottsofferarbete

På senare år har polisens fokus på brottsoffer ökat och samarbete mellan olika aktörer som kommer i kontakt med dessa har betonats (se t.ex. RPS, 2001). Rikspolisstyrelsen har betonat att polisen

har en central roll i det brottsofferstödjande arbetet (RPS, 2001). Polismyndigheten i Kalmar län har under 2006 haft en projektgrupp för att komma med förslag om hur brottsofferfrågor bör hanteras inom myndigheten, vilket bl.a. utmynnade i ett förslag om att inrätta en enhet för brottsofferskydd (Polismyndigheten i Kalmar län, 2006). Detta arbete har troligen bidragit till att utredare har pratat om vikten av att hjälpa brottsoffer mer än vad som sker idag. Södertörns Polismästardistrikt har inrättat en enhet som med mycket bra resultat arbetat med den här typen av frågor och inte minst hjälper offer för partnervåld.

De offer som inte medverkar är i många fall svaga. Missbruk, sjukdom och/eller ett dåligt eller inget socialt skyddsnät kan göra att de inte alltid blir trodda, ens av polis. Det är viktigt att polisen är bra på att bemöta och ta även dessa offer på allvar. De kan många gånger vara i behov av extra stöd och tålamod. Flera utredare har tagit upp dessa frågor. Här skulle en brottsoffergrupp kunna bidra. Om ett offer i något skede inte känner sig trodd eller tagen på allvar är risken stor att han eller hon väljer att inte medverka. Ett gott stöd är därför av yttersta vikt. Även i skriften ”*Att samverka kring mäns våld mot kvinnor*” av Eriksson et al. poängteras detta:

> *”Polisens sätt att bemöta en våldsutsatt kvinna kan vara avgörande för hennes vilja att ’stå fast’ vid en polisanmälan.”* (sid. 4)

Offer för partnervåld måste tas på allvar. Brotten pågår ofta under mycket lång tid och består oftast av både fysiskt och psykiskt våld. I utredningarna framkommer nästan uteslutande fysiskt våld. Det är viktigt att polisen tar sig tid med den här typen av ärenden. Offer för denna typ av brott har ofta brutits ned mentalt under längre tid och har ett mycket litet eller inget socialt nätverk som har möjlighet att stötta henne i denna process. Ett förslag är därför att polisen, gärna i samarbete med andra stödinsatser i samhället, har någon som tar sig tid att lyssna men som också kan lirka, som kan berätta att offret inte är ensam. Om offret trots detta inte vill medverka bör denne få råd om att t.ex. genom att föra dagbok om var, när, hur och vilka skador som uppstått för att ha den dag offret är redo att driva ärendet. Det vore också lämpligt att offret får skriftlig information om partnervåld och vilka stödinsatser som finns. En sådan skrift finns framtagen i Skåne som skulle kunna användas som mall. Den är dessutom översatt till ett antal olika språk (RPS, 2003). Dessutom har Brottsoffermyndigheten i samarbete med Linköpings kommun tagit fram en mer omfattande skrift riktad till brottsoffer, bl.a. offer för partnervåld (RPS, 2003). Det vore troligen också värdefullt om offer i ett tidigt skede kunde få träffa andra som varit i samma situation och som kommit längre i processen som kan intyga att det går att ta sig ur den ofta tillsynes omöjliga situationen.

Enligt Nordborg (2000) är det viktigt att myndigheter ingriper i kvinnofridsärenden så nära våldsfasen som möjligt eftersom det då är störst möjlighet att varken offret eller gärningsmannen har omtolkat händelsen eller gått in i nästa fas av normaliseringsprocessen som innehåller värme och försoning. Man bör dock inte tvinga offret till uppbrott eller driva på ärendet mot offrets

vilja, men offret bör få tid att utan inverkan från gärningsmannen tänka igenom sin situation.

Vikten av att särа på offer och gärningsman direkt och sedan hålla dem åtskilda har också påtalats av utredare. De menar att gärningsmannen har makt över offret så länge de är tillsammans och eftersom det ofta råder ett beroendeförhållande går offret tillbaka till gärningsmannen så snart detta är möjligt. Utredarna menar att offren skulle gynnas om man kunde få bort offret från den våldsamma miljön och få komma till något ställe med trygghet och värme och där kunde få hjälp att komma till insikt om att våldet sannolikt inte kommer att upphöra. Detta har också framhållits tidigare (se t.ex. Rikspolisstyrelsen & Riksåklagaren). Tanken på ett ”kvinnohus” motsvarande dagens ”barnahus” har också presenterats vilket innebär ett och samma ställe för dessa offer att träffa polis, läkare, socialtjänst och övriga stödjande instanser. Inga förslag har dock presenterats för manliga offer.

Rikspolisstyrelsen har tidigare poängterat att det bör finnas rutiner för ett samarbete mellan polismyndigheterna och socialtjänst, kvinnojour, brottsofferjour, brottsoffermyndigheten, kriminalvård, och hälso- och sjukvård och att dessa instanser på kort varsel ska kunna både komplettera och avlasta polisen (RPS, 2003).

6.4 Åklagarens roll

För att driva ett partnervåldsärende till åtal måste åklagaren med relativt stor säkerhet få en fällande dom. Detta medför att många ärenden, inte minst när offret inte medverkar, läggs ned relativt omgående (vice chefsåklagare K. Eriksson, personlig kommunikation 31 augusti 2006). En viss frustration kan konstateras bland utredare eftersom de ibland känner att ärenden läggs ned innan polisen anser sig vara färdiga med utredningen.

Samarbetet mellan polis och åklagare anses dock generellt fungera bra, men det finns trots detta utrymme för förbättringar. Det finns anledning att bilda en arbetsgrupp med representanter från både åklagarsidan och polisen om hur samarbetet och dialogen skulle kunna förbättras.

6.5 Nationella insatser

I Kalmar län finns olika stöd för denna typ av brottsoffer, t.ex. kvinnojour och brottsofferjour. Detta är dock inte liktydigt med att alla offer har tillgång och möjlighet att nyttja dessa resurser. För att kunna komma till en av jourerna kan det t.ex. krävas både bil och barnvakt. En stor andel av de offer som inte medverkar har problem med alkohol och/eller droger (Lewin et al., under utarbetning). Offer med missbruksproblem tas inte alltid emot av kvinnojourer eftersom de inte anser sig ha tillräckliga resurser eller kunskap för att hjälpa denna grupp (Nordborg, 2000). Även män som blir offer har svårt att få hjälp, annat än via de få mansjourer/manscentra som finns. Detta innebär att de allra svagaste offren som kan ha det allra största behovet av

hjälpinsatser inte får tillgång till skyddat boende och den hjälp och stöttning som de behöver för att ta sig ur situationen. Det bör finnas någonstans för dessa kanske allra svagaste offer att vända sig.

Det svenska samhället förlitar sig till stor del på att ideella organisationer, inte minst landets kvinnojourer, ska hjälpa offer för den här typen av brottslighet. Detta kan leda till att skillnaderna mellan kommuner blir stor och att verksamhetens inriktning och omfattning varierar samt eventuellt att resultatet till viss del äventyras. Om samhället finansierade denna verksamhet skulle det både innebära en kvalitetssäkring och att offer i hela landet skulle kunna erbjudas liknande stöd.

Det finns terapier i Sverige för våldsamma gärningsmän. Ett sådant exempel är IDAP (Integrated Domestic Abuse Program) som år 2004 började användas i Sverige. Programmet omfattar 27 veckor och är en kognitiv beteendemetod som bygger på social inlärningsteori och drivs av kriminalvården (Kriminalvårdsverket). Samtliga gärningsmän som döms för denna typ av brott bör erbjudas – som en del av straffet för denna grupp – en terapibehandling för att ge dem insikt och hjälpmedel att komma ifrån våldet. Dessutom bör det finnas motsvarande erbjudande till personer som själva söker hjälp för den här typen av problem.

Den litteratur som finns idag inom området är till mycket stor del fokuserad på kvinnor som offer för partnervåld. Detta kan tyckas rimligt med anledning av att kvinnor troligtvis utgör den stora majoriteten av offer för partnervåld. I USA anses våld mot kvinnor utgöra ca 95 % av fallen av partnervåld (Bornstein, 2006) även om det spekuleras i att mörkertalet är särskilt stort när det gäller kvinnors våld mot män p.g.a. det stigma det innebär (se t.ex. Kaukinen, 2004). Att det förekommer att män blir slagna inom heterosexuella relationer är relativt okänt. Det är dock viktigt att det finns en medvetenhet om att även män kan utsättas för partnervåld. Att partnervåld riktad av kvinnor mot män överhuvudtaget förekommer är något som bör uppmärksammas för att skammen som utsatta män känner ska minska och anmälningsbenägenheten öka. Även manliga offer behöver veta att de inte är ensamma och ha tillgång till olika former av stöd från samhället.

En amerikansk studie fann att en tredjedel av kvinnorna för partnervåld som bodde i ett kvinnohus uppgav att de själva använt ringa våld mot deras män och 24 % uppgav att de använt grovt våld (Hamberger & Guse, 2002). Detta våld kan ha använts både som överlevnadsstrategi och hämnd mot partnern (Swan & Snow, 2006). Detta stämmer väl överens med utredare i denna studie som poängterade att det förekommer att offret under lång tid både använt verbalt och fysiskt våld mot gärningsmannen för att därefter bli offer för våld. När kvinnor utövar våld mot en partner kan omgivningens syn på henne förändras, från att ha medkänsla till att tycka att hon bryter mot acceptabelt beteende (Gilbert, 2002).

Regeringen har nyligen tillsatt en särskild utredare för att undersöka hur personer som utsätts för hot eller förföljelse bör skyddas och även se över lagen om besöksförbud (Regeringskansliet, 24 november 2006). Om offer för partnervåld kunde erbjudas ett mycket bra skydd är det troligt att fler offer skulle medverka i utredningarna.

7. Åtgärdsförslag

Utifrån materialet presenterat i föreliggande rapport presenteras ett antal åtgärdsförslag om hur polisen och samhället i övrigt skulle kunna arbeta för att få fler offer för partnervåld att medverka i utredningarna och därmed bespara lidande och minska kostnader både för de enskilda och för samhället genom bl.a. minska den upprepade brottsligheten och därmed antalet utredningar.

7.1 Förstahandsåtgärder

- Öka polisens kunskap om vikten av ett professionellt och seriöst bemötande av offer. Troligen fungerar det bra idag, men det går inte att utesluta att det finns tillfällen då vissa poliser inte tar sådana ärenden på fullaste allvar. Offer är oerhört känsliga och minsta tvivel på polisens seriositet kan få offret att backa.
- Polisen bör alltid, om offret går med på det, använda videoförhör på brottsplatsen. Idag tycks videoförhör enbart användas med kvinnliga offer.
- Polisen bör utbildas och bli bättre på att lära sig hur de svagaste offer (personer med t.ex. missbruk eller psykiska problem) fungerar mentalt och hur de bör bemötas.
- Det är viktigt att i möjligaste mån separera offret och gärningsmannen, inte bara medan polisen är på plats utan även efter att polisen åkt därifrån.
- Som ett komplement av de förslag som framkommit av intervjuerna föreslås även att ett informationspaket bör tas fram som offer för partnervåld får direkt och kan läsa i lugn och ro. Här bör information finnas med olika kontaktuppgifter till kvinnojour, brottsofferjour m.fl. men även tips om att t.ex. föra dagbok eftersom detta kan användas senare även om offret vid detta tillfälle inte medverkar. Olika sådana material finns framtagna och skulle kunna anpassas till förutsättningarna i Kalmar län. Detta bör också finnas översatt till olika språk.

7.2 Utredningsarbete

- Utredare bör, liksom polisen på brottsplatsen, utbildas i hur de svagaste offren dvs. offer med missbruks- eller psykiatriska problem fungerar mentalt och hur de bör bemötas på bästa sätt.
- Utbildning bör också genomföras avseende män och homosexuella offer samt offer med annan religiös och/eller etnisk bakgrund för att öka förståelsen av denna grupp och för att

dessa offer också ska kunna bemötas på bästa sätt.

- SARA bör förankras som riskbedömningsinstrument hos utredare.
- Nya utbildningar i SARA bör genomföras för utredare för att dels öka/fräscha på kunskaperna och betona vikten av att de för bedömningen relevanta frågorna ställs vid förhör med offer och gärningsmän. Även vikten av att göra riskbedömningen omgående för att senare följas upp bör poängteras. Detta bör sedan följas upp.
- Offret bör kontaktas av utredarna morgonen efter anmälan för en första kontakt.
- Ett offer bör möta samma utredare varje gång en ny anmälan kommer in om detta anses lämpligt. Detta för att förtroendet mellan parterna byggs upp successivt och underlättar för både utredaren och offret.
- Utredningstiden bör kortas ytterligare. En familjevåldsenhet bildades under 2006 för att bl.a. snabba upp utredningarna med målet att utredningar inte ska ta mer än högst åtta veckor. Ju snabbare utredningsprocess desto större chans att få offret att medverka. Vikten av snabba handläggningstider har också poängterats tidigare (se t.ex. Rikspolisstyrelsen & Riksåklagaren).
- Många förhör med offer hålls idag per telefon. Det vore bra om fler kunde hållas personligen, helst i polishuset eller på ”neutral mark” eftersom detta underlättar för utredaren att bygga upp ett förtroende mellan offret och utredaren. En annan fördel är att utredaren vet att gärningsmannen inte är närvarande och aktivt kan utöva inflytande på vad offret säger eller gör.
- Utredningar skulle gynnas om utredaren hade mer tid till vissa ärenden. Anmälan är ofta ”toppen av ett isberg” och utredare känner en frustration över att de inte hinner göra så mycket som de skulle vilja i enskilda ärenden och att de inte har förhör med offer och gärningsman tillräckligt snart efter anmälan.

7.3 Brottofferarbete

- Polismyndigheten bör införa en brottsoffergrupp som både följer upp offer som medverkar och offer som inte medverkar.
- Brottsoffergruppen bör hjälpa offer i mognadsprocessen och ge stöd och råd till offer för partnervåld.
- Denna grupp bör ha ett gott och kontinuerligt samarbete med olika stödinstanser, t.ex. socialtjänsten, kvinnojouren, brottsofferjouren, hälso- och sjukvård m.fl. Kyrkan är också bra att få med i ett sådant samarbete eftersom offer ibland vänder sig dit (Eriksson et al.).
- Ett försök skulle kunna inledas där myndigheten har en jourhavande brottsofferperson på de tider då flest fall av partnervåld anmäls och kunna följa med polisen ut på brottsplatserna och kunna stötta i ett mycket tidigt skede (dvs. i första hand fredags- och lördagsnätter). Detta skulle sedan kunna följas upp och utvärderas.

7.4 Samarbete polis – åklagare

- En arbetsgrupp bildas med representanter för polisen och åklagaren för att diskutera hur samarbetet kan förbättras ännu mer för att undvika att utredarna upplever att beslut om nedläggning av ärenden sker innan utredningen är färdig. Det är av stor vikt att utredare och åklagare kommunicerar med varandra på ett bra sätt.

7.5 Nationella insatser

- Lagstiftningen för polisens databaser bör ändras och därmed göra det möjligt att inrätta webbaserade SARA-bedömningar som alla polismyndigheter har tillgång till. Denna skulle kunna vara kopplad till en forskningsdatabas som gör det möjligt att analysera bedömningar och göra jämförelser mellan t.ex. olika delar av landet och se hur olika åtgärder påverkar mängden anmälningar liksom benägenheten att medverka.
- Ett långt större stöd till ideella organisationer både ekonomiskt och kunskapsmässigt med målet att offer ska kunna få samma hjälp oavsett var i landet de bor och att detta mycket viktiga arbete kan kvalitetssäkras. Detta behöver inte utesluta ett behov av ideella krafter i verksamheten. Fler kvinnojourer bör utbildas för att ta emot offer med missbruksproblem, som troligen är den allra svagaste gruppen.
- Samhället måste bli bättre på att hjälpa personer med missbruksproblem. Om missbruket i samhället minskar, torde även våldet minska.
- Brott mot besöksförbud måste straffas ordentligt redan första gången det sker. Det är en viktig markering mot gärningsmannen att det inte accepteras.
- Skyddet av hotade personer, inte minst offer för partnervåld, måste stärkas. Om ett bättre skydd kan erbjudas är det möjligt, eller kanske t.o.m. troligt, att fler offer skulle medverka.
- Terapi för att lära sig andra sätt att hantera ilska och frustration bör övervägas som en möjlig del av straffet för samtliga gärningsmän för partnervåld. Det bör även finnas terapi tillgänglig för personer som inte dömts för partnervåld.

8. Fortsatt forskning

Det vore intressant att intervjua offer som inte medverkat i utredningarna för att se om det finns stöd för de kategorier som föreslås i denna rapport. Det skulle finnas vissa praktiska svårigheter med en sådan undersökning, t.ex. att få offer att medverka. Det vore dock möjligt att intervjua offer som vid tidigare tillfälle inte medverkat, men som sedan t.ex. vid nästa anmälan ändrat sig och medverkat. Slutsatser från en sådan studie skulle sedan kunna jämföras med föreliggande resultat.

Polisens bemötande är, som nämnts, oerhört viktig för om offret medverkar och vilket intryck offret får av polisen och polisen måste kunna bemöta olika grupper på olika sätt. Det vore därför värdefullt att studera hur olika grupper av offer upplever polisens arbete och bemötande, t.ex.

manliga offer, personer med en annan sexuell läggning, etnicitet och religion för att se om något kunde förbättras.

Södertörns Polismästardistrikt ingår tillsammans med Polismyndigheten i Kalmar län i det större forskningsprojektet kring SARA-bedömningar. I Södertörn har man sedan en tid tillbaka en brottsoffergrupp som jobbar mycket med partnervåld och bl.a. ger offer som inte vill medverka i brottsutredningen stöd och hjälp. De har fokuserat på offer med medel eller hög risk för dödligt våld och nått mycket goda resultat och har minskat andelen offer som inte medverkar i utredningar. Det vore intressant att studera de ärenden där offret trots detta inte medverkar och se om de i stor utsträckning faller inom kategorierna ”det motsträviga offret”, offer som ”klarar det själva” och ”strategiska anmälningar”.

Ärenden med offer som inte medverkar går sällan till åtal. Det vore intressant att intervjua ett antal åklagare för att undersöka hur de resonerar och vad som krävs för att dessa ärenden ska gå till åtal och hur polis och åklagare skulle kunna samarbeta för att fler ärenden ska drivas till åtal.

9. Avslutande ord

Partnervåld är ett omfattande och allvarligt samhällsproblem. Det är troligen den mest omfattande våldsbrottsligheten i Sverige. Offer för partnervåld är ofta i en svår situation med en intim, känslomässig relation till gärningsmannen och står ofta dessutom i ett beroendeförhållande till den som utövar våld. Många av offren har ett dåligt socialt nätverk och missbruksproblem. Dessa faktorer bidrar till att de har svårt att bryta sig ur de våldsamma relationerna. En relativt stor andel offer vill inte medverka i utredningen kring partnervåld. De flesta tycks vara svaga och/eller beroende av gärningsmannen men med ökade insatser, framförallt från polisen, men även från samhället i övrigt kan fler offer förmås medverka, vilket bl.a. påvisats av Södertörns Polismästardistrikt som satsat särskilt på denna grupp. Det är dock viktigt att polisen snabbt kan identifiera varför inte offret vill medverka eftersom olika metoder kan passa bäst beroende på om offret tillhör det sårbara offret, det motsträviga offret, eller offret som ”klarar det själv”. Det är även viktigt att identifiera strategiska anmälningarna eftersom polisens resurser kan behövas ännu bättre till andra ändamål. Rikspolisstyrelsen har tidigare betonat vikten av att från polisens sida stötta brottsoffer (RPS, 2001) vilket även rekommenderas som ett resultat av föreliggande studie.

10. Referenser

Bachman, R., & Coker, A. L. (1995). Police involvement in domestic violence: Interactive effects of victim injury, offender's history of violence and race. *Violence and Victims,* 10, 91-106.

Belfrage, H., & Rying, M. (2004). Characteristics of spousal homicide perpetrators: A study of all cases of spousal homicide in Sweden 1990-1999. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 14, 121-133.

Belfrage, H. & Strand, S. (2002). *Polisiär bedömning av risk för upprepat partnervåld. Resultat av ett års arbete med strukturerade riskbedömningar enligt SARA i Kalmar, Kronoberg och Blekinge län.* Sundsvall: Rättspsykiatriska regionkliniken.

Belfrage, H. & Strand S. (2003). *Utveckling av ett riskinstrument för polisiär bedömning av risk för upprepat partnervåld (SARA:PV). Slutrapport från ett utvecklingsprojekt i Kalmar, Kronoberg och Blekinge län.* Sundsvall: Rättspsykiatriska regionkliniken.

Bergström, G., & Boréus, K. (2005). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys.* Studentlitteratur: Lund.

Bonomi, A. E., Holt, V. L., Martin, D. P., & Thompson, R. S. (2006). Severity of intimate partner violence and occurrence and frequency of police calls. *Journal of Interpersonal Violence, 21* (10), 1354-1364.

Bornstein, R. F. (2006). The complex relationship between dependency and domestic violence: Converging psychological factors and social forces. *American Psychologist, 61* (6), 595-606.

Brookoff, D., O'Brien, K. K., Cook, C. S., Thompson, T. D., & Williams, C. (1997). Characteristics of participants in domestic violence: Assessment at the scene of domestic assault. *Journal of the American Medical Association*, 277, 1369-1373.

Brottsförebyggande rådet (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001-2003.* BRÅ-rapport 2004:3. Stockholm: Fritzes förlag.

Brottsförebyggande rådet (2002). *Våld mot kvinnor i nära relationer*. En kartläggning. BRÅ-rapport 2002:14. Stockholm: Fritzes förlag.

Brottsförebyggande rådet (2000). *Grov kvinnofridskränkning. En kartläggning.* BRÅ-rapport 2000:11. Stockholm: Elanders Gotab.

Brown, J. (1997). Working toward freedom from violence: The process of change in battered women. *Violence Against Women*, 3, 5-26.

Burke, J. G., Gielen, A. C., McDonnell, K. A., O'Campo, P., & Maman, S. (2001). The process of ending abuse in intimate relationships. *Violence Against Women*, 7, 1144-1153.

Dagens Nyheter (2006, 26 juli). *Stora samhällskostnader för mäns våld mot kvinnor.* Hämtad 6 augusti 2006 på http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=561418.

Eriksson, A., Envall, E., Hedquist, B., & Wibling, E. *Att samverka kring mäns våld mot kvinnor. Ett utbildningsmaterial för personal inom rättsväsendet, hälso- och sjukvården, socialtjänsten och kriminalvården.* Besökt 13 december 2006 http://www.polisen.se/mediaarchive/4347/3474/4637/samverka_vald_man_kvinnor.pdf.

Felson, R. B., Ackerman, J. M., Gallagher, C. A. (2005). Police intervention and the repeat of domestic assault. *Criminology, 43* (3), 563-588.

Felson, R. B., Messner, S. F., Hoskin, A. W., & Deane, G. (2002). Reasons for reporting and not reporting domestic violence to the police. *Criminology, 40,* 617-647.

Ganley, A. L. (1998). Understanding domestic violence. I: *Improving the health care response to domestic violence: A resource manual for health care providers*. C. Warshaw (Red.). San Fransisco, Family Violence Prevention Fund.

Gilbert, P. R. (2002). Discourses of female violence and societal gender stereotypes. *Violence Against Women, 8,* 1271-1300.

Green, A. (2002). *Vad händer efter min polisanmälan?* Polismyndigheten i Uppsala län. 2002:2. Danagårds Grafiska AB.

Hamberger, L. K. & Guse, C. E. (2002). Men's and women's use of intimate partner violence in clinical samples. *Violence Against Women, 8,* 1301-1331.

Helsing, D. (2006). *Våld mot män i nära relationer*. D-uppsats i kriminologi. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Hydén, M. (1995). *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga.* Stockholm: Liber Utbildning.

Johnson, I. M. (1990). A loglinear analysis of wives' decisions to call police in domestic violence disputes. *Journal of Criminal Justice,* 18, 147-159.

Jönsson, E. (2005). *Mansmisshandel – finns det? Mansjourers och manscenters syn på mansmisshandel.* D-uppsats i kriminologi. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Kaukinen, C. (2004). Status compatibility, physical violence, and emotional abuse in intimate relationships. *Journal of Marriage and Family, 66,* 452-471.

Kriminalvårdsverket. *IDAP.* Besökt 20 december 2006 http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral____3623.aspx

Kropp, P. R., Hart, S. D., & Belfrage, H. (2004*). Brief Spousal Assault Form of the Evaluation of Risk (B-SAFER).* Vancouver: The British Columbia Institute on Family Violence. Svensk översättning av H Belfrage (2004*): Bedömning av risk för upprepat partnervåld (SARA:SV). Användarmanual.* Sundsvall: Rättspsykiatriska regionkliniken.

Kropp, P. R., Hart, S. D., Webster, Eaves, D. (1996). *Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA).* Vancouver: The British Columbia Institute on Family Violence. Svensk översättning av H Belfrage och M Grann (1999): *SARA. Bedömning av risk för framtida partnervåld. Manual med instruktioner och kommentarer.* Växjö: Psykiatriskt regionvårdscentrum.

Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur.

Lewin, C., Strand, S., & Belfrage, H. (under utarbetning). *Skiljer sig offer som inte medverkar i polisutredningen avseende partnervåld från dem som medverkar? En statistisk analys av ärenden anmälda till Polismyndigheten i Kalmar län under en ettårsperiod.*

Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J., & Kalliokoski, A.-M. (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning.* Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

Lundgren, E. (2004). *Våldets normaliseringsprocess.* Stockholm: ROKS.

Nordborg, G. (2000). *Kvinnofrid – att förstå bakgrunden till mäns våld mot kvinnor och dess effekter. Ett utbildningsmaterial för personal inom rättsväsendet, hälso- och sjukvården, socialtjänsten och kriminalvården.* Umeå: Brottsoffermyndigheten.

Peled, E., Eisikovits, Z., Enosh, G., & Winstok, Z. (2000). Choice and empowerment for battered women who stay: Toward a constructivist model. *Social Work,* 45(1), 9-25.

Polismyndigheten i Kalmar län (2006*). Brottsofferfrågor m.m. Projektgruppens förslag till Styrgruppen.*

Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1984). *The transtheoretical approach: Crossing the traditional boundaries of therapy.* Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.

Prochaska, J. O. (1994). Helping patients at every stage. *Behavioral Approaches to Addictions*, 3, 2-7.

Regeringskansliet (2006, 24 november). Pressmeddelande: *Förstärkt skydd för hotade och förföljda.* Hämtat 30 november 2006 på http://www.regeringen.se/sb/d/119/a/73095.

Rikspolisstyrelsen (2003). *Polisens insatser för att bekämpa våld mot kvinnor.* Besökt 13 september 2006. http://www.polisen.se/inter/mediacache//4347/4637/Polisens_insatser_vald_mot_kvinnor.pdf.

Rikspolisstyrelsen (2001). *Brottsoffer. En handledning för Polisens del i lokalsamhällets brottsofferstödjande arbete.* Rikspolisstyrelsen Rapport 2001:1.

Riskpolisstyrelsen & Riksåklagaren. *Att utreda mäns våld mot kvinnor. Ett utbildningsmaterial för polis och åklagare*. Besökt 14 december 2006. http://www.polisen.se/mediacache/4347/4637/utreda_vald_man_kvinn.pdf.

Rying, M. (2001). *Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer.* BRÅ-rapport 2001:11. Stockholm: Fritzes förlag.

Socialstyrelsen (2006). *Kostnader för våld mot kvinnor. En samhällsekonomisk analys.* Besökt 14 december 2006. http://www.socialstyrelsen.se/NR/rdonlyres/9712D14F-29E7-474D-B139-1CB8780CF59D/6701/200613134_rev.pdf.

Swan, S. C., & Snow, D. L. (2006). The development of a theory of women's use of violence in intimate relationships. *Violence Against Women, 12* (11), 1026-2045.

Walker, L. E. (1979). *The battered woman.* New York: Harper & Row.

Walker, L. E. A. (2000). *The battered woman syndrome.* (2nd ed.). New York: Springer.

Widding Hedin, L. (1997). *Det kan hända vilken kvinna som helst.* Anama facklitteratur.

Wolf, M. E., Ly, U., Hobart, M. A., & Kernic, M. A. (2003). Barriers to seeking police help for intimate partner violence. *Journal of Family Violence*, 18 (2), 121-129.

”Varje barn är unikt”

En kvalitativ studie av polisers och åklagares uppfattningar om barn som har utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel

Petra Girmalm

Linköpings universitet
Institutionen för Beteendevetenskap
Psykologprogrammet

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats var att öka förståelsen för polisers och åklagares uppfattningar om barn som utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel. Mer specifikt yrkesgruppernas uppfattningar om barns kompetens, trovärdighet hos barn och tillförlitlighet i deras berättelser samt hur barn kan påverkas av överprepp respektive misshandel. En kvalitativ metod med semistrukturerade intervjuer med 6 poliser och 6 åklagare användes. Analysen var inspirerad av temaanalytiskt förfaringssätt. Analysen av polisintervjuerna resulterade dels i tre övergripande kategorier: Extern påverkan, Barns förmåga att berätta och Berättelsens värde, dels i tre teman som inte passade in under någon kategori: Polisernas berättande, Konsekvenser för barnet och barns upplevelse och Användande av sakkunniga. Analysen av åklagarintervjuerna resulterade dels i fyra kategorier: Extern påverkan, Barns förmåga att berätta, Berättelsens värde och Begränsad sakkunskap, dels i två teman som inte passade in i någon kategori: Generaliserande kontra det unika barnet och konsekvenser för barn. En jämförelse har gjorts dels mellan grupperna och dels mellan relevant forskning och delar av yrkesgruppernas föreställningar för att ytterligare förtydliga desamma. Sammantaget som grupper var både polis och åklagare relativt kunniga om barn och deras förmågor. De kopplar inte själva sin kunskap till specifik forskning inom området. En del av uppfattningarna överensstämmer dock med detsamma. Svårigheter tycks dock uppstå mellan krav i tillförlitlighet och trovärdighet och barns möjliga kompetens. Det finns skillnader både inom och mellan grupperna. Detta kan tala för att hur barn bemöts är beroende av vem de möter och vem som är ansvarig för utredningen.

Förord

Jag vill rikta ett Stort Tack till de poliser och åklagare som möjliggjort den här uppsatsen genom att låta mig ta del av deras uppfattningar och erfarenheter om barn. Tack för ert öppna bemötande och era reflektioner.

Stort Tack till min handledare Ann-Christine Cederborg för värdefulla genomläsningar, snabba mailsvar och stöd under uppsatsarbetet.

Till vänner och familj, utan att ha fått älta min oro för er hade jag inte kommit vidare. Tack för ert tålamod och er stöttning. Särskilt till Anders som stått ut med stressen och lyssnat i oändlighet. Särskilt Tack till mamma som har lyssnat, läst och gett värdefulla synpunkter.

Särskilt Tack också till Karin och Roya som tog sig tid att läsa.

Petra

Innehållsförteckning

BAKGRUND **132**
INTRODUKTION **133**
ÅKLAGARE OCH POLISER I BARNUTREDNINGAR
HD - UTTALANDEN
TROVÄRDIGHET OCH TILLFÖRLITLIGHET
TIDIGARE FORSKNING
BAKGRUND
BARNS FÖRMÅGA ATT GE INFORMATION
KONTRA INTERVJUARENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT
SUGGESTIBILITET
BARNS KUNSKAP OCH FÖRSTÅELSE
BARNS VERBALA FÖRMÅGA OCH INFÖRANDE AV SAMTALSREGLER
TRAUMA OCH MINNE
EXKLUDERANDE AV INFORMATION I BARNS UTSAGOR
AVSLÖJANDE
KONSISTENS I BERÄTTELSEN
BARNS UPPLEVELSER AV SKULD OCH SKAM
PÅVERKAN OCH EVENTUELLA SYMTOM
DISCIPLINÄR BESTRAFFNING SOM BARN – ATTITYDER SOM VUXEN
POLISERS UPPFATTNINGAR
SYFTE **144**
METOD **144**
VAL AV METOD
URVAL AV DATA
INSAMLINGSMETOD
BEARBETNING OCH ANALYS AV DATA
RESULTAT **152**
POLISER
Unikt tema – Polisernas berättande.
Extern påverkan
Föräldrar/förövare.
Intervjuarens förhållningssätt
Intervjusituationen.
Barns förmåga att berätta
Kognition.
Emotioner.
Barns utvecklingsnivå och verbala förmåga.
Berättelsens värde
Barns förmåga att berätta sant eller falskt.
Rättsprocessens påverkan/rättsväsendets förväntningar.
Unikt tema – Konsekvenser för barnet och barns upplevelse.
Unikt tema – Användande av sakkunniga.
ÅKLAGARE
Unikt tema – Generaliserande kontra det unika barnet.
Extern påverkan
Barnets relationer.
Miljön.

Intervjuarens betydelse.
Barns förmågor att berätta
Verbal och intellektuell förmåga.
Kognition.
Personlighet.
Trauma.
Emotioner.
Berättelsens värde
Barns förmåga att berätta sant eller falskt.
Variabler för berättelsens användbarhet
Unikt tema – konsekvenser för barn.
Begränsad sakkunskap
Egna begränsade kunskapen.
Användande av sakkunniga.
DISKUSSION 180
RESULTATDISKUSSION
Barnets relationer
Intervjuarens betydelse
Frågor och berättande
Barns tendenser att vara till lags
Intervjuarens subjektiva bild
Barns kunskap och förståelse
Minne och konsekvensers påverkan på berättelsen
Exkluderande
Barns upplevelser av skam och skuld
Stöd och reaktioner
Tidpunkt, särskillnad och konsistens
Trovärdighet, tillförlitlighet och barnets livsvärld
Sant eller falskt – värdet i visade känslor
Användande av sakkunniga
Egna begränsade sakkunskapen
Sammanfattning och slutsatser
Vidare forskning
METODDISKUSSION
REFERENSER
BILAGA 1
BILAGA 2

”Varje barn är unikt” – En kvalitativ studie av polisers och åklagares uppfattningar om barn som utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel

Bakgrund

Föreställningen om barn och deras kompetenser inom rättsväsendet kan påverka hur de professionella kommer att förstå och hantera ett ärende där barn är misstänkta brottsoffer. Det är denna tanke som har gjort att jag tycker det är intressant att fördjupa min kunskap inom området. Jag tänker även att det påverkar rättprocessen i stort då dessa fall oftast grundar sig på bevisning i form av barnets berättelse (Goodman – Brown, Edelstein, Goodman, Jones & Gordon, 2003). Barn som vittnen är ett område där det bland annat finns psykologisk forskning inriktad på barns kompetens: minne – när och hur ett barn minns, suggestion och hur man på bästa sätt kan få fram en så korrekt version av deras berättelse som möjligt. Syftet med den här uppsatsen är att titta närmare på uppfattningar hos poliser och åklagare om barn som misstänks ha utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel. Forskningen kring detta är knapp, vilket motiverar en närmare undersökning. Båda dessa yrkesgrupper valdes för att möjliggöra jämförelse mellan desamma och för att få en starkare representation av företrädare från rättsväsendet. Mina frågeställningar är: Vad kan poliser och åklagare ha för uppfattningar? Vad tänker de om barns kompetens att berätta? När anser de att barn ljuger och vad är egentligen ett trovärdigt barn? Hur anser poliser och åklagare att barn kan påverkas av övergrepp? De här frågorna är betydelsefulla i och med att polisers och åklagares uppfattningar om barn är relativt outforskat och värt att undersöka eftersom barn som utsätts för övergrepp kan bli förstådda utifrån de uppfattningar som finns kring barns kompetenser. Eftersom forskningen kring polisers och åklagares uppfattningar om barn är knapp har jag valt att göra en genomgång av tidigare forskning om kompetenser hos barn som är förbundna med en intervjusituation. Relevant forskning kopplas till delar av poliser och åklagares uppfattningar i resultatdiskussionen för att på detta sätt förtydliga deras föreställningar.

Mitt intresse för rättsväsendets uppfattningar av barn som utsatts för sexuella övergrepp och misshandel ökades under ett tema om traumatisering på psykologprogrammet. Jag fick då ytterligare inblick i området. Jag studerar även juridik och har ofta funderat över vad det finns för uppfattningar kring psykologiska aspekter hos de i rättsväsendet som arbetar med dessa barn. Min samlade erfarenhet av psykologi och juridik ger mig en förförståelse som det varit viktigt att vara medveten om och förhålla sig till i arbetet med denna uppsats. Det har för mig inneburit att sträva efter att förhålla mig öppen och frågande till det som poliser och åklagare uttryckt. Det har varit viktigt för att inte skapa en situation där vissa uppfattningar inte tas upp då det skulle kunna anses vara ett område där jag har en viss förkunskap. Mitt syfte har varit att få ta del av polisers och åklagares subjektiva uppfattningar, och i detta område har jag varit ovetande. Det har även varit nödvändigt att hitta en balans mellan de olika områdena i mig själv för att inte falla in i juridisk förståelse under intervjuerna eller i analysen då detta är ett intresse som jag ser mig ha delat med mina informanter. Det har även rört sig om att själv förhålla mig neutral för att visa empati och inte sympati som Kvale (1997) uttrycker, eftersom jag har kunnat tänka mig svårigheter som kan uppstå i förhållandet mellan psykologisk och juridisk förståelse. Denna strävan har också varit en viktig aspekt i analysarbetet för att där förhålla mig så objektiv som möjligt.

Introduktion

Åklagare och poliser i barnutredningar

När barn misstänks ha utsatts för brott ska detta utredas av åklagare och poliser (Cederborg, 2000). I denna utredning är åklagarens roll att ansvara för förundersökning, när det finns skälig misstanke om brott, bedömning om eventuellt åtal samt att föra fallet i domstol om beslut görs att åtala. Bedömningen om åtal ska väckas grundar sig på om det finns tillräcklig bevisning för en fällande dom. En åklagare kan således även besluta att inte inleda eller att lägga ner en förundersökning då det inte ansetts finnas tillräcklig bevisning. Om det finns anledning att anta att ett brott har begåtts mot ett barn och tillräckliga bevis finns resulterar det i en polisutredning. Åklagare planerar tillsammans med polisen brottsundersökningen. Polisens uppgift är här bland annat att intervjua barnet om det som det misstänkts ha blivit utsatt för. Beviskraven för en fällande dom för brott mot barn är att den svarande *utom rimligt tvivel* ska ha begått det han eller hon åtalats för.

HD - uttalanden

I NJA[1] 1993 s 616 tar HD upp värderingen av barns berättelser ur rättssynpunkt. Det läggs vikt vid en spontan och fri berättelse, det sägs att detta ger en bild av att det som barnet berättar utgör egna minnesbilder. Det läggs även vikt vid en sammanhängande, klar och detaljerad berättelse utan punkter som ter sig svårförklarliga eller annars kan ge anledning att betvivla det som berättas. HD tar även upp barnets gester som en värderingsgrund för barnets trovärdighet, liksom barnets förmåga att uttrycka tankar om det hon varit med om. Stödbevisning tycks vara en avgörande aspekt för en fällande dom, för att fastställa att den åtalade *utom rimligt tvivel* gjort sig skyldig till brott.

I NJA 1992 s 446 sägs att sakkunniga kan bidra med bakgrundsinformation och viktiga felkällor efter att det noggrant prövats om detta behov finns. För att förebygga partiskhet bör den sakkunnige väljas av domstolen och inte av någon av parterna. Det sägs råda en enighet inom yrkeskåren om att sakkunniga bör undvika att uttala sig i skuldfrågan. Vid värdering av ett expertutlåtande bör domstolen utgå från att det som sagda person uttalat inte är hörande till en exakt vetenskap och att det finns risk för identifiering med part i målet. HD uttrycker att då domstolen ska bedöma trovärdigheten hos barn räcker det inte med expertis i vittnespsykologi. Även synpunkter från en barnpsykolog med klinisk erfarenhet kan behövas. Användandet av psykologisk expertis och deras uttalanden kan inte göras okritiskt.

Trovärdighet och tillförlitlighet

Trovärdighet är beroende av personen och hur övertygande en person framställer uppgifter. Tillförlitlighet är sammanbundet med de faktiska uppgifter som lämnas, det som berättas och pålitligheten i detsamma.

1 Nytt juridiskt arkiv, domslut från Sveriges högsta domstol

Tidigare forskning

Bakgrund

Sanningshalten i barns berättelser om sexuella övergrepp ifrågasätts och har ifrågasatts även tidigare (Back i Svedin & Banck, 2002). I början av 1930-talet menade Wachtmeister, en jurist som författade en bok i ämnet, att man inte kunde lita på barns berättelser då de ljuger antingen medvetet eller omedvetet. Under hela 40-talet ansågs barns vittnesmål vara opålitliga.

Back (Svedin & Banck, 2002) menar att man på 1940 och 1950-talet och framåt ansåg att barnets egna sexuella intresse och barns längtan efter kontakt var anledningen till övergrepp. Frågan om övergrepp var en svår upplevelse för barn ställdes inte. Synen på och kunskapen om sexuella övergrepp har förändrats under de senaste ca 15 åren menar Back (Svedin & Banck, 2002). Att övergrepp och misshandel kan innebära trauma för barn är tämligen nytt. Det är även synen på sexuella övergrepp som grund till ökad risk för utvecklandet av psykosocial ohälsa men den är idag relativt erkänd av professionella inom området menar Lab, Feigenbaum och De Silva (2000).

Under 1980- och 1990 talen ökade medvetenheten om sexuella övergrepp mot barn, det utmynnade i att användandet av barns vittnesmål ökade (Bruck & Ceci, 1999). Sedan mitten av 80-talet har det vuxit fram en ökad kunskap kring barns vittnesmål och faktorer som påverkar dem. Den kunskapen bidrar till användandet av barns utsagor i rättsprocesser.

Dockrell (2004) skriver att intervjuer är en bra grund för att få reda på personers upplevelser. En aspekt av detta är dock att intervjuer ställer krav på en individs språkliga såväl som kognitiva förmågor. Utifrån detta sägs det vara viktigt med studier kring de faktorer som påverkar en individ i en intervjusituation.

Barns förmåga att ge information kontra intervjuarens förhållningssätt

Kompetensen att ge riktig information sägs (Lamb, Sternberg & Esplin, 1998) stiga gradvis i relation till barns ålder. Före tre år saknar de flesta barn både verbal förmåga och minnesförmåga för att kunna utgöra kompetenta vittnen, menar Lamb et al.(1998), efter en genomgång av forskning på området. Detta är dock individuellt då det har visats att även barn under tre år har kunnat ge korrekt information. Utvecklandet av den kompetens som krävs för att delge upplevelser sägs plana ut efter sex års ålder. Efter sex års ålder kan majoriteten av barn ge riktig information under förbehåll att de intervjuas på ett kompetent sätt. Lamb et al. (1998) menar således att barn ofta är mer kompetenta, exempelvis i en rättslig intervju, vad gäller att delge information än vad många vuxna tror. Under förutsättning att intervjun utförs på ett kompetent sätt. Cederborg (2000) skriver att huvudregeln då barn intervjuas som en del av ett utredningsarbete är att de får chans att berätta så korrekt som möjligt. Ledande slutna och suggererande yttranden bör undvikas för att skapa bästa möjliga förutsättningar för barnet att berätta utan påverkan från intervjuaren. Intervjuaren bör istället uppmuntra det fria berättandet med hjälp av öppna och inviterande frågor. Lamb, Sternberg och Esplin (1995) skriver att intervjuare som är medvetna om barns kapacitet och svårigheter utifrån exempelvis verbal och kognitiv förmåga kan undvika frågor som ställer krav på barn att överskrida sin förmåga. De svårigheter som kan uppstå utifrån barns begränsningar gör dem inte till inkapabla vittnen, om denna förståelse och kunskap finns hos intervjuaren.

Suggestibilitet

Det finns en stor mängd forskning som indikerar att många suggestiva tekniker kan påverka ett barns berättelse (Bruck & Ceci, 1999). Roebers och Schneider (2005) undersökte

individuella skillnader i suggestibilitet hos fyraåringar. De fann att fyra åringars förmåga att motstå falsk suggestion var begränsad. Deras resultat sägs tyda på att barns språkförmåga är en faktor som påverkar barns förmåga att motstå falsk suggestion. Däremot är det svårt att särskilja kognitiva faktorer och arbetsminne som direkt relaterade till fyraåringars förmåga att klara av falska suggestioner. De menar dock att man kan tänka sig en indirekt koppling eftersom småbarns språkutveckling är sammankopplad med såväl kognitiva funktioner som arbetsminne.

Enligt Ceci och Bruck (1999) finns det individuella skillnader i motståndskraft mot suggestion hos förskolebarn. Detta är en grupp som annars tenderar att vara särskilt mottagliga för suggestioner (Bruck & Ceci,1999). Barns mottaglighet för suggestion sägs inte enbart gälla perifera detaljer utan även händelser som rör deras kropp. Ett signifikant antal barn berättade, efter att suggestiva intervjutekniker använts, att en läkare skurit ut ett ben i deras näsa fast det inte skett (Quas et al., 1998 i Bruck & Ceci, 1999). Barn som inte utsätts för suggestiva tekniker vid en intervju kan vara kapabla att ge riktiga minnesbilder menar Bruck och Ceci (1999). I många av deras egna studier har barn som ingått i kontrollgrupperna, och således inte utsatts för suggestiva tekniker, gett felfria hågkomster. Det gäller även förskolebarn. Trots ålderskillnader i kompetens kan även äldre barn och likaså vuxnas minnesbilder bli nedsatta vid användande av suggestiva tekniker.

Waterman, Blades och Spencer (2001) undersökte vuxnas och barns tendens att spekulera. Båda grupperna fick information som de efteråt tillfrågades om. Vid denna intervju ställdes även frågor om information som inte givits och där varken barnen eller de vuxna egentligen hade ett svar. Majoriteten av både barn och vuxna svarade ”jag vet inte” på öppna frågor där de inte fått tillhörande information, här kallat obesvarbara frågor. Det ställdes även stängda obesvarbara frågor kring den berättelse de fått ta del av. På dessa svarade majoriteten av barnen ja eller nej medan drygt en femtedel av de vuxna gjorde detsamma. Detta tyder på en effekt av frågeformat i relation till tendensen att spekulera. Det fanns här en relation till ålder, Waterman et al. (2001) fann att barn upp till nio års ålder var mer frestade att ge ett svar på de obesvarbara stängda frågorna. På de obesvarbara öppna frågorna gav nästan alla 7-9 åringarna passande svar, och agerade sålunda på nivå med de vuxna. Även majoriteten av de yngre barnen – 4-6 åringarna – indikerade att de inte kunde svara på de obesvarbara öppna frågorna.

Shapiro, Blackford och Chen (2005) har i sin studie, där intervjuer gjordes om lindriga lagöverträdelser kort efter att de inträffat, funnit att suggestiva effekter var starkast där hågkomsten var minst (perifera detaljer). Då missledande frågor istället fördes in vid en fördröjd intervju ledde det till suggestion kring centrala komponenter. De kunde även se att givna ”ja” och ”nej” svar på de missledande frågorna som ställdes vid den initiala intervjun inkorporerades i den fördröjda hågkomsten. Vuxna påverkades i sin fördröjda hågkomst när de samtyckt i den initiala intervjun. Barn sägs ha haft svårt att fastställa felinformationskällan över tid utifrån att de vid fördröjd hågkomst var påverkbara av de tidigare missledande frågorna oavsett vad de svarat under den initiala intervjun. Shapiro et al. (2005) fann att förskolebarn var mer mottagliga än äldre barn och vuxna för suggestion under den senare intervjun då minnet kring händelsen förväntades vara svagare.

Ceci, Leichtman och White (1993) har undersökt om intervjuares hypotes angående ett händelseförlopp påverkade förskolebarns – 3 till 6 år – berättelse av densamma. Vana barnintervjuare fick före intervjutillfällena ett papper med en beskrivning av vad som kunde ha hänt runt det de skulle tillfråga barnen om. Ceci et al. (1993) visade att intervjuarens hypotes i hög grad påverkade vilken information denna fick fram. Där felaktig information

getts till intervjuaren före intervjun beskrev 34 % av barnen i 3-4 års ålder och 18 % av barnen i 5-6 årsålder händelser som ingick i intervjuarens hypotes. En månad senare intervjuade andra personer dessa barn, de höll då fast vid denna felaktiga beskrivning plus att intervjuaren då fick barnen att beskriva ytterligare felaktiga händelser.

Barns kunskap och förståelse

Leichtman och Ceci (1995) har undersökt effekter, på barn, av berättade stereotyper och suggestiva frågor. Före ett besök av en för barnen okänd man angavs ett antal stereotyper gällande denna person. Suggestiva frågor följde vid en senare intervju där barnen ombads berätta om denne person. De fann en ålderskillnad mellan mindre barn – 3-4 åringar – och äldre barn – 5-6- åringar gällande suggestion. Det kan bero på att mindre barn lägger en större tilltro till en vuxens beskrivning av en persons förväntade beteende liksom vid de suggestiva frågorna som ställdes vid intervjun. I förlängningen kan detta ha påverkat deras kognitiva förmågor och skapat minnesspår som influerats av det de fått höra om personen före mötet och under intervjun. Leitman och Ceci (1995) drar slutsatsen att barns återgivande av information är beroende av hela den kontext i vilket de berättar. Här inkluderas således den kognitiva konstruktion som ett berättande av stereotyper kan skapa hos barnet liksom de efterföljande frågornas påverkan på barnets minnesbilder. Då barn inte utsattes för denna för – och efter suggestion tyder resultatet på att barn kunde återge ett faktiskt skeende.

Greenhoot (2000) menar att det kan finnas en koppling mellan minne och tidigare kunskap inom ett område. Tidigare kunskap tycks kunna influera barns - i förskoleåldern - tolkning liksom reproduktion av information. Hon menar också att förändring i barns generella vetskap/referensram kan resultera i rekonstruktion i återgivandet av material eller information som barn har med sig sen tidigare.

Elischberger (2005) har studerat användande av suggestion då barn berättar om minnen kring områden där de har haft en tidigare kunskap. Hon fann att barns kunskap, både social och akademisk, är en variabel som kan påverka barns – här 5 och 6 åringar – berättande kring en minnesupplevelse. När barn hade förkunskap om innehållet i en berättelse som de skulle återge påverkade detta positivt korrektheten i det som återgavs. Då barnen i sitt återberättande däremot utsattes för suggestiva tekniker återgav barnen i högre grad felaktig information då denna var kopplad till deras tidigare kunskap. Elishberger (2005) menar att detta talar för vikten av att inte använda sig av suggestiva tekniker under en rättslig intervju. Samtidigt var barn dock mer benägna att bemöta information som inte stämde in med deras tidigare akademiska kunskap när sådan gavs. Den tidigare kunskapen sägs ha kunnat ge en kognitiv kontext för tolkandet av det som barnen skulle minnas och återge. Elishberger (2005) reserverar sig dock för att barnen inte ifrågasattes när de bemötte motstridig information som inte stämde in med deras tidigare kunskap. Ett bemötande av detsamma skulle kunna ha fått barnen att ändock falla för suggestionen.

Cederborg, Lamb och Laurell (in press) och Sjöberg och Lindblad (2002) tar upp att barns brist på förståelse för vad de varit med om kan vara en bidragande orsak till att barn inte kan berätta om detsamma. Bristen på förståelse kan bero på att de inte har tillgång till relevanta begrepp och möjlighet att koda sina upplevelser.

Barns verbala förmåga och införande av samtalsregler

Hwang och Nilsson (2003) menar att barn språkförmåga i åldrarna 3-6 år har stora individuella variationer bland annat för ordförråd och pragmatisk förmåga. Enligt Hwang och Nilsson (2003) är exempelvis flickor generellt något bättre än pojkar på att använda språket i

sin kommunikation. De betonar dock att en avgörande faktor för att barn ska kunna använda sin språkkompetens är att de känner sig trygga. Forskning inom lingvistik och språk har påvisat betydelsen av barns förståelse och samtalskännedom för olika sociala kontexter i hur de uttrycker sig (Cordón, Saetermore & Goodman, 2005). Hwang och Nilsson (2003) tar upp att 4-åringar generellt har en god pragmatisk förmåga. De anpassar sitt språk efter mottagaren. De anpassar sig exempelvis efter om det är en vuxen eller ett barn de talar med och om mottagaren har varit med om samma händelse. O´Neill (1996) menar att redan två åringar kan forma sina uppmaningar efter en kommunikationspartners trodda vetskap. En rättslig intervju sägs dock vara en situation där vanliga regler kring samtal inte är giltiga. Cordón et al. (2003 i Cordón et al. 2005) menar att den naturliga processen för barn att lära sig samtalets konst inte förbereder dem för de frågor och syfte som en rättslig intervju har. Siegel (1999) menar exempelvis att barn generellt fogar sig efter andra då de har en roll som undergiven inlärare, en roll som de är ovilliga att lämna. Det kan bidra till svårigheter att få reda på deras autentiska kompetens. Barn har ofta också en tro att en vuxen sitter inne med de rätta svaren (Garvey, 1984 i Cordón et al., 2005). Enligt Cordón et al.(2005) kan barn ibland behöva stöd att tydliggöra vilka behov lyssnaren har.

Mulder och Vrij (1996) har studerat införandet av ett antal samtalsregler före en intervju, de menar att introducerandet av ”I don´t know” som ett acceptabelt svar liksom att tala om att intervjuaren inte kan hjälpa barnet att besvara frågorna minskar antalet felaktiga svar betydligt hos såväl yngre som äldre barn. I deras studie medverkade 4-5 åringar och 8-10 åringar. Resultatet visade även att yngre barn inte var mer påverkbara av suggestion än äldre. Mulder och Vrij (1996) poängterar dock att resultaten måste förstås utifrån att tiden mellan upplevelsen och berättandet var kortare i studien än i verkliga livet, liksom att upplevelsen de skulle berätta om inte var särskilt stressande för barnen.
Även Cordón et al (2005) har undersökt effekten av att lära barn ett antal samtalsregler som en metod att minska antalet felrapporteringar eller misstag kring deras återgivande av minnen. Barn gavs i denna studie ett antal samtalsregler, som max tre. ”I don´t know”, ”I can´t help you” och ”I may try to trick you”. Cordón et al. (2005) fann att introducerandet av ”Idon´t know” inte ökade användandet av detsamma då den presenterades i kombination med andra regler. Detta sägs vara överensstämmande med tidigare studier som indikerar att små barn är ovilliga att använda jag vet inte, även då frågorna inte kan svaras på. Cordón et al. (2005) fann att det var främst när alla tre regler introducerades i samtalet som en signifikant reduktion av felrapporter var observerade. Att ta del av de tre reglerna utan annan placeboinformation som tillägg gav mest nytta vid mätning av korrekthet i återgivandet, oavsett vilken intervjustil som användes.

Trauma och minne

Dyregrov (1997) definierar trauma som ”överväldigande och okontrollerbara händelser som innebär en extraordinär psykisk påfrestning för de barn eller ungdomar som drabbas av händelsen” (Dyregrov, 1997, s. 9). Terr (1991) delar upp barns trauma i två kategorier, dels barn som har utsatts för *en* traumatisk upplevelse och barn som utsätts för traumatiska upplevelser under upprepade tillfällen. Hon berättar bland annat om misshandel och sexuella övergrepp som möjliga traumatiska upplevelser för barn. Hon tar dock även upp att övergrepp och misshandel inte behöver vara traumatiska för barn. Vad vi exempelvis benämner som övergrepp kan bestå av allt från mycket korta beröringar av könsorgan eller inspelat material där barn inte alltid förstår eller är medvetna om att de blir utnyttjade (Cederborg et al., in press). Terr (1991) menar att *en* eller *upprepade* traumatiska upplevelser skapar olika reaktioner för barn. Barn som utsätts för *ett* trauma tenderar att ha ett klart och tydligt minne av det de varit med om, ett minne som dessutom kan återupplevas. Barn som utsätts

för *upprepade* traumatiska upplevelser, exempelvis återkommande sexuella övergrepp eller misshandel, tenderar istället att hantera det de varit med om genom att förneka eller fly mentalt från upplevelsen - dissociera. Det sägs kunna bero på den förväntan/oro för nya händelser som skapas av återkommande övergrepp eller misshandel. Förnekande och dissociation kan vara ett sätt att skydda sig från de upprepade händelserna. Det kan ge mindre tydliga minnen av desamma.

Cordón, Pipe, Sayfan, Melinder och Goodman (2004) har i en genomgång av kliniska och vetenskapliga artiklar dragit slutsatserna att mycket tyder på att minnen av trauma och icke-trauma har mycket gemensamt. Bland annat påverkas både traumatiska och icketraumatiska minnen av ålder, när barnet berättar samt händelsens natur. Före två års ålder syns barns traumatiska upplevelser inte vara tillgängliga för en senare verbal hågkomst då de inte tycks korsa den infantila amnesibarriären. Barn har utifrån detta inte möjlighet att förmedla vad de varit med om i ord. Cordón et al (2004) menar att det finns begränsat stöd för att explicita minnen av traumatiska upplevelser före två års ålder skulle vara mer åtkomliga än explicita minnen av icke traumatiska upplevelser. Således tycks det inte finnas belägg för att barn på ett tydligare sätt skulle kunna redogöra verbalt för traumatiska händelser, eller att traumatiska minnen blir en del av ett medvetet minnessystem då de inträffat före två års ålder. Cordón et al. (2004) tar emellertid upp att detta inte omintetgör möjliga beteendeförändringar som kan följa med upplevelsen. Efter perioden av infantil amnesi sägs det finnas visst belägg för att traumatiska upplevelser får ett starkare fotfäste i barns minne. Exaktheten i det som barnet minns kan dock ha påverkats. Bland annat av andra betydande personer, därmed bör resultaten tolkas med försiktighet.

Cordón et al (2004) tar upp att emotionella reaktioner som kan vara sammankopplade med traumatiska upplevelser, såsom dissociation och post traumatic stress disorder (PTSD), är faktorer som tycks kunna påverka minnet av händelsen eller händelserna negativt. Den struktur i hjärnan som är kopplad till minne sägs bland annat kunna skadas av de hormoner som frigörs under stress. Forskningen på barn är här dock mycket begränsad och det finns således inga tydliga belägg för att så skulle vara fallet för denna målgrupp. Generell kunskap om minne säger dock (Cordón et al, 2004) att vi har en god minnesförmåga för händelser som är kopplade till en stark emotionell reaktion. Detta kan tala för att även en traumatisk upplevelse minns över tid. Minne är också nära sammanhängande med ålder (Cordón et al., 2004)

Lamb, Sternberg och Esplin (2000) har undersökt befintliga rättsintervjuer i en studie av 145 barn i åldrarna 4 till 12. De har bland annat tittat på mängden av information som barnen svarade med och jämfört detta med ålder. Intervjuarna i materialet ställde främst ledande och suggestiva frågor. Dessa frågor ställdes för tidigt i intervjun innan möjligheterna att använda öppna frågor uttömts. Lamb et al. (2000) menar att det ökar risken för en påverkad berättelse. Bara fem procent av informationen som barnen lämnade inhämtades med öppna frågor, detta tillsammans med den tidiga tidpunkt då flervals och suggestiva frågor fördes in i intervjun gör det svårt att lita på materialet. De fann också att yngre barn och barn som intervjuades med en längre fördröjning generellt svarade med mindre information än vad äldre barn och barn som intervjuades tidigare efter händelsen gjorde. Goodman, Quas, Batterman-Faunce, Riddlesberger och Kuhn (1994) har studerat barns minne av betydande medicinska ingrepp. De fann stora skillnader i barns minne av händelsen beroende av barnens ålder. Yngre barn kom ihåg mindre än äldre barn. De svarade dessutom rätt på färre frågor än äldre barn och gjorde fler fel. Den stora ålderskillnaden framkom när 3-4 åringar jämfördes med äldre barn. Samma mönster framkom oavsett om barnen hade varit med om flera betydande ingrepp

jämfört med ett enda, även om det framkom tecken på att yngre barn som varit med om upprepade ingrepp var mer påverkbara av suggestiva frågor emedan resultatet tyder på det motsatta hos äldre barn. Goodman et al. (1994) menar att detta kan hänga samman med äldre barns högre förmåga att särskilja händelser och en högre grad av sammansmältning för yngre barn. De hade dock ett litet urval av barn som varit med om upprepade ingrepp. Goodman et als.(1994) resultat visar även på att det finns individuella skillnader för minnet av händelsen eller händelserna. Påverkansfaktorer för detta var främst förståelsen för vad de varit med om, moderlig sympati och kommunikation samt barnets emotionella reaktioner på händelsen. Då de tittade på suggestion såg de en klar skillnad mellan 3-4 åringar och de äldre barnen. Redan mellan 3-4 år till 5-6 års ålder såg de en signifikant skillnad i motstånd mot suggestion liksom en högre grad av riktiga svar. Ålder påverkar ju dock även den verbala förmågan och således även möjligheten att delge minnen.

Exkluderande av information i barns utsagor

Bidrose och Goodman (2000) har i en vetenskaplig fallstudie tittat på barns minne av sexuella övergrepp. I denna studie kunde de jämföra det som barnen i fallet tog upp med det som fanns bevis för eftersom övergreppen var väldokumenterade av förövarna i form av videoband och bilder. Man jämförde således flickornas utsagor med bevismaterialet för att se i vilken mån detta överensstämde. Sammantaget fanns det stödjande bevisning för ca 80 % av flickornas utsagor. Den stödjande bevisningen för de sexuella övergreppen var liknande för alla flickorna som deltog i studien, oavsett ålder. Mycket av det material som fanns i form av bevisning togs inte upp av flickorna i deras berättelser. De exkluderade således stora delar av sina upplevelser när de berättade om vad de varit med om. Studien sägs bland annat ha påverkas av att man inte säkert kan säga om alla övergrepp spelades in. Det fanns också tecken på att vissa av videobanden hade gamla inspelningar ”under” de man kunde använda som bevis.

Leander, Granhag och Christianson (2005) har i en studie intervjuat barn som blivit utsatta för samtal med sexuellt innehåll. Syftet vara att undersöka vilken information som barnen gav av samtalets innehåll. De har bland annat tittat på överensstämmelsen mellan det barnen berättade och det förövaren angett att han tillfrågat och fått som svar av respektive barn. I och med att förövaren förde ner detta efter varje samtal kunde en jämförelse göras. Leander et al. (2005) begränsar dock sina fynd bland annat med att de inte med säkerhet kan veta att det förövaren skrivit ner överensstämmer med vad som faktiskt sades. De såg dock en tydlig kongruens mellan det barnen berättat och den skriftliga bevisningen. De fann att barn utelämnade mycket information, 70 % av den neutrala informationen i samtalet och nästan all information av sexuell karaktär. En fråga som Leander et al. (2005) ställde sig är om utelämnandet av information rörande verbala sexuella överträdelser gjordes medvetet eller om barnen faktiskt inte kom ihåg samtalets sexuella delar. Att barnen återgav en viss del kongruent neutral information sägs peka på att barnen minns samtalet men valt att utelämna de delar som hade sexuell karaktär. De drar dessa slutsatser eftersom de anser att tidigare forskning om barns minne av stressande händelser såväl som av samtal visar på goda hågkomster av detsamma.

I Sjöberg och Linblads (2002) studie av barns avslöjande av övergrepp där bevisning fanns i form av videoband fann de att barnen tenderade att förneka eller förminska sina upplevelser. De menar att detta berodde på att vissa barn helt enkelt inte ville berätta om det de varit med om, vissa hade svårt att komma ihåg dessa upplevelser och ett barn saknade begrepp för att förstå och förklara det han hade varit med om.

Avslöjande

Goodman – Brown, Edelstein, Goodman, Jones och Gordon (2003) menar att det är viktigt att beakta utveckling, kognitiva förmågor och socioemotionella faktorer som påverkansfaktorer för barns avslöjande av övergrepp. I deras studie visade resultatet på att ju äldre ett barn är desto längre tid går generellt mellan övergreppet och avslöjandet. De säger att en möjlig förklaring till detta kan vara att ju äldre ett barn är desto större eget ansvar känner de för det inträffade. Upplevelse av ansvar för händelsen och rädsla för negativa konsekvenser för andra visades vara kopplat till ålder. Ju äldre barnet var desto större risk visade det sig vara för dessa upplevelser. Goodman – Brown et al. (2003) poängterar att koppling mellan upplevelse av ansvar och äldre barn motsäger Hazzard et al. (1995, i Goodman – Brown et al. 2003) rön där yngre flickor som utsatts för sexuella övergrepp visades ha större sannolikhet att lägga skuld på sig själva. Det motsäger även Quas, Goodman och Jones (2003) som fann att ju yngre barn är desto större sannolikhet att de skyller händelsen på sig själva. Upplevelse av ansvar var emellertid en prediktor för när barn avslöjar i Goodman – Brown et als. (2003) studie. Ju större ansvar barnet upplevde desto längre tid tog det till avslöjandet. Likaså skrivet Goodman – Brown et al. att Sauzier (1989 i Goodman – Brown et al., 2003) menar att barn som minst sannolikt avslöjar sexuella övergrepp är de där övergreppen har begåtts av en biologisk förälder. I Goodman – Brown et al. (2003) var rädsla för negativa konsekvenser för andra en prediktor för tiden att avslöja. Majoriteten av barnen i studien rapporterade dock inte rädsla för konsekvenser vare sig för sig själva eller för förövaren. En anledning till detta sägs kunna vara att då alla barn i studien valt att berätta kan det som vägledde dem till det valet varit starkare än eventuell rädsla. Rädsla för negativa konsekvenser för sig själva eller förövaren var emellertid inte heller prediktorer för när barnen avslöjade övergrepp. Goodman – Brown et al. (2003) tar upp att då övergreppet begås av närstående kan det vara så att barn vill skydda andra personer än förövaren. Det visade sig även ta längre tid för barn som utsatts inom familjen att avslöja än vad det gjorde för barn som utsatts av en utomstående person.

Cederborg et al. (in press) skriver att skäl för barn att inte berätta om sina upplevelser av övergrepp kan vara att de inte har tillräcklig mognad för att förstå det de varit med om eller då händelsen upplevts ofarlig för barnet och de inte funnit händelsen minnesvärd. Andra skäl till att inte avslöja övergrepp sägs av samma forskare kunna vara att det som hänt har talats om som en hemlighet mellan barn och förövare. Även rädsla för konsekvenser i form av straff från förövaren, upplevt ansvar liksom rädsla att inte bli trodd av sina föräldrar om de berättar om sina upplevelser kan vara faktorer som hindrar barn från att berätta. Forskarna grundar detta konstaterande på en studie av 10 barn som blivit utsatta för övergrepp av olika dignitet, från lätta beröringar av könsorgan och blivit inspelade på video när de badat nakna till grövre övergrepp i form av anal och oral penetration. Det fanns i denna studie bevismaterial kring det barnen varit med om i form av videoinspelningar gjorda av förövaren. Cederborg et al. (in press) tar även upp vikten av att varje barn är unikt vilket även deras upplevelser är. Det är därför vikigt att intervjuaren anpassar sig till det unika barnet och dess förhållanden för att få information av barn.

Bottoms, Goodman, Shwartz – Kenny och Thomas (2002) har undersökt barns tendenser att hålla information hemlig. I deras studie ombads barn av sina mammor att hålla aspekter av lek hemliga. Bland annat att inte berätta att mamman förstört en docka. De skulle om de inte avslöjade vad som hänt bli belönade med en leksak och samtidigt skydda mamman från bestraffning. De kopplar sina resultat till rättsväsendet på följande sätt. De menar att resultatet talar för att barns uppskjutna berättande av brott inte ska räknas bort som vittnesmål eftersom det kan vara så att de skyddar en betrodd person i sin närhet. De fann i sina resultat att särskilt barn över fem år skyddade sin mamma genom att inte berätta. För yngre barn i denna studie

visades dock ingen signifikant effekt av manipulationen att hålla information hemlig. Det sägs kunna bero på att barn inte förstod följderna av sitt berättande i relation till modern. Det tar dock upp att detta inte var en brottslig situation och det därför inte går att dra några säkra slutsatser utifrån resultaten för yngre barn. De tar upp att exempelvis sexuella övergrepp för med sig skam vilket i sig kan vara en anledning till att inte berätta. En sådan situation kan även medföra hot mot säkerhet istället för som här lovad belöning. De menar att hot är mer effektivt för att hindra barn att berätta. Deras studie visade att barn kan hålla en relativt trivial händelse hemlig efter uppmaning av sin mamma vilket tyder på att händelser som övergrepp kopplade till hot eller övertalning att hålla hemligt av en närstående kan vara starka skäl för barn att inte avslöja detsamma. De poängterar dock att det självklart inte betyder att alla barn som inte berättar har varit utsatta.

Konsistens i berättelsen

Ghetti, Goodman, Eisen, Qin och Davies (2002) har i en studie angående konsistens i barns berättelser om sexuella övergrepp och misshandel fått fram att äldre barn var mer konsistenta än yngre gällande båda dessa variabler. En förklaring som tas upp kring detta är att äldre barn kan vara mer kompetenta på att strukturera upp sitt berättande och således även mindre beroende av vuxnas frågor. Yngre barns berättelser varierar sålunda i högre grad utifrån de frågor som ställs och deras ordning. Barn som berättade om sexuella övergrepp gav mer konsistenta berättelser än barn som berättade om misshandel. En möjlig förklaring till detta sägs kunna vara att de barn som berättade om misshandel i större utsträckning hade varit utsatta för upprepade händelser. Detta kan ha gjort det svårare för dessa barn att särskilja en specifik händelse. Ghetti et al. (2002) fann även att barn som berättade om tre sexuella övergrepp var mindre konsistenta i sitt berättande än barn som berättade om ett. Samtidigt var dock barn som berättade om ett övergrepp mer konsistenta än barn som berättade om en upplevelse av misshandel. Ett annat resultat var att pojkar var mindre konsistenta än flickor när de berättade om sexuella övergrepp.

Ghetti et al. (2002) undersökte även en möjlig relation mellan minne, kognitiva förmågor och konsistens i berättelsen. De menar att deras fynd tyder på en koppling mellan väl strukturerad minnes representation och konsistens i utsagorna. Detsamma gällde dock inte utsagor om misshandel. De fann inget samband mellan intelligens och konsistens i berättelsen för varken sexuella övergrepp eller misshandel.

Barns upplevelser av skuld och skam

Quas et al. (2003) har sökt efter prediktorer för att barn lägger skulden på sig själv vid sexuella övergrepp. De fann bland annat att övergreppets allvarlighetsgrad och att undvika övergreppet genom att låtsas att det inte hänt var signifikanta prediktorer för eget skuldläggande. Ju yngre barn är desto större tycks sannolikheten vara att de skyller det på sig själva. Det sägs kunna vara sammanhängande med yngre barns tro på direkt rättvisa för något de själva gjort, yngre barn sägs inte heller ha samma förmåga att resonera kring kausalitet. Goodman – Brown et al. (2003) menar att upplevt ansvar fördröjer barns avslöjande av vad de varit med om.

Påverkan och eventuella symtom

Barns symtom efter att de varit utsatta för sexuella övergrepp kan påverkas av graden av oro hos den primära vårdaren (Lipton, 1997). I Liptons (1997) studie ingick två grupper av vad hon kallar primära vårdare, en bestående av fosterföräldrar och en bestående av biologiska föräldrar. Gruppen med de biologiska föräldrarna hade även vårdnaden av barnet under den tid som övergreppen skedde. Fosterföräldrarna kom in i barnens liv efter avslöjandet

om övergrepp. Ju högre oro/smärta hos den primära vårdaren desto högre grad av symtom uppvisar barnet (Lipton, 1997). Hon kunde se att fosterföräldrar visade en högre grad av stöd gentemot barnet än biologiska föräldrar. Det skulle, enligt Lipton (1997), kunna förklaras med att biologiska föräldrar upplever en större grad av ambivalens när det egna barnet är med om sexuella övergrepp. Ju sämre stöd barnen fick från den primära vårdnadshavaren desto mer symtom uppvisades. Mian, Marton och Le Baron (1996) säger sig ha funnit klara bevis på att sexuella övergrepp resulterar i både beteende- och emotionella effekter, bland annat översexualiserat beteende och ångest, för flickor i 3-5 års ålder. De menar att detta resultat åtminstone gäller kortvariga effekter. För de barn som utsattes av någon närstående var symtomen något högre. Det fanns emellertid ingen signifikant skillnad mellan de båda undersökta grupperna som bestod dels av flickor som utsatts inom familjen och dels av flickor som utsatts av en utomstående förövare. I de fall där de symtom som följde var mer omfattande fann man ett samband med en ohälsosam familjemiljö liksom upprepade övergrepp av grövre karaktär.

Terr (1991)gör, som sagts tidigare, skillnad mellan barntrauma beroende på om det handlar om *en* händelse eller *upprepade* återkommande över längre tid. Hon menar att barns som har varit med om *en* traumatisk upplevelse ofta har detaljerade minnen av händelsen. De kan även i efterhand försöka skapa/få kontroll över det som hänt genom tankar om varför det hände och hur det kunde ha undvikits. Barn som utsätts för *upprepade* övergrepp eller misshandel kan istället använda sig av strategier som förnekande och psykisk domning, dissociation eller vrede för att skydda sig mot förväntningen på nya övergrepp. Vreden kan även vändas mot dem själva i självskadande beteende. Hon talar även om fyra karakteristika som följer av barns trauma: visualiserade eller upprepat upplevda minnen, repetitivt beteende, traumaspecifika rädslor och förändrade attityder gentemot människor, i livet nu och i framtiden.

Kaplow, Dodge, Amaya – Jackson och Saxe (2005) menar att barn som under eller omedelbart efter yppande av sexuella övergrepp uppvisar symtom som dissociation, oro/arousal, eller undvikande ligger i riskzonen att utveckla PTSD. Dissociation sägs vara den starkaste prediktorn av dessa. Kaplow et al. (2005) säger att detta kan bero på att dissociation skulle kunna leda till otillräcklig bearbetning av upplevelsen. De fann även att ålder då övergreppen började var en negativ prediktor för oro/arousal. De drar slutsatsen att ju yngre barn är då de utsätts för sexuella övergrepp desto högre är risken att de upplever oro/arousal vid yppandet om vad de utsatts för. De har även funnit att pojkar är mer benägna att använda sig av undvikande vid avslöjande av sexuella övergrepp, detsamma sägs gälla yngre barn. Det senare sägs kunna vara sammanhängande med yngre barns bristande språk och sämre möjlighet att identifiera sina känslor. Sammantaget sägs detta göra det svårare för yngre barn att uttrycka sina tankar och känslor.

Disciplinär bestraffning som barn – attityder som vuxen

Bower och Knutsson (1997) har studerat samband mellan upplevelser av disciplinära bestraffningar i barndomen och attityder mot/för disciplinära åtgärder i egen vuxen ålder. De fann att personer som hade varit utsatta för en särskild potentiellt menlig form av fysisk disciplinering som barn, var mindre benägna att kalla denna form av disciplinering skadlig/grov då de tillfrågades om den i vuxen ålder. De fann också att om disciplinering rent faktiskt resulterar i skada sågs den som grov oavsett personens egna historia. Personer som hade lidit åtminstone en fysisk skada av misshandel de utsatts för som barn visade inte den större acceptansen för densamma som de som inte sade sig ha skadats. Bland de personer med en allvarlig historia av misshandel bakom sig framträdde skillnader. De som inte ansåg sig ha

blivit misshandlade uppvisade mindre sannolikhet att kalla något misshandel, än de som faktiskt ansåg sig ha blivit misshandlade. Detsamma visade sig gälla de som hade utsatts för en ”mildare” form av bestraffning.

Polisers uppfattningar

Forskning kring vad poliser och åklagare som arbetar med barn som utsatts för sexuella övergrepp eller misshandel har för uppfattningar om dessa barn är knapp. Melinder, Goodman, Eiliertsen och Magnussen (2004) har undersökt professionellas föreställningar om barn som vittnen. I sin studie tittar de bland annat på uppfattningar om suggestibilitet och minne. De granskade norska advokaters, domares, psykologers, psykiatrikers och polisers uppfattningar i dessa frågor. Deras studie visar på att poliser har en relativt hög tilltro till barn som vittnen. Poliser skattade även barns förmåga att identifiera högre än de andra professionerna och hade en lägre skattning för barnets sårbarhet för att ge motsägelsefulla förklaringar.

Resultaten i studien tyder på att alla professionerna som tillfrågats ansåg att beteenderepertoar var den minst tillförlitliga indikatorn i jämförelse med visade känslor, verbala utsagor och medicinsk bevisning. Det var inte heller några skillnader mellan professionerna angående tilltro till minne. Poliserna ansåg att barn var trovärdiga vittnen i åldersspannet 6-8 år (utifrån medelvärdet). Poliser klassade verbal intervju som en tillförlitlig källa för information högre än de andra professionerna. Intervju var dock skattat som en pålitlig metod för undersökning av alla grupperna. Alla professionerna utan psykologer och försvarsadvokater skattade sig själva högre än vad de andra grupperna skattade dem som kvalificerade att bedöma trovärdighet hos barnen. I en annan studie av Melinder, Thoresen, Lonnum och Magnussen (inte publicerad artikel i Melinder et al. 2004) tyder resultaten på att i en jämförelse mellan psykologer och erfarna poliser lyckas erfarna poliskonstaplar få fram mer rättvisande material från förskolebarn än psykologer.

Sammantaget var uppfattningarna om barns pålitlighet och således användbarhet som vittnen moderat. Likaså vad gällde sin egen förmåga att bedöma barn som vittnen och pålitlighet i undersökningstekniker.

Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att öka förståelsen för vad poliser och åklagare kan ha för uppfattningar om barn som utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel. Jag har valt att jämföra och tydliggöra uppfattningar mellan dessa yrkesgrupper. Jag har också valt att tydliggöra olikheter inom respektive yrkesgrupp genom att i resultatet skriva hur många inom varje yrkesgrupp som ger uttryck för vissa uppfattningar. Detta bidrar till att öka förståelsen för de uppfattningar som finns inom rättsväsendet och vilka likheter och skillnader som kan finnas mellan och inom dessa två yrkesgrupper. Kunskapen om barns kompetens att berätta om sina erfarenheter i en rättslig intervju kan vara avgörande för hur ärendet kommer att hanteras i den rättsliga processen. Mer specifikt handlar studien om att undersöka vad det finns för uppfattningar hos poliser och åklagare om:

- Barns kompetens att berätta om sina upplevelser
- Trovärdighet hos barn och tillförlitlighet i deras berättelser
- Hur barn påverkas av övergrepp och misshandel.

Jag tillfrågade även informanterna om en psykolog kan tillföra något till deras yrkesroll samt i rättsprocessen. Frågan om tillförlitlighet i barns berättelser tillkom under den första intervjun med en åklagare då denna tog upp skillnad mellan trovärdighet och tillförlitlighet.

Metod

Val av metod

Då syftet var att fånga polisers och åklagares subjektiva uppfattningar valdes kvalitativ metod och datainsamlingen skedde via intervjuer utifrån en semistrukturerad intervjuguide (se bilaga1). Denna insamlingsmetod valdes eftersom intervjuer kan fånga de aktuella gruppernas uppfattningar och ge en fördjupad förståelse av informanternas föreställningar (Trost, 2005). Semistrukturerade intervjuer öppnar möjligheten för en följsamhet gentemot informanterna då intervjuaren följer informanterna i frågeställandet. Frågorna behöver inte komma i en strukturerad ordning och följdfrågor kan ställas där behov finns för att få fram nya perspektiv och aspekter som inte finns med i intervjumallen. Informanterna tillåts dock inte tala helt fritt utan styrs in på olika områden av betydelse för studien (Hayes, 2000). Som ett första steg vid skapandet av intervjumallen bildades en uppfattning om kunskapsläget kring barn i en intervjusituation genom en litteratur genomgång. De frågor som dök upp hos mig och skulle kunna vara intressanta för studien skrevs ner. De modifierades och sammanställdes i övergripande områden. Under varje övergripande fråga skapades specifika underfrågor som en hjälp om informanterna inte berättade. Frågorna var öppet formulerade vilket gav de tillfrågade möjlighet att svara med sina egna ord (Trost, 2005). Den grad av struktur som användes i intervjumallen och under intervjun syftade till att uppmuntra informanternas fria berättande, informanternas svar följdes upp med följdfrågor och de specifika frågorna användes som stöd. Detta intervjusätt var inspirerat av Kruuses (1998) tratt teknik med en inledande bred och öppen fråga som följs av mer specifika delfrågor. Denna teknik användes för varje område i intervjumallen, men med en öppenhet att hoppa mellan områdena då informanterna själva kom in på dessa.

Induktiv temaanalys användes som grund för genomgången av data, skapandet och struktureringen av resultatet (Hayes, 2000). Induktiv då teman utarbetades utifrån det insamlade materialet. I analysen nyttjades dock även en deduktiv hållning i och med att de kategorier som skapades har en koppling till de förutbestämda frågeområdena. Jag har valt

att i resultatdiskussionen göra en koppling mellan relevant forskning om barns förmågor och delar av informanternas uttryckta uppfattningar för att ytterligare förtydliga informanternas föreställningar.

Urval av data

Urvalet grundade sig bland annat på vilka informanter som fanns tillgängliga. Jag använde mig av befintliga kontakter och utökade min lista av informanter genom att få del av de första utvalda informanternas kontaktnät. Antalet informanter i varje grupp bestämdes i förhand till sex personer för att få hanterbara data, både i tid och materialomfång. Trost (2005) menar att vid ett för stort urval, han talar om ett spann mellan fyra-fem upp till åtta informanter, kan materialet bli övermäktigt och det finns då en risk för att det blir svårt både att få överblick och att urskilja detaljer.

De villkor som ställdes upp för deltagande var att som en del av pågående arbetsuppgifter arbeta med barnutredningar och vara antingen utbildad åklagare eller utbildad polis. De åklagare som intervjuats har arbetat som ansvariga för förundersökning och eventuellt åtal och de tillfrågande poliserna har utfört rättsliga barnintervjuer vid tiden för intervjuerna. Kontakt togs med åklagarna per mail (se bilaga 2) och följdes sedan upp på telefon där närmare information gavs om syfte och konfidentialitet. Kontakt med poliserna togs per telefon, information om syfte gavs och konfidentialitet diskuterades. Informanternas erfarenheter, i år räknat, av att arbeta med fall som är inriktade på barn skiftar, från ca två till ca femton år för poliserna och ca ett till ca arton för åklagarna. Könsfördelningen bland åklagarna var tre män och tre kvinnor och av de poliser som ingick i resultatanalysen var två män och fyra kvinnor. Två polisintervjuer som genomfördes saknade ljud. För att skapa ett enhetligt analysmaterial i form av transkriberat material fylldes därför polisgruppen på med ytterligare två intervjuer – totalt åtta. De två ljudlösa intervjuerna har fungerat som stöd utifrån anteckningar som gjordes under och direkt efter intervjun, de återfinns dock inte i resultatdelen.

Insamlingsmetod

Sex (eg. 8) stycken poliser respektive sex stycken åklagare har intervjuats. I 11 av 12 intervjuer som användes i resultatanalysen utfördes dessa på informanternas arbetsplats. (Även de två poliser som intervjuades men inte ingår i resultatet intervjuades på sin arbetsplats). En intervju utfördes hemma hos informanten. Vid tre intervjuer skedde korta avbrott i form av telefoner som ringde eller kollegor som knackade på. Efter samtycke från respektive informant spelades alla intervjuer in på band för att göra materialet tillgängligt för bearbetning. Före varje intervju gavs återigen information om uppsatsens syfte, informanterna ombads att fokusera sina tankar på barn som utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel och information gavs om att materialet skulle transkriberas men att avidentifiering skulle ske redan vid transkriberingen. Även information om hur transkriberingarna skulle användas och användande av citat gavs till informanterna och samtycke inhämtades. Intervjuernas längd varierade mellan 35 till 60 minuter, majoriteten varade ca 45-50 minuter.

Varje intervju påbörjades med frågan ”kan du berätta för mig hur du ser på barns kompetens att berätta?”. Samtalet följde sedan informanten på så sätt att om denna kom in på ett område eller en specifik fråga självmant ställdes öppna följdfrågor i form av: ”kan du berätta mer”, ”kan du utveckla”. Följsamheten gav möjlighet för informanterna att komma in på områden som inte fanns med i intervjumallen och på så sätt öppna för nya aspekter. Om informanten inte berättade, eller om berättandet sinade innan informanten kommit in på de områden som de specifika frågeställningarna, under varje övergripande fråga, berörde ställdes dessa frågor (se bilaga 1).

Bearbetning och analys av data

Det inspelade materialet har transkriberats ord för ord av författaren. Det gjordes för att hålla materialet så nära data som möjligt, få god överblick och en god inblick i variationer. Skratt, pauser etcetera skrevs ner för att få insyn i hur något berättades och inte skapa övertolkningar eftersom jag ensamt genomfört studien. Texten anpassades dock till skriftspråk med användande av punkter och kommatecken för att öka läsbarheten. En av polisintervjuerna hade vid ett fåtal tillfällen ohörbart material, detta transkriberades som ohörbart. Då det handlade om en mycket liten del av intervjun och anteckningar hade gjorts under intervjun, liksom efteråt, gjordes bedömningen att den kunde vara en del i resultatanalysen. Det som inte hördes uteslöts som analysmaterial. Det sammanlagda materialet bestod av 168 A4 sidor, 85 sidor för åklagargruppen och 83 sidor för polisgruppen. För att skapa möjlighet att tydliggöra uppfattningar, samt olikheter och likheter både inom och mellan grupperna analyserades grupperna var för sig vid redovisningen av resultatet.

Influerad av induktiv tematisk analys arbetade jag med materialet för att hitta föreställningar i det som berättades (Hayes, 2000). Jag sökte efter de föreställningar som fanns hos poliserna samt hos åklagarna och letade således efter innebörd i det som sades. Enligt Kvale (1996) kan mening i uttalanden generas bland annat genom att hitta mönster och skapa teman på en högre abstraktionsnivå. Även Hayes (2000) tar upp vikten av att sammanfatta det som sägs med egna ord under de teman som skapas. Yardley och Marks (2004) talar om tema analys som användbart för att titta på innebörden i data i dess kontext, inte enbart ord som används. Det ger således en struktur och en systematik att identifiera och beskriva drag som finns i data. I denna process har jag strävat efter att vara medveten om mina egna föreställningar både gentemot de jag intervjuat och området i stort då min egen förförståelse kan medverka till att skapa mönster. Jag har återgått till texten ett flertal gånger för att hitta och styrka meningsskapandet. För att kontrollera meningsskapandet har två personer som inte varit inblandade i uppsatsarbetet i övrigt gått igenom det sammanställda resultatet och kontrollerat om använda citat och mening är koherenta. De ansåg efter *en* genomläsning att teman och citat var koherenta. Skapandet av resultatet gick till på följande sätt.

Texterna lästes igenom som helhet tills en god överblick av materialet erhållits. I nästa steg skrevs nyckelord i marginalen där jag upplevde att den berörda informanten talade om saker som var relevant för mina frågeställningar. Vid denna bedömning betraktades stycken eller meningar (Trost, 2005). Material som inte berörde frågeställningen för studien sorterades bort under analysarbetet. Jag skapade sedan en ”mindmap”, influerad av Trost (2005) med de nyckelbegrepp som togs upp av gruppen som helhet. Dessa nyckelbegrepp sorterades sedan i preliminära teman. Varje intervju gicks återigen igenom i syfte att söka efter och plocka upp uttalanden som hörde till vardera preliminära temat. Temana kontrollerades och modifierades under denna process då nya mönster blev tydliga. Efter denna genomgång gjordes en mer definitiv benämning av teman. Varje informants intervju gicks återigen igenom och olikfärgade klisterlappar sattes där de relevanta temana var representerade. Lapparna förenklade processen att hitta tillbaka till, samt kontrollera respektive tema. Det varje informant uttryckt som var relevant för min frågeställning skrevs sedan in under det tema det varit med och skapat, för att för mig själv tydliggöra både det gemensamma och det unika i det informanterna berättade. Detta sammanställdes sedan i en sammanhållen text med mina egna ord där likheter och skillnader tydliggörs genom att uttala ungefär hur många informanter som uttryckt olika uppfattningar. Detta gjordes för att inte göra en generalisering av uppfattningarna inom grupperna. En del teman var besläktade i vissa delar. För att tydliggöra detta sorterades de besläktade temana in under mer övergripande kategorier som kunde representera huvudmeningen i dessa olika teman. De teman som inte samverkade med

något annat tema, och således inte föll in under någon kategori, kallas *unika* teman i resultatet. Inspirerad av Hayes (2000) valdes citat som kunde förtydliga och exemplifiera de teman som sammanställts. Av etiska skäl formulerades inte vilka informanter som uttryckt vad då detta skulle kunna leda till igenkänning. En jämn fördelning av citat efterstävades dock vid val av desamma. I citaten ändrades ord som kunde ses som sammankopplade till en viss individs sätt att uttrycka sig och ersattes med en synonym. Språket gjordes även mer lättläsligt genom att ta bort upprepningar och inskjutna ord så som ”ju” och ”liksom”. Där ord är borttagna tydliggörs det av användandet av (…). I vissa delar har förtydliganden gjorts för att klargöra vad informanten har pratat om då de till exempel använt det eller de. Dessa tydliggöranden står inom parantes i citaten. Varken kategorierna eller temana var förhandsbestämda utan utformade under analysen med grund i data och med ett induktivt förhållningssätt. Kategoriernas koppling till de förutbestämda frågeområdena ger dock även studien en deduktiv hållning. Efter att det som informanterna uttryckt sammanställts lästes materialet igenom igen för en sista kontroll av överensstämmelsen mellan sammanställningen och data. Även efter denna genomläsning gjordes vissa modifieringar i benämningar och definitioner av teman och kategorier. Analysen gjordes ensam av författaren.

Då jag har genomfört alla intervjuer själv har tankar och funderingar som uppkommit under processens gång varit en del av bearbetningen. Något som Trost (2005) talar om som värdefull arbetstid då jag hela tiden haft tillgång till hela materialet. Det är i processen under och efter temastrukturering som den huvudsakliga tolkningen skett i sammanställning, sammanfattning och lyftandet till en högre abstraktionsnivå. I min arbetsprocess har jag upprätthållit en närhet till materialet genom att gå tillbaka till intervjuerna flera gånger. För att öka objektiviteten har jag under processens gång sökt efter olikheter och motsägelser i vad de olika informanterna uttryckt.

Resultat

Analysen av resultatet resulterade dels i övergripande kategorier baserade på besläktade teman och dels i enskilda teman som inte föll in under någon övergripande kategori. De sistnämnda kallas för *unika* teman i resultatet för att tydliggöra att de är enskilda och inte hör till någon övergripande kategori. Analysen av polisintervjuerna resulterade dels i tre övergripande kategorier, baserade på specifika teman, och dels i tre unika teman. De tre övergripande kategorierna är: Extern påverkan, Barns förmåga att berätta och Berättelsens värde. Övriga, så kallade unika teman är: Polisernas berättande, Konsekvenser för barnet och barns upplevelse och Användande av sakkunniga. Analysen av åklagarintervjuerna resulterade dels i tre kategorier, baserade på specifika teman, och dels i två unika teman. De tre övergripande kategorierna är: Extern påverkan, Barns förmåga att berätta och Begränsad sakkunskap. De övriga, så kallade unika temana är: Generaliserande kontra det unika barnet och konsekvenser för barn.

I de teman som är särskilt långa är vissa ord kursiverade för att förenkla för läsaren. Likheter och skillnader inom grupperna tydliggörs i texten genom att uttala hur många informanter som uttryckt olika uppfattningar. I citaten används *I* för informanten och *J* för mig då vi båda talar.

Poliser

Unikt tema – Polisernas berättande. Alla poliser använder sig av specifika fall (avidentifierade) i sitt berättande men generaliserar även sin kunskap till vad och vilka faktorer som kan påverka ett barns förmåga att berätta.

En polis berättar:

> *I:/ om man ska va generell, det varierar givetvis, men innan fem kan det vara stora problem med det fria berättandet*
> *J: m*
> *I: då menar jag att dom helt enkelt inte har det ordförråd som behövs och speciellt inte om vi tar sexuella övergrepp så har dom inte ord för, för dom vet inte vad de ska kalla saker och ting, dom använder liknelser mycket och det är ju väldigt svårt att veta vad dom här liknelserna kan vara det, ska jag ta ett exempel…så ett exempel jag har det var /ett barn/ jag pratade med (specifikt fall följer som exempel på svårigheten med liknelser) (Ex. 1)*

Extern påverkan

Olika externa faktorer sägs påverka ett barns berättelse och dess förmåga att berätta. Poliser talar om människor runt barnet som möjliga påverkansfaktorer. Föräldrar och förövare är sådana personer, intervjuaren en annan. Alla poliser lägger vikt vid det egna förhållningssättet och hur de som intervjuare kan påverka barnet både negativt och positivt. Intervjusituationen och miljön är andra faktorer.

Föräldrar/förövare. Majoriteten (4) av poliserna uttrycker att barn kan påverkas av sin eller sina föräldrar i vad och hur de berättar. Fyra poliser berättar om möjligheten av påverkan från den sociala kontext barnet befinner sig i. Ett exempel som nämns (1) är familjens regler om vad som ”får” berättas och inte kring familjeangelägenheter. En situation som sägs (1) kunna skapa vissa bekymmer är när föräldrar befinner sig i vårdnadstvister och

den ena vinner på att smutskasta den andra. Här krävs en medvetenhet om att tvisten kan bero på övergrepp eller misshandel. Två poliser uttrycker att stöd från föräldrar eller andra närstående kan ha positiv inverkan på barnets möjligheter att berätta. Poliserna (4) berättar även om bekymmer i form av extern påverkan som uppstår när förövaren är en förälder. Förövaren har då en möjlighet att påverka vilket ofta sägs utnyttjas. Förälderns möjlighet att göra detta sägs vara avhängigt den nära relationen, både rent geografiskt men även känslomässigt. Han/hon kan använda hot om konsekvenser både för barnet och för dem själva för att hindra barnet att berätta. En polis tar upp aspekten om vad föräldrarna sagt om polisen och överlag vad barnet har för bild av polisen som en faktor.

En polis berättar:

/ ett litet barn är ju helt och hållet beroende av sina föräldrar och ofta är det ju inte att, om det nu är pappa som kanske har slagit, pappa är ju inte dum hela tiden han är ju snäll också, ibland kan det ju va att, om det nu är pappa som hr slagit, om vi håller fast vid det, så kanske han har hotat att berättar du någonting så dödar jag dig eller också ja, pappa hamnar i fängelse. Det finns mycket sånt där som man måste tänka på, att dom ska överleva i fortsättningen också. (Ex. 2)

Poliserna (3) berättar om påverkan redan då händelsen sker. De tar upp svårigheter med att en förövare kan normalisera sitt beteende gentemot barnet eller tala om att det som sker är en hemlighet och inget vi talar om. Detta är aspekter som sägs försvåra barnets berättande på olika sätt.

En polis uttrycker normalisering så här:

Dom kan ju påverkas de är klart att du som förälder, om du utsatt ditt barn /kan/ påverka på olika sätt genom att tala om att det här är normalt, om dom är små, tala om att det är normalt att man pillar på varandra så här. (Ex. 3)

En annan polis berättar om hemligheter:

Det vet man ju inte vad som har försiggått hemma, om dom har pratat om det eller om dom har hotat, eller om det är sexuella övergrepp (...) det här är en hemlighet och det får du inte berätta för någon (...) för då bryter dom ju ett löfte om dom sitter här och berättar för någon annan. (Ex. 4)

Intervjuarens förhållningssätt Alla poliserna tar upp nödvändigheten av *barns upplevelse av en trygg och lugn atmosfär* för att genomföra en bra rättslig intervju där barnet kan visa sin kompetens. De uttrycker att en god kontakt med, och förtroende för intervjuaren är en viktig och positiv påverkansfaktor för att barn ska berätta om det de har upplevt. Alla poliser lyfter upp att *varje situation är olika* och även det egna förhållningssättet kan skilja sig från fall till fall. Det sägs här vara viktigt att hålla sig på barnets nivå både i ålder och mognad. Två poliser berättar att ett sätt att kunna förhålla sig till det individuella barnet är att ta kontakt med personer runt barnet för att veta vad man kan förvänta sig och hur barnet brukar bete sig i ”normala” sammanhang. En polis talar om barn med mental retardation i förhållande till intervjuarens förhållningssätt och vikten av att inte bara vara åldersadekvat utan även utvecklingsadekvat.

Två poliser uttrycker relationen med intervjuaren så här.

Det viktigaste är att man får en kontakt, att det blir ett samspel, ett samtal inte att man bara staplar frågor på varandra och så blir det enstaviga svar utan att man försöker väva in det lite i ett givande och tagande. (Ex. 5)

Om man träffas och man får en koppling (…) man får ett bra möte, om man trivs tillsammans, det måste ju ändå vara så att man har lättare att prata med vissa människor. (…) jag tycker väldigt ofta om dom känner sig trygga om man har en bra koppling till varandra så tycker jag att dom är duktiga på att berätta. (Ex. 6)

En annan polis säger så här om mötet och förhållningssättet:

I: / lyssna helt enkelt, att man får bygga på ett förtroende, ett ömsesidigt förtroende så att man ska va intresserad av vad dom, som man ska va med alla människor när man pratar med dom, intresserad av dom som människor å det tror jag gäller alla barn, alltså oavsett ålder sen är det ju på olika sätt, med en tonåring kanske man inte sätter sig ner och ritar en streckgubbe eller nått sånt för att få förtroende (…) etablera kontakt utan där måste man kunna vara lite mer åldersadekvat hur man närmar sig (…)
J: kan du berätta lite mer om det här att skapa förtroende?
I: M..ja men det är så otroligt stor spännvidd och det är så väldig olika, för att det är hela tiden individbaserat. (Ex. 7)

Majoriteten av poliserna (5) tar upp att deras *egna reaktioner* på det barn berättar kan hindra barns berättande. Barn kan sluta berätta eller inte alls börja om de uppfattar att intervjuaren tar illa vid sig av det de berättar. Det sägs bero på att barn vill skydda intervjuaren om de märker att han eller hon upprörs av det som barn berättar att de varit med om.

En polis uttrycker det så här:

I: Har dom orden (…) så brukar det gå bra, om det inte är så att dom tycker att det är väldigt jobbigt å att dom är oroliga för min reaktion på det dom berättar
J: Hur kan det bli då, om dom är oroliga för din reaktion?
I: (…) ja det vanligaste är väl att dom blir tysta eller att dom helt börjar prata om något annat…
Jag tror att dom ibland kan känna en (…) oro för, precis som dom kan känna en oro för sina föräldrar att om jag berättar det här så kommer mamma bli ledsen, rädd, orolig, allt det där. Att dom även kan få det för oss.
J: hur menar du då?
I: barn då dom varit utsatta…att…dom känner en oro för mig att berätta (…) att dom tycker lite synd om mig att jag ska behöva höra det. (Ex. 8)

Alla poliser tar upp att *barn är påverkbara av* de *frågor* som ställs om de ställs på fel sätt. De talar om ledande frågor, suggestiva frågor, flervalsfrågor, tvåvalsfrågor och även om vad barnet tror förväntas av dem. Tre poliser uttrycker att barn vill vara till lags i relationen med intervjuaren, det är därför viktigt att inte pressa och sätta krav på barnet så att det berättar för att göra intervjuaren nöjd.

En polis berättar så här:

/om dom /barn/ inte får öppna frågor utan man ställer ledande frågor, och det kan va så att dom inte vill berätta och förhörsledaren ställer ledande frågor, till slut så kanske dom berättar bara för att få förhörsledaren nöjd. För dom /förhörsledaren/ frågar och frågar och frågar och dom /barnen/ tycker det är jobbigt och så säger dom bara nått för att…då tror dom tror dom att man ska bli nöjd med det svaret, det kan jag tänka mig. (Ex. 9)

Det kanske inte är alltid dom har nått att berätta heller (…) det är ju inte att vi ska pressa barnen att berätta någonting för att vi ska bli nöjda. (Ex. 10)

En polis säger dock att barn ofta har en hög integritet och att det inte är lätt att lägga ord i munnen på dem.

Alla poliser tar upp att det är viktigt att *börja med ett fritt berättande* så långt som möjligt. De uttrycker samtidigt att det kan innebära svårigheter, som till exempel beror på barnets bristande förståelse för frågorna och barns ibland begränsade språk. En polis tar som exempel upp att de öppna frågorna kan ha en hög abstraktionsnivå som kan skapa missförstånd. Majoriteten (5) av poliserna uttrycker att när barnet har getts tillfälle och utrymme att tala fritt och berättandet trots det inte infinner sig, så är det *inte fel* att använda sig av *ledande frågor.* Det måste bara finnas en medvetenhet om varför det görs och svaren på de ledande frågorna ska följas upp (4). Det sägs (5) ibland kunna vara positivt med ledande frågor då det kan leda till att barn rättar intervjuaren vilket ses som en styrka ur bevissynpunkt. En ledande fråga sägs (5) även kunna vara ett sätt att öppna upp för ett fritt berättande då barn inte börjar berätta utifrån de öppna frågorna. En polis uttrycker att ett bekymmer är att en dålig intervjuare kan påverka genom att inte låta barnet tala till punkt eller göra för långtgående tolkningar av det barnet berättar.

En polis talar om berättandet så här:

> *Först vill man ju gärna att dom ska (…) berätta med fri berättelse… så opåverkat som möjligt.*
> */ att man ger dom en möjlighet att (…) berätta med egna ord å försöker ställa öppna frågor, flervals frågor och i sista hand ledande frågor. Å jag tycker inte att ledande frågor är fel egentligen bara man är medveten om att man ställer dom för ibland måste man (…) för att öppna upp något, sen kan man gå vidare med en fri berättelse. (Ex. 11)*

Majoriteten av poliserna (5) uttrycker att det är viktigt att *klargöra ”ramarna”* för barnet i syfte att skapa en trygg miljö där det är möjligt att berätta. Exempel på klargörande ram är (2) att det är ok att använda vilket språk som helst då detta kan göra att barn har lättare att hitta orden och inte begränsas i sitt uttryck. En annan aspekt som tas upp (1) är tydliggörandet av att det som berättas under samtalet bara får vara sådant som barnet kommer ihåg och att fantasi inte ska blandas in. Det sägs (2) också vara viktigt att inte förvirra och skuldbelägga barn i deras berättande. Det kan avhjälpas genom att klargöra att de många frågorna som en, eller flera, rättslig intervjuer innebär inte beror på att barnet inte är trott. Upprepade frågor sägs (2) annars kunna signalera att deras berättande upplevs som felaktigt. En polis uttrycker att det är viktigt att få barnet att förstå att även om intervjuaren är vuxen och polis så innebär inte det att de sitter inne med information om barnets upplevelse. Barnet sägs då även uppmuntras att rätta intervjuaren om denne skulle säga något som inte stämmer.

Två poliser säger så här om klargörande av ramar:

> *När vi pratar med barn vill ju vi veta exakt hur det har gått till, det är därför vi frågar och frågar (…) men innan så gör vi ju klar för dom att vi är jättefrågvisa (…) det är ju inte för att dom sagt någonting tokigt eller något som är fel utan vi vill veta lite mer.*
> */och förklarar man för dom innan att förstår man inte så ska dom säga att dom inte förstår, minns dom inte så är det helt okej att inte minnas och om jag säger fel så är det bara att säga till att nä nu var det fel*
> *J: m*
> *I: så då har man ju liksom givit dom här mallarna (Ex. 12)*

Poliserna (3) uttrycker också att det finns *individuella skillnader hos intervjuaren* som bidrar till hur intervjun och berättelsen kommer att utveckla sig. Olika poliser är olika lämpade

för att arbeta med rättsliga barnintervjuer. En viktig aspekt i detta sägs just vara att kunna få kontakt med barnet som intervjuas. En polis uttrycker att det, som i många andra tillfällen i livet är viktigt att möta rätt person.

En polis berättar om detta så här:

/jag tror att det är viktigt att få kontakt och mötet (…) att passar ihop, men sen tror jag inte alla är lämpade att prata med barn…
/jag tror att man måste vara intresserad av barn och intresserad av att höra deras berättelser. Man får inte vara (…) en person som tar åt sig väldigt mycket och mår väldigt dåligt /visar det/ och den andra typen som är väldigt korrekta /…/ det fungerar inte på barn. Det fungerar säkert i det stora hela /men/ man ska se till dom flesta barnen. (Ex. 13)

Intervjusituationen. Poliserna (3) berättar att den situation som en rättslig intervju innebär kan upplevas som okänd och konstig för ett barn. De (3) talar även om den tidspress som en utredning utgör som en faktor som påverkar berättandet. Barn kan behöva mer tid för att berätta än vad som ges tillfälle till i rättsprocessen. Miljön som intervjun hålls i, utifrån exempelvis kameror på plats, men även rummet i sig sägs (5) kunna försvåra barns berättande.

Två poliser berättar om situationen:

Hela situationen i sig (…) kan ju naturligtvis göra sitt till (…) att man helt plötsligt blir hämtad i skolan (…) kanske man får dåligt stöd av skolan som sådan, man får åka hit med folk som man aldrig har träffat. Det är klart hela situationen i sig blir konstig. (Ex. 14)

/eller att vi är väldigt stressade på grund utav att det är tidsbrist för att vi har dom / förövaren/na/ frihetsberövade för vissa barn behöver tid, man kan inte bara tvinga sig på dom. (Ex. 15)

En polis säger så här om miljön:

Jag tror kontakten man får med mig /påverkar/ sen även omständigheter, när dom kommer hit, hur det ser ut här, vad dom möter på vägen, när man kommer in i rummet och man visar dom det, det har hänt ett par gånger när man visat det här rummet som vi haft, nä jag vill inte gå in där. (Ex. 16)

Barns förmåga att berätta

Poliserna (alla) utrycker vikten av förståelse för att barn är olika i sina förmågor att berätta. Exempelvis barnets ålder och verbala förmåga tas upp som påverkansfaktorer. Minne, förståelse och emotioner är andra. En polis tar i detta sammanhang upp sin egen begränsade kunskap.

En polis berättar om barns olika förmågor:

J: då undrar jag om du kan berätta för mig hur du ser på barns kompetens att berätta?
I: ja det är flera faktorer som spelar in naturligtvis, åldern är ju inte minst viktig. Sen beror det ju på vad dom har för bakgrund (…) språket (…) det är väldigt varierande, sen är en annan aspekt vad man vill berätta, men just kompetensen är ju varierande som sagt, framförallt beroende på ålder tycker jag. (Ex. 17)

Kognition. Poliserna (3) talar om lite olika åldrar *när barn kan minnas*, de håller sig inom ett spann från 1 ½ till 2-3 år, de uttrycks (5) dock även att det är individuellt. De (2) berättar också att förmågan att komma ihåg en längre tid är beroende av ålder. Små barns minne sägs inte vara varaktigt generellt. En annan polis uttrycker att barn kan minnas när de har en jag känsla, när de börjar kliva bort från mamman och se sig som en individ. Poliserna (4) uttrycker att barn har en kapacitet att minnas speciella händelser, händelser som bryter mönster. Här tas barnets individuella upplevelse av händelsen med i beräkningen, det lyfts upp (4) att barns och vuxnas livsvärld inte är desamma och att barn kan uppleva saker på ett annat sätt än vuxna. Vad en vuxen skulle anse vara traumatiskt behöver inte upplevas så av ett barn.

Två poliser berättar:

> */jag tror inte att man minns det där alldagliga kanske men saker som sticker ut som gör att man bryter mönster, eller en speciell händelse det tror jag, det kan väl va svårt att säga i ålder(…) det är också individuellt naturligtvis (…) det finns barn som kan minnas mycket långt tillbaks. (Ex. 18)*

> */minns det gör dom väl men när dom är små så glömmer dom väldigt fort, men om man har varit utsatt för något som barnet är traumatiserat av, vilket inte alltid är samma sak som en vuxen kan tycka är traumatiserande eller jobbigt eller hemskt (…)men jag tror att man kan minnas det man tycker är hemskt och orättvist från det man är i treårsåldern, jag tror att man minns även tidigare men att dom har svårt att verbalisera. Men jag tror inte att man kommer ihåg det senare i livet /glimtar kanske/ sen är ju frågan att även om dom inte minns det om det sätter spår eller inte, det vet jag inte. (Ex. 19)*

En annan försvårande aspekt som tas upp (3) är att barn kan ha *svårt att skilja på upprepade händelser*, de kan flyta ihop. Det uttrycks kunna göra det svårt för barn att specifikt redogöra för en enskild händelse i dessa fall. Samtidigt uttrycker en polis att barn har en stor förmåga att minnas detaljer. Poliserna (4) berättar att barn kan, som en sätt att hantera kränkningar, *trycka undan* det de varit med om och stänga av. Två poliser använder sig av uttrycket dissociera när de berättar om detta.

En polis utrycker det så här:

> *Jag tror definitivt att barn har en förmåga att minnas (…) har dom varit med om väldigt grova, vi säger sexuella övergrepp, (…) då kanske det är så jobbigt att man försöker någonstans blockera bort det, för att överleva din vardag. (Ex. 20)*

Ett exempel på det försvårande som uttrycks (2) som en följd av detta är att barnet då behöver tid för att öppna sig och berätta om händelsen. Tid som det inte alltid finns utrymme för. Två poliser uttrycker att minnen kan planteras hos barn.

Poliserna (4) berättar att det kan vara besvärlig för barn att uttrycka *när i tiden något hänt*, liksom hur många gånger, som har nämnts ovan. Det sägs kunna vara problematiskt i skapandet av en gärningsbeskrivning. Det sägs dock inte kunna begäras av barn att de ska göra tidsanknytningar på ett vuxet sätt, i till exempel veckodagar eller datum. En strategi som kan användas för barn, som en hjälp för att bestämma tidpunkt, sägs (4) vara att de hänger upp en händelse på något annat, exempelvis födelsedagar, lov, skola etcetera vilket kan vara en hjälp i att bestämma tidpunkt.

En polis berättar om tid och flera händelser:

> */det är lite när var och hur i princip ska åklagaren kunna göra en (…)*

gärningsbeskrivning, det här ska ha hänt vid den tidpunkten och på det stället
J: m
I: (…) man kan hänga upp det på någonting, ja jag hade kalas, det var vinter eller
J: m
I: försöka så gott det går
J. kan du inte utveckla det lite där, när var och hur och barns förmåga att
I: ja det där kan man säga det brukar inte va så lätt, i varje fall för mindre barn och inte större heller, ofta får man bara säga hur många gånger har det hänt ? - ja åtta gånger
J: ja
I: hur vet du att det var åtta gånger?, eller hur länge höll det på, - tjugofem minuter
J: m
I: hur vet man hur långt det är, men som sagt (…) dom kanske vet hur gamla de var när det hände , den fjortonde januari kan man inte begära utan man får försöka hänga upp det på någonting, någon händelse, om det var sommarlov eller helg eller om varit i skolan (…)
J: m
I: och försöka få dom att berätta om så många separata tillfällen som möjligt.
J: ok
I: Till exempel om dom har blivit slagna, det händer ju oftast kanske flera gånger i veckan, en örfil där, en dask där (…) det är ju i och för sig med kvinnomosshandel också, att det är svårt att särskilja när det händer så många likartade händelser (Ex. 21)

En polis uttrycker dock att barns begränsade förmåga att ange tid inte är ett så stort problem vad gäller små barn eftersom åldern begränsar möjligheten för när något kan ha skett.

Poliserna (4) berättar att *barns brist på kunskap och erfarenhet* kring det de har varit med om är en påverkansfaktor på barns berättande. Sexuella övergrepp är inget som barn blir informerade om. Ett beteende kan även ha normaliserats i barnets kontext. Dessa aspekter sägs (4) kunna bidra till att det är svårt för barn att utrycka vad de har varit med om då de inte har en referensram för händelserna. En polis tar även upp att barns bristande förståelse för innebörden av sexuella övergrepp kan vara en aspekt som gör det lättare för framförallt små barn att berätta. Två poliser gör en jämförelse med barns referensram för misshandel, de uttrycker att barn tidigt får lära sig att det inte är ok att slå, eller bli slagen.

En polis berättar:

I: / man lär sig ju som barn snabbt att han eller hon slog, det lär man sig är fel men om man kommer in på sexuella övergrepp så är det inget man pratar om ..det är inget du vet om det är rätt eller fel, hur ska du veta det, men barn lär sig snabbt att den slog (…) men sexuella övergrepp eller sexuella ofredanden det…är du fyra så är det ytterst få som vet att det är någonting som är fel
J: m……
I: ja när man vet att det är fel kan jag inte säga…det beror ju på vem som förklarar sexualiteten och kärleken för dig. Det beror ju på i vilken familj man är, du blir varse om det när du blir äldre och förstår vad som är rätt och fel men det beror ju på hur länge du är isolerad i den miljön.
J: m
I. Det är ju ingenting du pratar om på dagis om blommor och bin (…) och inte i skolan heller på lågstadiet det är ju inget som man har en vardaglig dialog om hemma /om utomstående förövare (Ex. 22)

Poliserna (4) uttrycker att *de möjliga följderna av ett berättande* blir ett hinder först när barn har en förståelse för desamma. En polis talar om att små barn utifrån denna aspekt

har lättare att berätta då de inte har samma förståelse för vad följdverkningarna kan bli. En annan polis tar upp att det är förvånande hur ofta barn är införstådda med konsekvenserna av vad de berättar. En tredje aspekt som tas upp (4) är förståelse för intervjusituationen i sig, att barn inte alltid vet vad som förväntas av dem och vad som är viktigt att berätta. En polis berättar dock att det även kan vara så att barnets förståelse för intervjusituationen kan hindra berättandet om de dessutom är införstådda med vad berättandet kan ge för konsekvenser.

En polis berättar om förståelsen av konsekvenserna så här:

I: /sen så upptäcker dom att den som i deras ögon elaka föräldern försvinner så var det inte riktigt vad dom hade tänkt sig. Då vet man allt de har berättat för skolan, å så kommer dom hit så vet man att det finns en berättelse, att dom har berättat att dom har blivit misshandlade eller kränkta och så kommer dom hit och så säger dom ingenting
J: m
I: nä det är bra, nä det är inte så farligt (Ex. 23)

En polis berättar om förståelsen av situationen så här:

I: / det är väl mest det att dom kanske inte att dom kanske inte alltid vet vad som är viktigt heller (...) och till slut så ställer man en ledande fråga, jo men så var det, men varför sa du inte det, nej men du frågade inte det
J: m
I: ja att dom kanske inte riktigt vet vad som är viktigt att berätta, men minns det tror jag absolut dom gör. (Ex. 24)

Emotioner. Poliserna (4) uttrycker att barns emotioner kan påverka deras berättande. *Lojaliteten* som nämns i föregående kategori är en sådan aspekt. Det berättas om en dubbelhet för barnet att berätta vad en förälder utsatt dem för. Barn sägs ofta känna lojalitet för sina föräldrar och det kan vara svårt att enbart tala om det ”dåliga” som föräldern gjort eftersom det också finns bra sidor hos föräldern. *Kärleken* till föräldern (4), *rädsla* för konsekvenserna för densamma, liksom för barnet själv, och att riskera att förlora en förälder kan hindra barnet från att berätta. Intervjusituationen i sig sägs (2) kunna väcka emotioner hos barnet som påverkar dess berättande. Det sägs kunna upplevas som *pinsamt* att berätta ”framför” kameror och även att använda ord som kan vara nödvändiga för att klargöra vad det är som har hänt. En annan aspekt som tas upp av tre poliser är att sexuella övergrepp kan vara förknippat med *skam* för barnet. Detta sägs kunna vara sammankopplat med att det är tabubelagt och att barnet kan ha upplevt händelsen som kränkande.

En polis berättar:

/sexuella övergrepp det är väl ytterligare en gräns att passera där eftersom det är skamligt fortfarande ändå och man måste prata om dom kroppsdelarna och så kallat fula ord som man normalt kanske inte pratar om
/Det kan ju va pinsamt till exempel eller man vet, vill inte att pappa ska åka i fängelse eller man är rädd att få stryk om man berättar (Ex. 25)

Poliserna (3) talar även om aspekten att barn kan *lägga skuld på sig själva* och känner en delaktighet i det som hänt. Det sägs (3) kunna skapa känslor av skam, skuld och ansvar och inverka negativt på berättandet. Känslor av skuld och ansvar för det som hänt och för de konsekvenser som kan följa av att barnet berättar sägs även kunna läggas på barnet av förövaren eller andra runt barnet. Förövarens möjliga hot sägs (4) även kunna göra att barn är rädda för att berätta.

En polis säger:

I: / det är väl framförallt det som är avgörande för barns förmåga att berätta, att /dom blir/ skrämda eller med kärleksfull påverkan
J: m
I: skuldkänslor att man lägger ansvar på dom
J: m
I: det är nästan effektivast eller vanligast…snarare än att hota, att man gråter och säger nu ska pappa in i fängelse och vi ska aldrig mer träffas, det är ett jätteeffektivt hot
J: m
I: vi kommer aldrig mer träffas när du gjort så här…och det då tystnar vilket barn som helst för dom vet ju ingen annan verklighet å i många fall är det ju så att dom älskar ju sina föräldrar fortfarande (Ex. 26)

En polis uttrycker att det kan vara lättare för barn att berätta om misshandel som en följd av att det inte är lika tabubelagt som sexuella övergrepp.

En polis uttrycker att barnets egen process, hanterande och bearbetning av det de har varit med om påverkar barns berättande. Att barn inte berättar kan således bero på att de inte själva har bearbetat det de varit med om.

Barns utvecklingsnivå och verbala förmåga. Poliserna (alla) tar upp vikten av utvecklad verbal förmåga hos barn i en intervjusituation. Det uttrycks att barn bör vara fyra, fem år för att det ska vara någon mening att genomföra en rättslig intervju. En polis uttrycker att det kan vara svårt med det fria berättandet före fem års ålder. Även efter fem års ålder sägs barns abstraktionsnivå kunna vara problematiskt i och med det öppna förhållningssätt som krävs i rättsprocessen, vilket kan bidra till missförstånd och förvirring från barnets sida. En annan synpunkt är att då barn inte alltid har ord för det som har hänt dem kan de använda sig av liknelser vilket försvårar förståelsen av vad de berättar. En polis uttrycker att barn ofta håller igen, utelämnar, och förminskar det de har varit med om.

En polis berättar:

J: kan du berätta för mig hur du ser på barns kompetens att berätta?
I: m det kan jag, det beror på vilken ålder man pratar om
J: m
I: (…) om man ska va generell, det varierar givetvis men innan fem kan det vara stora problem med det fria berättandet
J: m
I: då menar jag att dom helt enkelt inte har det ordförråd som behövs och speciellt inte om vi tar sexuella övergrepp så har dom inte ord, för dom vet inte vad dom ska kalla saker och ting. (Ex. 27)

Berättelsens värde

Poliserna berättar om barns kompetens att berätta i förhållande till vad som behövs i den rättsprocess som en rättslig intervju är en del av.

Barns förmåga att berätta sant eller falskt. Majoriteten av poliserna (5) skiljer inte på *trovärdighet och tillförlitlighet*.

… tillförlitlighet och trovärdighet är samma sak för mig (Ex. 28)

Poliserna (5) berättar att de betraktar barn som *trovärdiga* generellt. Två poliser tillägger att trovärdigheten hänger samman med att barnet berättar om sin upplevelse utifrån sin världsbild, denna upplevelse behöver inte stämma överens med hur vuxenvärlden bedömer eller skulle uttrycka en viss händelse.

En polis uttrycker det så här:

I: / jag tycker den är stor /trovärdigheten hos barn/
J: m
I: jo men jag tycker den är stor det måste jag säga, däremot så är det ju ibland saker som har sin förklaring, att dom kan uppleva det på ett visst sätt i deras värld
J: a
I: men det kanske inte är något för oss eller att det i slutändan är något kriminellt (…)
J: a
I: men dom kan ha uppfattningar om att dom har blivit behandlade på ett visst sätt, i deras värld så är det så och det är ju trovärdigt. (Ex. 29)

Majoriteten (fyra) av poliserna uttrycker att barn dock *inte alltid talar sanning*, de tar upp olika aspekter kring detta. En är att det kan vara problematiskt att förhålla sig till sanningshalten i berättelsen i en intervjusituation. Det kan vara vanskligt att ifrågasätta då det faktiskt kan vara så att det som sägs är sant. Poliserna (3) uttrycker att de skapar sig en subjektiv bild av sanningshalten i det som sägs. En bild som två poliser berättar att det är viktigt att förhålla sig ödmjuk till, eftersom deras bild inte alltid stämmer. Poliserna tar upp yttre påverkans faktorer. En är att barn kan ha fått berättat för sig vad de ska och inte ska säga. De (2) uttrycker att det kan upptäckas om barn har påverkats genom att svaren och språket de använder utifrån om de/t är åldersadekvat.

En polis berättar så här om den subjektiva bilden:

/ det finns ingen regel och det är nog det som gör det så svårt, det är intressant också att forska i det och försöka hitta något (…) i alla fall tycker jag att det är som riktiga kastvindar, ena gången så är det som gör att man tror på det, andra gången är det det som gör att man inte tror
J: m
I: och så vice versa
J: m
I: så det är otroliga…spännvidder som gör det och det är så mycket annat som spelar in (…) sådant som ligger lite mer under ytan och som man inte kan sätta fingret på som gör att man tror på det här eller inte tror (…) har man varit med om några minor ett par tre gånger, att man verkligen trott så har det visat sig /vara/ tvärtom eller verkligen trott att inget har hänt så har det visat sig att det har det visst gjort så blir man lite mer ödmjuk inför (…) vad som är sanning och inte sanning.
J: m
I: för det är helt enkelt så att man aldrig kan veta (…) men då är det lättare att hålla sig neutral (Ex. 30)

Ett *bra möte* där barnet känner förtroende för intervjuaren sägs (1) vara en god grund för att få fram en adekvat berättelse. Även *barnets erfarenhet* uttrycks (1) vara en faktor för berättelsens värde. När barn berättar om *detaljer* i upplevelser av sexuella övergrepp sägs (1) det visa på att det som berättas är självupplevt eftersom den kunskapen inte ingår i barns naturliga referensram. Motpolen är att vara uppmärksam på när berättelsen inte går ihop.

Tre poliser tar upp *visade känslor i berättandet* och den beteenderepertoar som barnet uppvisar i intervjun som en värderingsgrund för sanningshalten i barnets berättelse. Det sägs även kunna vara så att barn kan berätta utan att uppvisa några känslor och att det i sig inte betyder att det barnet berättar inte har hänt.

En polis berättar så här:

I: /man inbillar sig att man kan se eller man tror att man kan se om dom talar sanning
J: m
I: på det sättet dom talar, hur dom uttrycker sig, dom visar känslor, dom kanske blir ledsna /.../ man märker en del barn till exempel dom kan prata väldigt lätt sen precis när man kommer in och börjar närma sig området så blir det det här att dom lutar sig bakåt
J: m
I: tittar en inte längre i ögonen (...) det kan vara att dom tycker att det är jobbigt (...) det kan absolut tyda på att dom är trovärdiga (...) man kan ju aldrig veta / jag kan ju inte sitta, ok börjar inte den här flickan gråta nu så är hon inte trovärdig, så kan jag inte göra. (Ex. 31)

Två poliser tar upp aspekterna om *trovärdigheten i förhållande till ålder*, och vikten av att vara medveten om att barn i tonåren kan gå igenom en period där kontakten med föräldrar kan vara problematisk. Sexårsåldern nämns (1) också som en ålder då barn kan hitta på och att det är viktigt att vara medveten om det i mötet med barn i den åldern.

Poliserna (3) berättar att barn kan blanda in *fantasi* i det de berättar. Det uttrycks kunna vara problematiskt då gränsen mellan sanning och fantasi kan vara svår att dra.

En polis berättar så här:

/ om man tänker speciellt små barn så kanske dom berättar ofta något fragmentariskt till exempel, ja hm jag fick ta på pappas snopp, pappa hade getingar på snoppen, ok det kanske man kan förstå på ett sätt, det kommer något sånt för att lätta upp det lite (...) men samtidigt förtar ju det vad /barnet/ sagt tidigare, att dom ofta blandar in någon fantasi i det hela för att sen gå tillbaka, kanske, till det som verkligen har hänt
J: m
I: med det gör det ju svårt att bedöma. Vad är sant och vad är inte sant
J: m
I: i det här, kan man hitta på där så /barnet/ kanske han kan hitta på där också. (Ex. 32)

Rättsprocessens påverkan/rättsväsendets förväntningar. Poliserna (5) berättar att det kan finnas en problematik i att få fram en juridiskt hållbar berättelse. Detta sägs (2) bland annat vara relaterat till barnets ålder, en gränsålder som nämns är fem år. En polis uttrycker att rättsliga intervjuer hålls med barn även då det finns en vetskap och erfarenhet om att det inte kommer att leda vidare i rättsprocessen. Det ställs frågor även då det finns vetskap om att barnets svar inte bidrar till bevisning. Det sägs (3) ställas samma krav på ett barns utsaga och berättande som på vuxnas i rättsprocessen.

En polis uttrycker det så här:

/rättssystemet fungerar lite så att man kräver mer eller mindre samma förmågor av ett barn att kunna berätta som en vuxen vad det gäller tidpunkter platser, när, var, hur (Ex. 33)

En annan polis berättar:

/jag tror det minsta vi har försökt har väl kanske varit två och ett halvt någonting, det ja,

jag kan säga över fyra år någonstans från fem kan man nästan säga
J: m
I: så är det väldigt svårt att få någon juridiskt hållbar historia för man ställer samma krav på ett barn som man gör på en vuxen i rättsprocessen
J: m
I: en normal vuxen person, och barn kan ju inte berätta på det sättet, dom har lite annat sätt att berätta, det ska va sammanhängande kronologiskt från a till ö och att det inte ska va alldeles för mycket över tid och så där och så är dom väl också mer lättpåverkade
J: m
I: att dom vill ju gärna vara till lags
J: m
I: å ge ett svar även fast dom kanske inte vet så det är jätteviktigt att klargöra redan från början, att ge lite ramar för et att det är helt ok att inte veta allting…(Ex. 34)

Det beskrivs (5) som problematiskt att få fram en gärningsbeskrivning vilket majoriteten (5) av poliserna tar upp som ett motiv för intervju. Två poliser berättar att när barn är små kan det vara svårt att veta vad det de berättar innebär då det finns brister i tydligheten i berättelsen. Två poliser tar upp aspekten att ett barns berättelse ofta inte räcker till för att väcka åtal vilket uttrycks göra barn rättslösa.

En polis berättar:
J: vad tänker du om trovärdigheten hos barn?
I: ..jag tycker dom är ofta väldigt trovärdiga…fast det är också såna här ärenden där man aldrig får facit i hand egentligen, hur var det egentligen
J: nä?
I: sen är det ofta som det inte går att bevisa
J: m
I: det beror ju på andra saker, dels det att barn under femton år, då spelar vi alltid in på video
J: m
I: och bara det faktum att barnet inte är med på rättegången, att man då företräds av det här videoförhöret gör att man bedömer det lite lägre
J: a
I: och sen som sagt va (…) rättsprocessen är anpassad efter en normal vuxen, nu är det ett barn som kanske inte har den verbala förmågan eller erfarenheten att kunna berätta på ett jättebra sätt, och så har du en normal vuxen, aldrig straffad med familj och jobb. Som (…) egentligen bara behöver säga, nä jag förstår inte alls varför dom säger så här
J: m
I: ja och inga skador och inga vittnen, så är det svårt. (Ex. 35)

En polis berättar dock att barn ofta är duktiga på att berätta efter fem års ålder och att man ofta förstår vad de menar. En annan polis uttrycker att barn ofta är duktiga på att berätta detaljer.

Tre poliser talar om aspekten av flera intervjuer, det görs (2) en koppling till den tidsaspekt som barnet sägs kunna behöva för att berätta och öppna sig gentemot intervjuaren, där sägs flera intervjuer vara en god grund för att bygga förtroende. En polis uttrycker däremot att flera intervjuer kan vara problematiskt då barnet mellan intervjuerna ofta ska hem och träffa sina föräldrar och då finns det stor risk för påverkan av barnet om föräldern också är förövaren.

Unikt tema – Konsekvenser för barnet och barns upplevelse. Poliserna (3) uttrycker att konsekvenserna av misshandel och sexuella övergrepp kan vara *olika från barn till barn, och från händelse till händelse*. Två poliser tar upp vikten av att se till barnets upplevelse av händelsen utifrån om den har upplevts som kränkande eller inte. Här sägs även *ålder* och *minne* kunna spela in. *Barnets upplevelse* av händelsen behöver inte vara samstämmig med en vuxens tankar om händelsen och/eller de reaktioner som förväntas följa utifrån den. En polis tar även upp betydelsen av hur föräldrarna reagerar i förhållande till barnets reaktion. En kraftig *reaktion från en förälder* sägs (1) kunna skapa eller förstärka reaktion hos barnet på något som de annars kanske inte skulle ha upplevt som traumatiskt eller kränkande. Även aspekten av den grad av stöd som barnet får från sina närstående i hanterandet och efterdyningarna av händelsen sägs (2) kunna vara en påverkansfaktor. Två poliser tar upp att det kan finnas anmärkningsvärda förmågor att uthärda och gå vidare hos barn.

En polis berättar så här:

/ två barn kan utsättas för exakt samma sak och bli totalt olika, bli kränkta eller inte kränkta (specifikt fall berättas)/ dom påverkas ju på olika sätt, ett barn som får, man är tre år gammal och blir bytt på dagis och någon drar i ens snopp eller pillar i underlivet, man kanske inte alls, det kanske inte alls påverkar men sen kommer man hem, tre år gammal, vi säger det, och berättar att /dagisfröken/ höll i min snopp eller (…) pillade mig i stjärten
J: m
I: Varvid föräldrarna går upp i varv fast barnet inte alls, ja det hände men dom har inte fått den begreppen ännu att det,.. eller så blir dom jättepåverkade jätte kränkta, det där har nog också beroende på ålder och vad man har blivit utsatt för (Ex. 36)

Majoriteten (4) av poliserna uttrycker vikten av att barnet får en möjlighet att *bearbeta* det han eller hon har varit med om för att förhindra konsekvenser av att de går in i liknande mönster i sitt fortsatta liv. Poliserna talar om konsekvenser som *gränslöshet* vid sexuella övergrepp och *utagerande* vid misshandel. Våld sägs (4) skapa *normer* för barn att det kan vara ok att själv använda våld. En känsla av otrygghet är en annan aspekt som tas upp i förhållande till misshandel och sexuella övergrepp, liksom upplevelser av att inte vara värdefull.

J: om man tänker på misshandel, hur påverkas barn av det tänker du?
I: …jag tror att många barn idag vet att vuxna inte får slå
J: m
I: det påverkar dom så till vida att dom, det beror ju på är det en engångsföreteelse, är det någonting som har hänt under en lång tid (…) dom kan reagera så att dom själva börjar slåss (…) eller tvärtom att dom bara sluter sig. (Ex. 37)

En polis tar upp aspekten av *intervjuns inverkan* på barnet och uttrycker en oro för barn när de först ska berätta om vad som sker i deras hem och sedan återvända till föräldrar som vet att barnet varit och pratat med polisen.

Unikt tema – Användande av sakkunniga. Majoriteten (5) av poliserna uttrycker att ett användningsområde för psykologer och beteendevetare är ärendehandledning, vilket de även själva har. Psykologer sägs (5) kunna vara en hjälp att komma vidare i en utredning, få andra infallsvinklar liksom kunskap om exempelvis vad som är åldersadekvat. Syn på reaktioner, bemötande och förklaringar till beteenden är andra aspekter som tas upp. En polis tar upp att en psykolog skulle kunna fungera som en hjälp för att få rätten att förstå hur ett barn generellt berättar i olika åldrar. Egna reaktioner och hjälp att hantera dem sägs (2)

vara andra användningsområden, utöver hjälp för barnet ifråga.

J: kan en psykolog ge någonting i själva rättsprocessen?
I: absolut, jag tycker det, vi har handledning och det är en psykolog
J: a
I: där kan dom stödja oss och vi får råd hur vi ska gå vidare med barnförhör, om vi kanske ska hålla mer förhör
J: ja
I: hur man ska gå om dom som inte berättar, hur man kan gå vidare, hur man ska ställa frågor, ja hur man ska förhålla sig
J: a
I: på ett bra sätt och hur vi kan vara i vårt sätt för att bemöta den här personen (Ex. 38)

En polis tar upp att precis som att det är av vikt att barnet möter rätt intervjuare gäller det samma för polisers möte med psykologer. Kompetensen ligger inte i titeln. Poliserna (2) talar även om vallning (att ta med barnet till brottsplatsen för att där få dem att berätta) av barn som ett område där sakkunniga skulle vara användbara.

Åklagare

Unikt tema – Generaliserande kontra det unika barnet. Alla åklagarna uttalar att varje barn är unikt, förmågan att berätta sägs således vara sammanhängande med det unika barnets kompetens och förutsättningar. Alla åklagare uttalar detta specifikt och det tydliggörs också i deras berättande där de använder sig av specifika fall. I vissa fall är dessa dock exempel för att förtydliga generaliseringar då de även talar om barn i mer generella termer. Det görs bland annat då de olika faktorer som skulle kunna påverka eller höra samman med barn i en intervjusituation tas upp.

En informant utrycker det så här.

Det är väldigt olika så att säga (…) hur dom påverkas och vilka faktorer som påverkar dom (…) beror ju på barnet (Ex. 1)

En åklagare skiftar mellan det unika och generella så här:

I: mm, det beror ju mycket på åldern, så klart
J: m
I: men och sen också mycket till vad det är för barn och personlighet
J: m
I: så eh…
J: kan du utveckla det?
I: ja, jag ska fundera så jag får det rätt
J: m
I: när det gäller yngre barn, det vill säga, från när dom kan börja prata helt enkelt, från några år och några år framåt, då har jag väl bilden av att dom kan…ordförrådet är ju mindre vilket gör att det kanske blir svårare att beskriva en situation. (Ex. 2)

Extern påverkan

Alla åklagare uttrycker att barn är påverkbara av externa faktorer i sitt berättande. Det rör sig om faktorer såsom nära relationer och sociala sammanhang, intervjuarens betydelse och

miljön. Dessa olika faktorer uttrycks även vara sammanbundet med barns inre förutsättningar att berätta *som tas upp i kategorin – barns förmåga att berätta*. Externa faktorer sägs bland annat (4) kunna väcka känslor av trygghet och rädsla.

En åklagare berättar om miljön, intervjusituationen och emotioner hos barnet:

I: /för det första så tror jag att barn måste på något sätt känna sig trygg i förhörssituationen
J: m
I: det måste vara ett socialt förspel med polisen för att barnet ska (…) lära känna den som ska ställa frågor till dem
J: m
I: sen bör miljön vara sådan att den upplevs av barnet som …. ja familjär det kanske är felaktigt men att det inte ska vara så institutionsmässigt…
J: m
I: och det är ju viktigare ju yngre ett barn är (…) att det är en miljö som dom inte känns främmande eller skräckfylld (Ex. 3)

Barnets relationer. Majoriteten (5) av åklagarna berättar att de nära relationer som barn befinner sig i kan påverka deras berättande. Intryck ifrån dessa kan avspeglas hos barnet i dess berättelse. Exempel på sådana omständigheter sägs (2) vara barnets upplevelse av vad mamma och/eller pappa ger uttryck för inför intervjusituationen och det de varit med om. Två åklagare talar i detta sammanhang om att graden av stöd från nära anhöriga påverkar berättandet. Brist på stöd kan försvåra berättandet för barnet.

En åklagare berättar så här:

I: /och sen kanske också tror jag, vad det barnet känner att det finns för stöd utanför alltså förutom från polisen, ibland kan det vara en mamma som förnekar att någonting skulle ha hänt och inte vill att barnet ska höras
J: m
I: och det tror jag påverkar också, jag kan inte ge några konkreta exempel men jag tror att det påverkar. (Ex. 4)

En annan säger så här om föräldrarnas påverkan:

I: Och väldigt väldigt mycket vad tycker mamma och pappa om det här
J: a
I: att dom är nästen med i rummet även om dom inte är det (Ex. 5)

Åklagarna (6) talar om att det är viktigt att de är medvetna om barns sociala sammanhang. Fyra åklagare uttrycker ett bekymmer med att vuxna runt barnet kan plantera berättelser hos barnet. Vårdnadstvister sägs (5) kunna vara en situation där barnet kan användas som verktyg av en förälder gentemot den andra, genom att få barnet att berätta om misshandel eller övergrepp som den andre parten egentligen inte gjort sig skyldig till. Det sägs (3) dock krävas aktsamhet i tolkningen då en vårdnadstvist även kan vara en följd av övergrepp eller misshandel. En åklagare uttrycker att skilsmässa kan vara ett sammanhang som bidrar till att barn vågar berätta om det de varit med om. Åklagarna (2) uttrycker även att det sociala sammanhanget runt barnet kan vara viktigt då det överlag präglar barnet i vad och hur de berättar. En åklagare uttrycker att den sociala kontexten kan prägla barnet i vad som är tillåtet att berätta om.

En åklagare uttrycker vikten av kunskap om social kontext så här:

I: /på något sätt måste vi ju väga in den totala bilden, hur förhåller det sig i familjen
J: ja?
I: och då är det ju så att om vi har en djup konflikt mellan föräldrarna då är det ju också en komplikation…
J: m…på vilket sätt är det en komplikation?
I: att då måste man väga in har barnet tagit ställning, vem är det som åberopar barnet (…) hur kom anmälan till, vilken av föräldrarna är det som anmält
J: m
I: det är klart att vi har, sätts ju i många fall där man försöker använda sig, föräldrarna försöker använda sig av barnet. (Ex. 6)

Förövarens manipulation är en annan aspekt som tas upp (4). Åklagarna (3) berättar att redan då barnet utsätts för en händelse är det ofta manipulation av barnet som kan försvåra ett senare berättande. Förövaren sägs (3) exempelvis kunna bädda in sitt beteende i lek eller tala om för barnet att det här är vår hemlighet.

En åklagare berättar om förövarens manipulation så här:
I: /det kanske också har betydelse hur skicklig förövaren är att bädda in sitt beteende i lek (…) jag tror att man kan manipulera barn rätt så mycket också så att det är svårt att hålla isär, så tror jag folk gör om dom förgriper sig på något sätt. (…) i alla fall misstänker jag att det är så
J: m
I: vi leker att det är en mikrofon eller en glass eller…så kanske man leker lite bredvid med andra saker och när märker barnet att det går över till något annat, det måste vara jättesvårt (…) vi leker en lek under täcket den kanske var lite rolig också, kanske någonting som var konstigt i leken men den, ja då behöver ju inte barnet komma ihåg den, då blir det så svårt att höra det barnet också (Ex. 7)

Två åklagare berättar om att barn även kan påverkas av behandlare, detta sägs kunna bli problematiskt i en intervjusituation då det då är svårt att veta var berättelsen har sitt ursprung.

Miljön. Den miljö där intervjun hålls sägs (4) kunna vara något av en stressfaktor för barn. Om det är en främmande och kanske för barnet skrämmande miljö så kan detta negativt påverka barnets förutsättningar att berätta. En åklagare tar upp att detta är avhängigt barns ålder och viktigare ju yngre barnet är. En annan menar att en lugn och avspänd miljö är viktig för barn men lite överreklamerad i sin betydelse.

En åklagare säger:
I: miljön tror jag också kan ha viss påverkan
J: m
I: däremot så tror jag att det är lite överreklamerat men visst det ska vara en lugn miljö, en avspänd miljö
J: m
I: …och en ganska neutral miljö, det ska inte finnas många saker som distraherar, ett förhörsrum hos polisen som neutralt och trevligt å lite matta färger utan en stor mängd leksaker och saker dom vill ta på (Ex. 8)

Intervjuarens betydelse. Alla åklagare lägger vikt vid intervjuaren. De frågor som ställs och på vilket sätt de ställs sägs ha inflytande på barns berättande. Fem åklagare uttrycker att barn vill vara till lags bland annat beroende på att den vuxne sägs inneha en

auktoritet i förhållande till barnet. De krav som implicit eller explicit ställs av intervjuaren kan påverka barn att säga vad de tror att intervjuaren vill höra. Alla åklagare berättar om vikten av att skapa en trygg kontakt/situation som kan vara en grund för barn att våga delge sina upplevelser, fyra åklagare berättar att användande av en social inledning av intervjun kan bidra till att kontakt skapas. Två åklagare uttrycker en förståelse för att det för barnet handlar om ett möte med en främmande människa för vilken de ska berätta om kanske svåra upplevelser. Detta i sig kan minska barnets öppenhet att berätta om det de varit med om.

En åklagare säger så här om barns relation till intervjuaren:

I: /jag tror man kan påverkas ganska mycket av det (förhörsledarens frågor) både att komma i sådan stämning att man känner att man vågar berätta rakt av (...) men också vilken typ av frågor som ställs (...) det tror jag
J: m
I: förhörsledaren kan ju styra ganska mycket egentligen (Ex. 9)

En annan:

I: /för det första så tror jag att barn måste på något sätt känna sig trygg i förhörssituationen
J: m
I: det måste vara ett socialt förspel med polisen för att barnet ska (...) lära känna den som ska ställa frågor till dem (Ex. 10)

En annan åklagare säger så här om relationen i förhållande till ett specifikt exempel där det funnits en vetskap om misshandel:

I: Där vill man ju som polis som åklagare få det här barnet att berätta
J: a
I: samtidigt som man dels inte får, inte bör ställa för ledande frågor, dels vill man inte ge (barnet) bilden av att (det) måste uppfylla någonting
J: nä
I: dels med hänsyn till att bevisvärdet blir ju väldigt litet och sen med hänsyn till (barnet) också, vill (han/hon) verkligen inte berätta så kan man försöka men någonstans går gränsen för att visa (barnet) respekt också
J: m
I: ...och då får man, det är en svår balansgång det är svårt att vara förhörsledare i sådana situationer. (Ex. 11)

Åklagarna (5) lägger vikt vid att intervjuaren har kunskap om barns kompetens och utveckling. De talar (3) bland annat om att kunskap krävs för att förhålla sig till det unika barnet på ett adekvat sätt, dess nivå och förutsättningar att berätta. Två åklagare berättar att ett sätt att göra det är att ta reda på information om barnet från personer runt barnet, till exempel skol- eller dagis personal. Den sociala inledningen uttrycks (1) även kunna vara ett tillfälle för intervjuaren att få inblick i barnets förmågor. Det sägs (3) också att det krävs kunskap om barn generellt. Vad är exempelvis ett åldersadekvat språk, minne och sätt att berätta. En åklagare uttrycker till exempel att barn kan vilja tänka efter och fundera längre än vad vi vuxna anser stämma in i ett socialt samspel. Det är därför viktigt att inte stressa barnet efter vuxnas regler och normer av ett samtal.

Majoriteten (4) av åklagarna uttrycker att det inte räcker med den kunskap som talas om ovan. Det krävs också, enligt åklagarna (4), en fallenhet för att arbeta med barn eftersom barn svarar olika på olika människor.

En åklagare säger så här:

J: mm……är det något annat du känner att du vill tillägga?
I: att jag tycker beträffande barnförhör att det här är så svårt därför att det handlar mycket om trots allt om saker som man nästan inte kan utbilda fram utan man måste ha en fallenhet för. (Ex. 12)

Barns förmågor att berätta

Åklagarna (alla) berättar om barns förmåga att berätta baserat på deras inre förmågor, dessa kan påverkas av de externa som påpekats under ovanstående kategori. Barns berättande uttrycks påverkas av verbal och intellektuell förmåga, barnets kognition, personlighet, trauma och emotioner hos barnet.

Verbal och intellektuell förmåga. Barns olika förutsättningar att berätta är aspekter som tagits upp av alla åklagarna. Detta sägs i hög grad vara beroende av ålder. Alla åklagare talar om det unika barnet. De berättar att språkutvecklingen är en viktig aspekt som sätter gränser för barnets berättande och att detta ser olika ut för olika barn inte enbart beroende av ålder. Detsamma gäller mognad som sägs vara en annan påverkansfaktor. Två åklagare reflekterar även över barn med funktionshinder och vikten av kunskap om de svårigheter som kan följa för barnets förmåga att berätta vad de varit med om. En av åklagarna nämner i detta sammanhang barnets intellektuella förmåga och neuropsykiatrisk problematik och de svårigheter det kan generera i en intervjusituation, bland annat utifrån att få fram tidpunkten för händelsen och förståelse för de frågor som ställs.

En åklagare uttrycker det så här:

J: vad kan det vara hos olika barn som påverkar då?
I: Ja sen får man ju inte glömma naturligtvis de intellektuella förutsättningarna varierar ju givetvis…det finns barn som har svårt, som har ett språk som inte är åldersadekvat.
J: a
I: hela den faktorbilden naturligtvis
J: a
I: ska ju givetvis nämnas. Så att det som är frågan hur, på vilket sätt barnet mentalt påverkas av det de har varit ute efter i förhållande till hur de kan berätta är en, men sen också förstås vilken förmåga dom har, alldeles bortsett från vad som har hänt, att återge en händelse
J:m
I: fattigt språk, fragmentariskt språk (Ex. 13)

Barns verbala utveckling sägs (alla) således sätta gränser för när och hur barn berättar. En åklagare uttrycker en positiv aspekt av de gränser som sätts av en lägre verbal förmåga då språket även sätter gränser för barn i att verbalisera sina fantasier. Det sägs kunna ge mindre barn en högre trovärdighet.

Kognition. Åklagarna berättar om olika åldrar för *när barn kan minnas* i ett spektrum från 1 till 2 ½ år. En åklagare uttrycker att minnet hör samman med barnets förmåga att särskilja sig som en egen individ gentemot mamman. Det sägs (2) att barn kan minnas tidigt men att minnet hos små barn är en färskvara. Åklagare uttrycker (2) att barn har en förmåga att minnas och fortsatt komma ihåg speciella händelser. Ett bekymmer uttrycks (4) dock, nämligen att barn kan *”matas” med berättelser* som de tar till sig som sina egna

minnen. En annan aspekt som kan försvåra barnets berättande i en intervjusituation sägs (3) vara att vissa barn hanterar en svår upplevelse genom att trycka undan det de varit med om, en åklagare nämner dissociera.

En åklagare berättar så här om barns minnesförmåga:

I: / jag tror att en treåring kan komma ihåg vad som hände när han eller hon var två och ett halvt men jag tror inte att hon kommer ihåg det när hon är fem, jag tror att minnet börjar komma någonstans, före ett och ett halvt års ålder så tror jag att barn minns, det är jag ganska övertygad om, sen är det vissa händelser som dom kanske minns men jag tror att barn påverkas väldigt mycket av om någon sagt något, berättat något, att dom tar till sig det som ett eget minne
J: m
I: så det är ju färskvara när det gäller barn (Ex. 14)

Barns minne sägs (4) vara ett område där det är positivt att använda sig av expertis inom området.

Alla åklagare uttrycker att det är viktigt att barn kan *berätta om sina minnen i ord*, vilket inte alltid är fallet. Det sägs dock vara det som krävs av dem under en rättslig intervju. Barn kan börja berätta mer utförligt och på ett adekvat och användbart sätt när de är runt fyra, fem år. En åklagare berättar att tre år kan vara en gränsålder om man ska få ut något.
Ett område som uttrycks som problematiskt av (3) åklagare är barns bristande förmåga att *hålla isär* olika och antalet tillfällen/situationer som de utsatts för sexuella övergrepp eller misshandel. Tre åklagare tar dock i detta sammanhang upp att barn har en förmåga att hänga upp sig på detaljer och att de även kan hänga upp en händelse på detaljer runt eller i händelsen.

En åklagare berättar om svårigheten att särskilja händelser:

I: och när i tiden hände det ungefär
J: m
I: och det är ju jättesvårt för barn att svara på det, ja det var för en vecka sen eller det var för ett år sedan och har det hänt många gånger eller har det bara hänt en gång, ja och man ska fråga gjorde det ont efter, jag tror det är svårt
J: m
I: därför tror jag inte riktigt barn förstår vad vi är ute efter (…) också plus att plus att jag tror att barn kan ha svårt att… komma ihåg det på samma sätt, som kanske en vuxen kan, om det har hänt flera händelser (Ex. 15)

En åklagare berättar om barns förmåga att hänga upp händelser på detaljer:

/där är barn väldigt duktiga, dom kan hänga upp sig på saker, helt unika detaljer… exempelvis, nä jag kommer inte på något exempel nu men dom kan hänga upp en händelse på en liten detalj…att under det här övergreppet pågick så tittade jag på (…) någon sak i rummet eller tänkte på någonting i samband med det här (Ex. 16)

Barns kapacitet att göra *tidsanknytningar* är en annan svårighet som tas upp av majoriteten (4) av åklagare. Barns förmåga att knyta an till tid sägs vara svårare ju yngre barnet är. En strategi som sägs kunna hjälpa barn att fastställa tidpunkten är att förbinda händelsen till ett annat skeende.

En åklagare berättar om tidsanknytning och frekvens:

I: /men ett problem som är när det gäller barn är ju att knyta det till tid (…) det gör att

det är svårt att bevisa, för domstolen av rättsäkerhetsskäl för att den åtalade ska kunna bemöta
J: m
I: så där har jag ibland, hur man än har försökt att det är en svårighet, det är nästan den största svårigheten skulle jag vilja säga, att knyta det i tid
J: m
I: och frekvens, som jag har bilden av att om ett barn säger att det har hänt fem gånger så kan det vara allt från några gånger till hur många gånger som helst (…)där har man försökt att med ytterligare förhör få fram och det är svårt
J: m
I: och sen då knyta i tid, man försöker knyta det till om det är något tv-program som har gått en gång i veckan eller om det var ett tv-program som gick då men det är svårt(Ex. 17)

Åklagarna (4) berättar om den komplexitet som är förbunden med barns *förståelse eller oförståelse för vad de utsatts för*, situationen i sig och samhällets syn på det som hänt. Majoriteten (4) av åklagarna uttrycker att barns förståelse för det de varit med om påverkar förmågan att berätta om detsamma. Sexuella övergrepp uttrycks (3) vara ett sådant skeende som det kan vara svårt för barn att berätta om då de inte har någon referensram som är kopplad till detta. De kan således ha svårt att förstå vad de har varit med om. Två åklagare uttrycker att ju mer komplex och främmande en erfarenhet är för ett barn desto mer oförklarligt och svårt blir det att berätta om det.
Tre åklagare uttrycker att det kan vara lättare för barn att berätta om misshandel då det från barns sida finns en större vetskap och förståelse kring att vuxna inte får slå barn. Två åklagare berättar dock att just kompetensen att förstå synen på sexuella övergrepp kan göra det svårt för barnet att berätta då detta är ett tabubelagt område. En åklagare uttrycker även att poliskontakten kan innebära en förståelse för barn att det de varit med om ses som något allvarligt. Då barnet tidigare berättat spontant för exempelvis någon på dagis eller skola så kan förståelsen av allvaret i det de varit med om sätta hinder för ett fortsatt berättande. Även förövarens manipulation uttrycks (3) kunna försvåra barnets förståelse och berättande av det de varit med om. Det sägs (2) krävas en viss mognad från barnets sida för att förstå manipulationen.

En åklagare berättar så här om barns förståelse av vad de utsatts för:
J: m…vad tänker du att, vad krävs det av ett barn för att det ska anses vara trovärdigt?
I: ja att det har uppnått en viss mognad och förstår någonting i alla fall vad det här handlar om
J: m
I: och då är det ju lättare om det är mindre allvarliga brott till exempel misshandel, där är barn ju väldigt klara över att vuxna inte får slå barn
J: m
I: och det har verkligen fått genomslag och det, det vet man, vad det är för någonting och då kan man ofta tala ganska tydligt om det och även berätta för fröken att den och den säger att dens mamma slår den och så
J: a?
I: och då kan man liksom lägga ihop en bild, men när det är, just de sexuella frågorna är det ju mycket svårare eftersom det tar ganska lång tid innan barnet själv förstår vad det här handlar om. Oftast har man utsatts för manipulation av en vuxen som försöker få det här att verka som det natturligaste sak i världen. (Ex. 18)

Bristen på *förståelsen för intervjusituationen i sig*, sägs (4) kunna vara en källa till att barn

inte berättar. Bland annat utifrån att de inte förstår de krav som ställs på deras berättelse. En åklagare berättar dock att barn har en förståelse i högre grad än man tror om varför de är där och vad de ska berätta.

En åklagare uttrycker det så här:

/ om man ställer en fråga till ett barn (…) har pappa varit dum mot dig någon gång, ja pappa har varit dum, jag fick inte bilbanan när jag fyllde år som jag hade önskat mig, pappa blev arg när jag inte satte på mig overallen, det är klart att pappa är dum och dom vet ju inte riktigt vad vi är ute efter (Ex. 19)

Barnets *förståelse för konsekvenser* av sitt berättande sägs (3) ha inflytande på deras berättande. Denna förståelse sägs vara påverkad av ålder och mognad. Även här sägs (1) kunskapen om polisens arbete kunna vara en källa till förståelse för konsekvenserna.

/ vad händer nu när jag berättar för, lite beroende av vilken ålder de har givetvis men barn som börjar komma upp en bit i ålder förstår ju någonstans sen att det kan eller när man pratar med polisen, ja men polisen är ju dom som sätter folk i fängelse, så en ganska vanlig fråga från barn är vad händer nu, kommer min pappa i fängelse eller kommer min mamma i fängelse. (Ex. 20)

Majoriteten (4) av åklagarna uttrycker att barn kan *misstolka, missuppfatta och blanda ihop* händelser. Barn sägs (1) exempelvis kunna ha svårt att skilja mellan olyckshändelse och en medveten handling. Två åklagare berättar att något kan ha upplevts hänt i barnets värld, en åklagare berättar i detta sammanhang om uppmärksamhetssökande flickor och sammanblandningar med fiktiva händelser. Barnets upplevelse av händelsen sägs (3) även vara av vikt för hur och vad barn berättar då de inte alltid uppfattar en händelse på samma sätt som vuxenvärlden gör. Likaså kan det som deras livsvärld består av uppfattas som det normala för barn då barn i dessa situationer sällan har något att annat att jämföra med.

En åklagare berättar:

I:/ dom kanske inte har uppfattat det så som vi har uppfattat det utan dom uppfattar kanske som att dom sov över hos morfar och han höll på med någonting
J: m
I: …och det var något kladdigt eller vad dom nu säger, dom kan ju inte redogöra för att vi gick och la oss i sängen och morfar tog av sig och jag skulle också ta av mig. (Ex. 21)

En åklagare uttrycker normaliseringen så här:

I: /sen tror jag att barn kan tycka att det är svårt också för dom lever i en sån miljö där du blir utsatt för misshandel till exempel då kanske du tror att det är så
J: m
I: hur ska man veta att det inte ska va, att det här är någonting konstigt
J: m
I: då måste man ju ha levt med någon annan typ av familj eller haft något annat liv för att veta att så här ska det inte behöva vara (…) ja hur ska man hantera en sån sak då om man inte vet något annat och då tror jag också det är svårt att berätta om det. (Ex. 22)

Personlighet. Barns personlighet, till exempel blygsel och social anpassning sägs (3) kunna vara aspekter som har inflytande på barns berättelser. En åklagare säger att vissa barn är duktiga på att känna av vad som förväntas av dem och berättar utifrån denna förväntan medan andra barn är mer vana vid att uttrycka sin egen mening.

En åklagare säger så här:

/ en del barn kan ju berätta så noga vad som har hänt och ganska fylligt medan andra som kanske är mer spontana …tar intryck av en massa saker bredvid, dom kan inte berätta lika bra, alltså man är olika personlighet också (Ex. 23)

Trauma. Åklagarna (3) uttrycker att barns möjliga traumatisering kan påverka intervjusituationen och försvåra utredningen. De avtryck som en upplevelse kan lämna kan exempelvis (1) skapa svårigheter för barnet att känna förtroende för vuxna.

En åklagare säger så här:

I: /förtroendet för andra människor får sig en knäck
J: m
I: och det gäller ju alla, ja framförallt vuxna människor då om det nu är en vuxen eller en förälder som har begått övergreppet…och det påverkar även utredningssituationen
J: m
I: man får inte det förtroendet för en vuxen person för det är liksom knäckt. (Ex. 24)

Relationen och möjligheten till förtroende för intervjuaren kan då bli vanskligt. Även barns hanterande i form av att undertrycka det som hänt sägs (2) inverka negativt på barnets förmåga att berätta om detsamma.

En åklagare berättar:

I: / sen är det där som jag var inne på inledningsvis, det traumatiska som man, ett barn liksom en vuxen, man väljer att försöka låta bli att tänka på, de väljer att försöka tänka bort det, tränga bort det helt enkelt ur medvetandet, där kan ju finnas en process innan
J: m
I: den ska man då försöka lösa upp för situationen och det är jättesvårt. (Ex. 25)

En åklagare uttrycker en tro om att ju mindre traumatiserande en händelse är för ett barn ju lättare är det att berätta.

Emotioner. Åklagarna (4) berättar om att barns förutsättningar att berätta är kopplade till barns emotioner. Fyra åklagare tar upp att relationen till den anklagade förövaren utifrån detta är en bidragande faktor till barnets motivation att berätta. En viktig aspekt, för både åklagare och intervjuare, är därför vetskapen om den anklagade är en nära anhörig eller en utomstående eftersom lojalitetskänslor sägs (4) kunna sätta hinder för barnets berättande. Åklagarna (3) uttrycker tankar om en komplexitet för barnet om förövaren är en nära anhörig, till exempel en förälder, då barn kan älska sin förälder och tillika förövaren oavsett vad denna har gjort. Det sägs (1) vara lättare att prata om en perifer person.

En åklagare berättar:

I: /så skulle jag vilja påstå att det är väldigt viktigt att i förhöret att veta om barnet är utsatt av en nära anhörigt eller en utomstående och jag tror att är det en nära anhörig så. Lojalitetskänslor och annat sätter ofta hinder för ett barn, även för en vuxen att berätta
J: m
I: släppa fram något helt enkelt (Ex. 26)

Det stöd som barnet får från nära anhöriga sägs (4) kunna vara en bas för barnets mod att berätta. Känslor av skuld, rädsla och skam är emotioner som sägs (2) kunna hämma barn att berätta om det de varit med om. Två åklagare uttrycker att barn kan lägga skuld på sig själva

för det de varit med om. Detta egna skuldbeläggande kan bidra till känslor av skam. Även om det finns en förståelse hos barn att de inte är ansvariga sägs (2) barn kunna uppleva skam inför att prata om det de blivit utsatta för. Även barnets egen förståelse för konsekvenserna uttrycks (2) kunna skapa oro och skuld. Åklagarna berättar främst om konsekvenserna utifrån hur det upplevs av barnet efter utredningen.

En åklagare säger så här om skam och skuld:

Barns kompetens att berätta, det är ju ofta så att det som hämmar ett barn är ju ofta samma mekanismer som hämmar en vuxen som lever i nära relationer, det handlar om skamkänslor och skuldkänslor, berätta (…) ha förmågan att berätta om någonting som de egentligen inte har liksom vet att det är fel, att det här är att det är skamligt, och fast de ändå förstår att det som dom har blivit utsatta för inte är deras fel blir det ändå dom här skamkänslorna och skuldkänslorna som hindrar en berättelse (Ex. 27)

Trygghet är en annan aspekt som tas upp av alla åklagare som en bas för barnets berättande. För att skapa en trygghet sägs (5) en social inledning behövas mellan intervjuare och barn. Barnet kan genom detta bli hjälpt att på ett tryggt sätt gå tillbaka till en situation och berätta om den. En åklagare utrycker samtidigt att barn för det mesta vet varför de är där och att den sociala inledningen ibland kan gå till överdrift. En åklagare tar upp vikten av balans mellan att barnet visas respekt och behovet av information om vad som eventuellt har hänt.

En åklagare säger så här om social inledning:

I: /för det första så tror jag att barn måste på något sätt känna sig trygg i förhörssituationen
J: m
I: det måste vara ett socialt förspel för att barnet ska så att säga lära känna den som ska ställa frågor till dom (Ex. 29)

En åklagare berättar att äldre barn kan ha en högre kapacitet att känslomässigt knyta det de berättar till sig själva. De kan dock även avskärma sig från känslor när de berättar. Mindre barn sägs (1) ha svårare att hitta dessa känslokopplingar. En åklagare berättar att barns berättande kan påverkas av vilket behov de har av att berätta. Detta sägs vara avhängigt i vilket stadium de befinner sig i sin egen bearbetning av det de varit med om.

Berättelsens värde

När åklagarna (alla) berättar om barn och hur de klarar av en rättslig intervju gör de det med en koppling till sin yrkesroll som åklagare. De talar om värdet i barnets berättelse i ett utredningsarbete och möjligheten till användandet av barnets berättelse vid åtal och i domstol.

En åklagare berättar så här:

I: och hur långt kommer det här att nå, vad kommer tingsrätten tycka om det här och då är en del av bevisvärderingen att kunna berätta om något med detaljer och med adekvata ord och så vidare och det har ju yngre barn svårt för, å andra sidan kan det, kan jag ha bilden av att det kompenseras av att man ..uttrycker man någonting så är det, har jag bilden av att det är varje fall något som har hänt
J: m
I: sen kan väl barn missuppfatta eller på samma sätt som vuxna lägga till eller dra ifrån saker och ting men jag har ändå bilden av att små barn inte ljuger på det sättet

J: m
I: medvetet på det sättet som vuxna kan göra och även barn kanske kan göra, så språket är begränsat men kan kompenseras av, på något sätt en högre trovärdighet. (Ex. 30)

Här sker en sammankoppling med om barn berättar sant eller falskt, hur detta värderas liksom vad som kan förväntas av barns berättelser. Informanterna talar även om sättet som barnet berättar på och värdet av detta.

Barns förmåga att berätta sant eller falskt. Majoriteten (4) berättar att barn *kan ljuga eller hitta på*. Fyra åklagare berättar att de har som utgångspunkt att barn inte ljuger. De gör här en koppling till att barnet berättar om sin upplevelse eller en inplanterad berättelse, vilket gör att de i sitt eget berättande är trovärdiga. Det är *barnets bild* av vad som skett, även om uppgifterna rent objektivt är felaktiga. Alla åklagare gör en åtskillnad mellan trovärdigheten hos barn och tillförlitligheten i barns berättelser. Det uttrycks en inställning att inte fokusera på trovärdigheten hos barnet utan att *fokus* ligger *på tillförlitligheten* i berättelsen. Det uttrycks bidra till att man inte fokuserar på barnet personligen utan på de uppgifter som barnet ger.

En åklagare uttrycker det så här:
I: /jag skiljer på begreppen trovärdighet och tillförlitlighet
J: m
I: för det är inte riktigt samma sak, men det är ju inte jag som har hittat på utan det brukar ofta blandas ihop, men trovärdigheten har ju med personligheten att göra (…) att man uppträder på ett sätt som gör att man framstår som trovärdig
J: m
I: /…/ kan det va så att dom här, det här barnet medvetet lämnar falska uppgifter om sin pappa om vi tar ett exempel
J: m
I: eller ger berättelsen intryck av att vara självupplevd, det har med trovärdigheten att göra men tillförlitligheten det är ju någonting annat därför att där talar man om uppgifterna som sådana, minns, förväxla, minns man fel. Du kan vara en väldigt trovärdig person men helt otillförlitlig (…) när det gäller tillförlitlighet då, det är naturligtvis det som är det mest väsentliga med barn. (Ex. 31)

Att barn har återkallat berättelser tas upp (2) som exempel på att barn kan hitta på. Det sägs (1) även kunna vara så att barn inte orkar hålla fast vid sin berättelse på grund av yttre påverkan och det skeende som kan följa av en berättelse. Informanterna uttrycker (5) att tillförlitligheten i berättelserna ofta handlar om den externa påverkan. Att *barn således är trovärdiga i sin del* men att de till exempel förses med material som det tar till sig som sin egen. Andra situationer som tas upp som exempel på att barn talar sanning är att barnet kan ha missuppfattat situationen utifrån brist på erfarenhet eller på grund av fantasitillägg liksom att barn kan komplettera och dra ifrån på samma sätt som vuxna (3). Barn sägs (1) också ha svårt att skilja på en olyckshändelse och en medveten handling.

En åklagare utrycker dock att det sällan är grundlöst när barn berättar om ”traumatiska upplevelser” och att det är sällan barn klarar av att ljuga. En åklagare uttrycker att barn som ljuger sällan lämnar unika detaljer då de inte förstår värdet av detsamma. Fyra andra åklagare berättar om en tro att *små barn inte ljuger medvetet.* Här sägs även språkutvecklingen sätta begränsningar för vad barn kan uttrycka. Språkförmågan sägs (2) sätta gränser för små barn att uttrycka fantasier, som nämnts i kategori – barns förmågor att berätta. Två åklagare berättar

att när barnet kommer upp i ålder, från tio tolv år, är medvetna lögner ett problem i större utsträckning. En åklagare berättar med koppling till detta att sanningshalten kan vara oviss när tonårsflickor har en problematik kring att söka uppmärksamhet. Det sägs dock vara osäkert vad som är ”hönan och vad som är ägget” för detta beteende hos dessa flickor. Det skulle kunna vara så att exempelvis övergrepp kan vara en anledning till uppmärksamhetssökandet. En annan åklagare uttrycker att föreställningar om att tonårsflickor ljuger i större utsträckning finns inom rättsväsendet men att det inte är den egna utgångspunkten.

En åklagare berättar:

I: /det här är ju anledningen till att jag kan vara så säker på att man ska avliva den här myten om att barn aldrig ljuger, jag har sett med egna ögon, har haft ärenden där hela berättelser har återkallats där för att målsäganden då har sagt att det var fel, jag va så arg på min pappa exempelvis så det är inte sant…och det är klart hur vet jag då att barnet inte säger så för att han vågar inte längre, han orkar inte /Specifikt fall/ jag tror i och för sig utan att ha någon riktig täckning kanske men så här spontant att små barn ljuger inte medvetet, men när de kommer upp i tio tolv, tidiga tonår där kan det förekomma medvetna lögner i större utsträckning, så man får verkligen lyssna upp. Däremot små barn kan ljuga inom citationstecken alltså dom kan lämna falska uppgifter men det kan vara en annan vuxen person som ligger bakom det här och ger regi helt enkelt vad dom ska säga…och det får man se upp med, det är ju som du vet oerhört vanligt att det dyker upp sådana här anklagelser i samband med vårdnadstvister (Ex. 32)

Majoriteten (4), som nämnts ovan, säger att de har utgångspunkten att de tror på barn. Men det tas även upp (3) att *åklagarens roll är att kontrollera* andra möjliga förklaringar till att barnet berättar som det gör. Här sägs (3) den egna övertygelsen vara av mindre betydelse och beviskraven på exempelvis en *klar, spontan och sammanhängande berättelse* tar över. Den egna övertygelsen och nedlagda utredningar uttrycks inte alltid gå hand i hand. Nedlagda förundersökningar med exempelvis små barn sägs inte alltid bero på att man betvivlar att barnet har blivit utsatt för någonting. Det handlar ibland om en för tunn och torftig berättelse och att det saknas stödbevisning. Små barn förväntas dock inte, av åklagarna (3) berätta utförligt då det bland annat krävs förmåga att verbalisera.

En åklagare berättar:

I: /nedlagda förundersökningar med små barn som målsäganden beror ju på tror jag ofta på att man inte betvivlar i och för sig att barnet blivit utsatt för någonting men där man har en berättelse som är så tunn och torftig och ingen stödbevisning och totalt förnekande, ingen täckt bevisning (…) det ska vara ställt utom varje rimlig tvivel, det är ju beviskravet, att det här har förekommit
J: a
I: och då, man kommer ofta inte dit. (Ex. 33)

Användandet av olika intervjutekniker, till exempel kognitiv intervjuteknik, sägs (1) kunna hjälpa till att få fram mer detaljer i en berättelse.

Variabler för berättelsens användbarhet. Alla åklagare berättar om vad som förväntas av barnet i rättsprocessen för att berättelsen ska kunna vara användbar. Som åklagare (alla) måste man *kunna bevisa det man påstår*, här sägs det finnas förstärkande drag i en berättelse och i hur barnet berättar. Det uttrycks (2) att domstolens bild kan krocka med hur barnet beter sig och på vilket sätt de berättar, vilket kan vara beroende av hur barnet har påverkats. Ju yngre ett barn är desto svårare sägs (3) det vara att övertyga en domstol om att

det barnet berättar är riktigt och självupplevt. Om barnet berättar hur de har påverkats ökar tillförlitligheten säger en åklagare. Informanterna uttrycker (5) att det kan vara svårt att få ner en *gärningsbeskrivning*, till exempel beroende på barns begränsade tidsuppfattning och svårighet att särskilja tillfällen. En berättelse sägs (3) värderas efter om den är *åldersadekvat*. Det talas om att en icke åldersadekvat berättelse, till exempel i språkbruk, kan vara en indikation på att det kan vara en inplanterad berättelse och inte barnets egna ord.

En åklagare säger:

> *I: det är ju ingen tvekan kan jag väl säga att ju yngre ett barn är rent åldersmässigt, desto svårare är det att övertyga en domstol att det barnet berättar om är riktigt och självupplevt*
> *J: m*
> *I: ju äldre ett barn är ju mer ett barn kan säga, ett vuxet sätt att uttrycka sig desto lättare blir det att övertyga en domstol om att barnet lämnar korrekta riktiga självupplevda uppgifter.*
> *(...) problemet är ju utifrån ett barns berättelse om exempel sexuella övergrepp så har ju vi åklagare på oss bördan av att kunna bevisa det som vi påstår, vi har ju bördan att kunna påstå någonting, komma med en gärningsbeskrivning /specifikt fall om ett 6 årigt barn som berättar om sexuella övergrepp vid ca 3 ½ års ålder/ svårigheten var ju så att säga att få ner en gärningsbeskrivning, vad exakt är det /barnet/ har berättat om (Ex. 34)*

Vid en bedömning av berättelsens värde sägs (3) *vikt* läggas *vid intervjuarens arbete.* Bland annat vilka frågor som ställts kopplat till hur barnet påverkats av desamma. Det sägs (2) vara viktigt att minska känslorna av krav om att vara till lags hos barnet. Berättelsen sägs (6) även värderas utifrån hur detaljerad, sammanhängande och spontan den är. Att hålla fler rättsliga intervjuer sägs (3) vara ett sätt att öka tillförlitligheten, att få nya perspektiv men att det då fortfarandet behövs en sammanhängande berättelse. Att detaljfrågor ställs och flera intervjuer hålls sägs (2) även vara ett sätt att utesluta att berättelsen inte är barnets egen, vilket uttrycks (alla) vara ett av de stora bekymren.

En åklagare berättar:

> *I: /har ett barn hörts flera gånger är det viktigt att barnet vid dom här skilda förhörstillfällena lämnar i väsentlighet likadana uppgifter*
> *J: m*
> *I: och det tillkommer nya detaljer*
> *J: m*
> *I: men det är bara naturligt och är det på det sättet menar jag att det förstärker utsagan, sen så när det går vidare så bör det helst vara någon form av sammanhängande berättelse om vad som har skett*
> *J: m*
> *I: det är inte så att barn berättar från a till ö men i varje fall bör det vara uppgifter om övergrepp som att det har satts in i något sammanhang där dom kan berätta lite kring detaljer om var dom var någonstans och eventuellt varför dom var där och vilka personer som var runt dom. Nästa steg är ju att gå vidare då om det finns detaljer i ett barns berättelse som är, som att det framstår helt uppenbart att det här är självupplevt och också sättet på hur barnet berättar det. (Ex. 35)*

Informanterna berättar (4) om att en *berättelse kan vara svårtolkad* utifrån hur barnet berättar. Två åklagare tar upp komplexiteten i kroppsspråk och dess betydelse. Två åklagare ställer sig frågor kring vad kroppsspråket betyder. Kroppsspråk och gester förbundet med känslor och sinnesstämning sägs (4) kunna visa att det barnet berättar om är något traumatiskt och

självupplevt, då emotioner inför det de upplevt uttrycks i berättandet. *Värdet av visade känslor* och kroppsspråk uttrycks olika av åklagarna, på en skala från att det är mycket värdefullt till att det inte har särskilt högt bevisvärde. Det bristande bevisvärdet sägs (2) bero på att det är svårtolkat och till exempel också skulle kunna tyda på att barnet hittar på eller blivit tillsagd att säga på ett visst sätt. Barn sägs (3) dock även kunna berätta utan en känslokoppling, vilket inte betyder att det som sägs inte är sant. Det uttrycks kunna vara ett sätt för barn att klara av att berätta.

En åklagare säger så här om kroppsspråkets komplexitet:

J: du sa kroppsspråk?
I: ja
J: vad tänker du om det
I: ja, det är så olika…jag kan ta det här barnet /har tidigare berättat om ett specifikt fall/ så fort vi kom in på vad förövaren gjort (…)
J: m
I: /barnet/ började skruva på sig och ville inte , när det är pinsamt, sitter liksom och duckar, vill krypa därifrån, återigen det är ju mina ögo, jag tolkar det som att det här har hänt men (…) ett annat barn som hade gjort på det här sättet det kan man ju tolka nu har barnet inget minne, nu tycker barnet det är pinsamt (vänder bandet)
J: det kan tolkas precis hur som helst sa du när jag vände bandet
I: ja, men jag tror någonting betyder det ju
J: m
I: kroppsspråk betyder ju någonting antingen betyder det nu sitter jag här och ljuger eller så betyder det nu tycker jag att det här är jättejobbigt att prata om. (Ex. 36)

Barns *användande av kroppen* i sitt berättande för att förtydliga vad de varit med om, att till exempel visa onanerande rörelser, uttrycks (2) förstärka berättelsen då det tyder på att det som berättas är självupplevt, det skulle annars inte ingå i barnets kunskap. Två åklagare uttrycker att tolkning av en berättelse dock är bäst att undvika då det är svårt att veta vad exempelvis barnets ordval, visade känslor och/eller kroppsspråk betyder. Det krävs således en tydlighet i barnets berättelse för att den ska vara användbar. En åklagare berättar dock om att tolkningar görs.

En åklagare säger så här:

I: /nu är vi inne på tolkningar egentligen av barns berättelser det kan man inte ägna sig åt, att tolka, utan återigen det måste komma en spontan tydlig berättelse. (Ex. 37)

Det uttrycks att åklagarna själva inte förväntar sig utförliga berättelser från yngre barn, deras berättelser är istället ofta torftiga. Det sägs (1) ofta ställas för höga krav i rättsprocessen på barns förmåga att berätta spontant. Barn påverkas av ledande frågor (6). Två åklagare berättar att *ledande suggererande frågor* kräver försiktighet eftersom de kan forma en berättelse. Ibland kan dock ledande frågor ha ett värde berättar tre åklagare. En sådan situation sägs vara när barnet motsätter sig det intervjuaren säger. Det sägs skapa en trygghet i utsagans sanningshalt eftersom det då tolkas som att barnet talar sanning. Ledande frågor kan ibland också vara en ingång till ett mer spontant berättande (2). En spontan berättelse kan följa på en ledande fråga och detta ses som användbart. En åklagare berättar att då en spontan berättelse inte följer på en sådan fråga kan det betyda att barnet inte upplevt sexuella övergrepp eller misshandel.
En åklagare säger så här om att barn motsätter sig:

I: /Jag tycker att det är ganska givet att barn är benägna att vilja säga, hålla med den vuxne och den vuxne har en sån auktoritet
J: m
I: det finns många fallgropar men men jag tror samtidigt att…det finns en väldig…när väl ett barn berättar
J: m
I: då till exempel korrigerar en polisförhörare och säger nä så var det inte, då har ju, då känner jag mig väldigt trygg så att säga
J: m
I: det här barnet berättar verkligen…riktigt (Ex. 38)

En åklagare berättar om ledande frågor som ingång till ett spontant berättande:
I: / sättet att ställa frågor tror jag kan påverka väldigt mycket
J: m
I: det tror jag, sen måste man ju också ibland ställa väldigt ledande frågor eftersom barnen inte själva spontant kan berätta och då har det ju det bevisvärde det har
J: ja
I: men det kan ju också komma en man ställer, man kan ju till exempel ställa en fråga till ett barn, ja eh Karin på dagis har berättat att du har sagt att pappa brukar pilla dig på snoppen väldigt ofta, det är ju ingen bra fråga att ställa (skratt) men då kan ju den här killen berätta ja det brukar han faktiskt göra och när han gör det så ser det ut så och så
J: m
I: och vi har varit på toaletten åh det har hänt si och så, då kommer det en berättelse en spontan berättelse och det har ju väldigt högt bevisvärde även om det sätts av en rätt så ledande fråga. (Ex. 39)

Informanterna tar upp (5) att deras roll går ut på att bevisa brott eller inte, här sägs (5) ett barns berättelse sällan räcka till, det behövs även *stödbevisning*. Det uttrycks (3) att det kan vara svårt att av barn få de svar som behövs i rättsprocessen, bland annat utifrån de krav som ställs på öppenhet och spontanitet.

En åklagare uttrycker det så här:
I: /när man ska vara sådär väldigt objektiv och neutral i sina frågor också, för många gånger ska polisen fråga, hur kändes det när han slog dig i ansiktet och då svarar ofta barn, vi vill ha få svar på om det gjorde ont
J: a
I: om det har inneburit smärta för då är det misshandel, om man slår någon och det inte innebär smärta då är det ingen misshandel, det kanske är ett ofredande
J: ok
I: men man svarar ju inte så på en sån fråga, hur kändes det för då svarar man ju mer, ja det var jobbigt eller det var tråkigt eller det kändes konstigt, för det var nog en konstig situation, det kändes konstigt…det kan jag inte åtala på (…) jag tror polisen är rädd också att ställa frågan gjorde det ont för då är den lite ledande, ja ja kanske jag svarar ja på det då. (Ex. 40)

Det finns, som även nämnt under de andra kategorierna, förväntningar kring att det behövs en *social inledning* av intervjun för att få barn att berätta. Det sägs (2) att om barn intervjuas flera gånger är det viktigt att det är ungefär likadana uppgifter men att det är naturligt att berättelsen utvecklas. En problematik som tas upp (3) är att barns berättelser om vad de varit med om ofta inte kommer direkt när något hänt, detta kan bidra till svårigheterna att fastställa

en gärningsbeskrivning utifrån när, var och hur.

En åklagare säger:

I: /har ett barn hörts flera gånger är då är det ju viktigt att barnet vid de här skilda förhörstillfällena lämnar i väsentligt ungefär likadana uppgifter
J: m
I: det är en faktor som man ska trycka på för är det så då ökar bevisvärdet, samtidigt får man inte vara blind för att oftast kan det vara så att berättelsen växer från förhörstillfälle och det tillkommer nya detaljer
J: m
I: men det är bara naturligt och är det på det sättet menar jag att det förstärker utsagan (Ex. 41)

Unikt tema konsekvenser för barn. Åklagarna uttrycker uppfattningar om hur barn påverkas av sexuella övergrepp och misshandel. Vad har dessa händelser för konsekvenser för barnet i nuläget och i deras fortsatta liv, här talas (2) även om en koppling mellan påverkan på barnet och samhällets syn på brottet.

En åklagare säger så här:

I alla kulturer överallt i världen (...) genom årtusenden (...) har det varit förbjudet att använda sina barn för sexuell ändamål. I alla kulturer fram till nu i vår tid så sent som 1979 har det varit tillåtet att slå sina barn för att uppfostra (...) Detta blir även barn färgade av. (Ex. 42)

Även här talas (2) om det *unika barnet* och att olika barn påverkas olika av en händelse, detta sägs vara kopplat till olika faktorer såsom ålder, minne, det sociala sammanhanget, vem förövaren är, stöd från föräldrar och barnets styrkor och svagheter. Vissa barn sägs (1) även kunna härbärgera bättre än andra.

Åklagarna uttrycker (4) att *barn kan höras flera gånger*, bland annat utifrån att barn inte behöver må dåligt av intervjusituationen, exempelvis att rättsliga intervjuer inte behöver innebära ytterligare psykisk påfrestning. Det kan istället vara bättre för barnet att möta intervjuaren flera gånger då det byggs upp ett förtroende för intervjuaren. Det anses (3) viktigt att barnet känner att det här är en vuxen som han eller hon vill prata med. Åklagare undrar över om en *brottsutredning* egentligen hjälper det specifika barnet. I vissa fall uttrycks (3) funderingar kring om andra insatser i form av socialtjänst och behandling skulle kunna vara bättre utifrån barnets behov. En åklagare berättar att utredningen torde påverka hur barn mår negativt eftersom barn ofta berättar om händelser inom sin familj. Det berättas (2) om barn som fått höra att de har förstört för familjen, om att barn kan ta på sig skuld för konsekvenserna av brottsutredningen, om till exempel pappa hamnar i fängelse. Detta beskrivs som (1) mycket påfrestande för ett barn att hantera.

En åklagare berättar så här om funderingar kring konsekvenser av utredningar:

I: / vad gäller dom här familjetragedierna…jag har inget svar men funderingarna är ju ibland att jag undrar hur ett barn, vi säger att ett barn berättar att pappa utsatt barnet för sexuella övergrepp och barnet älskar ju sin pappa och pappa älskar barnet och visar det på ett konstigt sätt bara, och barnet berättar kanske, barnet har ju inte förmåga att se, i framtiden vad berättelsen kommer innebära och sen kan jag tänka mig, undra hur det är sen när man är tjugo tjugofem år å vet att, undrar om barnet tänker är det mitt fel att pappa hamnade i fängelse i sex år (Ex. 43)

Det tas upp (2) att barnets *förtroende* för andra kan bli sargat av misshandel men särskilt om de utsätts för sexuella övergrepp. Sexuella övergrepp sägs (4) påverka barnets *självkänsla* och *gränssättningsförmåga*. En åklagare berättar exempelvis om sin tro att motståndet mot nya övergrepp påverkas negativt, de kan få svårigheter att hävda sina egna behov och rätten till sin kropp. Andra följder som uttrycks (4) är självdestruktivitet både i relation till andra, i form av upprepande av mönster, liksom självskadande beteende. Även beteendeförändringar tas upp (2) hos barn som utsatts för sexuella övergrepp likväl som misshandel men att de då kan ta olika uttryck.

En åklagare berättar om konsekvenserna som kan följa av sexuella övergrepp:

I: /det har ju forskningen visat att exempelvis som blir utsatta hamnar ofta i ganska självdestruktiva mönster när dom kommer upp i puberteten
J: m
I: det är anorexi problem utagerande beteende och tyvärr är det väl också så att det är så att risken för att de själva blir, det tror jag framförallt gäller pojkar, risken för att själva i framtiden blir likadana som dom som har förgripit sig på dom är ganska stor (Ex. 44)

En åklagare berättar att det är svårt att tänka sig något brott som är mer kränkande och traumatiskt än *sexuella övergrepp*. Det blir ofta oförklarligt för barnet. En annan åklagare berättar om en tro att om det är fullbordade övergrepp som har pågått länge så skadas utvecklingen som sexuell varelse och tilliten till sin omgivning. En annan åklagare uttrycker att barn inte behöver påverkas i så hög utsträckning om det är enstaka mindre ofredanden av en utomstående. Förälders/föräldrars reaktioner sägs (1) kunna *påverka barnets upplevelse*, deras upprördhet kan öka traumatiseringen. Konsekvenserna för barnet sägs (1) även höra ihop med händelsens dignitet, vem förövaren är, barnets förmåga att minnas och barnets ålder. Ju yngre barnet är desto mildare blir konsekvenserna.

En åklagare berättar:

I: / man får ju skilja en tror jag på en förövare inom familjen och en på en förövare utom familjen förstås. Men har det varit en förövare utanför familjen har jag slagits av att hur det sätt föräldrarna förhåller sig till det hela påverkar väldigt mycket, om barnet är lärt sen barnsben att din kropp är din kropp och ingen får röra din kropp och det är du som bestämmer så tror jag att man gör det till något fult, och då om det är någon dagiskille eller någon morbror som rör kroppen och tafsar på det här barnet så tror jag att barnet, nu händer något som inte får hända, men jag tror att om barnet inte har lärt sig att det här är någonting som inte får hända så tror jag faktiskt inte att barnet påverkas särskilt mycket, jag tror det är föräld, jag tror det är omgivningen återigen som styr upp det hela
J: m
I: däremot om det har skett någon penetration alltså regelrätta samlag med ett litet barn, men återigen så har vi ju det där med minnet, det beror ju på vilken ålder dom är i men det tror jag nog att barn bär med sig hela sitt liv när minnet väl börjar komma
J: m
I: och är det någon i familjen så kan jag mycket väl tänka mig att det är sådant man gärna förtränger och så kommer det fram i vuxen ålder (Ex. 45)

För barn som utsätts för *misshandel* tas (3) digniteten av vad de varit med om upp som en faktor som påverkar dessa händelsers påverkan på barnet. Det sägs alltifrån att barn inte behöver påverkas så mycket av uppfostringsvåld där det annars finns kärlek och respekt till att bli utsatt för våld nästan alltid innebär en kränkning för barn utifrån sättet de blir behandlade på. Misshandel uttrycks (3) kunna leda till upprepande mönster hos de som utsatts, det sägs

(3) bland annat kunna skapa en normalisering av våld och barn kan bära med sig våld som ett sätt att lösa konflikter

En åklagare säger så här om misshandel:

/barn som utsätts för misshandel dom får ju ett normpaket som innehåller att när man inte får sin vilja igenom eller när man är frustrerad eller inte kan verbalisera sig då kan man slå för att göra sig förstådd, att visa makt, därför att våldet är…pappa har slagit mig så det blir en normalisering av det här att våld kan förekomma (…) det finns i alla fall ett samband att barn som är utsatta för misshandel kan själva ha större benägenhet att sen som vuxna slå (…) sen är det ju naturligtvis inte alla som har blivit misshandlade som barn som sen misshandlar som vuxna. (Ex. 46)

Begränsad sakkunskap

Åklagarna (alla) berättar om brist på egen sakkunskap om barns utveckling och kompetens. De uttrycker även att sakkunniga som innehar kunskap om barn kan vara användbara och behjälpliga i rättsprocessen.

Egna begränsade kunskapen. Alla åklagare uttrycker att de har en begränsad sakkunskap inom området, att de uttalar sig som lekmän eller spekulerar. Deras uppgift sägs (5) vara att bevisa eller inte bevisa brott. Dessa uttalanden följde under olika frågor.
Bland annat: när tror du att barn kan minnas vad de har varit med om?

I den där delen kan jag inte mer än en vanlig person… (Ex. 46)

När kan man tro på barn

Jag vet inte egentligen (…) jag kan säga utifrån min erfarenhet, dom ärenden som jag har haft.(Ex. 47)

Hur barn kan påverkas av övergrepp.

Det kan jag inte besvara som åklagare, det kan jag bara besvara som människa (…) Ja, med reservation att det bara är lekmanna (Ex. 48)

Användande av sakkunniga. Det uttrycks (4) att det inte är psykologers roll att bedöma i skuldfrågan, de ska inte uttala sig om barnet talar sanning eller inte. Två informanter säger sig dock ha använt psykologer för att bedöma tillförlitligheten i vissa fall. Men även dessa informanter säger vid andra tillfällen i intervjun att detta inte är en psykologs uppgift. Psykologer sägs (5) kunna användas som experter kring funktioner som till exempel minne och beteende ur ett generellt perspektiv. De kan också uttala sig om vad forskningen säger om exempelvis åldersadekvat berättande. Även barns beteende lyfts som ett område där psykologer är användbara (2), kan exempelvis ett visst beteende ha samband med övergrepp.

En åklagare berättar:

I: / i huvudsak sådana situationer där man vill få någon slags uppfattning om hur minnet fungerar
J: m
I: kanske också hur ett beteende, ett barn kan bete sig på märkliga sätt och det kan uppstå, varför kommer sig detta, kan det ha samband med dom här övergreppen. (Ex. 49)

Sakkunniga sägs (2) även vara behjälpliga och användbara vad gäller funktionshindrade barn, vad kan ett funktionshinder innebära för berättandet?

Handledning i ärenden är en annan aspekt för användandet av beteendevetare och psykologer som lyfts (4). Även där sägs psykologer kunna bidra med nya perspektiv, generell kunskap samt hjälp att komma vidare liksom metodhjälp (t ex vallning, intervjutekniker, hur påverkas barn etcetera). Psykologer uttrycks kunna hjälpa till med förståelse av de psykologiska mekanismerna. Här berättas (2) att det även kan vara positivt att ha tillgång till handledning för egen del, utifrån eget hanterande av tankar. Två åklagare är tydliga med att det behövs en klar rollfördelning men att man kan lära av varandra.

Diskussion

Resultatdiskussion

Det finns skillnader i vad som uttrycks inom respektive grupp. Att dessa skillnader finns skulle kunna höra samman med vilka erfarenheter man har av att arbeta med att intervjua barn i brottsutredningar liksom av att vara utredningsansvarig. Informanterna hade olika lång erfarenhet av att arbeta specifikt med barn. Ett samband mellan dessa variabler har dock inte undersökts. Nedan följer en jämförelse dels mellan grupperna och dels mellan relevant forskning och gruppernas föreställningar.

Barnets relationer

Om en jämförelse görs mellan grupperna, poliser respektive åklagare, finns det flera likheter i vad som berättas om barn. Båda grupperna tar upp både interna och externa aspekter som uttrycks ha inflytande på barns berättande. De talar bland annat om föräldrars påverkan på barn som ska berätta, både utifrån inplanterade berättelser och grad av stöd som ges barnet. Den sociala kontexten och förövarens manipulation är andra aspekter som tas upp av båda grupperna. I sitt berättande fokuserar de dock på lite olika delar som har betydelse. Som grupp tar majoriteten av åklagarna upp en förälders möjliga styrning av barns berättande utifrån vårdnadstvister. Hos poliserna som grupp finns inte vårdnadstvister med som ett centralt ämne. Majoriteten av poliser lägger istället fokus på relationen till förövaren. Både poliser och åklagare berättar i det här sammanhanget om när förövaren är en nära anhörig, exempelvis en förälder. Den lojalitet som grupperna berättar kan följa med barnets nära relation till förövaren och försvåra barns berättelser om vad de varit med om går i linje med forskning (Goodman – Brown et al, 2003) som visat att tiden för barns avslöjande påverkas negativt av om förövaren är en nära anhörig. Förövarens manipulation under övergrepp eller misshandel uttrycks av båda grupperna vara en försvårande aspekt när barn ska berätta om sina upplevelser. Bland annat att förövaren uttrycker att händelsen är deras gemensamma hemlighet. Det överensstämmer med forskning på området (Bottoms et al., 2002; Cederborg et al., in press) där fynd tyder på att en betrodd förövares manipulation inriktad på att händelsen är en hemlighet torde kunna hindra barn att avslöja densamma. Det sägs (Bottoms et al., 2002; Cederborg et al., in press) vara än mer sannolikt i en kontext av utnyttjande av barn som även kan följas av hot om vad som kan hända om de berättar. Rädsla för konsekvenser av berättandet är ett område som poliserna reflekterar över som en påverkansfaktor till att barn inte berättar. En närstående förövare sägs bland annat ha större möjlighet att påverka barnet genom hot eller ”kärleksfull” påverkan om konsekvenser för barnet självt eller för förövaren, även inför en polisintervju. I Goodman-Brown et als. (2003) forskning var dock inte rädsla för konsekvenser för dem själva eller för förövaren en prediktor för att inte berätta. Detta motsäger polisernas tankar om detsamma. Detta resultat är dock inte överensstämmande med tidigare forskning (Goodman – Brown et al., 2003), det kan förklara och legitimera informanternas föreställningar. Åklagarna tycks mer lägga fokus på de faktiska följderna av ett berättande, hur upplevs det av barn efter en utredning om konsekvenserna blir att en förälder exempelvis hamnar i fängelse. En möjlig tolkning är att olikheterna i beskrivningarna beror på deras olika roller i rättsprocessen. Poliserna möter barnet emedan åklagarna i högre grad har en uppgift att bedöma berättelsen och leta efter andra förklaringar till det barnet berättar.

Intervjuarens betydelse

Poliserna och åklagarna talar på olika sätt om intervjuarens roll, vilket inte behöver vara så förvånande om man funderar på det utifrån deras olika funktioner i en utredning. Det är poliserna som genomför och möter barnet och de berättar även mer om hur de förhåller sig till barn under detta möte. Åklagaren ska bedöma intervjun utifrån bevisvärderingsprinciper. Båda grupperna talar i viss mån om mötet mellan barn och intervjuare utifrån utvecklingspsykologiska aspekter. Polisernas uppgift är att rent faktiskt få barnet att berätta på ett sätt som kan användas i en rättsprocess. Båda grupperna uttrycker att i detta sammanhang krävs en kunskap om barns generella utveckling. Båda grupperna talar om vikten av en god kontakt och trygghet i relation till intervjuaren. Utifrån Hwang och Nilsson (2003) kan detta ses som positivt då trygghet sägs vara en förutsättning för att barnet ska kunna uppnå sin fulla språkkompetens. Poliserna utvecklar aspekterna av kontakt och förtroende i högre grad än åklagarna genom att ta upp fler aspekter av vad deras förhållningssätt innebär. Ett exempel, som tas upp av majoriteten av poliserna, är tydliggörandet för barn om vad en intervjusituation innebär. Förhållningssättet är något som ingår i polisernas yrkesroll på ett annat sätt än vad det gör i åklagarnas. Åklagarna talar om de krav som ställs på intervjuaren. Krav på utvecklingspsykologisk kunskap och att utifrån den kunna förhålla sig på ett kompetent sätt till det individuella barnet. Att förhålla sig till det individuella barnet tas även upp av poliserna. Behovet av att förstå det individuella barnet och vara flexibel i sitt bemötande beroende på vilket barn det är de möter. Detta överensstämmer med vad Cederborg et al. (in press) tar upp om vikten av att anpassa sig till det unika barnet och dess utveckling och förhållanden för att möjliggöra ett optimalt berättande. Två åklagare tar upp att konsekvenserna av en svår upplevelse tillsammans med en vuxen kan hindra barn att senare kunna känna förtroende för vuxna. Detta kan försvåra intervjun eftersom en viktig grundkomponent i samtalet sägs vara trygghet och förtroende för intervjuaren. Poliserna gör ingen koppling mellan barns möjliga trauma och förtroende för dem.

Både åklagare och poliser tar upp att för intervjuaren så är det inte tillräckligt att ha kunskap om barns kompetens, deras uppfattningar överensstämmer således här. Det handlar även om ett förhållningssätt och ett individuellt möte där det bör finnas en kompetens att förhålla sig till det aktuella barnet på ett sätt som skapar ett komfortabelt möte. En aspekt som poliserna lyfter fram är barnets reaktioner på hur poliserna tar emot det som barnet berättar om. Poliserna uttrycker att deras reaktioner kan leda till att barnet inte berättar vad det varit med om. Det sägs vara en viktig aspekt att vara medveten om i intervjusituationen. Det är en aspekt som skulle vara intressant att undersöka närmare.

Frågor och berättande

Det sägs av båda grupperna vara viktigt att få fram en gärningsbeskrivning från det barnet berättar. Här uttrycker dock både poliser och åklagare att barns berättelse ofta inte räcker till. Åklagarna berättar överlag tydligare om kraven på en spontan, detaljerad och sammanhängande berättelse. Dessa uttalanden skulle kunna kopplas till HD: s uttalanden (bland annat NJA 1993 s616) om vikten av detsamma, liksom att berättelsen inte ska te sig svårförklarlig eller annars ge anledning att betvivla det som berättas. Man kan reflektera över de krav rättsväsendet ställer i relation till barns utveckling och kompetens. Bland annat Ghetto et al. (2002) menar att för att kunna berätta sammanhängande tycks det krävas en kompetens att kunna strukturera sin berättelse på egen hand. Yngre barn, i deras studie, hade en signifikant sämre förmåga att berätta sammanhängande. Där uppstod istället en tendens att berättelsen strukturerades genom intervjuarens frågor. Kraven på en sammanhängande,

detaljerad och spontan berättelse återkommer i informanternas berättande, främst åklagarnas. Det ska dock även poängteras att det uttrycks i åklagargruppen att möjligheten att väcka åtal inte alltid är överensstämmande med deras egen tro om vad barnet varit med om. Man kan fundera över om det är rimligt att ställa krav på att små barn ska ha förmågan att berätta sammanhängande utifrån ovan beskrivna forskning (Ghetti et al., 2002). Poliserna sedd som grupp tycks ha en medvetenhet om dessa svårigheter och reflekterar över desamma. Både poliser och åklagare talar om det positiva i att hålla flera rättsliga intervjuer med barn. Åklagare utrycker dock att det krävs en sammanhängande berättelse utifrån vad som sägs i de olika intervjuerna. Frågan om det är krav som kan ställas på yngre barn återkommer. Både poliser och åklagare uttrycker dock att det är naturligt att berättelsen förändras i viss grad.

Både åklagare och poliser berättar om de frågor som ställs till barn och att dessa kan påverka och leda barnet i dess berättande. Poliserna tar upp vikten av ett öppet berättande men även svårigheterna som är sammanbundna med att få ett litet barn att berätta fritt och spontant. Forskning (bland annat Lamb et al., 1998; Bruck & Ceci, 1999; Waterman, 2001) visar att barn är påverkbara av det slags frågor som ställs, ledande frågor sägs vara särskilt påverkande. Det ligger således i linje med det informanterna uttrycker. Samtidigt uttrycks det att ledande frågor inte alltid behöver vara negativt då de kan leda in ett barn i ett öppet och spontant berättande, liksom att de har ett högt värde i de fall som barn rättar intervjuaren. Problematiken med ledande frågor kvarstår trots den positiva aspekt som informanterna menar att de har. Barn som får ledande och suggestiva frågor kan välja att inte säga emot eller ta ett givet förslag för att de inte vill berätta sin version. Det kan också förhålla sig så att de inte litar på sin version och tror att polisen vet bättre. Problemet är att det inte går att veta vilka barn som gör vad med ledande frågor. Om de inte rättar polisen när en ledande fråga ställs kan barn således ha en annan version att berätta. De kan välja att följa något av intervjuarens förslag av många olika anledningar. Det skulle även kunna vara så att den ledande fråga som ställs är något som barnet faktiskt varit med om. Bevisvärdet torde då minska om barnet inte rättar och en ledande fråga används. Det kan även vara så att barn inte rättar men trots det har upplevt misshandel eller övergrepp, bara inte det polisen frågar om, det torde minska tillförlitligheten i barnets berättelse. Forskning (Shapiro et al., 2005) har visat att det barn svarar på i ledande frågor kan inkorporeras i barns fördröjda hågkomst, oavsett om de har varit med i detsamma. Det kan således skapas planterade berättelser på detta sätt. Planterade berättelser är något som båda grupperna tar upp som en påverkansfaktor. Grupperna gör dock ingen koppling till denna möjliga negativa följd av användandet av ledande frågor. Det tycks vara ytterligare en anledning till att undvika ledande frågor och något att reflektera över då intervjuaren ofta möter barn flera gånger.

En åklagare berättar om sin tro att när en spontan berättelse inte följer av en ledande fråga kan det betyda att barnet inte upplevt det man misstänker. Utifrån vad bland annat Cederborg et al (in press), Bottoms et al. (2002), Sjöberg och Lindblad (2002) och Leander et al. (2005) skriver skulle en sådan utgångspunkt kunna ses som olycklig då barn tycks tendera att inte berätta och utelämna information i en intervjusituation, eller överhuvudtaget, av flera olika anledningar utöver att de inte upplevt en händelse.

Barns tendenser att vara till lags

Både poliser och åklagare berättar om möjligheten att barn kan anpassa sig till det som uttrycks implicit eller explicit av intervjuaren. Informanterna nämner som en orsak till detta intervjuarens auktoritet som en vuxen person. Det går i linje med forskning (Siegel, 1999) som visar att barn generellt tenderar att foga sig efter andra då deras naturliga roll är den som

undergivna inlärare. I polisgruppen talas det om tydliggörande för barnet av vad som gäller under intervjun. Både poliser och åklagare talar om att förståelsen för en rättslig intervju är begränsad hos barn. Detta ligger i linje med vad Cordón et al. (2005) menar, att en rättslig intervju är en situation där vanliga regler kring samtal inte är giltiga. Barn förbereds inte för vad situationen innebär genom den vanliga inlärningen av samtal. Denna forskning (Siegel, 1999; Cordón et al, 2005) skulle kunna ses som en grund för att barn anpassar sig till det som intervjuaren säger explicit eller implicit. Det finns forskning kring att lära barn ett antal samtalsregler före en intervju (bland annat Cordón et al., 2005; Mulder & Vrij, 1996) och att det minskar barns suggestibilitet. De poliser som har kunskap om detta och introducerar och tydliggör för barn att det till exempel är tillåtet att säga emot intervjuare och att de själva inte sitter inne med kunskap om det som hänt torde enligt denna forskning erbjuda förbättrade förhållande för de barn som intervjuas. Cordón et al. (2005) fann dock en känslighet i att introducera samtalsregler utifrån vilken ordning och systematik detta gjordes. Det skulle kunna vara bra om polisintervjuaren hade kunskap om detta. Lamb et al. (1998) tar just upp vikten av att ha kunskap om barns begränsningar för att kunna utföra en rättslig intervju på bästa sätt för att inte omöjliggöra för barn att vara kompetenta vittnen. Något de menar att barn annars kan vara.

Intervjuarens subjektiva bild

I polisgruppen berättas att det skapas en subjektiv bild om barn berättar sant eller falskt. Det kan tyda på att poliserna sitter med en bild av vad barnet har varit med om. Ceci, Leichtman och White (1993) har visat att intervjuarens hypotes av vad som hänt barnet i hög grad påverkade vad barnet berättade. Detta tyder på en styrning i berättandet av intervjuaren, något som både polisgruppen och åklagargruppen tar upp som en risk att vara observant på utifrån de frågor som ställs. Poliserna talar dock inte specifikt om sin subjektiva bild i relation till hur den kan styra en berättelses innehåll. Polisernas subjektiva bild skulle utifrån forskning (Ceci, Leichtman & White, 1993) kunna influera vad barn berättar. En polis tar dock specifikt upp vikten av att förhålla sig neutral och inte låta sig påverkas av vad man själv tror. Frågan är ju dock hur det tar sig uttryck i det reella mötet med barnet.

Barns kunskap och förståelse

Båda grupperna reflekterar över barns förståelse för sexuella övergrepp och misshandel. Det uttrycks att barn har lättare att tala om misshandel än om övergrepp både som en följd av befintlig kunskap om att det inte är tillåtet att slå, och då sexuella övergrepp ses som kopplat till tabu och skam i högre grad. Om man tittar på respektive grupp sammantaget kan man se att det enligt dessa föreställningar torde vara svårt för barn att berätta om sexuella övergrepp. Brist för förståelse/referensram för vad de varit utsatta för sägs kunna göra det svårt för barn att berätta om detsamma. Samtidigt kan en förståelse för vad de varit med om göra det svårt att berätta om sexuella övergrepp då det är ett tabubelagt och skamfullt område. De flesta informanter tar dock bara upp en av aspekterna. Greenhot (2000) menar att det kan finnas en koppling mellan minne och tidigare kunskap inom ett område. Tidigare kunskap tycks kunna influera förskolebarns tolkning och reproduktion av information. För barn som utsätts för sexuella övergrepp eller misshandel skulle denna forskning kunna ses i linje med det som informanterna uttrycker. Barn som utsatts för misshandel har kanske en tydligare referensram för att man inte får slå, än vad barn som utsätts för sexuella övergrepp har om detsamma. Detta skulle kunna påverka barns tolkning och berättande om minnen av sina upplevelser. Barnets bristande förståelse av det de varit med om kopplat till svårigheter att berätta ligger även i linje med Cederborg et als. (in press) och Sjöberg och Lindblads (2002) slutsatser

kring varför barn inte avslöjar sexuella övergrepp. En bristande förståelse för, och möjlighet/förmåga att koda, det de varit med om sägs göra det svårt för barn att återberätta upplevelser. I polisgruppen talas även om att barn inte behöver uppleva sexuella övergrepp som något speciellt eller värt att minnas. Cederborg et al (in press) skriver att barn inte behöver uppfatta övergrepp som farliga och inte anse dem vara minnesvärda. Detta sägs bland annat vara beroende av utnyttjandets dignitet liksom barnets förståelse. Tidigare kunskap kan även vara en faktor sammanbunden med suggestion (Elishberg, 2005). Barn kan ha lättare att hålla med intervjuaren när denne ställer missledande suggestiva frågor som stämmer överens med barnets tidigare kunskap. Detta skulle kunna betyda att barn som har varit med om något som de har en tidigare kunskap om lättare skulle kunna falla för ledande frågor om suggestionerna skulle passa in i deras tidigare referensram, även om de inte upplevt detsamma. Denna aspekt av förståelse kopplad till suggestion tas inte upp av någon av grupperna. Å andra sidan bör Elishbergs (2005) fynd tolkas restriktivt då det finns många påverkansfaktorer till att barn berättar som de gör.

Minne och konsekvensers påverkan på berättelsen

En annan likhet mellan majoriteten i respektive grupp är att barn sägs vara kapabla att minnas speciella händelser. Vissa informanter i varje grupp uttrycker också att barns minne är en färskvara och att små barn inte minns en längre tid. Forskning (Cordón et al., 2004) har visat att det finns begränsat belägg för att barns explicita minnen av traumatiska upplevelser före två års ålder skulle vara mer åtkomliga än explicita minnen av icke traumatiska upplevelser. Efter perioden av infantil amnesi finns det dock visst belägg för att traumatiska upplevelser får ett starkare fotfäste i barns minne. Det går således delvis i linje med vad informanterna uttryckt. Att minnen inte är tillgängliga för verbal och explicit hågkomst sägs (Cordón et al., 2004) dock inte innebära att barn inte påverkas av upplevelsen. Ett fåtal poliser ställer sig frågor kring hur barn påverkas av händelser de inte minns. En åklagare uttrycker att om barn inte minns så påverkas de antagligen inte. I båda grupperna tar informanter upp att ett sätt för barn att hantera kränkande upplevelser är att tränga undan det de varit med om. Det sägs i båda grupperna att detta gör det svårare för barn att berätta om sina upplevelser. Det går i linje med forskning (Cordón et al., 2004; Terr, 1991) som visat att dissociation och/eller PTSD är faktorer som tycks kunna påverka minnet av en eller flera händelser negativt. Det sägs dock inte finnas några tydliga belägg för att det skulle vara så vad gäller barn, då forskningen här är mycket begränsad. Det innebär ju dock inte att det inte är så. Poliserna och åklagarna gör emellertid inte en tydlig koppling till att svårigheterna uppstår som en följd av bristande minne. Terr (1991) gör skillnad mellan barns hanterande och symtom och om barn upplevt *en* eller flera händelser. När det rör sig om *en* traumatisk upplevelse menar Terr (1991) att barns minne av detsamma är klart. Barn som utsätts för upprepade övergrepp eller misshandel kan dock hantera detta genom att stänga av mentalt och känslomässigt vilket kan leda till bristfälligt minne om det de upplevt. Det sistnämnda går i linje med vad poliser och åklagare uttrycker om att effekter av undanträngande kan göra det svårt för barn att berätta. Det ska dock påpekas att sexuella övergrepp och/eller misshandel inte behöver upplevas som traumatiska av barn. Något som tas upp främst i polisgruppen men även i åklagargruppen.

Exkluderande

En polis tar upp att barn exkluderar delar av det de upplevt när de berättar. Det går i linje med forskning (Bidrose & Goodman 2000), (Leander et al., 2005; Sjöberg och Lindblad, 2002) där fynd tyder på att barn tycks utelämna information när de delger information av sexuell karaktär.

Barns upplevelser av skam och skuld

Både poliser och åklagare berättar om att skam och skuld kan hindra barn att berätta vad de varit med om. Det stämmer överens med forskning (Quas et al., 2003; Goodman – Brown et al. 2003; Cederborg et al., in press) kring området. Poliserna och åklagarna talar emellertid inte om detta utifrån olika åldrar, de gör överlag inte heller någon skillnad mellan pojkar och flickor.

Stöd och reaktioner

Poliser och åklagare, om än inte majoriteten, tar upp det stöd som barnet upplever från personer runt sig som en faktor som har inflytande på barns berättelse. En polis och en åklagare tar även upp att barn kan påverkas i sin egen upplevelse beroende på hur förälder/rar reagerar på det som hänt. Detta ligger i linje med Liptons (1997) fynd att den primära vårdarens grad av oro/smärta och desto lägre grad av stöd påverkar symtom som barn uppvisar. Ju sämre stöd och högre grad av oro hos den primära vårdnaden desto fler symtom uppvisades hos barn. Cederborg et al. (in press) tar upp att rädsla för att inte bli trodd av sina föräldrar kan vara en anledning till att barn inte berättar. Om man jämställer rädsla att inte bli trodd med rädsla för brist på stöd, kan detta ses i linje med vad som tas upp i grupperna.

Tidpunkt, särskillnad och konsistens

Både poliser och åklagare reflekterar över svårigheten i att få fram en gärningsbeskrivning utifrån barns bristande förmågor att fastställa tid. De lyfter även upp barns bristande förmåga att särskilja och ge specifika detaljer när de utsatts för misshandel eller övergrepp vid ett flertal tillfällen. Det går i linje med vad Ghetti et al (2002) menar, att flera händelser kan göra det svårare för barn att särskilja det de varit med om och att de således kan blanda ihop händelser. Flera händelser sägs kunna utgöra ett hinder för barn att berätta sammanhängande om sina upplevelser. Detta ligger i linje med vad poliser och åklagare uttrycker om svårigheten i att särskilja händelser och detaljer då barn varit utsatta vid upprepade tillfällen.

Trovärdighet, tillförlitlighet och barnets livsvärld

Åklagarna gör en tydlig skillnad mellan trovärdighet och tillförlitlighet. De säger att fokus hos barn ligger på tillförlitlighet. Detsamma görs inte av poliserna. Vad gäller barns trovärdighet finns det en överensstämmelse i att se barn som trovärdiga. Detta talas om med koppling till att barn kan hitta på, blanda ihop och att det som berättas är utifrån barnets livsvärld. Det är främst poliserna som tar upp och reflekterar över barns livsvärld. Poliserna reflekterar även över konsekvenserna av händelsen för barnet utifrån barnets egen upplevelse. Det skulle kunna höra ihop med att poliser även lägger vikt vid barns reaktion på deras egna reaktioner när barnet berättar. Det ses således som vikigt att förhålla sig neutral gentemot barnet då det inte går att veta hur ett barn har upplevt en händelse enligt vissa poliser. Poliserna som grupp fokuserar i högre grad än åklagarna på olikheterna hos individer vad gäller konsekvenser och upplevelsen av händelsen för barnet. Åklagarna tar dock upp aspekten av utredning som påfrestande för barn, vilket inte berättas om av poliserna.

Sant eller falskt – värdet i visade känslor

Både poliser och åklagare talar om vikten av visade känslor vid berättande av upplevelser. Det finns dock en åtskillnad inom åklagaregruppen där vissa lägger värde i detta medan andra ställer sig frågor kring vad det kan betyda och funderar över om det även kan vara tecken på att barn ljuger. Majoriteten av poliserna tar upp visade känslor som en positiv aspekt i bedömningen av en berättelses värde. Samtidigt sägs dock att brist på visade känslor inte betyder att det barn berättar är falskt. Detta går i linje med vad Melinder et al (2004) fann, att poliser (åklagare ingick ej i studien) lade vikt vid känslokopplingen i berättelsen. Majoriteten av poliser och åklagare uttrycker svårigheterna som ingår i det arbete som de bedriver, och svårigheterna i att bedöma om ett barn talar sant eller falskt. Detta kan sägas överensstämma med Melinder et al. (2004) fynd att den egna förmågan att bedöma barn uppfattades som moderat. Även här fanns det dock vissa skillnader inom grupperna.
Barns pålitlighet som vittnen uttrycktes i min studie vara påverkad av en mängd olika faktorer.

Användande av sakkunniga

Sakkunniga sägs vara användbara i ärendehandledning för poliser inom båda grupperna. Poliserna kan i detta vara påverkade av att de rent faktiskt säger sig ha ärendehandledning. Åklagarna tar upp aspekten av att använda sig av sakkunniga i rättsprocessen, men poängterar vikten av att de inte uttalar sig i skuldfrågan. Detta skulle kunna förklaras med HD:s uttalanden (NJA 1992 s 446) om att sakkunniga kan bidra med bakgrundsinformation och viktiga felkällor efter att det noggrant prövats om detta behov finns.

Egna begränsade sakkunskapen

Alla åklagarna uttrycker, i förhållande till några av frågorna, att de har en begränsad kunskap. Det kan innebära att de inte tolkar barnet utifrån dess förmåga utan snarare utifrån föreställningar om vad som ska finnas med i en förväntad berättelse oavsett om en sådan är möjlig att uppnå för ett barn. Hos poliser, i sin roll som rättsliga intervjuare, menar Lamb et al. (1998) att det finns behov av kunskap om barn, deras förmågor, begränsningar och utveckling, då det kan minimera ett förhållningssätt där de krav och frågor som ställs till barn pressar dem att passera sin kompetens. Åklagare är ansvariga för förundersökning och gör det sista avgörandet om ett fall ska gå till åtal. Som de själva uttrycker har de i sin yrkesroll ett ansvar att kunna bevisa det de påstår. Sakkunskap om barns förmågor att återge sina upplevelser skulle där kunna vara en viktig komponent i rättsprocessen. Samtidigt är det poliser som utför intervjuerna och det är beroende av hur dessa intervjuer går till som åklagarna arbetar. Det finns således ett slags samarbete mellan de olika kompetenserna.
Det tycks även finnas många likheter i uppfattningar om barn hos de tillfrågade poliserna och åklagarna. Det tycks finnas en någorlunda gemensam grund inför barns kompetens och utveckling. Vad som dock tydliggörs i resultatet är att de uttalanden som görs inte görs av alla i respektive grupp. Föreställningarna och kunskapen om barn, trots en hel del likheter, skiljer sig åt mellan olika personer inom grupperna. Det kan tyda på att barn således möts av olika grad av kunskapskopplade föreställningar beroende på vem som är ansvarig och vem de möter som intervjuare. Man kan dock tänka att då poliser respektive åklagare idag ofta arbetar tillsammans i team så kan de kompensera för varandra. Det kan även betraktas som positivt att många av åklagarna tar upp sin bristande sakkunskap då detta skulle kunna betyda att de använder sig av expertis där så behövs. Deras variabler för trovärdiga barn eller tillförlitliga berättelser verkar inte vara anpassade för barns förmågor, men inte heller alltid

överensstämmande med deras egna privata föreställningar om vad det enskilda barnet varit med om.

Rättsliga barnintervjuer är ett område där psykologisk kunskap möter juridikens och rättssamhällets krav. Det tycks inte alltid vara det lättaste att samordna dessa kunskapsområden. Kunskap om barn och deras kompetenser är dock aspekter som skulle kunna höja barns möjligheter att räknas i en rättsprocess. Beviskraven är högt ställda, det ska vara klarlagt *utom rimligt tvivel* att ett brott har begåtts. Det ställs höga krav för att säkerställa rättssäkerheten och inte döma en oskyldig. Det är därför å andra sidan viktigt att barn ges bästa möjliga förutsättningar att berätta om sina upplevelser för att även säkerställa barnets rättssäkerhet. En bra början kan vara att se till att det finns kunskap om barn även i rättsväsendet och att genom kunskap hjälpa barn att vara de kompetenta vittnen som exempelvis Lamb et al (1998) menar att de kan vara. Det är viktigt att i detta sammanhang inte glömma att även vuxna människor kan påverkas av de faktorer som barn kan påverkas av i en intervjusituation. Även vuxna kan exempelvis vara mottagliga för suggestion, begränsningar är inte enbart förbundna med barn.

Sammanfattning och slutsatser

Sammantaget som grupper var både polis och åklagare relativt kunniga utifrån den kunskap som finns för närvarande. De tar upp och reflekterar över olika psykologiska faktorer. De berättar bland annat om barns utveckling utifrån kognitiva, språkliga och emotionella aspekter. De berättar även att barn kan påverkas av externa faktorer i sitt berättande, bland annat föräldrar, förövaren, miljö och intervjuaren. Här lyfts exempelvis frågors påverkan på barn och förövarens manipulation upp. De kopplar inte själva sin kunskap till specifik forskning inom området. En del av uppfattningarna överensstämmer dock med detsamma. Svårigheter tycks dock uppstå mellan krav i tillförlitlighet och trovärdighet och barns möjliga kompetens. Det finns skillnader i kunskaper om barn både inom och mellan grupperna. Detta kan tala för att hur barn bemöts är beroende av vem de möter och vem som är ansvarig för utredningen.

Vidare forskning

Förslag på vidare forskning kan vara att undersöka hur det förhållningssätt som exempelvis poliserna tar upp, tar sig uttryck i mötet mellan intervjuare och barn. Andra vägar att gå för att få kunskap om hur deras föreställningar kan påverka hanteringen av brottsärenden med barn är att undersöka hur poliser och åklagares föreställningar påverkar en utredning rent faktiskt. Det skulle också vara intressant att jämföra de föreställningar som finns med de utbildningar som dessa yrkesgrupper får ta del av och hur dessa bedrivs. Vad det finns för kunskap om barn med mental retardation och/eller neuropsykiatrisk symtombild och hur dessa barn hanteras i rättsprocessen är ytterligare ett område som behöver undersökas utifrån hur föreställningar kan påverka ärendehanteringen.

Metoddiskussion

Syftet med den här uppsatsen var att öka förståelsen för vad poliser och åklagare kan ha för uppfattningar om barn som utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel, samt dessa barns möjligheter att berätta i en rättslig intervju. Till en början var min tanke att enbart tillfråga informanterna om barn som utsatts för sexuella övergrepp. Efter att ha samtalat med personer inom yrket fann jag att många i hög utsträckning även arbetade mycket med misshandelsfall. Jag valde därför att fokusera på båda dessa situationer med tyngdpunkt

på barn i en intervjusituation och uppfattningar om detta. För att få ökad kunskap om informanternas uppfattningar valdes en kvalitativ metod med semistrukturerade intervjuer. Detta var en fördelaktig metod för att få kunskap om informanternas uppfattningar, eftersom den semistrukturerade intervjun öppnade upp möjligheten för informanterna att reflektera och svara på frågor som var av intresse för studien. Informanterna delgav mycket information under varje område. Beroende på intervjuns följsamma struktur kom de även in på aspekter som inte hörde till den ursprungliga intervjumallens frågor. Exempelvis uttryckte den första åklagaren som intervjuades en skillnad mellan tillförlitlighet och trovärdighet som jag fann intressant att efterfråga även i efterföljande intervjuer. Informanterna kom även självmant in på områden vilket gjorde att specifika frågor inte alltid behövde ställas och följdfrågor i form av att ”berätta mer” och ”kan du utveckla” istället kunde användas. Att dela upp det som sades i teman och höja abstraktionsnivån kring det som berättades tydliggjorde den information som kom fram. Temaanalys kan dock kritiseras för att det kan vara problematiskt att dela upp data i olika delar då de samtidigt hör ihop på olika nivåer.

Intervjuerna hölls i alla utom i ett fall på informanternas arbetsplats. Detta gjorde att ett fåtal av intervjuerna avbröts av enstaka telefonsignaler och knackningar. Det kan ha gjort att enstaka informanter någon gång tappade tråden i sitt berättande. I de flesta fall kunde jag dock påminna dem om vad det var de pratat om. Frågan återstår ändock om dessa avbrott avbröt tankegångar som kunde ha lett till annan information. Miljön kan dock ha bidragit till att informanterna talade utifrån sin yrkesfunktion då de befann sig i sin yrkesmiljö. Detta kan ses som positivt då det var utifrån sin yrkesfunktion som de intervjuades.

De semistrukturerade intervjuerna gav, som sagts ovan, en inblick i informanternas föreställningsvärld. De reflektioner som togs upp kring specifika fall var alltid avidentifierade av informanterna. Av etiska skäl användes dock inte specifika fall som förtydligande citat i resultatdelen. Risken för igenkänning av informanterna var ett motiv till detta. Ett annat motiv till att inte använda specifika fall som citat var att de, trots avidentifieringen, skulle kunna kännas igen av personer som varit inblandade i desamma. Att jag inte använde specifika fall som citat var något som vissa informanter själva tog upp som avhängigt sitt använde av specifika fall i sitt berättade, särskilt då inte alla lett till åtal och således inte är offentliga. Detta kan emellertid utifrån tydligheten i resultatet ses som en negativ aspekt. Användandet av desamma hade givit en högre grad av tydlighet i hur och vad informanterna berättade om sina uppfattningar och erfarenheter.

Jag har gjort denna studie ensam. Arbetet har således i sin helhet påverkats av mig och min förförståelse. Jag har dock genom hela arbetet reflekterat över resultaten ensam och i samråd med min handledare. Min egen förförståelse som bland annat diskuterats i bakgrund och metod har varit något som jag hela tiden varit tvungen att förhålla mig till. Jag har strävat efter objektivitet i intervjuerna och i resultatet. Trots detta har min förförståelse och det som påverkat och väckt tankar hos mig under processens gång lett till att jag lagt tyngd vid delar och skapat teman som en annan forskare kanske inte skulle ha gjort. Det finns även tillfällen där jag inte ställt öppna följdfrågor som skulle ha kunnat vara till nytta och tydliggjort bilden av vad vissa informanter menat. Den insikten har bland annat gjorts vid genomgången av transkriberingarna. Jag har hanterat det genom att enbart försöka hitta kunskap där områden är tydliggjorda. Jag har strävat efter ett öppet förhållningssätt, och försökt att inte tro mig själv om att veta vad informanterna berättat om, utan bett om förtydligande och utveckling. Eftersom jag har genomfört fjorton intervjuer har det funnits en risk att omedvetet gå in i att det här har jag redan hört, eller det här förstår jag, redan innan informanterna förklarat utförligt. Medvetenheten om detta har dock gjort att detta har bemötts av mig själv genom

att sträva efter att gå in med ett undrande förhållningssätt i varje ny intervju. Efter analysen och sammanställningen av resultatet togs hjälp av två oberoende personer för en genomgång och kontroll av om de citat som använts ansågs koherenta med det jag beskrivit och de teman desamma stod under. Båda personerna ansåg att citaten var koherenta med tema och mening genomgående i resultatet.

Det informanterna beskrivit under intervjuerna har varit beroende av den kontext och den tidpunkt då de intervjuades. Användandet av den semistrukturerade intervjuguiden och följsamheten mot informanterna har emellertid bidragit till en hög grad av reflektion och berättande hos desamma. En aspekt är dock att informanterna kan ha kommit på tillägg i sina uppfattningar vid senare tillfällen och/eller aspekter som de vid intervjutillfället glömde ta upp. För att minska denna risk något avslutades varje intervju med frågor om de hade något mer att tillägga om vardera område, liksom om det var något annat de ville berätta utöver det de tidigare sagt. Den kontext yrkesgrupperna, främst poliserna, har befunnit sig är en där de ibland blir ifrågasatta i sitt arbete. Det kan förhålla sig så att de i intervjuerna har sett en möjlighet att kommentera den allmänna diskussionen. Den ifrågasättande kontexten som finns i samhället idag kan ha påverkat deras uttryckta föreställningar vilket är betydelsefullt att vara medveten om. Det kan också ha funnits en oro över hur materialet ska hanteras vilket kan ha begränsat det informanterna gett uttryck för. Jag har dock funnit dem öppna och reflekterande i sitt berättande om sina uppfattningar.

Min egen brist på kunskap om en rättslig intervju i praktiken kan ses som positivt. Det gav en öppenhet, nyfikenhet och ett frågande förhållningssätt. Det kan dock ha bidragit till att aspekter som kunde ha varit av intresse inte fördes in i intervjun. Jag fick emellertid ta del av en intervju, efter påskrivande av sekretess, vilket gav mig en inblick i den process en rättslig intervju kan innebära. Den forskningsgenomgång som föregick skapandet av intervjumallen kan ses utifrån tillförande och avgränsande infallsvinklar. En inblick i området gav mig information om aspekter som anses kunna påverka barns berättande i en rättslig intervju och det kan ha gjort att jag ställde följdfrågor för att utveckla vissa områden. Det kan dock ha avgränsat mig i en fokusering på vissa områden under intervjun.

Kontakten med informanterna skedde utifrån befintlig kontakt med tre personer De gav mig namn på möjliga informanter för studien. En risk i detta är att mina ursprungskontakter kan ha velat styra urvalet för att ge mig intressanta personer att intervjua. Detta kan ha lett till att de grupper som intervjuades inte varit representativa för yrkesgrupperna som helhet. Då detta varit en kvalitativ studie där det inte handlat om att generalisera de uppfattningar som uppkommit anser jag detta inte vara av så stor betydelse. Resultatet ger dock en inblick i vad det kan finnas för uppfattningar hos dessa yrkesgrupper. Studiens resultat kan bland annat användas i diskussion om utbildning eller behov av kunskap, liksom för vidare studier inom området. Av etiska skäl har jag inte angett var intervjuerna skett då detta skulle kunna leda till igenkänning. Tydligheten i diskussion kring resultatet begränsas i viss mån av dessa etiska aspekter.

Grupperna avgränsades till vardera sex personer redan innan informanter söktes. Antalet informanter bestämdes bland annat utifrån den tidsram som fanns för arbetet. Det kan således ha funnits mer att berätta om flera informanter intervjuats. Jag fann dock att de sista intervjuerna inte tillförde information som inte getts under de tidigare intervjuerna.

I det som berättats har det som jag inte ansett besvara syftet med studien valts bort. En annan person skulle kunna ha valt bort andra delar.

Referenser

Back, (2002) I: C. G, Svedin & L, Banck. (Red.), *Sexuella övergrepp på pojkar och flickor.* Lund: Stockholm.

Bottoms, B. L., Goodman, G. S., Schwartz – Kenny, B. M. & Thomas, S. N. (2002). Understanding children's use of secrecy in the context of eyewitness reports. *Law and human behaviour, 26*, 285-313

Bower, M. E. & Knutson, J. F. (1996). Attitudes toward physical discipline as a function of disciplinary history and self-labelling as physically abused. *Child abuse and neglect, 20*, 689-699.

Bruck, M. & Ceci, S. J. (1999). The suggestibility of children's memory. *Annual reviews of psychology, 50*, 419-439.

Bidrose, S. & Goodman, G. S. (2000). Testimony and evidence: a scientific case study of memory for child sexual abuse. *Applied cognitive psychology, 14*, 197-213

Ceci, S. J., Leichtman, M. D. & White, T. (1993). Interviewing preschoolers: remembrance of things planted. I: D. P. Peters (Red.), *The child witness in context: cognitive, social and legal perspective.* Dordrecht: Kluwer

Cederborg, A-C. (2000). *Barnintervjuer – vägledning vid utredningsarbete.* Stockholm: Liber.

Cederborg, A-C., Lamb, M, E. & Laurell, O. (in press). Delay of disclosure, minimization and denial when the evidence is ambiguous: a multivictim case. To appear in: Pipe, O., Lamb, M. E., Orbach, Y. och Cederborg, A-C. *Child sexual abuse: disclosure, delay and denial.* Hillsdale New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Cordón, I. M., Pipe, M-E., Sayfan, L., Melinder, A. & Goodman, G. S. (2004). Memory for traumatic experiences in early childhood. *Developmental review*, *24*, 101-132

Cordón, I. M., Saetermore, C. L. & Goodman, G. S. (2005). Facilitating schildrens accurate responses: conversational rules and interview style. *Applied cognitive psychology, 19*, 249-266.

Dockrell, J. E. (2004). How can studies of memory and language enhance the autencity, validity and reliability of interviews?. *British Journal of Learning Disabilities*, *32*, 161-165.

Dyregrov, A. (1997). *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur.

Elischberger, H. B. (2005). The effect of prior knowledge on children's memory and suggestibility. *Experimental child psychology*, *92*, 247- 275.

Ghetti, S., Goodman, G. S., Eisen, M. L., Qin, J. & Davies, S. L. (2002). Consistency in children's reports of sexual and physical abuse. *Child abuse and neglect, 26*, 977-995

Goodman – Brown, T. B., Edelstein, R. S., Goodman, G. S., Jones, D. P. H. & Gordon, D. S. (2003). Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse. *Child abuse and*

neglect, 27, 525-540

Goodman, G. S., Quas, J. A., Batterman-Faunce, J. M., Riddlesberger, M. M. & Kuhn, J. (1994). Predictors of accurate and inaccurate memories of traumatic events experienced in early childhood. *Consciousness and cognition, 3*, 269-294.

Greenhoot, A. F. (2000). Remembering and understanding: the effects of changes in underlying knowledge on children's recollection. *Child development, 71*, 1309-1328

Hayes, N. (2000) *Doing psychological research*. Buckingham: Open university press.

Hwang, P. & Nilson, B. (2003). *Utvecklingspsykologi.* Stockholm: Natur och kultur.

Kaplow, J. B., Dodge, K. A., Amaya-Jackson, L. & Saxe, D. N. (2005). Pathways to PTSD part II: sexually abused children. *American journal of psychiatry, 162*, 1305-1310.

Kruuse, E. (1998). *Kvalitativa forskningsmetoder i psykologi.* Lund: Studentlitteratur.

Kvale, S. (1997) Den kvalitativa forskningsintervjun. Lund: Studentlitteratur

Lab, D. D., Feigenbaum, J. D. & De Silva, P. (2000) Mental health professionals` attitudes and practice towards male childhood sexual abuse. *Child abuse and neglect, 24(3), 391-409*

Lamb, M. E., Sternberg, K. J., & Esplin, P. W. (1995). Making children into competent witnesses: reactions to amicus brief in re Michaels. *Psychology, public policy and law, 1*, 438-449

Lamb, M. E., Sternberg, K. J. & Esplin, P. W. (1998). Conducting investigative interviews of alleged sexual abuse victims. *Child abuse and neglect, 22,* 813-823

Lamb, M. E., Sternberg, K. J. & Esplin, P. W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child development,. 71*, 1586-1596.

Leander, L., Granhag, P. A. & Christianson, S. Å. (2005). Children exposed to obscene phone calls: what they remember and tell. *Child abuse and neglect, 29*, 871-888

Leihtman, M. D. & Ceci, S. J. (1995). The effect of stereotypes and suggestions on preesholar´s reports. *Developmental psychology, 31*, 568-578.

Lipton, M. (1997). The affect of the primary caretakers distress on the sexually abused child: a comparison of biological and foster parents. *Child and adolescent social work journal, 14*, 115-127

Melinder, A., Goodman, G. S., Eiliersten, E. & Magnussen, S. (2004). Beliefs Abour child witnesses: a survey of professionals. *Psychology, crime and law, 10 (4)*, 347-365

Mian, M., Marton, P. & Le Baron, D. (1996). The effects of sexual abuse on 3-5 year old girls. *Child abuse and neglect, 20*, 731-745.

Mulder, M. R. & Vrij, A. (1996). Explaining conversational rules to children: an intervention study to facilitate children's accurate responses. *Child abuse and neglect, 20*, 623-631

Nelson, C. A. (1995). The ontogeny of human memory: a cognitive neuroscience perspective. *Developmental psychology, 3*, 723-738.

NJA 1992 s 446, Hämtad 18 maj, 2006 från www.rättsbanken.se

NJA 1993 s 616, Hämtad 18 maj, 2006 från www.rättsbanken.se

Quas, J. A., Goodman, G. S. & Jones, D. P. H. (2003) Predictors of attributions of self-blame and internalizing behaviour problems in sexually abused children. *Journal of child psychology and Psychiatry, 44(5)*, 723-736.

Roebers, C. M. & Schneider, W. (2005). Individual differences in young childrens suggestibility: relations to event memory, language abilities, working memory and executive functioning. *Cognitive development*, 20, 427-447.

Shapiro, L. R., Blackford, C. & Chen. C-F. (2005). Eyewitness memory for a simulated misdemeanour crime: the role of age and temperament in suggestibility. *Applied cognitive psychology, 19*, 267-298.

Siegel, M. (1999). Language and thought: the fundamental significance of conversational awareness for cognitive development. *Developmental science*, *2(1)*, 1-34

Sjöberg, R. L. & Lindblad, F. (2002). Limited disclosure of sexual abuse in children whose experiences were documented by videotape. *American journal of psychiatry, 159,* 312-314.

Terr, L. A. (1991). Childhood traumas: an outlook and overview. *American journal of psychiatry, 148*, 10-20.

Trost, J. (2005). *Kvalitativa intervjuer*. Studentlitteratur: Lund.

Waterman, A. H., Blades, M. & Spencer, C. (2001). Interviewing children and adults: the effect of question format on the tendency to speculate. *Applied cognitive psychology, 15*, 521-531.

Bilaga 1

Intervjumall

Övergripande fråga: Berätta hur du ser på barns kompetenser att berätta?

Specifik fråga:

- Hur tänker du kring barns förmåga att berätta/återge vad de varit med om?
- Vad tror du påverkar ett barns berättande?
- När tror du att ett barn kan minnas vad det varit med om?
- När tror du att ett barn har förmåga att berätta om sina minnen?
- Hur tänker du kring barns möjligheter att bli påverkade av intervjuarens frågor?

Övergripande fråga: Berätta hur du ser på trovärdigheten i barns berättelser?

Berätta hur du ser på tillförlitligheten i barns berättelser?

Specifik fråga:

- När tänker du att man kan tro på barns berättelser?
- När tänker du att man inte kan tro på barns berättelser?
- Vad tänker du att det krävs av ett barns berättelse/av ett barn för att den/det ska vara trovärdig?

Övergripande fråga: Berätta vad har du för tankar om hur barn påverkas av övergrepp?

Berätta vad du har för tankar om hur barn påverkas av misshandel?

Specifik fråga:

- Vad tänker du om emotionell påverkan på barn som utsatts för övergrepp/ misshandel?
- Vad tänker du om följder för barns sociala utveckling?
- Vad tänker du om effekter på barns övriga utveckling?

- **Skulle en psykolog skulle kunna ge dig något i din yrkesroll?**
- **Skulle en psykolog kunna bidra med något i rättsprocessen?**

Bilaga 2

Hej,

Jag heter Petra Girmalm och jag läser sista terminen på psykologprogrammet i Linköping. Jag läser också på juristprogrammet här i Stockholm. Din mailadress har jag fått av XXX och XXX. Jag fick kontakt med dem när XXX. I XXX gör jag även min examensuppsats på psykologprogrammet och det är därför jag tar kontakt med Dig. Jag har länge önskat att få göra min examensuppsats inom området rättsliga intervjuer med barn. Min handledare är docent, fil.dr Ann-Christine Cederborg, IBV, Linköpings universitet och det var genom henne jag fick min första kontakt med XXX.

Det som jag är intresserad av att veta mer om är polisers och åklagares uppfattningar om barn som utsatts för sexuella övergrepp och hur Ni tycker att barn klarar av att prata om sina upplevelser. Jag är också intresserad av att förstå hur samverkan fungerar mellan rättsväsendet och beteendevetare. Jag undrar därför om Du kan ställa upp på en intervju för min examensuppsats och låta mig ta del av Dina uppfattningar. Det du berättar kommer att hanteras konfidentiellt och intervjun tar ca 45 minuter.

Jag kommer att ta kontakt med Dig via telefon under veckan och berättar då gärna mer om Du vill. Du kan också mejla eller ringa mig innan dess.

Med vänliga hälsningar

Petra Girmalm
Mobnr:

För att brottsofferarbetet i Sverige skall kunna fortsätta att utvecklas är det viktigt att öka och fördjupa kunskaperna om brottsoffer. I syfte att stimulera till intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor utlyste Brottsoffermyndigheten i februari 2006 den sjunde omgången av uppsatstävlingen Brottsoffer i fokus.

I denna antologi publiceras de uppsatser som tilldelats första, andra, respektive tredje pris.

Den första uppsatsen *Den anomiska rätten. Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningsersättningarna* har skrivits av Karl Dahlstrand, Rättssociologiska enheten, Lunds universitet.

Den andra uppsatsen *Varför medverkar en del offer inte i polis-utredningen gällande partnervåld?* har skrivits av Catharina Lewin, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Den tredje uppsatsen *Varje barn är unikt. En kvalitativ studie av polisers och åklagares uppfattningar om barn som har utsatts för sexuella övergrepp och/eller misshandel* har skrivits av Petra Girmalm, Psykologprogrammet, Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Box 470, 901 09 Umeå
www.brottsoffermyndigheten.se

ISBN 978-91-977205-2-6